

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2021 • 14€

Näkökulman vaihtoja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

119. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen

TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki,

Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen,

Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-

Kärki (vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,

Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)

ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2021: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2020 14 €/kpl. **Painatus:** Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kannen kuva: Radio ja gramofoni toivat myös suomalaisten kuunneltaviksi uudet iskusävelmät. Marconiphone-yhtiön mainos 1930-luvulta. Lähde: Alamy, 2ABB14W.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Monelta kantilta 3

Artikkelit

📖 *Marko Tikka*

Kuinka populaarimusiikista tuli yhteistä –
Tanssimusiikin kansallistuminen vuosina
1927–1930 5

📖 *Seija Jalagin*

Pelon ja toivon rajalla – Itäkarjalaisten
pakolaisuus Suomesta Ruotsiin toisen
maailmansodan jälkeen 22

📖 *Vesa Vares*

Juristipresidentti ja filosofikuningas? –
K. J. Ståhlberg ja Tomáš Masaryk liberaaleina
poliitikoina demokraattisen periaatteen ja
meritokraattisen perinteen välissä 36

📖 *Oona Ilmolahti, Maria Lähteenmäki,
Sinikka Selin ja Anssi Neuwonen*

Biteillä maalatut omakuvat urbanisoituneessa
Karjalassa 51

📖 *Tuula Juwonen*

Historiantutkimusta toisin katsoen 66

📖 *Heidi Kurvinen ja Riitta Matilainen*

Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten
yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta
nykypäivään 77

Vuoropuhelua

Tuula Juwonen

Homoseksuaalisuuden tutkimuksen paikka
Historiallisessa Aikakauskirjassa 93

Jean Lukkarinen

Sukupuolivähemmistöjen historian opetus
yliopistoissa – Opiskelija- ja vähemmistö-
näkökulma 98

*Maija Mäkikalli, Iris Kestilä, Juha Heinonen
ja Jonna Häkkilä*

Digital Access to the Sámi Heritage Archives
– Saamelaisten arkistoaineistojen saavutetta-
vuutta kehittävä hanke 102

Syväluotaus

Elina Maaniitty

Tautien historiaa pandemian keskellä 108

Keskustelua

Aarne Mattila

Kolonialismi ja Suomi 113

Maarit Leskelä-Kärki

Empatia historioitsijan työvälteenä 115

Heikki Kokko

Lehdistön kansalliset juuret vai yllirajainen
yhteiskunnallinen konteksti? 118

Arviot

Arja Karivieri ja Marjo Meriluoto (toim.), Ostia,
portti Roomaan (*Tuomo-Paavo Salokas*) 120

Jouni Jäppinen, Rautakymi – Talonpoikia,
seppiä, lohiylimyksiä (*Tapio Salminen*) 122

Kari Laitinen, Piipareita, klarinetinpuhaltajia
ja muskantteja – Sotilassoittajat Suomessa
Ruotsin ajan lopulla (*Charlotta Wolff*) 123

Konsta Kajander, Talonpoika, herra, puoliherra
– Etnologinen tutkimus puoliherra-katego-
rioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista
malleista suomalaisissa sanomalehdissä
1847–1870 (*Eija Stark*) 125

Heidi Hakkarainen, Comical modernity –
Popular Humour and the Transformation
of Urban Space in Late Nineteenth-Century
Vienna (*Lauri Niemistö*) 126

Raimo Pullat ja Tõnis Liibek, Oma Alma Mater'it
otsimas (*Jaakko Blomberg*) 128

Arto Jokinen (toim. Markku Soikkeli ja Ville
Kivimäki), Isänmaan miehet – Maskuliini-
suus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa
sotakirjallisuudessa (*Marja Vuorinen*) 129

Juha-Antero Puistola ja Johanna Suhonen, Itä-
Ukraina, lännen etuvartio (*Teuvo Laitila*) 131

John Hatcher ja Judy Z. Stephenson, Turhautu-
neet tutkijat ja seitsemän vuosisadan epä-
todelliset palkat (*Tapio Bergholm*) 133

Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen ja
Kirsi Kanerva, Kaikkia yhdistävä kuolema
(*Mikko Myllykangas*) 134

Tiedemaailma

Tapio Hämynen ja Jukka Kokkonen

Itä-Suomen varhaisen historian muisti
– Veijo Saloheimo 1924–2020 136

Maria Lähteenmäki ja Jukka Kokkonen

Arvostettu professori Antero Heikkinen
80 vuotta 137

Muistitietotutkijoiden verkosto muuttui
yhdistykseksi 137

Kimmo Rentola ja Antti Häkkinen

Hannu Soikkanen 1930–2020 138

Abstraktit · Abstracts 139

Historian ystävä

Kari Salmi

Historian Ystävien Liiton kuulumisia 143

Monelta kantilta

Historiallinen Aikakauskirja 2021 saapuu luoksenne violetissa sävyissä ja moninaisin aihein. Jo toinen tautikevät on käsillä, ja päivänpolttavaan kysymykseen, pandemiaan ja tautien historiaan, luo tässä numerossa syväluotauksen Elina Maaniitty.

Käsillä olevassa numerossa on samalla monenlaisia muita ajankohtaisia teemoja, ja tulevan vuoden numeroissa tulevat näkymään niin vammaisuuden historian tutkimus kuin historian poliittisen käytön monet ulottuvuudet; vuoden 2022 puolelle uskallan luvata muun muassa kylmän sodan historiaa.

Mutta numero kerrallaan! Tässä numerossa ylitetään ja kohdataan monia maantieteellisiä rajoja samoin kuin ennakoasenteita ja -oletuksia. Alkajaisiksi Marko Tikan artikkeli käsittelee tanssimusiikin kansallistumista ja tuo esiin yllättäviäkin tietoja sotienvälisen ajan levytarjonnasta ja -valikoimista.

Monenlaiset karjalaisuuden, evakko- ja pakolaisaseman ja uudelleenrakentamisen teemat taas näkyvät muun muassa Seija Jalaginin artikkelissa. Jalagin analysoi itäkarjalaisten pakolaisuutta ja oman aikansa turvapaikanhakijoita Ruotsissa toisen maailmansodan jälkeen. Jalagin tarjoaa näin tapaustutkimuksen nykypäivänäkin ajankohtaisesta aiheesta.

Toisenlainen näkökulma ylijarjaiseen karjalaisuuteen tulee esiin Oona Ilmolahden, Maria Lähteenmäen, Sinikka Selinin ja Anssi Neuvosen artikkelissa. He tuovat identiteettikysymykset 2010-luvulle keskustellessaan karjalaisuuksista ja historian käytöstä digitaalisessa maailmassa – erityisesti Lappeenrannan, Imatran ja Joensuun digitaalisessa omakuvassa.

Vesa Vareksen artikkeli puolestaan vertailee Suomen presidentti K. J. Ståhlbergin ja Tšekkoslovakian Tomáš Masarykin liberaalia, demokraattista ajattelua. Artikkelissaan Vares ristiin valottaa kahden nuoren kansallisvaltion johtajia, heidän ratkaisujaan ja heidän julkisuuskuvansa sotienvälisinä vuosina, ja tuo tervetulleeseen näkökulman liberaaleihin toimijoihin sotienvälisen ajan Euroopassa.

Lisäksi kaksi referee-artikkelia ja kolme lyhyempää keskustelupuheenvuoroa kääntää esiin uusia näkökulmia historian tutkimukseen. Tuula Juvosen vertaisarvioitu artikkeli tuo esiin julkilausumattomat – tai julkilausututkin – ennakkoletukset, jotka Suomessa ohjaavat historian tutkijoiden oletuksia menneisyyden sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Juvonen tuo esiin tulkintojen jähmeydet ja tarkastelee vielä erillisessä puheenvuorossa, miten homoseksuaalisuutta on – tai ei ole – tarkasteltu *Historiallisen Aikakauskirjan* sivuilla.

Sukupuolten historian ja seksuaalivähemmistöjen historian opetus on puolestaan Heidi Kurvisen ja Riitta Matilaisen artikkelin ja Jean Lukkarisen näkökulmatekstin aiheena; referee-artikkeli tarkastelee kehityskulkuja, Lukkarinen puolestaan nykytilannetta ja mahdollisia tulevaisuuksia.

Viime vuoden nelosnumeron kolonialismi-teema jatkuu puolestaan Maija Mäkikallin, Iiris Kestilän, Juha Heinosen ja Jonna Häkkilän puheenvuorossa, jossa aiheena on saamelaisten arkistoaineistojen saavutettavuus. Teksti kääntää esiin monenlaisia näkökulmia, joita saamelaisten historian käsittelyssä on tärkeää ottaa huomioon. Kaikki ei aina ole niin helppoa kuin voisi ajatella, kun arkistoissa on aineistoja, joiden omistajuus ja

näkökulma voivat olla kiisteltäviä; mutta vähitellen asiat hahmottuvat uudesta näkökulmasta.

Saamelaisten asema nykypäivässä ja menneisyydessä on viime vuosina noussut yhä vahvemmin esiin, ja tällä hetkellä varmasti moni ymmärtää aiheen eri sävyjä paremmin kuin viikkoa kymmenen tai viitisenkin vuotta sitten. On tarkoitus, että nyt keväällä viimein aloitaisi toimintansa saamelaiskäräjien totuus- ja sovintokomissio, joten keskustelu jatkuu.

Eivätkä aiheet tyhjene, yhteiskunnallisesti tai historiallisesti – asioiden luonteeseen kuuluu, että uusia näkökulmia tuodaan esiin ja vanhoja nostetaan uudelleen tarkasteluun; tästä löytyy myös Keskustelua-osastolta ja kirja-arvioiden joukosta monia esimerkkejä. Tuntuu etuoikeutetulta päätoimittajana päästä seuraamaan kaikkia näitä keskusteluja; usein saan tarkistaa aiempia käsityksiäni artikkelien käsittelemistä aiheista, olinpa itse vanhastaan tuttu teeman kanssa tai en.

Artikkelien arvioinnin, kommentoinnin ja toimittamisen lisäksi *Historiallinen Aikakauskirja* käynnisti alkuvuodesta hankkeen, jossa vanhojen numeroiden sähköiset versiot siirretään uuteen digiarkistoon. Suomen Tiedekustantajien Liiton Kopiosto-rahoituksella toteutettavaa hanketta koordinoi FM Helena Laukkoski. Lehden sähköinen versio on ollut erilaisten väliaikaisratkaisujen ja rajallisten resurssien vuoksi vähän tuuliajolla,

mutta ensi vuoteen mennessä tilanne toivottavasti kirkastuu.

Elektra-palvelussa olleet artikkelit siirretään näillä näkymin Tieteellisten Seurojen Valtuuskunnan hoitamalle alustalle, ja toivoaksemme saamme ne myös entistä paremmin lukijoiden saataville. Samalla, kun artikkeleita skannataan ja siirretään, lähestymme *Historiallisen Aikakauskirjan* kirjoittajia julkaisusopimuksin, koska Kansalliskirjaston sopimusoikeudet eivät ulotu uuteen tilanteeseen.

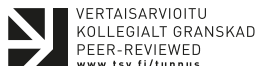
Toivommekin, että kun sopimustiedustelu saapuu, kirjoittajat suhtautuisivat myötämieleisesti asiaan, jotta saamme siirron toteutettua mahdollisimman hyvin. Pyrimme sopimuksessa käyttämään lisenssiä, joka turvaisi kirjoittajan oikeudet ja vapaudet mahdollisimman hyvin.

Lisensseistä ja muista oikeuksista olen päätoimittajana käyttänyt jonkin verran puheenvuoroja, ja aiheeseen palataan varmasti myös tämän vuoden aikana *HAikin* sivuilla. Tiedejulkaisemiseen kohdistuu monenlaisia kansallisia ja kansainvälisiä paineita, mutta tällä hetkellä *Historiallisen Aikakauskirjan* tilanne näyttää lupaavalta, mihin kaikkiin suuntiin lehti sitten uudistuu. Artikkelitarjokkaiden virtakin on tasainen ja suorastaan runsas, joten uskallan luvata jatkosakin avauksia ja keskusteluja hyvin monenlaisista teemoista.

Terveyttä ja jaksamista toivottaen

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Marko Tikka

Kuinka populaarimusiikista tuli yhteistä

Tanssimusiikin kansallistuminen vuosina 1927–1930

Iskelmä, kaupallisesti tuotettu kevyt musiikki, on nähty meillä usein kansallisena ilmiönä, vaikka se on 1940–1950-lukujen lyhyitä ja vahvasti kansallisia kausia lukuun ottamatta ollut luonteeltaan globaalia. Suomalaiseen populaarimusiikkiin ovat vaikuttaneet äänilevyn historian alusta alkaen eurooppalaiset ja amerikkalaiset virtaukset.¹

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntynyt amerikkalainen tanssimusiikki oli valkoisesten muusikoiden tuottama, mustien jazz-musiikista muokattu populaari versio. Tämän modernin tanssimusiikin tunnetuin edustaja oli yhdysvaltalainen orkesterinjohtaja Paul Whiteman, jonka orkesterin tuotanto levittäytyi gramofonilevyjen avulla 1920-luvulla kaikkialle länsimaiseen maailmaan.² Tämä globaali murros heijastui 1920-luvun jälkipuoliskolla myös Suomeen. Suomessakin kevyen musiikin raken-

teet muuttuvat muutamassa vuodessa edullisten gramofonien ja äänilevyjen tullessa vuosina 1925–1929 markkinoille.

Tässä artikkelissa kuvataan, miten ”kansallinen”, ”suomalainen” iskelmä syntyi uusien teknisten innovaatioiden ja ylikansallisten, kaikkialla samalla tavoin toteutettujen kaupallisten ratkaisujen avulla. Muutoksen alkuvoima tuli globaalista äänilevyteollisuudesta, joka ulotti agentuurinsa Suomeen. Muutos ei kuitenkaan tapahtunut ilman hyväksyvää vastaanottoa: ”suomalaisella iskelmällä” oli syntyessään paitsi globaaleja, myös kansallisia piirteitä. Tyyllilajin menestyneimmät sävelmät nimettiin saksalaisen termin ”schlager” mukaan ensin meillä iskusäveliksi ja myöhemmin 1930-luvulla iskelmiksi.³

Miten uusi tekniikka, matkalaukkugramofoni levyineen omaksuttiin? Miten käsite ”tanssimusiikki” syntyi? Millaista musiikkia ensimmäiset,

1. Populaarimusiikin virtauksista laajasti, ks. Pekka Jalkanen & Vesa Kurkela, *Populaarimusiikki. Suomen musiikin historia*. WSOY 2003. Äänilevyn merkityksestä ks. Pekka Gronow, *78 kierrosta minuutissa*. Äänilevyn historia 1877–1960. Suomen jazz ja pop arkisto 2013. Ks. myös Pekka Gronow & Björn Englund, *Inventing recorded music. The recorded repertoire in Scandinavia 1899–1925*. *Popular Music* 3/2007.
2. Valkoisten tanssimusiikin käsitteestä ks. Dan Malmström, *Härligt, härligt, men farligt, farligt. Populärmusik i Sverige under 1900-talet*. Natur och Kultur 1996, 71–72; Whitemanista, ks. Don Rayno, *Paul Whiteman. Pioneer in American Music. Volume 1. 1890–1930*. Studies in Jazz No 43. Scarecrow Press 2003. Populaarimusiikin rakenteista 1900-luvun alussa mm. James J. Nott, *Music for the People. Popular Music and Dance in Interwar Britain*. Oxford UP 2002. Catherine Parsonage, *The Evolution of Jazz in Britain 1880–1935*. Ashgate Popular and Folk Music Series 2005. Ruotsin osalta, ks. Olle Edström, *Schlager i Sverige 1910–1940*. Skrifter från Musikvetenskap Göteborgs Universitet. 1989. Suomesta mm. Pekka Jalkanen, *Alaska, Bombay ja Billy Boy. Jazzkulttuurin murros Helsingissä 1920-luvulla*. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 2. 1989, Marko Tikka & Toivo Tamminen, *Tanssiorkesteri Dallapé, Suomijatsin legenda*. SKS 2011, 14–15, Gronow 2013, 133–135.
3. Termi ”schlager” oli käytössä jo 1910-luvulla Pohjoismaissa. Ruotsista se levisi Suomeen 1920-luvun mittaen. Ks. Edström 1989, 3–4, 14; Suomessa sana esiintyy ruotsinkielisessä julkisuudessa esim. *Hufvudstadsbladetissa* vuonna 1920 ”Nya Schlager”), josta se siirtyi suomenkieliseen lehdistöön muodossa schlaager tai schlaageri (mm. mainostetaan ”Uusia viisuja

suosituimmat tanssimusiikkiäänilevyt olivat? Kysyn myös, millainen yhteinen kulttuurinen kokemus syntyi suomalaisen äänitetyn tanssimusiikin synnyn myötä.⁴ Lähdeaineistona käytän kahden keskeisen toimijan, Fazerin musiikkikaupan ja Chester Oy:n, toiminnasta saatuja tietoja sekä Suomen äänitearkiston kokoamaa diskografista aineistoa, josta olen tehnyt tilastollisia tarkasteluja. Laajennan kuvaa mainontaa, gramofoneja, äänilevyjä ja niistä käytyä julkista keskustelua käsittelevällä sanomalehtiaineistolla.

Eurooppalainen gramofonikuume Suomessa

Musiikintutkimuksessa populaarimusiikin kuuntelijoita pidettiin pitkään, lähinnä filosofi Theodor Adornon (1903–1969) kriittisten kirjoitusten vaikutuksesta, vain kaupallisten tuotteiden tahdottomana vastaanottajana. Kiinnostuksen kohdistuessa rockiin kuulijat alettiin nähdä uudella tavalla aktiivisina ja musiikillista identiteettiä rakentavina yhteisöinä. Kuulijoiden musiikillinen identiteetti muodostui yhteisen kuuntelukokemuksen ympärille rakentuneista muistoista, merkityksistä ja kokemuksista.⁵ Stuart Hallin ja Iain Chambersin vaikutuksesta musiikin identiteettien tutkimus on usein myös Suomessa keskittynyt 1950-luvulla syntyneen rockmusiikin genren eri yhteisöjen tarkasteluun. Populaarimusiikin luomia identiteettejä tai yhteistä kokemusta on varhaisempien aikojen osalta tarkasteltu vain vähän, mihin on osaltaan vaikuttanut se, että varhaiset populaarimusiikin genret – jazzia lukuun ottamatta – ovat olleet tutkijoille melko vieraita.

James J. Nott on populaarimusiikin kehitystä Iso-Britanniassa käsittelevässä teoksessaan kuvannut maailmansotien välisen aikakauden musiikkiteollisuuden nopean kasvun taustatekijöitä. Nottin mukaan kevyestä musiikista kiinnostuneet yleisöt kasvoivat 1920-luvulla nopeasti,

■ Kuva 1. Gramofonimainos Tampereen musiikkikaupan levyluettelosta Suomalaisia levyjä vuodelta 1929.

musiikki oli kaupallisempaa ja entistä tehokkaammin mainostettua. Tekniikka, jolla viihdettä voitiin levittää, teollistui. Vapaa-ajan kaupallistuminen loi markkinoita kevyelle musiikille. Myös monien uusien innovaatioiden (radio, gramofoni, elokuva) samanaikainen, samaa viihdettä tarjoava tuotanto loi ensi kertaa tilanteen, jossa tavoitettiin valtavia yleisömassoja. Tätä on korostettu myös muun muassa ruotsalaisessa 1920-luvun schlager-buumissa.⁶ Samat tekijät heijastuivat myös Suomeen 1920-luvun mittaan.

Suomen suuriruhtinaskunta oli tullut osaksi globaalia äänilevyteollisuutta vuonna 1901, mutta ensimmäinen maailmansota katkaisi levytykset vuonna 1915 lähes kokonaan kymmeneksi vuodeksi. Monikansallisten äänilevy-yhtiöiden aloitettua levytykset uudestaan 1920-luvulla tapahtui muutos myös kevyessä musiikkikulttuurissa.⁷ Markkinoilla, iltamissa tai suusta suuhun kulkeutunut ja myös gramofonilevyillä myyty kupletti hiipui musiikkiteollisuuden tuottamien iskelmien muuttuessa musiikin valtavirraksi. Tähän kehitykseen antoivat aavistuksen meilläkin jo 1900-luvun alun nuorten käsin kirjoitetut lauluviHKokset, joissa kuplettien ja humorististen laulujen sijaan pääosan ottivat haikeat kansanlaulut ja tunnetut, ulkomaista alkuperää olevat laulelmat. Yhä suosituimmiksi tulivat romanttiset, ajasta ja paikasta irti olevat tunnelmapalat siinä, missä esimerkiksi kupletit ja jo mailleen menossa olleet arkkiveisut olivat tapahtumasarjan tai todellisen asian kuvaamista.

MaaIlmansodan jälkeen myös äänilevyjen tuonti Suomeen oli vuosina 1921–1924 lähes koko-

ja schlager!” *Vaasa* 2.6.1922). Sana ”iskelmä” esiintyy ensi kerran lehdistössä tässä merkityksessä 26.7.1932 Yleisradion radio-ohjelmatedioissa, jolloin Annikki Forsström–Arni esittää iskelmiä.

4. Jaettua kulttuurista kokemusta on tarkasteltu aikaisemminkin. Ks. esim. Tiina Männistö-Funk, Säveltulva kaupungissa. Gramofonimusiikki uudenlaisen kaupungin äänenä ja makukysymyksenä Helsingissä 1929. *Ennen ja Nyt* 12.2.2009, <https://www.ennenjanyt.net/2009/02/saveltulva-kaupungissa-%e2%80%93-gramofonimusiikki-uudenlaisena-kaupungin-aanena-ja-makukysymyksenä-helsingissa-1929/>. Paavo Oinonen, Radio, gramofonikuume ja Hollolan Hollywood. Teoksessa Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.) *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. SKS 2016, 155–159. Tuomo Olkkonen, Suomalaisen populaarikulttuurin nuoruusvuodet. Teoksessa Kai Häggman et al. (toim.) *Suomalaisen arjen historia. Modernin Suomen synty*. Weilin & Göös 2007, 203–214.

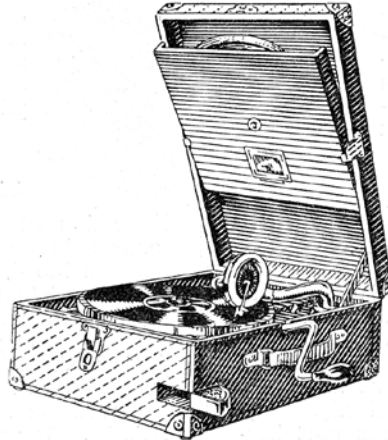
5. Keith Negus, *Popular Music in Theory. An Introduction*. Polity Press 1996, 8–27, 99–135.

6. Nott 2002, 2–3, Ruotsin osalta Edström 1989, 38–41 ja Malmström 1996, 89–102 korostavat kumpikin äänielokuvan, radion ja gramofonien yhteisvaikutusta uuden musiikin levittäjänä 1920–1930-luvulla.

7. Edeltävästä vaiheesta mm. Gronow & Englund 2007.

"HIS MASTER'S VOICE"

Malli 760 (101) a Modell
Smk. 1,800:— Fmk.

His Master's' Voice'n suosittu matkakone.

Suuruus: 28×14×41 cm.

Paino 7,1 kg.

Varustettu sisäänrakennetulla suppilolla, säveltä vahvistavalla kuulalaakerilla, liikkuvalla äänivarrella sekä äänikalvolla N:o 4.

Päällystetty mustalla kloottikankaalla, koneisto yksijousinen 25 mm. jousi, vetää yhden 30 cm. levyn yhdellä vedolla.

Kannessa tilaa 6 kpl:lle levyjä.

Suojuspäällystintä purjekankaasta suositellaan.

Hinta Smk. 100:—.

His Master's Voice's populära resemodell.

Storlek: 28×14×41 cm.

Vikt 7,1 kg.

Försedd med inbyggd trätt, tonförstärkande ljudarm på kullager samt ljudosa N:o 4.

Beklädd med svart klot, verket enfjädrigt 25 mm. fjäder, drar en 30 cm. skiva med en uppdragning.

I locket plats för 6 st. skivor.

Skyddsodral av segelduk anbefalles.

Pris Fmk 100:—.

naan pysähdyksissä. Vuodesta 1925 tuonti alkoi kohota: keskeiseksi syyksi siihen arvelaan edullisen matkalaukkugramofonin ilmestyminen myös Suomen markkinoille.⁸ Matkalaukkugramofonien mainonta lisääntyi syksyn 1926 aikana, jolloin useissa lehdissä julkaistiin gramofonin kehitysaskelia kuvanneita, mainosmaisia artikkeleita. Soitinkaupat järjestivät myös uudenlaisen soittimen esittelykonsertteja.⁹ Matalan, pienen matkalaukun muotoinen, nahkajäljitelmällä päällystetty ”kapsäkkigramofoni” edusti modernia, liikkeessä oleva aikakautta. Mainoskuvissa se soi tanssi-illallisilla, uimarannalla, jopa liikkuvassa autossa. Gramofonit edustivat mainonnassa samalla tavalla kaupunkilaisia, moderneja arvoja ja jokaisen ulottuville tullutta uusinta tekniikkaa kuin henkilöautot, radiovastaanottimet tai vaikkapa kirjoituskoneet. Uusi tekniikka pieneni, tuli jokaisen saataville ja samalla arkipäiväistyi. Gramofoni täytti kaikki nämä määritelmät: se oli kompakti ja toi musiikin mihin hetkeen tahansa kuluttajan oman valinnan mukaan käytettäväksi. Kuten gramofonin, myös uudenlaisen, kuljetussalkkuun asennetun ”matkakirjoituskoneen” saattoi ottaa kätevästi mukaansa. Moderniin liittyi siis olennaisesti myös esineen liikuteltavuuden ajatus.

Joulukuussa 1926 matkalaukkugramofoneja mainostettiin joululahjoiksi, ja kevään 1927 kuluessa Westerlundin musiikkikauppakettu mainosti useissa lehdissä näyttävästi uuden laitteen erinomaista äänenlaatua.¹⁰ Kiinnostus gramofoneihin ja äänilevyihin oli siis jo ennen tuontitul- lina laskua vuosina 1928–1929 heräämässä. Vaikka soittimet ja levyt olivat vielä kalliita, kieltolaki antoi todennäköisesti sivustatukea tuhlailuun. Yhä useammalla ihmisellä oli salakuljetetun alkoholin kaupan ja sen ympärille kertyneen harmaan talouden ansiosta huomattavasti käteistä, jota

voitiin käyttää yleisyystavaroiksi luokiteltujen asioiden, kuten korujen, kalliiden vaatteiden tai vaikkapa gramofonin ja äänilevyjen hankkimiseen.

Äänilevyjä myös salakuljetettiin niiden korkean tullin vuoksi. ”Pääasiallisimman salakuljetustavaran ovat muodostaneet Ruotsista tuodut gramofonit ja levyt, joita on takavarikoitukin useita eriä. [...] Ruotsissa maksavat levyt 45 mk:aa kpl ja Suomen puolella 85–90 markka, joten hinnaneroa on noin puolet,”¹¹ raportoitiin Pohjoisesta tullipiiristä keväällä 1928. Virallinen lehti raportoi takavarikoista, joissa salakuljetetun spriin yhteydessä oli otettu tullipoliisin haltuun myös muun muassa gramofonin osia, neuloja ja gramofonilevyjä.¹² Kaksi Vaasan Palosaaren satamassa laivasta kesällä 1927 gramofonia ja levyjä salakuljettanutta raippaluotoalaista pahoinpiteli paikalle osuneen tullivartijan.¹³ Tullipoliisi pidätti syyskesällä 1928 erään purjeveneellä säännöllisesti Virossa äänilevyjä kuljettaneen henkilön, joka tuomittiin salakuljetuksesta 40 000 markan sakkoihin.¹⁴ Kun tullimaksut palautuivat ennalleen, äänilevyistä tuli uudelleen suosittu salakuljetustavara. Poliisit ja kieltolakikomennuskunta tekivät syksyllä 1929 Pyhtään Heinlahdesta takavarikon, jonka yhteydessä löydettiin runsaasti alkoholia, aseita ja useita laatikollisia ulkomaisia gramofonilevyjä.¹⁵

Vuosina 1925–1927 tuotiin Suomeen yhteensä noin 80 000 levyä, vuonna 1928 yksin jo 100 000 ja huippuvuonna 1929 peräti 1,2 miljoonaa äänilevyä. Tuonnin oletetaan vastaavan pitkälle myös kysyntää ja myyntiä.¹⁶ Maan suurin musiikkikauppakettu, Fazerin musiikkikauppa myi vuonna 1928 jo 42 700, ja seuraavana vuonna 280 800 levyä. Fazerin musiikkikauppa, jolla oli liikkeitä Helsingin lisäksi Viipurissa, Tampereella, Vaasassa, Kuopiossa ja Oulussa, perusti erillisiä gra-

8. Einari Marvia, *Oy Fazerin musiikkikauppa 1897–1947*. Nordblad & Pettersson 1947, 108. Pientä salkkua muistuttavassa, kompaktissa ”matkalaukkugramofonissa” aikaisemmin paljon tilaa vienyt gramofonin äänenvahvistin, ”torvi” oli sijoitettu gramofonin jousikoneiston ympärille laatikon sisään.

9. Mm. Gramofoni ja sen kehitys *Salmetar* 8.7.1926; *Laitilan Sanomat* 25.6.1926 ja 2.7.1926.

10. ”Muutamia sanoja gramofonista,” mainos mm. *Aamulehti* 1.5.1927; Gramofonikonserttiin Rauman Seurahuoneelle... *Länsi-Suomi* 22.9.1927.

11. Salakuljetus Suomen–Ruotsin rajalla. *Kaiku* 27.5.1928.

12. *Suomen Virallinen Lehti* julkiset ilmoitukset 161/1927; 254/1926; 256/1925; 280/1926.

13. Mitä saa, kun salakuljettaa gramofonin. *Ilkka* 8.9.1927.

14. Useissa lehdissä sama uutinen, mm. Salakuljetus vähentynyt, mm. *Työn voima* 21.1.1929 ja *Sosialisti* 19.1.1929.

15. Yllättävä löytö Pyhtäällä. *Länsi-Suomi* 22.11.1929.

16. Pekka Gronow, Suomen äänilevyteollisuus vuoteen 1945. Teoksessa Rainer Strömmer & Urpo Haapanen (toim.) *Suomalaisen äänilevyjen luettelo 1902–1945*. Suomen äänitearkisto 1981, xx.

mofonien ja levyjen myyntiin tarkoitettuja sivuliikkeitä ja hankki erityisen mainosauton, josta myytiin levyjä ja gramofoneja maaseudulla. Fazer mainosti myös puhelinpalvelua, jossa saattoi kuunnella äänilevyjä puhelimella ja tilata valitseman levyt kotiin.¹⁷ Jo ennen tullin alentamista Fazer ilmoitti:

[...] vastustaaksemme gramofonilevyjen salakuljetusta ja laitonta kauppaa olemme nyt ”His Masters Voice” -tehtaan kanssa käytyjen pitkien neuvottelujen tuloksena huomattavasti alentaneet gramofonilevyjen hintoja.¹⁸

Gramofonien ja gramofonilevyjen tulleja alennettiin Suomessa vuoden 1929 alussa yhteen neljäsosaan aikaisemmasta: tämä synnytti yleisen kiinnostuksen äänilevyihin, jotka olivat siihen mennessä olleet yleisissä mielikuvissa lähinnä ylellisyystavaraa. Gramofonitullien alenemista vuosina 1928–1929 pidetäänkin keskeisenä tekijänä niin sanotun gramofonikuumeen ja samalla ensimmäisten suomalaisten iskelmälevyjen syntyyn vuosina 1929–1930.¹⁹

Valtion veropoliittinen ohjailu oli osaltaan taustalla myös eurooppalaisen levytuotannon kasvussa. Ylellisyystavaroihin kohdistuneiden tuontitullien alennukset olivat osaltaan luomassa esimerkiksi Iso-Britanniassa 1920-luvun puolivälissä äänilevymyynnin kasvua. Iso-Britanniassa oli ensimmäisen maailmansodan vuoksi korotettu ylellisyystavaroiden tuontitulleja, ja muun muassa gramofoneihin ja äänilevyihin kohdistuneet tullimaksut alenivat vasta 1920-luvun puolivälissä. Itse asiassa tullimaksut vahvistivat Iso-Britannian omaa äänilevy- ja gramofonituotantoa, sillä ennen maailmansotaa pääosa gramofoneista ja äänilevyistä oli tuotu maahan. Äänilevyjen myynti nousi vuosina 1924–1930

Iso-Britanniassa 15 miljoonasta 59 miljoonaan äänilevyyn. Brittiläisistä levytuottajista tuli myös uudestaan kansainvälisiä toimijoita, sillä brittiläisen Gramophone Company levittäytyi Ranskaan, Italiaan ja Pohjoismaihin.²⁰ Paikalliset musiikkikaupat ryhtyivät kokoamaan ohjelmistoa ja esiintyjä Gramofonon levymerkeille.²¹

Suomen tullialennus tapahtui tilanteessa, jossa Ruotsin ja Tanskan levymyynti nousi ensimmäistä kertaa maailmansodan jälkeen huippuunsa tanssimusiikkilevyjen sekä matkalaukkugramofonien tultua markkinoille. Pohjoismaissa myytiinkin vuonna 1929 viisi miljoonaa äänilevyä.²² Tässä kuvassa Suomen äänilevymyynnin samaan vuoteen osunut huippu ei näytä enää täysin yllättävältä: siihen vaikuttivat yleinen pohjoiseurooppalainen gramofonikaupan kuumeneminen ja toisaalta Suomen akuutti tullimaksujen alennus. Suomen gramofonikaupan alennusmyynti kesti vajaan vuoden, sillä tullimaksu kaksinkertaitettiin vuoden lopussa 1929: se jäi silti edelleen puoleen vuoden 1928 lähtötasosta. Äänilevymarkkinat ja kuluttajien kiinnostus levyihin oli saatu syttymään, sillä gramofoneja ja levyjä oli vajaan vuoden kuluessa tuotu 33 miljoonan markan arvosta; vuoden 1928 tuonnin vastaava arvo oli ollut 5 miljoonaa markkaa.²³ Käytännössä monet kauppiat pystyivät myymään edullisen tuontitullin aikana kertyneitä varastojaan edulliseen hintaan vielä kuukausikaupalla.

Äänilevyjen hinta laski: kun vielä loppusyksyllä 1928 Fazer myi ”kansanomaista” AL-sarjaansa 60 markan kappalehintaan, vuoden 1929 alussa ilmestyneessä luettelossa hinta oli laskeutunut kolmanneksella, 38 markkaan kappaleelta. Kalliimman X-sarjan levyjen hinta putosi sekin 70 markasta 50 markkaan. Fazerin myymän His Masters Voice -matkalaukkugramofonin mustaan nahkajäljitelmään (”kloottikankaaseen”) verho-

17. Marvia 1947, 110–117; puhelinpalvelusta mainos mm. ”Uutuus! Puhelinpalvelus!” *Grammophon -pääluettelo 1929* Fazer/Tampereen Musiikkikauppa 1929, 50.

18. Ks. esim. ilmoituksia *Suomen Sosialidemokraatti* 29.4.1928.

19. Tämä on todettu useassa yhteydessä, mm. Peter von Bagh & Ilpo Hakasalo, *Iskelmän kultainen kirja*. WSOY 1986, Jalakanen & Kurkela 2003.

20. Nott 2002, 14–20.

21. Fazerin musiikkikauppa oli ollut Gramofonon yhteistyökumppani jo ennen sotaa; ks. Marvia 1947; Gronow & Englund 2007, 288.

22. Gronow & Englund 2007, 300.

23. Suomalaiset Gramofonilevyt. *Kauppalehti* 14.6.1930; Gramofonitulli kohoaa. *Helsingin Sanomat* 5.10.1929; Ensi vuoden tullit. *Aamulehti* 21.11.1929. Myös mm. Gronow 1981 ja Gronow 2013.

UUTUUS! Puhelinpalvelus

Ellei Teillä ole tilaisuutta käydä liikkeessämme, mutta haluatte kuitenkin kuulla jonkun määrätyn levyn

Soittakaa silloin **Fazerin Musiikki-kauppaan, Helsinki** puhelimeen 20 751 **"Koesoitto"**-osastolle

Levy lähetetään Teille pyynnöstä viipymättä.

NYHET! Telefontjänst

Om Ni ej är i tillfälle att besöka vår affär, men vill höra en bestämd **grammofonskiva**

Ring då upp **Fazers Musikhandel, Helsingfors, telefon 20 751 "Provspelningen"** varpå Ni får höra skivan.

Skivan hemsändes på beställning omedelbart.

■ Kuva 2. Levyjen ostajille tarjottiin myös puhelinpalvelua. Mainoskuva Fazerin musiikkikaupan Tampereen liikkeen Grammophon-pääluettelosta 1929.

tun perusmallin hinta putosi samalla aikavälillä neljäsosalla, 2 400 markasta 1 800 markkaan.²⁴ Columbia-gramofonin sai 1900 markalla kesällä 1928, mutta levyt maksoivat 70 markkaa kappale; tammikuussa 1929 Columbian tuotteita myynyt Chesterin Radioliike myi gramofoneja 1250 markalla ja äänilevyjä 50 markkaa kappale.²⁵

Myyntiluvuissa näkyivät myös äänilevykaupan nopea kehitys ja uusien yrittäjien tulo alalle. Kun lähes puolet tuoduista levyistä myytiin vuonna 1928 yhden musiikkikauppaketjun (Fazer) kautta, huippuvuonna myytiin enää vajaa neljäsosa (n. 23,4%).²⁶ Monikansallinen Gramophone, jonka tunnetuin levymerkki oli torvigramofonia kuuntelevan Nipper-koiran koristama His Master's Voice, aloitti yhteistoiminnan Fazerin musiikkikaupan kanssa ja tuotti ensimmäiset Suomessa äänitetyt iskelmälevyt vuonna 1928. Vuonna 1929 Suomen markkinoista kiinnostuivat saksalaiset A. G. Lindströmin konsernin alaiset levy-yhtiöt. Myös muutamat pienet eurooppalaiset levy-yhtiöt kokeilivat yhteistyötä suomalaisten tuottajien kanssa.

Mitä Suomi oikeastaan soitti vuosina 1925–1929?

Tiedämme aikaisemman tutkimuksen perusteella jo melko hyvin sen, miten Suomessa toimivien eurooppalaisten levy-yhtiöiden filiaalien (brittiläisen Gramophone Companyn ja saksalaisen A.G. Lindströmin konsernin levymerkkien) tuottama suomalainen musiikki tuli suosituksi. Sen sijaan vähemmälle huomiolle on jäänyt tätä edeltävä esivaihe: se, miten paljon vuosina 1928–1929 Suomessa myytiin ulkomaista tanssimusiik-

kia.²⁷ Tämän musiikin merkitys tanssimusiikin rakenteiden omaksumiselle oli kuitenkin suuri, sillä juuri näiden levyjen avulla suomalaiset saivat käsityksen siitä, millaista tanssimusiikin tulee olla. ”Tanssimusiikki” tarkoitti orkesterin soittamaa kaksi- tai kolmiosaista, lyhyttä musiikkikapaleeta, joka kulki tasaisesti tietyssä tempossa ja tietyssä tahtilajissa ja joka sisälsi laulettavan kertosakeen, ”refrängin.” Jos tarkastellaan 1920-luvun tanssimusiikkia, kuten meillekin tuotettuja yhdysvaltalaisen Paul Whitemanin, brittiläisen Jack Hyltonin tai heitä esikuvinaan pitäneiden tanskalaisten ja ruotsalaisten tanssiorkesterien levytyksiä, useimmat äänitteet ovat rakenteeltaan samanlaisia. Ne rakentuvat yleensä kahdesta tai kolmesta 16–32 tahdin mittaisesta osasta, joita kerrataan ja joista yksi on lauluosa. Suomeen tämän tyyppisen tanssimusiikin idea tuli lähinnä Ruotsista, missä revyykuningas Ernst Rolf sekä viihdesäveltäjät Fred Winter ja Jules Sylvain kehittivät vuosien 1925–1929 aikana ruotsalaisen ”iskelmän arkkityypin.”²⁸ Koko tämä musiikillinen ajatus oli suomalaisille uusi: nyt uuden välineen (”gramofoni” ja ”äänilevy”) omaksumisen lisäksi useimmat musiikin käyttäjät oppivat, että tanssimusiikiksi määritelty kappale tuli olla rakenteeltaan ja esitykseltään tietynlainen. Kappaleen tunnistamisen kannalta olennaista olivat sanat, ”refrängilaulu.” Nämä elementit yhdessä tekivät siitä modernia tanssimusiikkia.

Ennen maailmansotaa tuotettujen gramofonilevyjen ohjelmisto oli Suomen suuriruhtinaskunnassakin noudattanut yleistä eurooppalaista linjaa. Pääosan kansallisesta (so. tietyllä kielellä, tässä tapauksessa suomeksi tai ruotsiksi esitetyistä) tarjonnasta muodostivat klassinen musiikki ja salonkimusiikki, kevyempää ohjelmistoa edustivat lähinnä kansanlaulut ja kupletit.²⁹

Gramofonilevykaupan nousun myötä myös tarjottava ohjelmisto alkoi muuttua. Tämä muutos näkyy hyvin musiikkikauppojen äänilevyjä

24. Fazerin luettelo *Lisäluettelo N:o 1* (1928) ja *Suomalaisia levyjä*, molemmat Fazer/Tampereen musiikkikauppa 1929. Suuri hinnanalennus. *Uusi Suomi* 21.1.1929.

25. Mm. Chester-radion mainos *Turun Sanomat* 12.8.1928. Chester-radion mainos *Uusi Suomi* 21.1.1929.

26. Prosenttiosuus on laskettu Gronowin 1981, xx, kokonaisluvusta (1,2 milj. levyä) Fazerin myyntitietoon Marvia 1947, 110 (jossa Fazerin myynti vuonna 1929 ilmoitettu olleen 280 853 levyä).

27. Esimerkiksi levyinkeräilijä, suomalaisesta iskelmästä useita teoksia kirjoittanut Einari Kukkonen ei ole kiinnittänyt ulkomaisten levyjen vaikutukseen huomiota, ks. esim. Einari Kukkonen, *Isoisän gramofoni*. Kustannuskolmio 1980; Einari Kukkonen, *Oi muistatkos Emma. Suomalaisen levylaulun vaiheita 1920-luvulla*. Kustannuskolmio 1998.

28. Tästä laajasti Edström 1989, 14–44, 337–339; tiivistetympin samasta Gronow & Englund 2007, 299–300.

29. Laajemmin Gronow & Englund 2007, 288–295; myös Gronow 2013.

esittelevistä luetteloista. Esimerkiksi suurimman musiikkikauppaketjun Fazerin musiikkikaupan äänilevyluettelossa tarjottiin talvella 1928–1929³⁰ myyntiin yhteensä 382 erilaista äänilevyä, joista puhdasta tanssimusiikkia oli vajaa kolmannes (111 levyä eli 29,1%).³¹ Reilusta sadasta myyntiin tarjotusta levystä vain neljä oli suomalaisia esityksiä.

Pääosa musiikista oli saksalaista, esimerkiksi Dajos Bélan, Marek Weberin ja Bernhard Etten orkestereiden soittamaa modernia tanssimusiikkia. Seuraavaksi eniten tarjottiin pohjoismaista, lähinnä tanskalaista ja ruotsalaista alkuperää olevaa tanssimusiikkia. Oman pienen osuutensa myyntiluettelossa muodostivat brittiläiset ja amerikkalaiset tanssiorkesterilevyt. Oman ryhmän katalogissa muodostivat vielä ”aitoargentiinalaiset” ja eurooppalaistyyliset tangot ja kolme ”baijerilaisten talonpoikaisorkesterin” soittamaa polkkalevyä. Yleisimmät tanssilajit olivat valssi ja foxtrot eri muodoissaan: shimmy, charleston, one-step ja blues.

Ulkomaisia levyjä myös myytiin paljon. Tarkkoja myyntilukuja tai niiden jakautumista koti- ja ulkomaisiin on kuitenkin vaikea arvioida tarkempien tilastojen puuttuessa, sillä myös suomeksi esitetyt levyt prässättiin ulkomailla ja ”suomalaiset äänilevyt” ovat siis mukana tuonnissa. Säilyneiden levyjen perusteella voidaan tehdä joitakin oletuksia siitä, mitä levyjä on myyty eniten.³² Vuosina 1927–1929 myynnissä olleita, oletettavasti eniten myytyjä ulkomaisia äänilevyjä³³ näyttäisivät olleen seuraavat:

Taulukko 1. Yleisimmät ulkomaiset gramfonilevyt 1925–1929

HMV X 2332	Savoy Havana Band: Valencia one-step/Valentine, one-step
HMV X 2676	Revue Star Orch: Boublitshki, foxtrot/Warny's Dance Orch: Ursula, foxtrot
HMV B 5095	Savoy Orpheans: Katinka, foxtrot/But I do, I do, foxtrot
HMV X 2679	Warny's Dance Orch: Herbst (Mustalainen), valssi/Valse Viennoise
HMV X 2438	Ferdy Kaufman's Orch: Valse Orientale/Hjemlös, tango
Columbia 14147	Charleston Serenaders: Boublitshki, foxtrot/Togeter, waltz.

Fazerin myyntikatalogin levyt edustivat pääasiassa monikansallisten Gramophone Companyn ja Columbia Phonograph Companyn omaa eurooppalaista tuotantoa: His Masters Voicen levyjen sarjakoodit tarkoittivat sarjan tuottanutta markkina-aluetta. Levyn koodi X tarkoitti pohjoismaista ja B brittiläistä sarjaa.³⁴ Näiden lisäksi katalogia täydennettiin saksalaisten levymerkien (Parlophon, Odeon, Polyphon, Vox) lähinnä saksalaisella materiaalilla. Eurooppaa varten prässättiin myös yhdysvaltalaisen orkestereiden levytyksiä, mutta niiden määrä tarjotuissa levyissä oli pieni. Lisäksi on syytä huomata, että kyseessä oli nimenomaan ns. ”valkoinen jazz,” moderni tanssimusiikki, ei improvisointiin perustuva jazz. Louis Armstrongin kaltaisten jazzmuusikoiden levytyksiä ei materiaalissa esiinny lainkaan.³⁵

30. *Gramofoni levyjä – Skivor Talvi Vintern 1928–29 N:o 2*. Fazer/Tampereen musiikkikauppa 1928. Fazerin musiikkikauppa julkaisi katalogeja levyistä säännöllisesti ja katalogit nimettiin paikallisten filiaalien mukaan. Fazerilla oli musiikkikauppoja mm. Helsingissä, Tampereella ja Viipurissa.

31. Luvut laskettu em. yleiskatalogista, joka nähtävästi antaa edustavan yleiskuvan tarjolla olevasta levymusiikista. Äänitteet oli järjestetty katalogeissa 1920- ja 1930-luvuilla ns. arvokkuuden mukaan, ensin esiteltiin tarjolla oleva konserttimusiikki, sen jälkeen salonkimusiikki ja lopuksi kupletit, kevyt instrumentaalimusiikki ja tanssimusiikki.

32. Tässä on tietenkin lähdettävä siitä oletuksesta, että levyjä olisi säilynyt suhteessa niiden yleisyyteen yhtä paljon: harvinaisia levyjä on siis oletettavasti myyty vähän ja yleisiä paljon. Toki yksittäisiä levyjä on voinut muistakin syistä säilyä paljon, vaikka niiden myynti olisi ollut tavanomainen.

33. Tiedot perustuvat musiikkikauppojen myyntiluetteloista (lähinnä Fazerin levyluetteloista) saatuihin tietoihin vuosina 1927–1929 tarjolla olleista levyistä ja toisaalta Suomen Äänitearkiston kokoelman kartuttamisen sekä arkiston piirissä toimivilta levykeräilijöiltä saatujen tietojen yhdistämiseen, kysely tehty tammikuussa 2019, tekijän hallussa. Tämä keräilijöiden piiri on pieni ja otos siksi epätarkka, mutta on käytännössä ainoa tapa pyrkiä selvittämään yksittäisten äänilevyjen yleisyyttä, sillä levykohtaisia myyntilukuja ei ole tiedossa. Suomen Äänitearkisto ry. on vuodesta 1965 toiminut suomalaisten äänilevyjen tallentamiseen keskittynyt arkisto, joka toimii Suomen Musiikkiarkiston yhteydessä.

34. Alan Kelly, *His Master's Voice/ Die Stimme Seines Herrn The German Catalogue. A Complete Numeral Catalogue of German Gramophone Recordings made from 1898 to 1929 in Germany, Austria and elsewhere by Gramophone Company Ltd.* Greenwood Press 1994, 22–24.

35. Kuvaavaa on, että digitaalisen sanomalehtikirjaston sanomalehtihaun mukaan Louis Armstrong, aikakauden tunnetuin amerikkalainen jazzmuusikko, mainitaan suomalaisessa sanomalehdessä nimeltä ensi kerran 1933 *Hufvudstatsbladetissa*, kun Armstrong kävi Euroopan-kiertueellaan Ruotsissa (18.1.2019).

Jazzentusiastien näkökulmasta tällä modernilla tanssimusiikilla ei ollut mitään tekemistä alkuperäisen jazzin kanssa; tanssijoille kaikki moderni tanssimusiikki puolestaan oli ”jazzia”.³⁶ Suomessa jopa valssia kutsuttiin jazziksi, koska sanalla tarkoitettiin moderneja paritansseja ja tanssimista ylipäänsä.

Koska Fazerin materiaali tuli Suomeen pääosin Tanskasta, korostuivat materiaalissa tanskalainen ja ruotsalainen tanssimusiikki, jonka Pohjoismaiden välisen kieliyhteyden vuoksi oletettiin menevän kaupaksi.³⁷ Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti. Sanomalehtien levymainoksissa vuosina 1928–1929 tarjottiin lähes pelkästään suomalaista musiikkia. Fazerin vuoden 1929³⁸ joulukatalogissa tarjottiin tanssimusiikkina myyntiin 34 erilaista uutta äänilevyä, joista kymmenen oli jo uusia kotimaisia tanssilevyjä. Brittiläisen Jack Hyltonin, amerikkalaisten Nat Shilkretin, Ben Selvinin ja Paul Whitemanin sekä saksalaisen

■ Kuva 3. Ensimmäiset tanssimusiikkilevyt Suomessa äänittänyt Suomi Jazz Orkesteri levytystilanteessa Helsingissä kesäkuun 2. päivänä vuonna 1928. Soittajat vasemmalta tuntematon, Nils Ekman, J. Mamonoff, Robert Konno, W. Sandberg, Sigismund Schepelis ja Nils Petrelius ja tunnistamaton. Kaksi taustalla seisovaa miestä lienevät Fazerin musiikkikaupan ja levy-yhtiö Gramophon Co:n edustajia. Kuva: Toivo Tammisen kokoelma.

Marek Weberin tanssilevyjen lisäksi saattoi ostaa Suomi Jazz Orkesterin, Suomi Orkesterin sekä Yrjön (Gunaropoulus) orkesterin suomalaisia tanssimusiikkilevyjä.

Korkeasuhdanteessa tuotettiin 1929 suomalaista musiikkia lähes kymmenellä eri levymerkillä, jonka lisäksi maahan tuotiin amerikkansuomalaisia levytyksiä.³⁹ Suomalaisista vuosina

36. Malmström 1996, 71–73, kuvaa Ruotsin osalta osuvasti tämän jaottelun.

37. Suomessa oli vuosina 1928–1929 tarjolla paljon tanssimusiikkia, joissa etikettitiedot olivat tanskaksi tai ruotsiksi.

38. *Gramofoni levyjä - Gramofon Skivor Joulukuun 1929*. Fazer/Tampereen Musiikkikauppa 1929.

39. Vuonna 1929 tuotettiin Columbus, Columbia, His Masters Voice, Homocord, Odeon, Parlophon, Pathe, Polyphon ja Tri-Ergon -merkkisiä suomenkielisiä yleisöille suunnattuja levyjä.

1928–1929 ilmestyneistä tanssimusiikkilevyistä yleisimmät⁴⁰ ovat seuraavat:

Taulukko 2. Yleisimmät suomalaiset gramofonilevyt 1927–1929

Columbia 7790	Leo Kauppi ja Antti Kosolan trio: Meren aallot, valssi/Oi tyttö tule, kupletti
HMV X 2990	Ture Ara ja Suomi Tanssiorkesteri: Emma, valssi/Villiruusu, valssi
HMV AL 1025	Ture Ara ja Suomi Jazz Orkesteri: Asfalttikukka, valssi/Hawaj, foxtrot
Parlophon B.36051	Georg Malmstén ja Parlophon-ork: Särkynyt onni, valssi/Sunnuntai-ilta, laulu

Verrattuna ulkomaiseen musiikkitarjontaan suomalaisissa levyissä kiinnitty huomio tahtilajiin: siinä missä pääosa suosituimmista ulkomaisista levyistä oli nopeatempoisia foxtroteja, suomenkielisistä tanssimusiikkilevyistä huomattava osa oli hitaita valsseja.

Fazerin musiikkikauppa aloitti suomalaisten tanssilevyjen tuottamisen vuonna 1928 kustantamalla neljä levyä suomalaisen studiokokoonpanon Suomi Jazz Orkesterin musiikkia. Kesäkuun alussa 1928 levytetyt kappaleet ilmestyivät marraskuun alussa kauppoihin, mutta tavanomainen mainonta viittaa siihen, ettei levyille ollut vielä suurta kysyntää. Vasta tullien alennuttua vuoden 1929 alusta tanssilevyjä ryhdyttiin kohdennetusti mainostamaan.⁴¹ Gramofonitullien vapautuminen näyttää lisänneen Fazerin uskallusta tuottaa äänilevyjä. Neljää kohtuullisesti menestynyttä levyä onnistuneempi tuotanto oli 10.4.1929 levytetty Ture Aran Suomi tanssiorkesterin säestyksellä laulama, kaksi valssia sisältänyt levy Emma/Villiruusu. Levy tehtiin Kööpenhaminassa tans-

kalaisen Jens Warnyn tanssiorkesterin säestyksellä.⁴² Orkesterin nimi oli siis puhdasta mainontaa: tuottaja halusi korostaa kaikin tavoin musiikin kotimaisuutta.⁴³

”Gramofonikuumeen” ollessa pahimmillaan levy edusti aikansa tehomarkkinointia: kun levyjen tuotantoprosessi saattoi kestää useita kuukausia äänityksestä levykauppoihin, Emma/Villiruusu oli kauppoissa puolitoista kuukautta sen äänittämisestä kaikkialla Suomessa. Levyä mainostettiin ”paljon kysyttynä,” ”hyvin onnistuneena esityksenä” ja levynä, ”joka jokaisella gramofonin omistajalla tulee olla.”⁴⁴

Samaa tekniikkaa sovellettiin muutamaa kuukautta myöhemmin, kun toukokuussa 1929 Helsingissä äänitetyt Suomi Jazz Orkesterin uudet levyt tuotiin kauppoihin samanlaisella mainonnalla elokuun alussa vuonna 1929. Ensin ”menestynein” levy esiteltiin uutuuksien joukossa, ja vajaata viikkoa ilmestymisen jälkeen sitä ryhdyttiin mainostamaan epiteetillä ”Suurin kotimainen schlaageri!”⁴⁵ Erityisesti mainoksissa nostettiin esiin Asfalttikukka-niminen valssi. Se sai erikoisella tavalla taustatukea samana syksynä ensi-iltaan tulleesta samannimisestä saksalaisesta elokuvasta. Vaikka elokuvalla ja alkuaan venäläisellä valssilla ei ollutkaan mitään tekemistä keskenään, iskosti elokuvankin nimi paheellisen asfalttikukan – epämääräisesti eroottisen naisen – käsitteen kansalaisten mieliin.⁴⁶

Fazerin musiikkikauppaa siivitti suosioon siis erittäin hyvin ajoitettu markkinointi. Tuotetut levyt olivat erikoinen yhdistelmä eurooppalaista modernia iskelmämusiikkia salonkiorkesterisävyllä (Warnyn orkesterin soittama, salonkiorkesterin tapaan sovitettu Emma) ja toisaalta hyvin kansanomaista suomalaista musiikkituotantoa (Asfalttikukka, jonka esitti helsinkiläinen pelimannipohjalta soittanut tanssiyhtye).

40. Tieto perustuu Suomen äänitearkisto ry:n jäseniltä tehtyyn kyselyyn tammikuussa 2019, tekijän hallussa. Käytännössä lähes kaikki yleisimmät levyt ovat tanssimusiikkia: ainoa poikkeus lienee kuplettilaulaja Rafael Ramstedtin *Oi sä sulo Helsinki* (HMV AL 949), joka on koominen puhelevy.

41. Mainokset *Helsingin Sanomat* 7.11.1928; *Hufvudstadsbladet* 8.1.1928; *Sosialisti* 25.1.1929; *Helsingin Sanomat* 18.2.1929.

42. Jens Warny (1893–1979) oli tunnettu tanskalainen kapellimestari ja viulisti, joka levytti satoja numeroita johtamiensa studiokokoonpanojen kanssa 1920–1930-luvuilla.

43. Itse asiassa tieto siitä, että kyseessä oli tanskalainen orkesteri, on selvinnyt vasta 2000-luvulla diskografiatyön yhteydessä.

44. Ks. mainokset *Helsingin Sanomat* 23.5.1929; *Aamulehti* 24.5.1929; *Pohjolan Voima* 25.5.1929.

45. Mainokset mm. *Helsingin Sanomat* 11.8.1929, *Karjala* 11.8.1929, *Turun Sanomat* 11.8.1929; *Sosialisti* 12.8.1929; *Helsingin Sanomat* 24.8.1929.

46. Elokuvasta mm. ”Asphalt” Eino Salmelainen selostaa saksalaista elokuvatyöskentelyä *Aamulehti* 17.11.1929. Elokuvat *Karjala* 12.11.1929. Suurelokuvia Tornion yleisölle, *Perä-Pohjola* 26.2.1930.

Musiikkia kaikelle kansalle

Suomi oli jakautunut sisällissodan jälkeen sodan voittaneen valkoisen Suomen ja toisaalta hävinneiden punaisten kulttuuripiiriin. Äänilevymarkkinat kykenivät halkaisemaan tämän kahtiajaon melko onnistuneesti, mutta on myös havaittavissa, että molemmille piireille tarjottiin tietoisesti myös ”omia” levyjä. Erityisesti tämä näkyi työväenmusiikissa, jota tarjottiin amerikansuomalaisina esityksinä. Kun Suomeen syntyivät vuosina 1928–1929 kansalliset levymarkkinat, ne jakautuivat poliittisesti kahtia, mutta yhtä lailla moneen muuhun segmenttiin, esimerkiksi maaseudun ja kaupunkien oletetun musiikkimaun mukaan. Ulkomaista ja modernisti sovitettua kotimaista tanssimusiikkia tarjottiin ja mainostettiin kaupunkilaisyleisöille, maaseutulehdissä mainostettiin puolestaan vain kotimaisia, kansanomaisia kappaleita, kuten kupletteja tai perinteisiä polkkia ja valsseja.⁴⁷

Yhdysvalloissa oli julkaistu 1910-luvulta alkaen siirtolaisille suunnattuja äänilevyjä, niin sanottuja etnisiä sarjoja, myös suomalaista musiikkia. Yhdysvalloissa julkaistiin vuosina 1907–1953 amerikansuomalaiselle väestölle yhteensä 703 levyä. Pääosa levytyksistä, lähes 500, tehtiin ennen vuotta 1930.⁴⁸ Koska äänilevyteollisuus toimi globaalisti, markkinoiden kasvaessa Suomessa amerikansuomalaisille tuotettuja levyjä tuotiin myös Suomeen.

Amerikansuomalainen levyohjelmisto, ja isojen yhtiöiden etnisille ryhmille tarjoama tuotanto yleensäkin, poikkesi eurooppalaisesta levytuotannosta. Se oli paitsi kansanomaista myös avoimemmin poliittista. Kun eurooppalainen tuotanto suosi klassisen koulutuksen saaneita

ammattimuusikoita, amerikkalaiset levytuottajat julkaisivat yksinkertaista pelimannipohjaista tanssimusiikkia ja kupletteja. ”Etnisiä sarjoja” tuottaneille levy-yhtiöille levyjen ”kansanomaisuus” oli keskeisempää kuin ajan käsitysten mukainen esitysten ”taiteellinen” taso. Tärkeintä oli saada ostajille heidän omalla kielellään laulettuja levyjä.⁴⁹ Tämä tuotti paitsi tavallaan ”syväjäädytettyä” suomalaista musiikkia – useimmat amerikansuomalaiset esittivät 1920-luvulla julkaistuilla levyillä samaa musiikkia samaan tyyliin kuin he olivat soittaneet kotimaassaan vuosisadan alussa – myös avoimen poliittista ohjelmistoa.

Amerikansuomalainen levytuotanto sisälsi työväenliikkeen performatiivista musiikkia (Kansainvälinen, Vapaa Venäjä) ja jopa sisällissodan hävinneestä osapuolesta kertovia lauluja (Punavangin laulu, Sorakumpujen vainajille), joita Suomessa toimineet eurooppalaiset yhtiöt eivät julkaisseet.⁵⁰ Maailmansotaa edeltävän tuotantopolitiikkansa mukaisesti ne keskittyivät tarjoamaan ensisijaisesti salonki- ja konserttimusiikkia ja kupletteja keski- ja yläluokalle.⁵¹ Poliittista tässä ohjelmistossa olivat lähinnä nationalistiset laulut ja marssit.⁵²

Amerikansuomalaisia levyjä tuotiin Suomeen kahta kautta. Helsinkiläinen radioliike Chester, jonka johtaja Charles Henry Chester (1885–1959) oli britti, hankki amerikansuomalaisia levyjä Columbia Phonograph Companyn brittiläiseltä tytäryhtiöltä. Sen lisäksi turkulainen liikemies N. E. Saarikko (1890–1980) toi levyjä omien suhteidensa avulla suoraan Yhdysvalloista, mutta toiminnan laajuudesta ei ole tietoa.⁵³ Chester aloitti liiketoimintansa vuonna 1925 tuomalla radiolait-

47. Ero mainonnassa näkyy hyvin vertaamalla esimerkiksi etelän suurimpien kaupunkien (Turku, Helsinki, Viipuri) sanomalehtien äänilevymainontaa maaseutulehdistön vastaavaan mainontaan. Siinä missä Turun, Helsingin ja Viipurin lehdissä mainoksissa vilahtelee jopa ulkomaisten sävelmien nimiä, maaseutukaupunkien lehdissä korostuvat Emman, Villiruusun, Asfalttikukan ja amerikansuomalaisten levytysten nimet.

48. Pekka Gronow, *Studies in Scandinavian-American Discography I*. Suomen äänitarkisto 1977, 8.

49. Tähän kiinnitettiin jo 1930-luvun alussa Yhdysvalloissa huomiota. Kts. William Howland Kenney, *Recorded Music in American Life. The Phonograph and Popular Memory 1890–1945*. Oxford UP 1999, 65–87.

50. Fazer julkaisi HMV-merkellä tosin soitettuna mainitut marssit 1930, mutta levyn nykyisestä harvinaisuudesta päätellen sitä ei ole myyty paljon.

51. Ks. laajemmin tästä Gronow & Englund 2007.

52. Esim. Maamme, Porilaisten marssi, Savolaisten laulu jne.

53. Chesterin ja Saarikon tuomat levyt erottaa toisistaan, sillä Chesterin tilaamat levyt painettiin Iso-Britanniassa ja ne saivat ”eurooppalaisen” Columbian mustan etiketin. Etikettikeskiössä on usein myös Chesterin liikkeen tarra. Saarikko tietävästi puolestaan hankki ”Electric Process-” merkinnällä varustettuja vihreäetikettisiä Columbia-levyjä suoraan Yhdysvalloista. Jotakin kaupan ylikuumenemisesta kertonee se, että jossain vaiheessa Chester näyttää hankkineen levyjä myyntiin myös Saarikolta, sillä joissakin vihreissä Columbioissa on Chesterin kaupan mainostarra.

teita ja laajensi liikettä Columbian gramofoneihin ja levyihin. Hän mainosti ensimmäisen kerran Meren aallot -levyä (ja muutamaa muuta amerikansuomalaista levyä) *Uudessa Suomessa* ja *Suomen Sosialidemokraatissa* 1.12.1928, jolloin levyjä oli siis jo kaupoissa.⁵⁴ Chester pystyi tarjoamaan edustavan valikoiman suomalaisia levyjä jo heti vuoden 1929 alussa. On arvioitu, että Chesterin menestyneintä tuontitikkeliä, Leo Kaupin laulamaa Meren aallot -levyä, olisi myyty noin 10 000 kappaletta.⁵⁵ Se oli edellä mainittuja Emmaa ja Asfalttikukkaa puolitoista vuotta vanhempi esitys, levytetty New Yorkissa 17.12.1927.⁵⁶ Jos levytyspäivän ohessa levymyyntiä pidetään kriteerinä, se oli siis itse asiassa ensimmäinen suomalainen iskelmä, siitä huolimatta, että kyseinen sävelmä on sittemmin täysin unohdettu.

Brittinä Chesterillä oli kielitaitoa ja liikeyhteyksiä: hänellä oli epäilemättä keskivertosuomalaista tukkukauppiasta paremmat mahdollisuudet toimia kansainvälisillä äänilevymerkeillä. Chester tuotti vuosina 1928–1930 maahan Iso-Britanniassa Columbian sisaryhtiön prässäämiä amerikansuomalaisia levyjä. Nämä 7 000- ja 16 000- sarjan mustaetikettiset Columbiat sisälsivät amerikansuomalaisia levytyksiä ja muutamia amerikansuomalaisille levynostajille suunnattuja, muiden siirtolaisryhmien, muun muassa italialais- ja ruotsalaissiirtolaisten, tekemiä instrumentaaliesityksiä.⁵⁷

Chesterin Suomea varten tuottamat amerikansuomalaiset Columbiat tiedetään tarkasti. Tuodut levyt poikkeavat ulkomuodoltaan amerikkalaisista painoksista ja ilmeisesti koko sarja on pystytty rekonstruoimaan Suomen äänitear-

kiston diskografiaan.⁵⁸ Chester tuotti vuosina 1928–1930⁵⁹ Suomeen yhteensä 117 erilaista amerikansuomalaista levyä, jotka olivat Yhdysvalloissa ilmestyneet suomalaisiirtolaisille suunnatussa Columbian 3 000-F-sarjassa. Kun sarjassa ilmestyi reilu puolitoistasataa levyä, Chester julkaisi siis suurimman osan Columbian amerikansuomalaisesta sarjasta myös Suomessa. Koska levyt ovat edelleen yleisimpiä aikakauden äänitteistä, on niitä myyty epäilemättä suomalaisesta musiikista eniten. Myös aikalaiskäsitys oli sama: ”Suurimman menekin meillä ovat saavuttaneet amerikan-suomalaiset laululevyt”,⁶⁰ tiesi säveltäjä ja kuoromies Sulho Ranta kertoa pakinassaan syksyllä 1929.

Levytykset olivat ”tuoretta tavaraa”, sillä ne oli tehty vuosina 1924–1928; itse asiassa viimeiset sarjan levyt olivat valmistuneet melkeinpä samanaikaisesti niiden ilmestyessä Yhdysvalloissa vuosina 1929–1930. Jos levymyynnin korkeasuhdanne olisi jatkunut, voidaan olettaa, että Chester olisi ehkä tuottanut Suomeen loputkin amerikansuomalaisen Columbian katalogista. (Taulukko 3.)

Chesterin levyt voidaan jakaa musiikin sisälön mukaan viiteen kategoriaan. Ensimmäisen niistä muodostivat soitetetut tanssimusiikkilevyt, joissa ei ollut laulua. Niistä pääosa oli suomalaista 1910-luvun pelimannihenkistä tanssimusiikkia, valsseja, polkkia ja jenkkioja. Levyjen pääesiintyjänä oli tunnettu harmonikansoittaja, jolla oli tukenaan kitaristi, viulisti tai klarinetisti. Kymiläinen merimies Willy ”Wili” Larsen (1885–1935) ja suomalaisista vanhemmista Yhdysvalloissa syntynyt Viola Turpeinen (1909–1958) olivat Columbian ohjelmistossa tämän genren tunne-

54. Chester Uutuuksia. Suomalaisia levyjä *Uusi Suomi* 1.12.1928; Chester Uutuuksia. *Suomen Sosialidemokraatti* 1.12.1928. Chesterin roolia levytuonnissa ei ole aikaisemmin tuotu esille. Niilo E. Saarikko, joka perusti Levytukku -nimisen liikkeen ja oli myöhemmin merkittävä levytuottaja, toi levyjä suhteidensa avulla amerikansuomalaisilta levyjen vähittäismyyjiltä. Gronow 1981, xi–xiii.

55. Kukkonen 1998, 127–128. Koska pääosa säilyneistä *Meren aallot* -levyistä on eurooppalaisia painoksia, ne ovat Chesterin myymiä levyjä.

56. Strömmer 2012, 23.

57. Eräs suosittu esiintyjä suomalaisillekin suunnatuilla amerikansuomalaisilla levyillä oli ruotsalaissyntyinen harmonikkataiteilija Eddie Jahrl (1901–1977).

58. Chesterin tuottamat sarjat löytyvät Rainer Strömmer, *Suomalaisten 78-kierroksen äänilevyjen luettelo 1901–1961*. Suomen äänitearkisto 2012, 23–28. Yhdysvalloissa julkaistuista pohjoismaisista Victorin ja Columbian sarjoista perustutkimus on Pekka Gronow, *Studies in Scandinavian-American Discography I*. Suomen Äänitearkisto 1977.

59. Ilmeisesti Chesterin liiketoiminta kärsi lamasta vuosina 1930–1932, jonka seurauksena Chesterin menestynyt levyjen tuottaminen tyrehtyi. Sen jälkeen N. E. Saarikko tuotti yksin tai osakkaana Chesterin kanssa vielä pienen sarjan Columbian amerikansuomalaisia levyjä (Columbian DI-sarja) Suomeen. Nekin oli valmistettu Iso-Britanniassa Yhdysvalloissa tehdyistä levytyksistä.

60. Sulho Ranta, Gram-, gram-, gramfooneja. *Tulenkantajat* 17/1929.

Taulukko 3. Suomessa julkaistut amerikansuomalaiset levytykset

Columbian 7000- ja 16000-sarja (117 levyä)	raitoja	%-osuus
Soitettu tanssimusiikki	63	27 %
Laulettu iskelmä	24	10 %
Kupletit	50	21 %
Aatteellinen musiikki	19	8 %
Muut: yksinlaulut, operettisävelmät ym	78	33 %
Yhteensä	234	100 %

Tiedot levyistä laskettu luettelotietojen, Strömmer 2012, pohjalta.

tuimmat taiteilijat. He konsertoivat myös Suomessa, epäilemättä levyjensä suosion kannustamana.⁶¹ Toiseen kategoriaan kuuluivat laulettu orkesterisäestiset tanssimusiikkilevyt. Niistä huomattavan osan muodostivat amerikkalaiset ja eurooppalaiset iskelmät (Underneath the Russian Moon, Jeannine, I Dream of Lilac Time, Alaska, Katinka), joukossa myös muutamia suomalaisia varhaisia yrityksiä tähän suuntaan, muun muassa Antti Kosolan säveltämä valssi Meren aallot. Kolmannen ryhmän, aatteellisten laulujen osuus oli lopulta pieni, mutta merkittäväksi ne teki sisältö: laulut olivat lähes yksinomaan työväenliikkeen marsseja tai ajankohtaisiin tapahtumiin kytkeytyneitä työväenlauluja. Edes suomalaiskansallisia sävyjä ei levyistä löytynyt aivan yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta.⁶² Lähes kaikki aatteelliset laulut julkaistiin Chesterin suomalaisessa sarjassa. Niillä oli epäilemättä kysyntää, sillä vastaavaa musiikkia ei julkaistu muuten lainkaan.

Jo vuosisadan alusta alkaen levytuottajien katalogiin kuuluneet kupletit muodostivat huomattavan osan amerikansuomalaisestakin ohjelmistosta. Aikakauden merkittävin laulaja oli kymiläinen punakaartilainen, Yhdysvaltoihin paennut Leo Kauppi(nen) (1900–1938), jonka neljästäkymmenestä levyistä lähes kaikki julkaistiin Suomessakin. Chesterin levyjen ansiosta myös sittemmin lähes legendaarisiin mittoihin noussut Hiski Salomaa (1891–1957) tunnettiin 1920-luvun lopulla Suomessa. Kauppi oli kuitenkin tuolloin

Salomaata paljon suosituampi. Huomattavan osan levyohjelmistossa muodostivat yhä – jo vuosisadan alusta tuttuun tapaan – yksinlaulut, klassinen musiikki ja suomeksi laulettu operettisävelmät.

Jos verrataan Chesterin tuomien amerikansuomalaisten levyjen katalogia samanaikaiseen Fazerin suomalaiseen katalogiin, havaitaan mielenkiintoisia eroja. Seuraavassa kuvataan samoilla viidellä kategorialla Fazerin edustaman His Masters Voice -levymerkin tuotantoa vuosina 1925–1929. Fazerin edustaman eurooppalaisen Gramophonon perusohjelmisto jakautui samaan tapaan, kuten se oli jakautunut jo ennen ensimmäistä maailmansotaa: salonki- ja klassiseen musiikkiin ja toisaalta viihteeseen, jota edustivat lähes yksinomaan kupletit. Pääosa ohjelmistosta on klassiseksi musiikiksi luonnehdittavia yksinlauluja, isänmaallisia lauluja ja marsseja, uskonnollisia lauluja, salonkimusiikkia ja kupletteja. Tanssimusiikin osuus jäi vielä huomattavasti jälkehen Chesterin tuonnista, vaikka laulettu iskelmän osuus on kummallakin suhteessa melkein sama, kymmenisen prosenttia katalogista. Fazer tuotti tässä vaiheessa myös kahdella kielellä ohjelmistoa siinä missä amerikansuomalainen ohjelmisto oli vain suomenkielistä. Aatteellisen musiikin osuus kummassakin katalogissa on jokseenkin sama, mutta sisältö aivan eri: kun yhtä levyä lukuun ottamatta amerikansuomalainen tuotanto on aatteellisesti pelkästään työväenliikkeen musiikkia, Fazerin katalogista löytyy isän-

61. Viola Turpeinen esiintyi kesällä 1929 mm. Helsingissä, Tampereella, Oulussa ja Jyväskylässä. Mm. Eilinen harmonikkakonsertti. *Kansan Lehti* 15.6.1929. Viola Turpeinen, Irja Ukkola ja Johan Rosendah. *Pohjolan Voima* 23.6.1929. Amerikkalaisten taiteilijoiden konsertti. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 8.6.1929. Amerikkalainen kiertue. *Keskisuomalainen* 13.7.1929.

62. Yksi harvoista patrioottisista tai kotiseutua kuvaavista lauluista oli Leo Kaupin laulama Kallavesi, joka sekini oli amerikansuomalaista tuotantoa.

Taulukko 4. Fazerin musiikkikaupan tuottamat His Masters Voice-levyt

HMV:n suomalainen AL ja X-sarja 1925–29 (165 levyä)	raitoja	%-osuus
Soitettu tanssimusiikki	36	10,9 %
Laulettu iskelmä	32	9,1 %
Kupletit	84	25,5 %
Aatteellinen musiikki	30	9,7 %
Muut: yksinlaulu, klassinen, uskonnollinen ym.	148	44,8 %
Yhteensä	330	100 %

Tiedot levyistä laskettu luettelotietojen, Strömmer 2012, pohjalta.

maallisten laulujen ja marssien rinnalla ainoastaan yksi työväenmarsseja sisältänyt levy.⁶³

Charles Chester oli keskeinen henkilö ”suuren gramofonikuumeen” äänilevytuottajissa, vaikka hänet on sittemmin lähes täysin unohdettu. Hänen ansiostaan suomalaiset tutustuivat voimalla uusimpaan suomalaiseen kevyeen musiikkiin, joka saatiin meille Yhdysvalloista. Hänen meille tuottamansa oli myös ensimmäinen suomalainen iskelmä, valssi Meren aallot, joka on yhä tänä päivänä antiikkiliikkeissä kaikkein yleisin 1920-luvun suomalainen savikiekkö.

Suomeen tuottamiensa amerikansuomalaisten aatteellisten laulujen avulla Chester rakensi työväestölle ja sitä lähellä olevalle piirille levytetyn musiikin markkinat. Koska levy-yhtiöiden tilastoja ei ole säilynyt, on vaikeaa arvioida myytyjen levyjen todellista lukumäärää. Säilyneiden äänilevyjen määrän – johon toki on vaikuttanut vuosikymmenien kuluessa monia tekijöitä – perusteella 1920-luvun lopulla myytyjen levyjen volyyymi näyttäisi asettuvan seuraavasti: ulkomaista tanssimusiikkia myytiin yhtä paljon amerikansuomalaisten levyjen kanssa. Kolmantena, mutta vahvassa nousussa olevana kokonaisuutena tulivat suomalaisten tuottajien suomalaiset tanssilevyt.⁶⁴

Gramofonimusiikin julkisuus

Lukuisat lehdistöön kirjatut, moralisoivista kirjoituksista aina kepeisiin pakinoihin ulottuvat havainnot gramofonikulttuurista kuvaavat hyvin sitä, miten merkittävä aikalaiskokemus kaikkiin koteihin levinnyt gramofonimusiikki oli⁶⁵:

Olemme tässä tehneet sen havainnon, että tasavallan kansa harrastaa musiikkia entistä enemmän. [...] Nyt meillä on radiot ja gramofoonit. Nyt me tanssia helskuttelemme, niin että alusvaatteista vesi tippuu [...] Nukuttamme [...] heräsimme gramofonin soittoon: ”Muistatko Emma, sen kuutamoihlan kun yhdessä tanssista palattiin...”⁶⁶

Saapa hakemalla hakea sellaista kahvilaa Suomessakin, jossa ei kovaäänisen avustuksella gramofonin levy kirkuisi ”Emmaa” tai ”Asfalttikukkaa.”⁶⁷

Nykyään ostetaan kallis gramofoni tai radio piirongin päälle laulamaan ”Emmaa”, ”Asfalttikukkaa”, ”Villiruusua” tai ”Imatran Hilmaa” ynnä muita merkillisyyksiä, joita joku viisas aina keksii tarjottavaksi turhuuden markkinoilla alati uusia uutuuksia kaipaaville ihmispoloisille.⁶⁸

63. Fazer liitti omaan katalogiinsa sitä keventääkseen yksittäisiä Gramophonin amerikkalaisen emoyhtiön, Victorin amerikansuomalaisia levyjä, lähinnä harmonikalla soitettuja instrumentaalikappaleita ja kupletteja. Niillä ei kuitenkaan kokonaisuutena ollut juurikaan vaikutusta.

64. Yhä olemassa olevien levyjen määrä antaa vain viitteen siihen, kuinka paljon levyjä on ollut. Levyjä on 90 vuoden aikana tuhoutunut, mutta todennäköisesti myös säilynyt jokseenkin yhtä sattumanvaraisesti. Näin levyjen suhdeluku tavallaan olisi säilynyt samana: myydyimmät levyt olisivat edelleen yleisimpiä. Koska vuosina 1928–1929 levyistä ei yleensä otettu pitkällä aikavälillä uusia painoksia, voi myös olettaa, että säilyneet levyt kuvastavat jossain määrin paitsi kokonaisuutena, myös juuri ko. ajanjakson myyntiä.

65. Tätä on aikaisemmin kuvannut Helsingin osalta Männistö-Funk 2009.

66. Muistatko Emma? *Kurikan lehti* 8.1.1930.

67. Tornista nähtyä. *Perä-Pohja* 29.1.1930.

68. Kalevala-aika ja nykyaika. *Liitto* 28.2.1930.

Tein Helsingin matkan. Ostin gramofonin. --- Ensi tilassa etsimme levyä: ”Meren aallot” ja hiljaa hyräillen seurassimme sen eri aaltopituuksia. Olimme kohonneet irti kaikesta arkisesta elämästä ja leijailimme jossakin tuntemattomassa maassa, jossa ei ole mitään surua eikä murhetta.⁶⁹

Pakinoitsijat mainitsevat useimmin juuri Emman (ja levyä kääntöpuolen, Villiruusu-nimisen valsin), Asfalttikukan ja Meren aallot. Huomio kiinnittyy myös siihen, että pakinoitsijat mainitsevat yleensä vain suomalaisia levyjä. Kappaleiden mainitseminen nimeltä viittaa siihen, että ne olivat ilmestyttyään muutamassa kuukaudessa osa yleistä tietoisuutta. Tämä kevyen musiikin ”kansallinen läpäisykyky” oli tapahtunut hämmästyttävän nopeasti, nopeammin kuin ehkä mikään muu populaarikulttuurin ilmiö ennen sitä. Emma, Asfalttikukka ja Villiruusu oli levytetty huhti-toukokuussa 1929⁷⁰ ja puoli vuotta myöhemmin ne olivat jo osa yhteistä kokemusta, josta voitiin laskea leikkiä. Verrattuna aikaisempaan kehitys oli ollut todella nopeaa: esimerkiksi kuplettilaulaja J. Alfred Tannerin (1884–1927) kappaleiden sanojen ilmaantuminen pakinoihin ja lehtien pääkirjoituksiin kesti kymmenen vuotta.⁷¹

Uutta levymuotia myös arvosteltiin. Levymusiikki todettiin musiikillisesti ala-arvoiseksi tavaraksi, jossa pääpaino annetaan kaupallisuudelle eli sille, miten paljon levyjä saadaan myydyksi, ei sisällölle, hyvälle maulle tai musiikilliselle osaamiselle. Erityisesti kritiikki kohdistui amerikkalaisiin levyihin, sillä ne mainittiin monessa yhteydessä kaiken pahan alkuna ja juurena.⁷² Tässä mielessä sivistyneistön edustajien mielipiteet olivat johdonmukaisia ja varsin yllätyksellisiä. Säveltäjä Uno Klami nimitti uusia tanssilevyjä ”oikeiksi huonon maun riemulauluiksi.”⁷³ Kuoromies ja tunnettu musiikkiauktoriteetti Sulho Ranta piti ”suomalaisamerikkalaisten”

levylaulajien tuotoksia ala-arvoisina. Ne rinnastuivat *Nyyrikin*, *Tosikertomusten* ja vastaavien ”kaunokirjallisten viikkolehtien levittämän kirjallisen alamittaisuuden kanssa. [...] Ja sitä tukee kaikkivaltias kysynnän ja tarjonnan laki!”⁷⁴ Kulttuurivaikuttaja Väinö Siikaniemi – joka itse oli sanoittanut tunnetun iskelmän – vaati amerikkalaisille levyille ennakkotarkastusta, jolla ”taiteellisesti ala-arvoiset” levyt voitaisiin kokonaan kieltää.⁷⁵

Kritiikissä oli myös poliittisia elementtejä. Kokoomuspuolueen raumalaisen äänenkannattajan *Länsi-Suomen* kirjoittaja ihmetteli, miksi isänmaalliset suomalaiset halusivat kuunnella lauluja Volgasta, Uralista ja venäläisestä kuusta:

Koko venäläinen yhteiskunta ennen ja jälkeen vallankumouksen vilisee nykyaikaisissa renkukuksissamme, joita me kuuntelemme gramofoneistamme. [...] niille heravelliltä maistuvilla gramofonilevyillä, joissa on ryssäläisaiheisia laulelmiä, ehdotan annettavaksi oikein hyvän autokyydityksen kuolemankorpeen.⁷⁶

Kirjoituksissa heijastui myös työväenliikkeen jakautuminen, sillä amerikkalaiset levylaulajat olivat usein lähellä kommunistista liikettä. Työväenjärjestöjen *Tiedonantaja* noteerasi ihaillen sekä amerikkalaisen musiikin että sen esittäjien vierailut Suomessa, kun taas *Suomen Sosialidemokraatti* kirjoitti siitä melko piikikkääseen sävyyn.⁷⁷ Nimimerkki T. Pikkanen haukkui *Suomen Sosialidemokraatissa* elokuussa 1929 amerikkalaisia levyjä ja artisteja nimeltä ja valisti, että Suomesta löytyisi helposti yhtä hyviä ”lukunsa lukkarinkoulussa heittäneitä” laulajia näin huonojen esittäjien tilalle:

Sen herran nimeä, joka on laulanut sanat valssiin ”Meren aallot” emme onneksi tunne, mutta yhtä taiteellisesti lupaamme me allekir-

69. ”Niin muuttuu maailma.” *Keski-Uusimaa* 15.8.1929.

70. Levytystiedot Strömmer 2012, 150 (Asfalttikukka 25.5.1929), 155 (Emma/Villiruusu 10.4.1929).

71. Tästä laajemmin Mikko-Olavi Seppälä, *Hauska poika. Kuplettilaulaja J. Alfred Tanner*. WSOY 2009.

72. Lähes kaikissa seuraavista esimerkeistä juuri amerikkalaiset levyt tai niiden artistit mainitaan erikseen.

73. Uno Klami, Äänielokuva. *Uuden Suomen Iltalehti* 19.12.1929.

74. Sulho Ranta, Gram-, gram-, gramofoneja. *Tulenkantajat* 17/1929.

75. Väinö Siikaniemi, Gramofoni ja kulttuuri. *Työväen musiikkilehti* 11/1929.

76. Pikkulapualaisuutta pieniin elämänmuotoihin. *Länsi-Suomi* 5.8.1930.

77. Mm. Viola Turpeisen kiertueen uutisoinnissa on nähtävissä tämä kahtiajako hyvin.

joittanutkin, T. Pikkanen laulaa honottavalla nenä-äänellä kuin hänkin on tehnyt.⁷⁸

Yhtä piikikkäästi kirjoittaja kuvailee Vapaan Venäjän levyttäneen Otto Pyykkösen saavutuksia:

Emme tiedä, paljonko kyseessäoleva herasmies on saanut tästä taide-esityksestään, mutta liian vähän hän on joka tapauksessa saanut. Paljon enemmän hän olisi tienannut uhkaamalla vaan kylmästi laulaa Vapaan Venäjän levyille ja vaatimalla rutkan summan sen esittämättä jättämisestä.⁷⁹

Kritiikissä amerikansuomalaisia levyjä kohtaan voi lukea rivien välistä ehkä myös vastenmielisyyttä juuri levyjen edustamia arvoja – kansanomaisuutta eli musiikillista rahvaanomaisuutta ja toisaalta julkeaa poliittisuutta – vastaan. Leo Kauppi, Hiski Salomaa ja haitariyhtyeet edustivat suomalaiselle sivistyneistölle sellaista kulttuuripiiriä, johon oli jo 1880-luvulta alkaen lyöty nurkkatanssin ja epämääräisen moraalittomuuden leima.⁸⁰ Avointa poliittisuutta ja varsinkin työväenliikkeen vahvaa me-henkeä ja avointa yhteiskuntakriittisyyttä kohtaan 1920-luvun sivistyneistö suhtautui suorastaan vihamielisesti.

Paitsi mainoksissa, myös äänilevyjä käsittelevissä lehtijutuissa ja pakinoissa mainittiin ”Emmojen, Villiruusujen ja Kottilan kuuliais-tanssien” olevan *suomalaista* musiikkia. Kansanlaulumaisuus todettiin usein ja osa tanssisävelmistä olikin kansanlauluista mukailtuja: useassa jutussa mainittiin, että uutuisiskelmä Villiruusu kulki samalla melodialla kuin kansakoululaulu Inarinjärvi. Pakinoissa on myös mainintoja siitä, miten lauluja paitsi soitetaan gramofonilla, myös lauletaan.

Musiikille ratkaisevaa oli siis laulun sanoissa esiintyvä suomen kieli ja myös tietynlainen tapa soittaa musiikkia. Jokin ”suomalainen” elementti korostuu levytetyssä musiikissa alusta alkaen.

Tästä on hyvä esimerkki Fazerin levytystuotannossa: vuosien 1929–1930 levytysten jälkeen Fazer tuotti vuosina 1930–1933 tanssilevyjä, joissa esiintyi suomalainen laulaja, mutta niissä käytettiin tanskalaisia ja ruotsalaisia orkestereita, joissakin tapauksissa myös ulkomaisia sovituksia.⁸¹ Nämä levytykset eivät menestyneet, eivät myöskään erään toisen levytuottajan Niilo Saarikon vuosina 1933–1934 tuottamat tanssimusiikkilevyt, joissa tosin oli suomalaiset sanat, sävelmä ja sovitus, mutta joissa orkesterit olivat ulkomaisia studio-kokoonpanoja laulajaa ja orkesterin johtajaa lukuun ottamatta.⁸² Saarikon omista julkaisuista levyjä jopa mainostettiin ”ulkomaisen huippuorkesterin” esityksinä,⁸³ mutta nämä mainoslauseet eivät näytä herättäneen levynostajissa vielä tuoloin suurempaa innostusta.

Suomalainen tanssimusiikki, hyvä myyntituote

Suomalaiset omaksuivat vuosina 1925–1927 ulkomaisten äänitteiden perusteella sen, miltä tanssimusiikin tuli kuulostaa. Vaikka oma vaikutuksensa oli niin kehittymässä olevalla radiolla kuin harvoilla, lähinnä Helsingissä vierailleilla ulkomaisilla orkestereilla, keskeisin uuden tyylin omaksumisen väline olivat äänilevyt. Tanssiiskelmän muotorakenne ja laulettu kertosaävi avasivat tietä suomalaisille vastaavan muotorakenteen pohjalle tehdyille tanssisävelmille. Monikansallisten Gramophonin ja Columbian menestykselle Suomessa oli kolme keskeistä tekijää: vuonna 1925 alkanut yleinen myynnin kasvu äänilevykaupassa Pohjoismaissa, äänilevyjen ja gramofonien tullien aleneminen Suomessa sekä tehokas ja ajallisesti oikeaan osunut mainonta.

Suomalaiseksi mielletty populaarimusiikin kuvasto tuotettiin meille eurooppalaisten äänilevy-yhtiöiden tuottamana ja toisaalta amerikansuomalaiselle väestölle Yhdysvalloissa tuotettujen äänitteiden kautta. Kahden liikemiehen, C. Chesterin ja N. E. Saarikon toimeliaisuus-

78. Gramofoni ynnä musiikki. *Suomen Sosialidemokraatti* 9.8.1929. – Erikoista kylläkin, myöhemmin samassa tekstissä Leo Kauppia keuhataan ”parhaimmaksi amerikansuomalaisista laulajista.”

79. *ibid.*

80. Laajemmin Marko Tikka & Seija-Leena Nevala, *Kielletyt leikit. Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Atena 2020.

81. Levyt HMV X 3382–3477 ja HMV X 4236–4239; tiedot Strömmer 2012, 157–159.

82. Saarikko tuotti 1933–1934 levyjä latvialaisella Bellaccord Electro -merkillä sekä brittiläisillä Decca ja Edison Bell -levymerkeillä. Levyt ovat nykyisin kohtuullisen harvinaisia, eikä niistä löydy myöskään sanomalehtimainontaa.

83. Ks. esim. mainokset *Viimeisiä levysäveleitä* -nuottivihkoissa, Kustantaja Valto Tynnillä 1934.

den ansiosta amerikansuomalaiset levyt olivat ensimmäinen suomeksi laulettu monipuolinen uusi materiaali, jota oli saatavissa. Myynnin kasvua vuosina 1928–1929 syntyi tarve äänittää tanssimusiikkia Suomessa ja tässä tilanteessa syntyivät ensimmäiset Suomessa laulettu tanssimusiikkilevyt. Niiden taustalla oli monikansallinen Gramophone ja sen suomalaisena filiaalina Fazerin musiikkikauppa. Nämä musiikkituottajat toivat maahan kahdenlaista populaarimusiikin kulttuuria: Fazer ja Gramophone olivat musiikkituotannossaan konservatiivisempia, pohjois-amerikkalainen siirtolaisille tuotettu Columbian ohjelmisto puolestaan oli astetta liberaalimpaa niin kansanomaisuuden kuin poliittisuudenkin suhteen.

Kiinnostus musiikkia kohtaan syntyi osittain aikakauden julkisuudessa: paitsi suomenkielisiä levyuutuuksia mainostamalla myös pakinoissa ja ajankohtaisissa kirjoituksissa musiikkia käsittelemällä muoti-ilmiötä vahvistettiin. Julkinen puhe antaa myös viitteen siitä, että uusi musiikki tuli varsin nopeasti ”kaikkien tuntemaksi.” Kapaleita sekä soitettiin uudella laitteella, gramofonilla, että myös laulettiin ja hyräiltiin. Näin luotiin suomalaisille äänilevyille yleinen kiinnostus ja markkinat.

Suomen historian dosentti, FT **Marko Tikka** on tutkija Tampereen yliopistossa ja Suomen äänitearkisto ry:n puheenjohtaja. **Sähköposti:** marko.tikka@tuni.fi

Seija Jalagin

Pelon ja toivon rajalla

Itäkarjalaisten pakolaisuus Suomesta Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeen

Euroopassa lainehtiva julkinen keskustelu maahanmuutosta ja turvapaikanhakijoista haastaa historiantutkijoita asettamaan tämänhetkisen tilanteen laajempiin ajallisiin ja alueellisiin yhteyksiin.¹ Yksi näistä on pakolaisuuden hahmottaminen osana 1900-luvun pitkää kriisien historiaa, toinen on pakolaisuuden tarkasteleminen yksittäisten lähtömaiden ja vastaanottajamaiden kansallisia historioita laajemmasta näkökulmasta.² Samalla voidaan purkaa tutkimuksen metodologista nationalismia, joka näkee valtiot rajattuina tutkimuskohteina ja historian keskeisinä toimijoina. Eritoten pakolaiset, passittomat ja toisinaan myös vailla kansalaisuutta olevat liikkujat kyseenalaistavat (kansallis)valtion ainoana tarkastelukohteena. Ylirajaiset, ei-valtiovetoiset ilmiöt, kuten muuttoliike, haastavat puolestaan analysoimaan valtioiden vaikutusta ihmisten liikkuvuuteen ja toisaalta liikkujien vaikutusta valtioiden toimiin. Historioitsija Peter Gatrell onkin todennut, että aivan kuten ”valtiot tekevät pakolaisia, pakolaiset muokkaavat valtioita.”³

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan pakkomuuttajien (*forcibly displaced people*) määrä on tällä hetkellä 70,8 miljoonaa; luku on korkein sitten toisen maailmansodan päättymisen ja kasvanut viime vuosina jatkuvasti. Joka kolmas näistä on *pakolainen* (*refugee*) eli oleskelee kotimaansa ulkopuolella ja on tehnyt itse päätöksen kotimaansa jättämisestä.⁴ Toisen maailmanso-

dan päättyessä pelkästään Euroopassa oli liikkeellä 60 miljoonaa ihmistä etsimässä omaisinaan, entistä kotiaan tai uutta alkua. Se oli tuolloin lähes kolmasosa koko maailman pakolaisista. Laajasti ymmärrettynä pakolaisia oli kaikkiaan 175 miljoonaa (engl. *refugee / displaced person*).⁵ He olivat liikkeellä joko omasta tahdostaan tai pakkoisirrettyinä, kuten esimerkiksi Suomen siirtoväki: luovutetun Karjalan, Petsamon, Sallan, Kuusamon ja Porkkalan yhteensä 420 000 asukasta.

Pakolaisuuden historiaa voi lähestyä monesta näkökulmasta. Kansainvälisen pakolaisjärjestö IRO:n (*International Refugee Organisation*) edustaja John Stoessinger huomautti jo 1950-luvulla, että pakolaiset ovat aina olleet yhteiskunnan ”suvaitsemattomuuden mittari”⁶ Gatrell puolestaan varoittaa olettamasta kaikkien pakolaisten kokemuksia samankaltaisiksi tai keskittymästä tutkimuksessa pelkästään pakolaisiin. Yhtä tärkeää on tutkia, miten pakolaisia on määritelty, luokiteltu, vastaanotettu, torjuttu ja esitetty sekä valtioiden sisällä että niiden välisillä toimenpiteillä. Kuten Matthew Frank ja Jessica Reinisch huomauttavat, yksittäisiä pakolaiskriisejä on tutkittu runsaasti, mutta kansallisvaltioiden reaktiot kriiseihin ovat jääneet vähemmälle. He peräänkuuluttavat erityisesti kansallisen ja kansainvälisen tason yhteyksien tutkimusta.⁷

Nykyinen kansainvälinen pakolaisregiimi, joka perustuu valtioiden välisiin normeihin ja

1. Esim. Peter Gatrell, *The Making of the Modern Refugee*. Oxford University Press 2013, ix; Matthew Frank & Jessica Reinisch, *Refugees and the Nation-State in Europe, 1919–59*. *Journal of Contemporary History* 49 (2014), 478.

2. Metodologisesta nationalismista, ks. Anna Amelina, Thomas Faist, Nina Glick Schiller & Devrimsel D. Nergiz, *Methodological Predicaments of Cross-Border Studies*. Teoksessa Anna Amelina et al. (toim.) *Beyond Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies*. Routledge 2012, 2–3.

3. Peter Gatrell, *Refugees. What’s Wrong with History?* *Journal of Refugee Studies* 2:3 (2016), 174–175.

4. Kesäkuussa 2019 lähes 71 miljoonasta pakkomuuttajasta 41,3 miljoonaa (58 %) oli maansisäisiä pakolaisia. Figures at a glance. UNHCR website: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (2.7.2019).

5. Gatrell 2013, 2–3; Mikko Uola, *Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953*. Minerva Kustannus 2013, 193.

6. Frank & Reinisch 2014, 477.

7. Frank & Reinisch 2014, 479.

sopimuksiin, kehittyi toisen maailmansodan seurauksena. Vuonna 1950 perustettiin YK:n pakolaisapujärjestö (UNHCR, United Nations High Commissioner for Refugees), jonka tehtäväksi annettiin sittemmin valvoa pakolaisten kohtelua säätelevän sopimuksen (1951) noudattamista.⁸ Sopimuksen myötä syntyi myös kansainvälinen määritelmä: Pakolainen on henkilö, jolla on aihetta ”pelätä vainoa rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn sosiaaliryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen takia ja joka sen vuoksi on kotimaansa ulkopuolella.”⁹ Määritelmä korostaa yksilöä ja hänen kokemustaan, vaikka pakolaisuudessa on usein kyse suuremman ihmisjoukon siirtymisestä pois esimerkiksi konfliktin, väkivallan tai muuten sietämättömien elinolosuhteiden keskeltä.

Viime vuosina yksi keskustelun kestoaiheista ovat olleet maahanmuuttajat, erityisesti vuoden 2015 turvapaikanhakijat Syyrian, Afganistanin ja Irakin konfliktialueilta sekä Eurooppaan Välimeren kautta pyrkivät pakkomuuttajat. Osa vuoden 2015 tulijoista kulki Ruotsin pohjoiseen ja edelleen Suomeen Tornion kautta, jonne pystytettiin poliisin järjestelykeskus rekisteröimään ja ohjaamaan heitä eteenpäin. Joulukuun 2015 alkuun mennessä Suomeen oli tullut 30 000 turvapaikanhakijaa.¹⁰ Vuoden 2016 puolella uutiskuvii ilmestyivät rajan tuntumaan jätetyt polkupyörät ja itäautot, kun turvapaikanhakijoita alkoi saa-

pua Venäjältä Itä-Lappiin ja Pohjois-Norjaan.¹¹ Sittemmin käynnistyi hylättyjen turvapaikkapäätösten saaneiden palautus ja julkisuudessa on keskusteltu viranomaistoiminnan ammattitaitoisuudesta, palautusten perusteluista ja paperittomana Suomeen jäävien tilanteesta.

Miten tutkia salaa paenneita

Toisen maailmansodan jälkimelkskeissä Suomen länsirajalla kuljettiin toiseen suuntaan, laittomasti ja salaa. Neuvostoliittoon palautusta pelänneet inkeriläiset, baltit ja muut neuvostokansalaiset sekä heimosoturit pyrkivät turvaan länteen.¹² Pohjanlahden rannikon talolliset ja kalastajat harjoittivat tuottoisaa, pimeää liiketoimintaa pakolaisten hädällä.¹³ Venematkat meren poikki länteen saattoivat olla myös vaarallisia.

Tässä artikkelissa käsittelen pakolaisryhmää, joka oli saapunut ja asettunut Suomeen pääosin jo Venäjän vallankumouksen jälkeen ja josta osa päätti toisen maailmansodan jälkeisinä levottomina vuosina jättää Suomen ja pyrkiä länteen, käytännössä Ruotsiin. Vuosina 1921–1922 noin 11 200 itäkarjalaista oli paennut Suomeen bolševikkeja vastaan tehdyn epäonnistuneen kansannousun jälkeen. He muodostivat noin kolmasosan kaikkiaan lähes 35 000 Venäjältä tulleesta ja Suomeen jääneestä pakolaisesta vuosina 1917–1922.¹⁴ Suurin osa pakolaisista jatkoi eteenpäin, varakkaimmat yleensä Manner-Eurooppaan. Itä-

8. Kansainvälinen pakolaishallinta alkoi muotoutua jo Kansainliitossa, kun mm. Venäjän vallankumouksen pakolaisia oli Euroopassa satojatuhansia. Gatrell 2013, 6, 284.
9. Määritelmä alkukielellä: ”As a result of events occurring before 1 January 1951 and owing to wellfounded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it.” Text of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees. Teoksessa *Convention and protocol relating to the status of refugees*, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html> (30.11.2020).
10. Turvapaikka-asioiden viikkotilastot 16.11.2015–1.1.2017, <https://migri.fi/vanhat-tilastot> (7.12.2020).
11. Ks. esim. Norjalaistutkijat: Itärajan pakolaiset eivät olleet Venäjän juoni. *YLE Uutiset* 30.8.2016, <https://yle.fi/uutiset/3-9128359> (7.12.2020).
12. Suomesta länteen, ennen muuta Ruotsiin lähti myös ideologisia pakolaisia, ss-värväreitä ja -vapaaehtoisia, ns. vanhan Valpon miehiä sekä upseereita ja asekatkentaan osallistuneita. Ks. tarkemmin Uola 2013, 202–276.
13. Tomi Mertanen, *Vahvemman valvonnassa. Valtiollisen poliisin toiminta neuvostokansalaisten palauttamiseksi Neuvostoliittoon vuosina 1944–1948*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Historian laitos, Jyväskylän yliopisto 2000, 24–25; Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*, Otava 1989, 314–316; Uola 2013, 200, 276.
14. Itä-Karjala on Tarton rauhansopimuksen 1920 mukaisen rajantakainen osa, joka tunnetaan myös nimellä Venäjän Karjala. Alue vastaa jokseenkin tarkasti nykyistä Karjalan tasavaltaa, lukuun ottamatta toisen maailmansodan jälkeen siihen liitettyjä osia Suomen Karjalasta. Itä-Karjala on historiallisesti jaettu kahteen alueeseen: pohjoisempaan Vienan Karjalaan ja eteläisempään Aunuksen Karjalaan. Suurin osa Suomeen 1921–22 saapuneista pakolaisista oli kotoisin pohjoisista pitäjistä. Toivo Nygård, *Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922*. Jyväskylän yliopisto 1980, 74–80. Alueen asukkaita kutsutaan Suomessa vakiintuneesti itäkarjalaisiksi (toisinaan myös vienan- tai aunuksenkarjalaisiksi), koska heidän kotiseutunsa Venäjän Karjalassa oli Suomesta katsottuna idässä. Itä-Karjala samoin kuin kansallisromanttinen Vienan-Karjala ovat vain Suomessa käytettyjä nimityksiä.

karjalaisista 4 200 palasi jo vuonna 1922 kotiseudulle; seuraavina vuosina palaajia oli vähemmän.¹⁵ Kaikkiaan 5 000–6 000 heimopakolaista jäi Suomeen. Lisäksi jatkosodan loppuvaiheessa vetäytyvien suomalaisjoukkojen mukana maahan tuli Itä-Karjalasta noin 2 800 ulkomaalaista, joista suurin osa (2 200) oli suomensukuisia.¹⁶

Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina siirtyneiden itäkarjalaisten lukumäärästä on esitetty vain arvioita, koska lähtö tapahtui poikkeuksetta salaa eikä lähteneitä voitu rekisteröidä keskitetysti. Pekka Nevalainen on arvioinut noin tuhannen itäkarjalaisen siirtyneen sodan jälkeen Ruotsiin, Mikko Uola puolestaan toteaa poliittisten pakolaisten määräksi ”vähintäänkin useita satoja tai todennäköisemmin tuhansia”.¹⁷ Samaan aikaan inkeriläisiä pakeni Ruotsiin yli 4 000.¹⁸

Tässä artikkelissa selvitän, millainen ryhmä Ruotsiin siirtyneet itäkarjalaiset olivat ja mitkä tekijät johtivat turvapaikan hakuun Ruotsista. Lähtivätkö itäkarjalaiset yksin vai perheittäin, millainen oli lähtijöiden ikäjakauma, sosiaalinen ja ammatillinen tausta sekä kansalaisuustilanne? Miksi Suomesta lähdettiin ja miksi siirryttiin juuri Ruotsiin?¹⁹ Itäkarjalaiseksi lähtijäksi määritellään tässä henkilö, joka oli joko syntynyt Itä-Karjalassa tai oli syntynyt Suomessa itäkarjalaisille vanhemmille, tai jonka toinen vanhempi oli itäkarjalainen, tai joka oli itäkarjalaisen ei-itäkarjalainen puoliso (esimerkiksi suomalainen).

Tutkimuskohteena on paikallinen, mutta määrällisesti merkittävä otos lähtijöistä: Kemin

ja Oulun seudulta viimeistään vuonna 1948 Ruotsiin siirtyneet itäkarjalaiset. Sahateollisuuden ansiosta näillä alueilla asui ja työskenteli runsaasti Itä-Karjalan pakolaisia, ja etenkin Kemistä muodostui vuosina 1944–1948 yksi salaa Ruotsiin siirtyneiden itäkarjalaisten keskeisistä etappipaikoista.²⁰ Merireitti valtakunnan rajan yli oli siellä verrattain lyhyt, niin kuin oli pohjoisempikin reitti Tornionjoen poikki. Pohjanlahden ylitykseen veneellä verrattuna matka pohjoisessa oli myös turvallisempi. Osa tullimiehistä, rajavartijoista ja poliiseista katsoi menoa läpi sormien Valtiollisen poliisin (Valpo) määräyksistä huolimatta.²¹

Ruotsiin lähteneiden kokonaismäärää on käytännössä mahdoton selvittää. Ilman virallista muuttoilmoitusta itäkarjalaisia ei voitu poistaa ortodoksisen pakolaisseurakunnan rekisteristä.²² Heillä ei myöskään ollut matkustuslupia tai ulkomaanpasseja, mikä muistuttaa monen nykyisen turvapaikanhakijan tilannetta. Laiton lähtö teki heistä käytännössä statukseltaan pakolaisia.²³ Sen sijaan henkikirjoihin tehtiin jossain vaiheessa merkintä Ruotsiin siirtymisestä. Vuosien 1944–1950 henkikirjojen läpikäyminen nimi nimeltä olisi kuitenkin mahdoton urakka.²⁴ Tässä on päädytty otantaan vuoden 1949 henkikirjoista, joihin merkityt muutot olivat tapahtuneet joko edellisenä vuonna tai sitä aikaisemmin. Lisäksi luvaton siirtyminen länteen hiipui vuoden 1948 jälkeen.²⁵ Henkikirjoihin asukkaat merkittiin tammikuun 1. päivän tilanteen mukaan alueittain, kiinteistöittäin ja perheittäin.²⁶ Jokaisesta kirjattiin ylös sukunimi ja etunimi, mahdolliset aiem-

15. Nevalainen 1999, 52–53.

16. Antero Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1917*. East-West Books 2008a, 207.

17. Pekka Nevalainen, *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. SKS 1999, 291; Uola 2013, 202.

Uolan väljässä arvioissa ovat mukana kaikki muutkin v. 1944 jälkeen länteen pyrkinneet ryhmät.

18. Nevalainen 1989, 318.

19. Itäkarjalaisten kokemuksiä pakenemisesta ja Ruotsiin asettumisesta olen tutkinut toisaalla: Seija Jalagin, *Nimble Nationalism. Transgenerational Experiences of East Karelian Refugees in Finland and Sweden*. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Palgrave 2021, tulossa.

20. Inkeriläisten keskeinen lähtöalue taas oli Etelä- ja Länsi-Suomi, missä heitä oleskeli eniten. Mertanen 2000, 38, 72.

Inkeriläisistä tarkemmin, ks. Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Otava 1990, 115–120.

21. Mertanen 2000, 29–33.

22. Kirkonkirjat ovat osa 'Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkistoa' Kansallisarkistossa.

23. Uola 2013, 195.

24. Henkikirjoja ei ole digitoitu, eikä niitä saa kopioida tai valokuvata. Tiedot tämän artikkelin henkilötietoihin on poimittu Kansallisarkiston Oulun toimipaikassa säilytettävistä Kemin kihlakunnan Kemin kaupungin ja Oulun kihlakunnan, Haukiputaan kunnan henkikirjoista.

25. Nevalainen 1989, 317.

26. Henkikirjat olivat alun perin veronkantoon tarkoitettuja luetteloita. Vuoden 1924 jälkeen henkirahaa ei enää kannettu, mutta henkikirjoja pidettiin väestö- ja kiinteistötietotarkoituksiin. <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Henkikirjat#Henkikirjat> (2.12.2020).

mat sukunimet, ammatti, syntymäaika, monista myös syntymäpaikka, kansalaisuus (muodossa "Suomen alamainen" / "ulkomaan alamainen"; joskus maakin on mainittu), sekä mahdollinen poismuuttotieto.²⁷ Tästä sarakkeesta löytyvät punakynällä tehdyt merkinnät muun muassa Ruotsiin lähdöstä.

Otanta on tehty heimopakolaisten suurimmista yhteisöistä Perämerenkaaren sahayhdyskunnista. Kemian seudun puunjalostusteollisuudessa sai 1930-luvulla elantonsa noin tuhat heimopakolaista: 450 Veitsiluodossa, 250 Karihaarassa ja 150 Laitakarissa.²⁸ Veitsiluodon Sahalla (vuodesta 1932 Veitsiluoto Oy) sekä Karihaarassa ja Laitakarissa Ab Kemi Oy:llä työskennelleet ja asuneet itäkarjalaiset perheineen löytyvät Kemian kaupungin henkikirjoista. Lisäksi otanta sisältää Rauma-Raaha Oy:n Martinnien ja Oulu Oy:n Pateniemen sahayhdyskuntien itäkarjalaiset, jotka löytyvät Oulun kihlakunnan henkikirjoista. Seuloim asukkaat nimi nimeltä ja laskin lisäksi Kemiin jääneet itäkarjalaiset suku-

■ Kuva 1. Kemian itäkarjalaisnuoria konfirmaation jälkeen 1940-luvulla. Pakolaisten sielunhoidosta vastasivat ortodoksisen pakolaisseurakunnan matkapapit, jotka olivat itsekin Itä-Karjalan pakolaisia. Ortodoksisuuden avulla rakentui yksi vahvimmissa siteistä karjalaisiin perinteisiin. Kuva: Kopio artikkelin kirjoittajan hallussa.

puolen ja kansalaisuuden mukaan selvittääkseni, miten kansalaisuus vaikutti lähtöpäätöksiin.

Olen selvittänyt itäkarjalaisten (ja muiden Suomesta Ruotsiin salaa saapuneiden) lukumäärää myös Ruotsin maahanmuuttoviranomaisen (*Statens utlänningskommission*) arkistosta. Tulijat on arkistoitu lähtömaan mukaan, mutta nimiluetelot hävitettiin arkiston uudelleen järjestelyssä 1970-luvulla. Henkilöaktiin sisältyvät maahan-tulo sekä oleskelu- ja työluvut ja muut mahdolliset dokumentit on talletettu, mutta tutkijan on tiedettävä etsimiensä henkilöiden nimet. Olen tutkinut etupäässä Kemistä Ruotsiin viimeistään vuonna 1948 menneiden 75 itäkarjalaisen aktit.²⁹

27. Suomessa omaksuttiin toisen maailmansodan jälkeen käytäntö, jonka mukaan ennen v. 1923 Venäjältä tulleet katsottiin "entisen Venäjän alamaisiksi" ja v. 1923–1938 tulleet kansalaisuudettomiksi. Tämä johtui siitä, että Neuvostoliitto ei "pyynnöistä huolimatta" ottanut kantaa kansalaisuusosoikeuksiaan koskeviin kysymyksiin. Leitzinger 2008a, 210.

28. Puunjalostusyritykset sijaitsivat Kemian ja Kemian maalaiskunnan vuoden 1930 aluevaihdosten jälkeen kaikki maalaiskunnan puolella. Reija Satokangas, *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain. Kemijokisuun agrariiyhteisön murros 1960–1938*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2004, 345; Nevalainen 1999, 140–142.

29. Aktit poimitaan käsin ja niitä toimitetaan päivässä 10–15. Centralregister över utläningar: Finländska medborgare (1942–1954), Statens Utlänningskommissions arkiv (SUKA), Riksarkivet (RA), Stockholm. Akteista voi tutkia mm. pako-

Itäkarjalaisten Ruotsiin paon syitä selvittää lisäksi muistitietoaineiston avulla. Veikko Jyrinoja (s. 1927) kuvaa julkaisemattomissa muistelmissaan (1993–1994) perheensä lähtöä Ruotsiin vuonna 1948. Jatkosodan loppuvaiheessa Suomeen tulleen ja vuonna 1948 Ruotsiin paenneen perheensä vaiheita on kuvannut lyhyessä artikkelissa Elmer Sillanpää (2003)³⁰. Vuonna 2016 haastattelin Ruotsissa kolmea itäkarjalaistaustaista henkilöä ja tein kaksi puhelinhaastattelua. Heistä jokainen oli paennut Suomesta perheidensä mukana vuosina 1947–1948 ja ollut paon aikaan 15–21-vuotias. Haastatteluhetkellä he olivat yli 80-vuotiaita. Tässä artikkelissa haastateltavat on pseudonymisoitu.³¹

Metodisesti kyse on tapaustutkimuksesta, koska kohteeksi on valittu yksi paikkakunta ja muuttoa valottava yhden vuoden väestötietoaineisto. Tapaustutkimuksen avulla ei saada tietoa lähtöjen koko määrästä, mutta otoksen avulla voi analysoida laajemman pakolaisryhmän motiiveja ja profiilia, semminkin kun tiedämme että yli 80 % heimopakolaisista sai elantonsa ruumiillisen työn tekijöinä.³² Kvantitatiivisen otoksen perusteella voidaan siis tehdä päätelmiä myös laajemmasta lähtijöiden joukosta. Kemistä lähteneiden itäkarjalaisten Ruotsiin lähdön tarkastelu täyttää useampia tapaustutkimukselle tyypillisiä tapausten valintakriteereitä.³³ Se on ensinnäkin mahdollisimman tyypillinen, koska itäkarjalaisia asui nimenomaan teollisuuspaikkakunnilla, etenkin Pohjois-Suomen sahayhdyskunnissa. Kyseessä on myös paljastava tapaus, koska henkikirjojen tiedot lähtijöistä piirtävät tarkan profiilin henki-

lön iästä, sukupuolesta, perhetilanteesta, kansallisuudesta sekä sosiaalisesta statuksesta. Varsinkin Kemi on myös esimerkillinen tapaus, koska siellä oli yksi suurimmista itäkarjalaisyhteisöistä sotien välisen ajan Suomessa. Tapaustutkimukselle luonteenomaisesti sen selitysvaiva edellyttää tarkastelun kohteen kontekstualisointia (historialliseen) aikaan, paikkaan, poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen ympäristöönsä ja tilanteeseen.³⁴ Tässä tapauksessa on kyse itäkarjalaisten elinpiirin hahmottamisesta teollisuusyhteisössä, minkä avulla on mahdollista punnita sekä tapauksen erityisyyttä että yleisiä piirteitä.

Karjalaisia käsittelevä tutkimus

Suomessa tehty itäkarjalaisia käsittelevä tutkimus voidaan nähdä osana laajempaa karjalaistutkimusta, vaikka erilaiset 'Karjalat' ja karjalaisryhmät eivät tutkimuksessa yleensä sekoitukaan. Suomen karjalaisten 1900-luvun historiaa on tutkittu runsaasti toisen maailmansodan aluemenetysten, evakkouden ja uudelleen asuttamisen näkökulmasta. Valtiollisen ja poliittisen näkökulman ohella tutkimuskohteeksi ovat nousseet karjalaisten ja muiden menetettyjen alueiden asukkaiden kokemukset ja identiteettikysymykset.³⁵ Tuorein näistä on kokoomateos *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani: Kirjoituksia Karjalan menetyksestä, muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä* (2018), joka haastaa perinteisen valtiollisen historian näkemystä uudelleen asuttamisen ja sodasta selviytymisen ongelmatomuudesta.³⁶

laisten toimintaa viranomaisten kanssa sekä Ruotsin maahanmuuttopolitiikan toimeenpanoa. Ks. myös Cecilia Notini Burch, *A Cold War Pursuit. Soviet Refugees in Sweden, 1945–54*. Santérus Academic Press 2014, 58–59.

30. Elmer Sillanpää, Sillanpään perheen kolme pakomatkaa. Pitkä tie Vuokkiniemestä Suomen kautta Ruotsin Boråsiin. *Karjalan Heimo* 7–8/2003, 111–113.
31. Jäljitin haastateltavia henkikirjoista tekemäni nimiluettelon sekä itäkarjalaisten Boråsissa toimineen Kalevan Kansa Kerhon jäsenluetteloiden avulla. Kerhon arkisto (1948–1998) sisältyy Karjalan Sivistysseuran arkistoon Suomen Kansallisarkistossa. Tekemäni puolistrukturoidut teemahaastattelut olivat 1–1,5 tunnin pituisia. Itäkarjalaisia Ruotsissa on haastatellut myös Katja Hyry vuonna 1995. Hänen kuusi haastateltavaansa kertoivat myös lähdön syistä ja kotoutumisesta Ruotsiin. Katja Hyry, *Meistä jäi taas jälki. Miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa*. Lapin yliopistokustannus 2011, 46, 105–108.
32. Nevalainen 1999, 144.
33. Hanna Vilkkä, Maria Saarela & Jari Eskola, Riittääkö yksi? Tapaustutkimus kuvaajana ja selittäjänä. Teoksessa Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin*. 1. *Metodin valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. PS-Kustannus 2018 (e-kirja), alaluku Mihin tapauksella tai tapauksilla pystyy vastaamaan?
34. Vilkkä, Saarela & Eskola 2018 (e-kirja), alaluku Miten aineisto analysoidaan?
35. Perinteisten maakuntahistorioiden lisäksi tuoreita erikoistutkimuksia ja kokoomateoksia, joissa korostuu mm. Karjalan muistaminen ja kansallinen merkitys ovat esim. Outi Fingerroos, Jaana Loipponen & Kari Alenius (toim.) *Nykytulkintojen Karjala* (Jyväskylän yliopisto 2007); Outi Fingerroos, *Karjala utopiana* (Jyväskylän yliopisto 2010); Anneli Sarhimaa, *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa* (SKS 2017); Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa* (SKS 2013).

Itä-Karjalan pakolaisuuden taustoja ja pakolaisten vaiheita Suomessa ovat käsitelleet Toivo Nygård peruskuvaa hahmottavassa teoksessaan *Itä-Karjalan pakolaiset Suomessa 1917–1922* (1980) ja Pekka Nevalainen teoksissaan *Viskoi kuin luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939* (1999) ja *Karjalan kansaa valistamassa: Itä-Karjalan pakolaiset opinteillä Suomessa* (2006). Nevalainen on tutkinut myös inkeriläisten toisen maailmansodan vaiheita Suomessa, mikä liittyy läheisesti tämän artikkelin teemaan.³⁷ Lisäksi Katja Hyryn väitöskirja käsittelee lyhyesti Ruotsiin paenneita itäkarjalaisia.³⁸

Siinä, missä pakolaisista Suomessa ja myös suomalaisten siirtolaisuudesta on kirjoitettu verrattain runsaasti, poliittista pakolaisuutta Suomesta on tutkittu niukalti. Asekatkijöitä ja heimosotureita sekä punaisten pakoa Neuvosto-Venäjälle on tosin selvitetty useissa erikoistutkimuksissa.³⁹ Aiempaan tutkimukseen perustuva tiivis kokonaisuus on Lassi Saressalon *Pois Suomesta: Suomesta paenneita, karkotettuja, väkisin vietyjä, laittomasti lähteneitä* (2010). Siinä nostetaan esiin Ruotsin vallan ajalta aina kylmän sodan kauteen saakka niin yksittäisiä henkilöitä kuin erityisryhmiäkin, kuten vaikkapa transit-pakolaiset, juutalaiset, sotilaskarkurit, sotavangit, ja lapset.

Seuraavaksi selvitän itäkarjalaisten asemaa Suomessa 1920–1940-luvuilla. Sen jälkeen esitän kvantitatiivisen analyysin Ruotsiin lähteneistä ja tarkastelen lähdön syitä. Lopuksi pohdin pakolaisten toimintamahdollisuuksia ja asemaa kansalaisuuden ja viranomaiskontrollin leikkauskohdassa.

Perheet liikkeellä

Vastaisenäistyneen Suomen pakolaispolitiikka oli sekä epämääräistä että suhteellisen suvaitsevaa, kuten 1920-luvun Euroopassa yleisestikin⁴⁰. Turvapaikan myöntämisen katsottiin olevan ”kunniallinen teko pieneltä valtiolta”,⁴¹ Ulkomaalaisiin sovellettiin Suomessa samaa periaatetta kuin omiin kansalaisiin: jokaisen kynnelle kykenevän piti elättää itsensä. Yhteiskunta auttoi pakolaiset alkuun: ruokaa, vaatteita, tarvittaessa majoitusta ja terveydenhuoltoa sekä lasten koulunkäyntiä järjestettiin. Valtio otti kontolleen ne, jotka eivät kyenneet huolehtimaan itsestään. Valtion Pakolaisavustuskeskus (per. 1922) koordinoi sekä yksityistä apua että valtion rahoittamaa pakolaishuoltoa, kuten pakolaiskeskuksia Kyminlinnassa ja Oulussa.⁴²

Inkeriläisiä asui runsaasti Viipurin läänissä ja Aunuksen pakolaisia Raja-Karjalassa, kun taas vienankarjalaisista suurin osa jäi Pohjois-Suomeen. Teollisuustaaajamissa toimeentulo oli vakaata, mutta ryssäksi haukkumista ja syrjintää esiintyi niissä runsaammin. Oma yhteisö helpotti kotoutumista ja oman kulttuurisen taustan vaalimista, vaikka samalla talonpoikaisista heimopakolaisista tulikin palkkatyöläisiä. Elämänmuutos oli monella tavalla perusteellinen.⁴³

Venäjältä paenneista tuli Neuvostohallituksen vuosina 1921–1931 säättämällä laeilla ja asetuksilla kansalaisoikeudettomia, niin sanotulla Nansenin passilla olevia.⁴⁴ Ulkomaalaiset saattoivat Suomessa vain haaveilla poliittisista oikeuksista ja työlupa piti uusia määrävuosien välein. Kansalaisuuden saaminen ei ollut helppoa, vaikka systeemi edusti tiukkuudeltaan kansainvälistä

36. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (Siirtolaisuusinstituutti 2018).

37. Nevalainen 1989.

38. Hyry 2011, 46, 105–108.

39. Esim. Matti Lukkari, *Asekatkenta*. Otava 1992; Timo Kallioniemi, *Prikaati K. Heimosoturit jatkosodassa*. Pohjoinen 1992; Pentti Syrjä, *Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–44*. WSOY 1991; Uola 2013, 260–272. Punapakolaisista on kirjoittanut mm. Eila Lahti-Argutina teoksessaan *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti 2001.

40. 1920-luvun kansainvälisestä optimismista pakolaiskriisin ratkaisuun ja 1930-luvun kyynisyydestä, ks. Frank & Reinisch 2014, 481–482.

41. Turvapaikka myönnettiin, jos myönnettiin, mutta se ei perustunut kansallisiin tai kansainvälisiin sopimuksiin. Ulkomaalaisasetukset 1919, 1924 ja 1926 säätelivät puolestaan ulkomaalaisten oleskelua Suomessa. Nevalainen 1999, 74–75; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books 2008b, 64–65.

42. Esim. Nevalainen 1999.

43. Maanomistaminen ei ollut sotienvälisen ajan Suomessa ulkomaalaisille sallittua. Nevalainen 1999, 111–126, 140–143.

44. Nevalainen 1999, 89. Nansenin passi sai nimensä norjalaisen tutkimusmatkailija Fridtjof Nansenin mukaan; hän johti Kansainliiton alaista pakolaiskomissiota Istanbulissa. Venäjän läntisissä naapurimaissa oli vähintään miljoona vallankumousta ja sisällissotaa Venäjältä paennutta. Claudena M. Skran, *Refugees in Inter-War Europe. The Emergence of a Regime*. Clarendon Press 1995, 32–37, 74–75.

Taulukko 1. Kemistä v. 1948 Ruotsiin lähteneet itäkarjalaiset ja heidän perheenjäsenensä sukupuolen ja ikäryhmän (aikuiset ja alle 15-vuotiaat) mukaan.

Miehiä	Naisia	alle 15-v.	Yhteensä
94 (34 %)	99 (36 %)	86 (31 %)	278

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

keskitasoa. Suurin este oli huono toimeentulo.⁴⁵ Vuosina 1918–1943 Suomen kansalaisuuden sai 2 195 itäkarjalaista.⁴⁶ Vuoden 1941 ulkomaalaislaki vaikutti erityisesti alaikäisiin: Sen nojalla ulkomaalaisten Suomessa syntyneet lapset saivat Suomen kansalaisuuden.⁴⁷ Valtaosa heimopakolaisista olikin vielä maailmansodan loppuvaiheessa vailla kansalaisuutta.

Syksyllä 1944 solmitun välirauhansopimuksen nojalla Suomi sitoutui palauttamaan kotimaihinsa neuvosto- ja liittolaisvangit sekä Neuvostoliiton ja liittoutuneiden kansakuntien kansalaiset, jotka oli internoitu ja tuotu väkisin Suomeen.⁴⁸ Yhdessä lopullisen rauhansopimuksen (1947)⁴⁹ kanssa tämä merkitsi yli 55 000 inkeriläisen ja usean tuhannen Suomeen siirtyneen baltin palauttamista Neuvostoliittoon. Monet pakenivat Ruotsiin ja samaa yrittivät niin sanotut heimosoturit, pääasiassa Suomen sukukansoihin kuuluneet neuvostoliittolaiset (mm. sotavangit), jotka olivat taistelleet Suomen armeijassa. Vuoden 1947 loppuun mennessä Suomesta lähti tai Suomi luovutti lähes 60 000 siviiliä.⁵⁰ Vaikka Neuvostoliiton valvontakomission ja kommunistiministerien luoma pelon ilmapiiri hellitti jo vuonna 1947, tutkijat katsovat ”vaaran vuosien” päättyneen vasta kesällä 1948, kun kommunis-

tit kärsivät tappion eduskuntavaaleissa.⁵¹ Kuten tässä artikkelissa tutkittu tapaus osoittaa, ainakin heimopakolaisten pelot palautuksesta Neuvostoliittoon jatkuivat vielä pitkälle vuoteen 1948, mutta muitakin syitä Ruotsiin pakenemiseen voidaan löytää. Suomen ja Neuvostoliiton väliset YYA-sopimusneuvottelut keväällä 1948 kiihdyttivät pakenemista Ruotsiin.⁵²

Vuoden 1949 henkikirjan perusteella Kemistä oli lähtenyt edeltävänä vuonna Ruotsiin yhteensä 278 itäkarjalaista ja heidän perheenjäsentään (Taulukko 1).⁵³ Kaksi kolmasosaa lähteneistä oli aikuisia (yli 15-vuotiaita⁵⁴), naisia oli joukossa hieman enemmän kuin miehiä. Vanhin Ruotsiin muuttanut oli yli 85-vuotias (synt. 1862), ja myös hänen seitsemän vuotta nuorempi puolisonsa lähti Ruotsiin. Nuorimmat lähtijät olivat pikkulapsia.

Yhden vuoden tilaston perusteella voi päätellä, että suurin osa lähtijöistä oli perheitä, joissa oli alle 15-vuotiaita lapsia (Taulukko 2). Useimmissa perheissä oli kaksi vanhempaa; yhden vanhemman perheitä oli vain muutama (15 %). Lisäksi Ruotsiin lähti perheitä, joiden kaikki lapset olivat yli 15-vuotiaita. Vain 20 lähtijää 278:sta oli yksinäisiä aikuisia, joko naimattomia tai leskiä. Mahdollisesti osalla oli jo sukulaisia Ruotsissa. Kaksi

45. Nevalainen 1989, 318–321; Nevalainen 1999, 74–75, 86, 89–91.

46. Samaan aikaan kansalaisuuden sai lähes 5 000 venäläistä ja 1 651 inkeriläistä; yhteensä Suomen kansalaisuuden sai v. 1918–43 yli 14 000 ulkomaalaista. Nevalainen 1999, 90.

47. Ulkomaalainen nainen sai automaattisesti kansalaisuuden avioituessaan Suomen kansalaisen kanssa. Leitzinger 2008a, 316–317; Nevalainen 1999, 88–92.

48. Mertanen 2000, 7–8.

49. Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Australian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tšekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaatamisesta. <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020> (7.12.2020).

50. Leitzinger 2008a, 262; Mertanen 2000, 10.

51. Leitzinger 2008a, 327.

52. Mertanen 2000, 38. Nevalaisen mukaan Ruotsiin livahti tehostetusta valvonnasta huolimatta ainakin 800 henkilöä ja Haaparannan leirillä oli jo maaliskuun alussa 1948 yli 600 Suomesta paennutta. Suurin osa oli inkeriläisiä, mutta luvussa oli myös virolaisia ja itäkarjalaisia. Nevalainen 1989, 315–316.

53. Henkikirjoista laatimani luettelo sisältää 280 nimeä, mutta yksi Ruotsiin lähteneeksi merkityistä kuoli Suomessa ja yksi ei ollut lähtenyt perheensä mukana.

54. Aikuisiksi on tässä määritelty 15 vuotta täyttänyt, koska useimmat heistä olivat työssäkäyviä; henkikirjaan oli merkitty esim. työläinen. Alle 15-vuotiaiden kohdalla lukee useimmiten koululainen.

Taulukko 2. Kemistä v. 1948 Ruotsiin lähteneet itäkarjalaiset perhesuhteiden mukaan.

Pariskunta, alle 15-v. lapsia	Pariskunta, vain yli 15-v. lapsia	Yksi vanhempi, alle 15-v. lapsia	Pariskunta, ei lapsia	Yksinäinen aikuinen (naimaton, leski)	Lapsia ilman aikuisia
29	6	6	9	20	2

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

lasta, vuosina 1936 ja 1938 syntyneet veljekset on merkitty yksin Ruotsiin menneiksi; ilmeisesti he olivat jääneet sinne sotalapsina.

Ruotsiin paenneista 278 itäkarjalaisesta oli vailla Suomen kansalaisuutta vain 52 eli vajaa viidennes (19 %); miehiä ja naisia oli joukossa saman verran. Pääosa oli monilapsisten perheiden vanhempia, joko niin että molemmat vanhemmat tai ainakin toinen oli vailla kansalaisuutta. Esimerkiksi Venäjällä 1900-luvun alussa syntynyt leskiäiti siirtyi seitsemän lapsensa kanssa Ruotsiin; vanhin lapsista oli 20-vuotias, nuorin viisivuotias. Joissakin perheissä oli myös Itä-Karjalassa syntyneitä lapsia. Mikäli Suomen kansalaisuuden puuttuminen lisäsi pelkoa Neuvostoliittoon palautuksesta, päätös lähdöstä saatettiin tehdä siksi, että yksikin perheenjäsen oli vailla kansalaisuutta. Niinpä perhekunnittain muuttaneiden joukossa oli usein enemmän Suomen kansalaisia kuin ei-kansalaisia. Ruotsin siirtyneistä 50 perheestä puolet (25) oli kuitenkin yhden tai kahden vanhemman perheitä tai lapsettomia pariskuntia, joiden kaikki lähtijät olivat Suomen kansalaisia.

Samanaikaisten Haukiputaan kunnan Martinniemen ja Pateniemen kylien henkikirjojen mukaan Ruotsiin lähti 33 itäkarjalaista, joista vain kahdella ei ollut Suomen kansalaisuutta. Joukossa oli useita monilapsisia perheitä. Ruotsiin lähtijöiden osuus on kuitenkin vain noin 10 % Haukiputaan itäkarjalaisten kokonaismäärästä. Vuosien 1945–1947 henkikirjojen mukaan jotkut muuttivat jo tuolloin Kemiin ja mahdollisesti osa pakeni sieltä Ruotsiin.⁵⁵

Kemiin jääneiden aikuisten itäkarjalaisten joukossa Suomen kansalaisuutta vailla olevien

Taulukko 3. Kemiin jääneet aikuiset (yli 15-vuotiaat) itäkarjalaiset kansalaisuuden mukaan.

Suomen kansalaisia	Ulkomaan "alamaisia"	Yhteensä
168 (84 %)	31 (16 %)	199

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

osuus oli lähes yhtä suuri (16 %; Taulukko 3) kuin Ruotsiin siirtyneiden joukossa (19 %). Suomen kansalaisuuden puuttuminen ei siis yksin selitä pelkoa Neuvostoliittoon palautuksesta ja lähtöä Suomesta.⁵⁶

Kemiin jääneitä aikuisikäisiä itäkarjalaisia oli vuoden 1949 henkikirjassa 199, joten Ruotsiin lähteneiden 278 itäkarjalaisen tai itäkarjalaistaustaisen lukumäärä tarkoittaa käytännössä sitä, että kolmasosa tai enimmillään jopa puolet Kemin itäkarjalaisista lähti Ruotsiin viimeistään vuonna 1948. Tämän vahvistivat myös Kemissä syksyllä 2014 haastattelemani itäkarjalaiset, jotka olivat koululaisia vuonna 1948. Heidän mukaansa puolet koululuokasta saattoi aamulla olla tyhjillään – niin monta perhettä oli edellisiltana salaa lähtenyt Ruotsia kohti.⁵⁷

Pelko ja köyhyys ajoivat pakolaiseksi

Pekka Nevalainen esittää itäkarjalaisten Ruotsiin lähdön syyksi pelon Neuvostoliittoon palauttamisesta.⁵⁸ Poliittisesti levottomien olojen aiheuttama pelko nousi esiin myös haastattelussa.

55. Haukiputaan henkikirjat 1945–1947 ja 1949. Oulun kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

56. Myöskään ns. syyskuun suomalaiset, välirauhansopimuksen allekirjoituspäivänä 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet 112 maassa asunutta saksalaista, eivät luottaneet kansalaisuuden turvaavan asemaansa Neuvostoliiton vaatimuksilta. Suomen hallitus taipuikin heidän internointiinsa, jolta välttyivät vain Ruotsiin paenneet tai muuten piiloutuneet. Uola 2013, 206–207.

57. Haastattelu Karjalan Sivistysseuran Kemin alaoston muistelupiirissä, Kemi 16.9.2014. Haastattelija Seija Jalagin. Ks. myös Pirjo Aho, *Entinen Rytikari. Kirjavaa sakkia ja tolkun työläisiä*. Atrain & Nord 2018, 95.

58. Nevalainen 1999, 291.

Eräässä perheessä kumpikaan vanhemmista ei ollut Suomen kansalainen ja isä oli todennut, ettei lähde Siperiaan. Perheen Itä-Karjalassa syntynyt vanhin poika oli taistellut jatkosodassa Suomen armeijassa ja sen vuoksi pelättiin hänen palautustaan Neuvostoliittoon. Koko perhe lähti Kemistä salaa Ruotsiin helmikuussa 1948.⁵⁹ Toinen haastateltava puolestaan muisteli, että Suomessa oli ollut niin rauhatonta ja kaikenlaisia huhuja kiersi.⁶⁰ Nevalaisen mukaan taajaan asutuilla teollisuuspaikkakunnilla ”huhumylly ravisteli väen mielenrauhaa” ja sai varsinkin inkeriläisiä lähtemään Ruotsiin suurin joukoin.⁶¹ Ruotsissa tehdyissä haastatteluissa on myös kuvattu ”joukkohysteriaa”, ”paniikkia ja kauhua” sekä sitä ”kun inkeriläisiä lähetettiin [Venäjälle], uskottiin että karjalaisiakin lähetetään.” Jollakin perheellä oli koko ajan moottorivene valmiina matkaan Pohjanlahden yli, jos hätä tulisi. Joidenkin nuorten sanottiin lähteneen seikkailunhalustakin.⁶²

Valpon katsauksessa oli todettu jo maaliskuussa 1945 sotavuosien aikana Suomeen tulleista:

Neuvostoliiton kansalaisten, virolaisten, inkeriläisten ja vienankarjalaisten ja eräissä tapauksissa yli 20 vuotta sitten maahan saapuneitten Karjalan pakolaisten keskuudessa näyttää viime aikoina lisääntyneen pelko siitä, että heidät, kun eivät syksyllä yleisen palauttamisen yhteydessä ilmoittautuneet vapaaehtoisesti halukkaiksi palaamaan Venäjälle, ennen pitkää kenties pakotetaan lähtemään sinne. Tästä syystä on heidän havaittu viime aikoina pyrkivän Pohjois-Suomeen varsinkin työhaun varjolla päästäkseen tilaisuuden tullen rajan yli Ruotsin puolelle.⁶³

Huhtikuussa 1945 kommunistijohtoon siirtyneen ”punaisen Valpon” näkökulmasta Suomessa

pitkään asuneet itäkarjalaiset olivat samaa Neuvostoliittoon palautettavien joukkoa kuin sodan aikana sieltä tulleetkin. Ulkomaalaisvalvonta kuului jo vanhastaan Valpon tehtäviin, ja se pyrki sodan jälkeen löytämään ja toimittamaan matkaan erityisesti Neuvostoliittoon palautettavia.⁶⁴ Vuonna 1947 Valpon päällikkö katsoi, että entisiä Venäjän alamaisia valvottaisiin parhaiten rekisteröimällä ja ”kenttätyöllä” eli Valpon paikallisosastojen etsivien, avustajien ja paikallisen poliisin voimin.⁶⁵ Tätä oli varsin helppo toteuttaa teollisuuspaikkakunnilla, joissa pakolaisia asui runsaasti ja joilla suhteet suomalaisen työväkeen olivat jo valmiiksi kireät. Poliittisesti tai muuten aktiiviset itäkarjalaiset saattoivat joutua Valpon tarkkailuun. Valpon haltuun päätyneen Kemin Veitsiluodon Karjala-kerhon pöytäkirjoissa ja muissa asiakirjoissa kaikki henkilönnimet on poimittu punakynällä esiin. Laitakarin Karjala-kerhon asiakirjat puolestaan poltettiin pelossa, että ne joutuisivat Valpon haltuun. Karjala-kerhot järjestivät Kemissä pääosin itäkarjalaisten vapaaajantoimintaa, kuten urheilukilpailuja, iltamia ja käsityökerhoja sekä neuvoivat pakolaisia oleskelulupien ja kansalaisuuden hakemisessa.⁶⁶

Veikko Jyrinoja on muistelmissaan kuvannut isänsä Vilho Jyrinojan (1901–1956) tilannetta. Vuonna 1946 sekä isä että poika pääsivät töihin Nokian kumitehtaalle Saviolla. Syksyyn 1947 mennessä Valpo oli kuulustellut Vilho Jyrinojaa useaan otteeseen ja lopulta tämä menetti työnsä, paikallisten kommunistien vuoksi, toteaa Veikko Jyrinoja. Vilho Jyrinoja oli Valpon tarkkailussa siksi, että oli ollut aktiivinen suojeluskuntalainen, kannattanut yhteistyötä Saksan kanssa ja kuulunut myös Isänmaalliseen kansanliikkeeseen (IKL). Syksyn ja talven isä kulki sekalaisissa töissä, mutta kun pojallakin alkoi olla vaikeuksia saada kunnon työtä, perhe teki päätöksen Ruot-

59. Nainen (s. 1929), puhelinhaastattelu 31.1.2016 ja haastattelu Ruotsissa 30.8.2016. Mies (s. 1932), haastattelu Ruotsissa 30.8.2016.

60. Nainen (s. 1931), puhelinhaastattelu 31.1.2016 ja haastattelu Ruotsissa 4.10.2016.

61. Nevalainen 1989, 321.

62. Hyry 2011, 105.

63. Valtiollisen poliisin katsaus ajalta 16.–31.3.1945, Valtiollinen poliisi, Helsinki 10.4.1945 (salainen). Saapuneet salaiset asiakirjat (1945–1948), Ec:4, Lapin lääninhallituksen yleisen osaston arkisto, LLhA, KA, Oulu.

64. Leitzinger 2008b, 326; Nevalainen 1989, 318. Valtiollinen poliisi lakkautettiin vuoden 1948 lopussa ja sen koko henkilöstö irtisanottiin. 1.1.1949 aloitti Suojelupoliisi uuden henkilöstön voimin. Uola 2013, 348.

65. Jo talvisodan alettua oli ruvettu pitämään kortistoa kaikkien, niin suomalaisten kuin ulkomaalaistenkin liikkumisesta, kun aiemmin oli kortistoitto tietoja vain joidenkin ulkomaalaisryhmien matkoista. Leitzinger 2008a, 335–337, 339.

66. Veitsiluodon Karjala-kerhon pöytäkirjat 1926–1945. Asiamapit 3214, Valpo II, KA. Laitakarin Karjala-kerhosta, ks. *Laitakari. Sahan ja leivän saari*. Laitakarin perinneryhmä 2016, 208.

siin lähdöstä ja onnistui pakenemaan sinne Tornionjoen reittiä.⁶⁷

Samankaltaisia kokemuksia oli Vuokkiniemeltä jatkosodan loppuvaiheessa Suomeen tulleessa Sillanpään perheessä, joka ehti hankkia maalaistalon Ylistarosta – maanosto onnistui, koska perheen äiti oli suomalainen. Kun Valpo joulun alla 1947 kuulusteli yhtä veljeksistä ja uhkaili Venäjälle viemisellä, perhe päätti paeta Ruotsiin. Matka tapahtui lopulta maaliskuussa 1948 hiihtäen meren jäätä Kemistä kohti Haaparantaa.⁶⁸

Kuten Ruotsiin paenneiden taustat osoittavat, Suomen kansalaisuus ei poistanut pelkoa Neuvostoliittoon viemisestä. YYA-sopimusneuvottelut heikensivät selvästi heimopakolaisten luottamusta Suomen viranomaisten toimintaan; inkeriläisten luovutuksetkin olivat tuoreessa muistissa. Pelko korostuu perheiden ylisukupolisessa muistelukerronnassa myös siksi, että turvapaikanhakuun oli esitettävä pätevä syy, käytännössä poliittinen vaino tai sen uhka. Poliisi-kuulusteluissa Ruotsissa tulijoilta kysyttiin muun muassa poliittista suuntautumista (”politisk inställning”), mihin he yleensä vastasivat varovaisesti ”neutral” tai ”icke intresserad av politik i ytterlighetsriktning” ja jotkut lisäsivät vielä ”dock motståndare till kommunismen”.⁶⁹ Myös perheen nuorten ja lasten oli tunnistettava pelko Neuvostoliittoon palautuksesta synnä Suomesta lähtöön, koska kontrolli Ruotsissa ei päättynyt ensimmäiseen kuulusteluun, vaan oleskelu- ja työluvut olivat pitkään määräaikaista.

Poliittisten motiivien lisäksi onkin tarpeen analysoida sellaisia lähdön syitä, jotka liittyvät heimopakolaisten taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin sodanjälkeisessä Suomessa. Ruotsiin siirtyneiltä tuli sodan jälkeen tietoja työmahdollisuuksista ja leveämmästä leivästä.⁷⁰ Suomessa jälleenrakennus työllisti aluksi hyvin, mutta vuonna 1948 alkoi laskukausi, joka tuntui erityisesti vientiherkässä saha- ja puunjalostusteollisuudessa.⁷¹ Suhdanteet konkretisoituivat myös Veitsiluodossa työntekijöiden vauhdikkaana vaihtuvuutena: Vuosina 1947 ja 1948 yhtiön palkkalistoille kirjattiin 8 000 uutta työntekijää ja lähes saman verran lähti palveluksesta.⁷² Tietyillä ja metsätöissäkin oli paremmat ansiot kuin puunjalostusteollisuudessa, vaikka työtä sinänsä riitti.⁷³

Myös työläisten asuntotilanne oli heikko. Veitsiluoto Oy:n talot oli rakennettu pääasiassa ennen sotia. Veitsiluodon sahasaarella oli vanha rakennuskanta, ja asunnoista oli jatkuva pula, vaikka yhtiö remontoi Veitsiluodon taloja ja rakennutti sodan päätyttyä läheiseen Rytikariin uusia puukerrostaloja – siellä oli vanhastaan ahtaita ja vetoisia parakkimaisia taloja, joissa asui useita perheitä.⁷⁴ Vielä 1940-luvun lopulla 55 % työntekijöistä asui yhtiön asunnoissa Veitsiluodon saarella.⁷⁵ Haukiputaan Martinniemiessä ja Pateniemiessä oli vastaava tilanne, sillä pääosa yhtiön rakennuttamista asuintaloista oli tehty 1920-luvulla.⁷⁶ Pateniemiessä asuntopula vaikeutti sodan jälkeen ammattitaitoisen työväen rekrytointia.⁷⁷

67. Veikko Jyrinojan muistelmäkäsikirjoitus (1993–1994). Karjalan Sivistysseura, Helsinki. Muistelmat käsittelevät vuosia 1941–1993.

68. Elmer Sillanpää, Sillanpään perheen kolme pakomatkaa. Pitkä tie Vian Vuokkiniemestä Suomen kautta Ruotsin Boråsiin. *Karjalan Heimo* 7–8/2011.

69. Kuulusteluasiakirjat sisälsivät henkilötietojen lisäksi turvapaikanhakijan kertomuksen perhetaustasta ja henkilöhistoriasta, uskontokunnan sekä hakijan vakuutuksen, ettei häntä ole tuomittu rikoksesta, koska rikostuomio oli välittömän käännättämisen ja myöhemmin karkottamisen peruste. Centralregister över utlänningar, huvudserie (1942–69), SUKA, RA.

70. Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Otava 1989, 315.

71. Korkiasaari 2000, 137.

72. Taisto Saari, *Yhtiön kanssa naimisissa. Paperiliiton Veitsiluodon Ammattiosasto 41 1937–1987*. Paperiliiton Veitsiluodon Ammattiosasto 41 ry 2000, 121.

73. Saari 2000, 114.

74. Myös puhtaan juomaveden puute oli pitkään jokapäiväinen riesa. Aho 2018, 97–100.

75. Ossi Hedman, *Kemin kaupungin historia. 2. osa*. Kemi 1976, 533–540; Saari 2000, 123.

76. Terho A. Kõnõnen, *Martinniemen saha 75 vuotta. Martinniemen saha 1905–1980*. [Martinniemen saha] 1981, 124.

77. Pasi Laukka, Pateniemen laivaveistämö ja saha 1857–1990. Teoksessa *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006, 90, 106; Tuomo Metsäranta, Leipää, asuntoja ja vapaa-ajan toimintaa. Sosiaali toimi sahayhdyskunnassa. Teoksessa *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006, 202. Pasi Laukka, Esko Hankkila, Tuomo Metsäranta, *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006.

Miksi Ruotsiin?

Itäkarjalaiset muuttivat Ruotsiin ensinnäkin siksi, että se oli lähellä.⁷⁸ Pohjois-Suomessa pitkä maaraja merkitsi useita ylitysmahdollisuuksia. Työläisperheiden rahat riittivät juuri ja juuri naapurimaahan muuttoon. Monessa perheessä oli sotalaisten ja Lapin sodan evakkoajan (1944–1945) ansiosta jo kokemuksia Ruotsista ja ruotsalaisista.⁷⁹ Naapurimaan työvoiman tarve oli tiedossa samoin kuin se, ettei siellä kärsitty sodanjälkeisestä puutteesta. Suomen viranomaiset puolestaan yrittivät valvoa Ruotsiin lähtemistä, koska työvoimaa tarvittiin jälleenrakennukseen. Vuodesta 1946 alkaen matkustuslupa- ulkomaille tarvittiin Valpon pääosaston lausunto. ”Punaisen Valpon” vaatimus merkitsi käytännössä puuttumista Suomen kansalaisten keskeiseen vapautteen eli matkustus-oikeuteen.⁸⁰

Luvaton rajanylitys edellytti raja- ja tulliviranomaisilta piiloutumista sekä raskasta ja vaarallistakin taivalta. Helpompaa oli niillä lähtijöillä, jotka asuivat rajan tuntumassa. Edellä kuvatussa Jyrinon perheessä naiset ja lapset matkustivat sukuloimaan Pelloon ja siirtyivät sieltä Ruotsiin. Vasta kun tieto heidän turvaan pääsystään saavutti miehet, nämä siirtyivät Ruotsiin pohjoisen eri reittejä.⁸¹ Ruotsin puolella tulijat ilmoittautuivat välittömästi poliisille ja anoivat poliittista turvapaikkaa. Pohjoisessa heidät ohjattiin Haaparannalla tai etelämpänä sijaitsevaan internointileiriin⁸² ja turvapaikkapäätöksen sekä oleskelu- ja työluvan saamisen jälkeen työpaikkoihin. Yleensä tähän kului noin kuukausi.⁸³

Ruotsin maahanmuuttopolitiikkaa sääteli vuoden 1937 ulkomaalaislaki, jonka mukaan jokainen

poliittiseksi pakolaiseksi itsensä kokeva saattoi saada turvapaikkaoikeutensa tutkittavaksi (vuoden 1945 tarkistuksessa määräaikaiseksi tarkoitettu laki säilyi käytännössä muuttumattomana). Sodan päättyessä Ruotsissa oli 195 000 ulkomaan kansalaista, joista suurin osa oli tanskalaisia, norjalaisia ja virolaisia sekä suomalaisia evakkoja. Punainen Risti avusti lisäksi 30 000 keskitysleiriltä selviytynyttä juutalaista Ruotsiin.⁸⁴

Ruotsi oli maailmansodan jälkeen yhä Neuvostoliitto-vastaisempi. Maa otti vastaan neuvostopakolaisia, eikä hevillä palauttanut jo maassa olevia baltteja tai muita Neuvostoliiton kansalaisia. Suhtautumista neuvostopakolaisiin vuosina 1945–1954 tutkineen Cecilia Notini Burchin mukaan tulijan kansallisuus ratkaisi sen, kuka sai Ruotsista turvapaikan. Maahanmuuttoviranomaiset suhtautuivat nihkeimmin venäläisiin ja myönteisimmin baltteihin, jotka katsottiin poliittisiksi pakolaisiksi aiemmin itsenäisen kotimaansa miehityksen vuoksi.⁸⁵

Työvoimapulasta kärsivään Ruotsiin tuli myös yhä enemmän työperäisiä siirtolaisia. Jo kesällä ja syksyllä 1945 työntekijöitä pyrittiin saamaan muista Pohjoismaista, mikä kertoo etnisestä valikoinnista. Viisumivapaus Pohjoismaiden välillä alkoi vuonna 1949, passivapaus toteutui vasta vuonna 1954, jolloin syntyivät lopullisesti yhteispohjoismaiset työmarkkinat.⁸⁶ Vuoden 1954 ulkomaalaislaki takasi maahanmuuttajille käytännössä samat oikeudet kuin ruotsalaisille.⁸⁷

Ruotsi vastaanotti sodan jälkeen kymmeniä tuhansia maahanmuuttajia, mutta olosuhteet olivat usein karut. Tulijoita ohjattiin määrätuille alueille ja tietyille ammattialoille. Tutkijat ovat

78. Samalla tavalla itäkarjalaiset olivat 1920-luvun alussa tulleet naapurimaahan Suomeen. Pako Karjalan kansannousun 1921–1922 jaloista oli tapahtunut nopeasti eikä mukaan saatu paljonkaan tavaraa. Rajat ylittävälle pakolaisuudelle on ylipäänsä tyypillistä nopea siirtyminen naapurimaahan.

79. Centralregister över utlänningar: Finländska medborgare 1942–1954, SUKA, RA. Myös haastatteluissa kävi ilmi, että monesta karjalaisperheestä oli lähetetty lapsia Ruotsiin. Varsinkin varttuneemmat heistä osasivat ruotsia ja toimivat tulkkina muille perheenjäsenille.

80. Sisäministeri Yrjö Leinon määräys suomalaisten matkustus-oikeuden rajoittamisesta oli yksi rajuimpia keinoja puuttua suomalaisten henkilökohtaiseen vapauteen. Uola 2013, 195–196.

81. Veikko Jyrinon muistelmäkäsikirjoitus (1993–1994). Karjalan Sivistysseura, Helsinki.

82. Ruotsissa oli ollut leirejä koko sota-ajan, koska neutraaliin maahan pyrki pakolaisia. Haaparannan leiri oli ollut 1944–1945 Lapin sodan suomalaispakolaisten käytössä. Uola 2013, 197–198.

83. Centralregister över utlänningar: Finländska medborgare (1942–1954), SUKA, RA.

84. Mikael Byström & Pär Frohnert, Acknowledgment and general background. Teoksessa Mikael Byström & Pär Frohnert (toim.) *Reaching a State of Hope. Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*. Nordic Academic Press 2013a, 18.

85. Notini Burch 2014, 96.

86. Jouni Korkiasaari, Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen, *Suomalaiset Ruotsissa*. Siirtolaisuusinstituutti 2000, 149.

87. Byström & Frohnert 2013a, 18–20.

lisäksi osoittaneet sekä aikalaisten että aiemman tutkimuksen sukupuolisokeuden. Julkisuudessa käydyissä keskusteluissa maahanmuuttajan normina oli mies, joka tuli Ruotsiin työskennelläkseen metalli- tai muussa teollisuudessa. 1950-luvun puoliväliin mennessä 55 % maahanmuuttajista oli kuitenkin naisia.⁸⁸ He päätyivät työskentelemään tyypillisillä naisten matalapalkka-aloilla: palvelusväkenä ja tekstiiliteollisuudessa.

Itäkarjalaiset ja heidän perheenjäsenensä olivat pieni ryhmä yli 80 000:n muista Pohjoismaista saapuneen maahanmuuttajan joukossa, josta kolmasosa palasi takaisin lähtömaahansa.⁸⁹ Vuosina 1945–1949 Ruotsissa merkittiin rekistereihin 28 000 Suomesta muuttanutta, joista joka kolmas oli tosin saapunut jo sodan aikana. Vuonna 1948 muuttajia oli noin 8 000.⁹⁰ Ruotsin työvoimasta Suomen kansalaisia oli vuonna 1947 alle 6 000, kun se viisumipakon poistumisen jälkeen

■ Kuva 2. Boråsin tekstiilitehtaissa työskenteli runsaasti pakolaisia ja muita maahanmuuttajia. Kaupungin itäkarjalaiset vaalivat perinteitään pelaamalla vapaa-ajalla karjalaista kyykkää. Kesäkuussa 1960 V. Judin kuvasi Göteborgin ja Boråsin karjalaisten sekä Helsingistä saapuneen Karjalan Sivistysseuran joukkueet. Kuva: Karjalan Sivistysseura ry, Sampo-tietokanta, karjalansivistysseura.fi.

(1949) kipusi lähes 34 000:een vuonna 1952.⁹¹ Jouni Korkiasaaren mukaan 1940- ja 1950-luvulla Suomesta Ruotsiin muutto oli ”pioneerien aikaa”, jossa muuttajien joukossa oli ”poliittisista syistä lähteneitä”, mutta ”pääosa tuli kuitenkin Ruotsiin etsimään parempia elinoloja Suomen ankeiden sodanjälkeisten olojen ajamana.” Tulijat olivat liikkeellä yksittäin tai perheittäin, mutta joukkomuutosta ei ollut kyse, toisin kuin seuraavina vuosikymmeninä.⁹²

88. Byström & Frohnert, Introduction III. Teoksessa Mikael Byström & Pär Frohnert (toim.) *Reaching a State of Hope. Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*. Nordic Academic Press 2013b, 169.

89. Byström & Frohnert 2013b, 168.

90. Tilastoitu muuttoliike ei pidä aivan paikkaansa, koska osa ihmisistä muutti edestakaisin. Korkiasaari 2000, 155–156. Toisaalta taas salaa muuttaneet itäkarjalaiset puuttuvat tilastoista Suomessa, mutta on jossain vaiheessa rekisteröity Ruotsissa.

91. Korkiasaari 2000, 174. Vuodesta 1950 lähtien suomalaiset ovat olleet suurin pohjoismaalaisten ryhmä Ruotsissa; vielä vuonna 1948 suurin osa oli tullut Tanskasta. Gunnar Olsson, *The Common Nordic Labor Market. A Short Survey*. The Swedish Institute 1968, 14.

92. Korkiasaari 2000, 488.

Itäkarjalaisten toinen pakolaisuus

Kun itäkarjalaiset tekivät päätöksiä lähtemisestä ja jäämisestä, keräsivät säästönsä ja myivät tavaraansa rahoittaakseen matkan Suomesta Ruotsiin, syyt vaihtelivat tai punoutuivat yhteen. Sodanjälkeisessä Suomessa poliittiset ja taloudelliset olosuhteet saattoivat työntää pakolaisia liikkeelle yhtä lailla kuin ”vaaran vuosina” kehkeytynyt pelko. Pekka Nevalainen on todennut Suomeen jääneiden inkeriläisten vaikeudet integroitua.⁹³ Inkeriläiset ja itäkarjalaiset olivat ulkomaalaisia, joiden elämää kansalaisuuden puuttuminen ja syrjintä hankaloittivat.

Valtiollisen poliisin toiminta itäkarjalaisten, inkeriläisten, virolaisten ja heimosoturien suhteen kertoo siitä, miten poliittisesti epäilyttävinä ulkomaalaisia ja ulkomaalaistaustaisia saatettiin pitää – ja miten epäluuloisuus ja suoranainen ahdistelu riippuivat viranomaisten omasta poliittisesta orientaatiosta. Vielä 1930-luvun oikeistonationalistisina vuosina EK-Valpo kirjasi monet itäkarjalaismiehet rekisteriinsä entisinä metsäsisseinä, joiden taistelu bolsevikkeja vastaan oli ansio.⁹⁴ Ja vaikka varsinkin monilapsisten karjalaisperheiden toimeentulo oli tiukan verokohtelun (ei lapsivähennyksiä) vuoksi niukkaa ja osa joutui turvautumaan kunnan köyhäinapuun, viranomaiset suhtautuivat heihin vielä 1930-luvulla heimoveljinä.⁹⁵

Mikko Uola on päätellyt, että taloudellisista syistä lähtemistä ei liene juurikaan tapahtunut, vaikka ”taloudelliset olot Suomessa olivat ankeat.”⁹⁶ Itäkarjalaisten kohdalla taloudellisia syitä ei ole kuitenkaan syytä väheksyä. Ruotsiin veti toivo paremmasta elämästä ja toimeentulosta ja rauhallisemmista oloista. Elämä palkkatyöläisenä Suomessa oli merkinnyt epävarmaa ja vaatimatonta toimeentuloa ja ryssittely merkitsi kasautuvaa syrjinnän kokemusta, mistä muistitiedossa on runsaasti kuvauksia. Esimerkiksi eräs

haastateltava kertoi, miten suomalaislapset haukkuivat häntä Rytikarissa ”ryssänkakaraksi”. ”Sitä haukkumista ei Ruotsissa kuullut”, mutta hän kertoi aina tunteneensa itsensä jotenkin vähempiarvoiseksi.⁹⁷

Huhut ja pelko Neuvostoliittoon palauttamisesta tarjosivat perusteet turvapaikan hakuun. Itäkarjalaisten siirtyminen salaa Ruotsiin oli siten moninaisten syiden tuottama pakkomuutto: poliittiseen pakolaisuuteen yhdistyi tarve etsiä kaikin tavoin parempaa elämää. Suomen kansalaisuuden saaneiden itäkarjalaistenkin lähdössä saattoi painaa pelko vapauden ja hengen puolesta – ja kuten muun muassa asekatkennästä syytettyjä tutkinut Uola on todennut ”toiminta uusien vallankäyttäjien tahdon vastaisesti tai pelkkä ideologinen ’toisinajattelu’ saattoi johtaa vapauden menetykseen tai muihin konkreettisiin seuraamuksiin.”⁹⁸ Kun henkilö ei voinut saada ulkomaanpassia tai matkustuslupaa, hänen oli pakko lähteä salaa. Jo maasta laittomasti lähteminen teki ihmisestä pakolaisen.

Itäkarjalaiset lähtivät Ruotsiin myös siksi, että se oli heille mahdollista. Ruotsiin töihin pyrkivät Suomen kansalaiset käännettiin yleensä takaisin, mutta Suomen kansalaisuuden saaneet itäkarjalaiset, samoin kuin inkeriläiset, baltit ja muut Neuvostoliiton kansalaiset, saattoivat hakea poliittista turvapaikkaa. Jos onnistui pääsemään rajan yli Ruotsiin, loppu oli usein itsestä kiinni. Ahkera, itsensä ja perheensä elättävä maahanmuuttaja, joka ei tehnyt rikoksia, elänyt siveetömmästä tai sairastunut niin vakavasti, että joutui mielisairaalaan ja valtion hoidettavaksi, sai jäädä.⁹⁹ Kaikki oli aloitettava tyhjin käsin alusta, eikä Ruotsin valtio esiintynyt hyväntekijänä.¹⁰⁰

Ruotsiin siirtymistä voidaan kutsua *itäkarjalaisten toiseksi pakolaisuudeksi*. He olivat tulleet Suomeen pakolaisina joko 1920-luvulla tai jatkosodan loppuvaiheessa tai syntyneet Suomessa

93. Nevalainen 1989, 318–321.

94. Ks. EK-Valpon henkilökortit itäkarjalaisista. KA.

95. Nevalainen 1999, 87–88.

96. Uola 2013, 194.

97. Mies (s. 1933). Haastattelu puhelimessa 3.9.2020.

98. Uola 2013, 193.

99. Ruotsin v. 1945 ulkomaalaislain mukaan saatettiin käännettää tai palauttaa esim. rodullisin perustein romanit, prostituoidut, parittajat ym. seksuaalisesti ”moraalittomat”, ammatipelurit, laittomat viinanvalmistajat, köyhäinavun varassa olevat, kiertolaiset ja kiertävät viihdyttäjät. Lisäksi valtion turvallisuudelle vaaralliset ilman erityistä tarkennusta tai määrittelyä kuuluivat myös tällä perusteella karkotettaviin. Notini Burch 2014, 110.

100. Mikael Byström, *Utmaningen. Den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andra världskrigets tid*. Nordic Academic Press 2012, 152.

pakolaisvanhemmille. Toisen maailmansodan jälkeen he hakivat turvapaikkaa Ruotsista poliittisina pakolaisina. Salaa tapahtuneet muutot Ruotsiin ovat häivyttäneet itäkarjalaisten kohtalot monista lähdeaineistoista. Henkikirjat, joita tähän tutkimukseen on käytetty lähteinä, antavat kuitenkin varsin luotettavan käsityksen lähtijöiden määrästä, taustoista ja perhesuhteista, joskin vain kyseisten paikkakuntien ja vuosien osalta. Lisäksi noin 300 henkilöä käsittävä kvantitatiivinen analyysi, Ruotsin maahanmuuttoviranomaisten kokoamat henkilöaktit sekä joidenkin Ruotsiin asettuneiden muistelukerronta valottavat *toisen pakolaisuuden* syitä monipuolisesti. Poliittinen painostus, huhut ja pelko näkyvät perheissä vakiintuneina kertomuksina, eikä niitä ole syytä epäillä. Perustellusti voi silti väittää, että myös Ruotsin vakaammat olot ja mahdollisuus kohentaa elinoloja vaikuttivat lähtöpäätöksiin.

Pakolaisuus ja siirtolaisuus maasta- ja maahanmuuton käsitteinä kietoutuvat tässä tutkittujen itäkarjalaisten historiassa tiiviisti yhteen. Niin historiallisia kuin tämän päivän pakkomuuttajiakin koskevat tutkimukset osoittavat, miten keskeisesti säädöksiin kirjatut ja sittemmin kansainvälisiin normeihin ja sopimuksiin sisältyvät kategoriat vaikuttavat sekä valtioiden maahanmuuttopolitiikkaan että maiden välisiin suhteisiin, kuten myös EU-maiden pitkittyneet neuvottelut – tai neuvottomuus – yhteisestä maahanmuuttopolitiikasta osoittaa. Tulkinnanvaraisiksi laaditut maahanmuuttoliittiset säädökset jättivät Ruotsin viranomaisille mahdollisuuksia päättää, kuka päästettiin rajan yli, kuka sai jäädä ja kuka karkotettiin¹⁰¹. Tällä perusteella Suomen kansalainenkin sai Ruotsista turvapaikan, Ruotsi puolestaan kaipaamaansa työvoimaa.

Yksilön näkökulmasta mahdollisuus anoa poliittista turvapaikkaa Ruotsista kertoo siitä, että hän oli tietoinen juridisesta statuksestaan ja osasi myös toimia viranomaisten kanssa omaksi edukseen. Siirtyminen salaa rajan yli ja turvapaikan hakeminen Ruotsista antoi mahdollisuuden päästä turvaan tai etsiä parempaa toimeentuloa ja tulevaisuutta, kuten siirtolaiset tyypillisesti tekevät – tai molempia. Kansainvälisiin sopimuksiin ja kansalliseen lainsäädäntöön kirjatut

määrittelyt ovatkin yksilön näkökulmasta häilyviä. Esimerkiksi YK:n kansainvälisen pakolais-sopimuksen määritelmä vuodelta 1951 yhtäältä suojaaa yksilöä ohjatessaan valtioiden toimintaa turvapaikanhakijoiden suhteen, ja toisaalta se (ja muut vastaavat määritelmät, kuten kiintiöpakolainen, kansainvälinen suojelu, tilapäinen suojelu jne.) kategorisoi yksilöitä tavalla, joka ei tunnista heidän erilaisia tilanteitaan. Esimerkiksi Heaven Crawleyn ja Dimitris Sklepariksen tutkimukseensa haastattelemista yli 200 henkilöstä, jotka olivat saapuneet vuonna 2015 Välimeren kautta Kreikkaan, monet kertoivat lähteneensä kotimaastaan jopa vuosia aikaisemmin ja oleskellessaan useammassa maassa ennen Eurooppaan saapumista. Heidän määrittelemisensä pakolaiseksi tai siirtolaiseksi on äärimmäisen vaikeaa. Crawley ja Skleparis huomauttavatkin, että pakolaisia ei pitäisi suosia siirtolaisten kustannuksella, vaan paneutua sen sijaan näiden kategorioiden määrittelyihin, koska ne eivät tunnista muuttolikkeitä ohjaavia poliittisia, sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä eivätkä liikkeellä olevien ihmisten omia kokemuksia.¹⁰²

Myös Ruotsiin muuttaneet itäkarjalaispakolaiset voidaan nähdä *sekä* valtiollisen politiikan kohteina *että* aktiivisina toimijoina. Suomen ahdas kansainvälisepoliittinen liikkumatila ja se, miten hallitus ja viranomaiset sitä tulkitsivat, teki inkeriläisistä, virolaisista ja itäkarjalaisista potentiaalisen painostuksen ja valvonnan kohteita. Toisaalta mahdollisuus paeta Ruotsiin ja hakea sieltä turvapaikkaa osoittaa, millaista toimijuutta pakolaisella oli – ja on: Hän teki itse päätöksen lähtemisestä ja jäämisestä, punnitsi riskit ja kantoi niiden seuraukset.

Tämä artikkeli on kirjoitettu Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa 'Tunnustuksia: Pakolaisuuden hankalat tarinat ja muistamisen kulttuurit' (310855).

Seija Jalagin on Oulun yliopiston historian yliopistonlehtori ja Turun yliopiston dosentti.

Sähköposti: seija.jalagin@oulu.fi.

101. Ruotsin maahanmuuttopolitiikan soveltamisesta, ks. tarkemmin Byström 2012 ja Notini Burch 2014.

102. Heaven Crawley & Dimitris Skleparis, Refugees, migrants, neither, both. Categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 1:44 (2018), 48–64.

Vesa Vares

Juristipresidentti ja filosofikuningas?

K. J. Ståhlberg ja Tomáš Masaryk liberaaleina poliitikkoina demokraattisen periaatteen ja meritokraattisen perinteen välissä

Vuoden 1937 presidentinvaaleja on pidetty Suomen historiassa käännteentekevinä. Perinteisen narratiivin mukaan Kyösti Kallion valinta mahdollisti punamultahallituksen synnyn ja siten todellisen eheytyksen ja sovinnon, olihan ensimmäistä kertaa hallitustasolla ylitetty vuoden 1918 osapuolten raja. Tätä merkitystä on liioiteltukin, sillä yhteistyö kyseisen rajan yli oli ollut mahdollista ja jopa suuntaa antavaa jo paljon aiemmin. Vähemmän muistettu yksityiskohta on, että Suomi oli vähällä saada aivan eri presidentin, saman kuin jo vuonna 1919. K. J. Ståhlberg sai valitsijamiesten ensimmäisessä äänestyksessä 150 ääntä eli oli yhden äänen päässä valinnasta.

Ståhlbergiltä ei liene säilynyt harmin ilmauksia vaalin johdosta. Puolisolle tulos näyttäytyi toisin:

Tulen surulliseksi, kun ajattelenkaan viime vaaleja, ne olivat mielestäni historiallinen epäoikeudenmukaisuus. Historia olisi voinut korjata itseään tekemällä oikeutta Johnille. Mandi Hannula sanoi, että siinä presidentti Ståhlberg teki väärin, että ei antanut valita itseään uudeleen 1925.

- Miten luulet, että siinä silloin olisi käynyt?
- Hän istuisi samalla paikalla vielä tänä päivänä. Hänestä olisi tullut Suomen Masaryk. Vaalit olisivat olleet vain muodolliset.¹

Oikeastaan aina, kun K. J. Ståhlberg mainitaan, se tehdään positiivisessa mielessä. Ståhlbergissä muistetaan mies, joka ajoi vuonna 1918 tasavaltaa ja torjui vuonna 1930 Lapuan liikettä henkensä uhalla. Hänet mainitaan vuoden 1919 hallitusmuodon isänä. Ståhlberg on kansakun-

nan kaapin päällä ja valvoo eduskunnan edessä näköispatsaana parlamentarismia ja demokratian pyhyttä. Hän ei unohdu edes maallikoiden presidenttilistoista, koska hän on niiden ensimmäinen nimi.

Silti Ståhlbergiin kohdistuva tutkimus on ollut yllättävän vähäistä, samoin tietoisuus siitä, että hänen perustelunsa edellä mainituille näkemyksilleen eivät läheskään aina lähteneet sellaisista käsityksistä kuin nykyajan arvojen pohjalta voisi olettaa. Ståhlberg ei ole liioin edesauttanut – eikä varmasti halunnutkaan – itseensä suuntautuvaa mielenkiintoa. Hän ei ollut kiinnostunut suurten joukkojen miellyttämisestä, vaan oli prototyyppi populistin ja demagogin vastakohtasta. Ironisesti – mikä oli hänen suosimansa puhetapa – voi sanoa, että hän oli lakipykälän näköinen mies. Hänestä oli vaikeaa innostua, mutta useimmat tiesivät, että hänen suosittamansa vaihtoehto usein voitti. Tämäkään ei läheskään aina lisännyt suosiota, usein päinvastoin.

Ståhlbergistä on toki elämäkerta. Professori Yrjö Blomstedt julkaisi vuonna 1969 valtioneuvoston projektina teoksen, joka on alaotsikkonsa mukaisesti Ståhlbergin valtiomieselämäkerta. Sen painopiste on kuitenkin uran alkuvaiheissa ja venäläistämisyksissä, kuten Blomstedt itsekin toteaa.² Kirjalla on ikää jo yli puoli vuosisataa, eikä Ståhlberg-tutkimukselle ole ilmaantunut akateemisia seuraajia, vaikka lähdetilanne on parantunut.

Vielä vähemmän on pohdittu Ståhlbergin poliittista suuntausta eli hänen liberalismiaan eurooppalaisena ilmiönä. Ståhlberg ei liikkunut poliittisena ilmiönä kansainvälisessä tyhjiössä,

1. Ester Ståhlbergin päiväkirja 18.7.1937, 82. Teoksessa Hilka Vitikka & Olli Vitikka (toim.) *Ester Ståhlbergin sodan ja rauhan vuodet. Päiväkirja 1935–1947*. WSOY 1987. – Myöhemmin viitataan Ester Ståhlberg 1987.

2. Yrjö Blomstedt, *K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta*. Otava 1969, 8.

vaan hänen presidenttikautensa edustaa kansainvälisen liberalismien viimeistä menestysaikaa puoluetasolla. Toisaalta hän ei ollut kovin aktiivinen ulkopolitiikassa, ja hänelle on ollut vaikea löytää kansainvälistä verrokkia.

Mannerheimia verrattiin omana aikanaan Puolan Jozef Pilsudskiin, Viron kenraali Johan Laidoneriin ja Unkarin Miklós von Horthyyn³, ja myöhemmin saatettiin vertailukohtaksi nostaa kielteisessä tarkoituksessa Espanjan Francisco Franco. Svinhufvud oli joillekin Suomen Päts, olivathan molemmat konservatiivisia hahmoja, jotka ajoivat maalleen itsenäisyyttä ja asettivat sulut radikaalille oikeistolle. Pilsudski kelpasi juhlapuheissa joillekin myös Svinhufvudin verrokiksi.⁴ Dramaattisille hahmoille, etenkin sotapäälliköille ja kriisien voittajille, on houkuttelevampaa etsiä vertailukohtia kuin demokraattisille ja epädramaattisille juristeille ja neuvotteleville komiteamiehille.⁵ Tutkijatkin tarkastelevat vain harvoin demokraattisia suuntauksia verrattuna

■ Kuva 1. Esther Ståhlberg kommentoi puolisonsa poliittisia vaiheita päiväkirjoissaan. Vuonna 1920 presidenttipari osallistui Suomen ensimmäisille suurmesuille. Kuva: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK19430220:70.

siihen loputtomaan kiinnostukseen, joka suuntautuu ääriilikkeisiin.

Osasyynä on se, että maailmansotien välillä demokratia kaatui valtaosassa Eurooppaa, etenkin maailmansodan jälkeen itsenäistyneissä maissa. Tästä mainitaan kaksi poikkeusta: Suomi ja Tšekkoslovakia. Ståhlbergin vertauskohta voisi löytyä viimeksi mainitusta: sama henkilö, jonka Mandi Hannula Ester Ståhlbergille mainitsi.

Tässä artikkelissa verrataan K. J. Ståhlbergiä (1865–1952) ja Tšekkoslovakian presidenttiä Tomáš G. Masarykiä (1850–1937). Miten he heijastivat samaa eurooppalaista ilmiötä osin erilaisilla ja osin samanlaisilla tavoilla luodessaan mailleen

3. Esimerkiksi Edwin Linkomies tekee muistelmissaan (jotka tosin julkaistiin vasta vuonna 1970) huomattavan paljon vertailuja Mannerheimin ja Horthyn persoonien ja hallitsemistapojen välillä – itse asiassa aika usein Horthyn eduksi. Ks. Edwin Linkomies, *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44*. Otava 1970, 122, 123.

4. Herman Gummerus, Pilsudski, uuden Puolan luoja. *Valvoja-Aika* 1937, 37, 38.

5. Kiinnostavaa kyllä Thomas Weber mainitsee kirjassaan (2016) Suomen ja Tšekkoslovakian esimerkkeinä demokratian mahdollisuuksista vuonna 1918 – perustuslaillisen monarkian puitteissa. Hän viittaa Suomen vuoden 1918 monarkiahankkeisiin ja Masarykin briteille esittämiin suunnitelmiin. Tasavaltalaisena Ståhlberg olisi luonnollisesti, joskin suuren linjan kannalta ohimenevästi, ollut tuolloin eri leirissä kuin Masaryk. Thomas Weber, *Wie Adolf Hitler zum Nazi wurde. Vom unpolitischen Soldaten zum Autor von "Mein Kampf"*. Propyläen 2016, 46.

poliittista kulttuuria ja toimiessaan kansainvälisen demokratian ja liberalismiin viitekehyksessä? Lähestyn artikkelin pääkysymystä viidestä näkökulmasta: millaiset poliittiset voimat ryhmittivät Ståhlbergin ja Masarykin taakse? Miten he edustivat sisäistä liennytyä ja integraatiota (kuten liberaalien oletetaan edustavan)? Miten he yhdistivät liberaalisuuden ja auktoriteetin? Millainen oli heidän ulkopoliittinen linjansa? Miten he näkivät maansa aseman ja toimintamahdollisuudet uudessa Euroopassa? Ståhlbergin osalta nojaan alkuperäislähteisiin, Masaryk toimii vertailukohana olemassa olevan kirjallisuuden pohjalta. Hänen ajatuksiinsa pääsee hiukan suoremmin kirjailija Karel Čapekin 1930-luvulla toimittaman kirjan pohjalta. Se on eräänlainen Masarykin omaelämäkerta.⁶

Suomen ja Tshekkoslovakian välillä ei ollut suoranaisia kosketuskohtia. Maantiede erotti, ja konkreettiset intressit osuivat harvoin yksiin. Myös turvallisuuspoliittiset uhkakuvat olivat erilaiset. Suomella oli Venäjä, Tshekkoslovakialla Saksa, ja näin oli oikeastaan Venäjän tai Saksan poliittisista järjestelmistä riippumatta. Tshekkoslovakia kuului maailmansodan jälkeen niin sanottuun ”pikku Ententeen” yhdessä Jugoslavian ja Romanian kanssa ja solmi lopulta sotilasliiton Ranskan ja jopa Neuvostoliiton kanssa. Suomikaan ei suuntautunut 1920–1930-luvuilla Saksaan,⁷ mutta Tshekkoslovakian harrastama seura ei sekään palvellut Suomen turvallisuusintressejä. Tshekkoslovakia oli Suomelle etäinen, eikä sillä ollut Suomen kannalta edes samaa kohalonyhteyttä kuin Puolan kanssa tai oletetun heimosukulaisuuden luomaa romanttista yhteyttä kuten Unkarin kanssa.

Ståhlbergin ja Masarykin kohtaamassa historian tilanteessa ja liberaalissa, demokraattisessa ajattelussa on kuitenkin niin paljon yhtymäkohtia, että vertailua voi pitää hedelmällisenä – toiminnan erotkin sitä paitsi kertovat usein yhtä paljon kuin samankaltaisuudet. Suomenkin tapaus

oli eurooppalainen. Tässä mielessä voi sanoa, että kyse oli ylijärjestyksestä liberalismista (*transnational liberalism*), vaikkakaan ei minään ohjelmana ja konkretiana.

En pyri vastaamaan siihen, mikä oli suomalaisten käsitys Masarykista ja Tshekkoslovakista, saati toisinpäin; tämä vaatisi toisenlaisia lähteitä. Todettakoon silti, että Masaryk ei ollut ajan suomalaiselle sivistyneistölle kirjoittamaton lehti. Hän oli niitä harvoja uusien valtioiden demokraattisia valtionpäämiehiä, joita kohtaan Suomessa esiintyi jonkin verran kiinnostusta ja arvostusta. Muuten huomattiin yleensä diktaattorit. Esimerkiksi *Suomen Kuvalehdessä* oli Masarykistä ylitsevuotavan positiivinen artikkeli vuonna 1922, ja 1930-luvulla hän pääsi kahdesti lehden kansikuviin.⁸ *Valvoja-Ajassa* vuonna 1930 ilmestynyt artikkeli oli sekin täysin ylistävä.⁹ Vastaavat näkemykset löytyvät ajan lähettiläsraporteista.¹⁰

Niille, jotka jaksoivat kiinnostua itäisen Keski-Euroopan asioista, oli selvää, että Tshekkoslovakia oli erilainen kuin alueen muut, epävakain ja epädemokraattisiksi oletetut valtiot. Se oli länsimielinen ja parlamentaarisesti hallittu valtio, jonka isä ja symboli oli Tomáš Masaryk.¹¹ Valtaosalla suomalaisista ei luultavasti ollut Tshekkoslovakiasta mitään mielipidettä.

Taustavoimana parlamentaariset ja demokraattiset liberaalit

K. J. Ståhlberg nousi politiikkaan aikana, jolloin kansallismielisyys oli itsestäänselvyys. Hän syntyi vuonna 1865, ja oli yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutuessa jo yli 40-vuotias. Hän oli ehtinyt luoda näkyvän uran oloissa, joissa puoluelaitos perustui kansallisuusaatteeseen eikä vielä toiminut säännöllisesti ja organisoidusti. Ajan henki oli meritokraattinen: sivistyneistön tuli johtaa kansakuntaa, koska sillä oli ainoana tähän riittävä pätevyys. Kansakunta oli ihannekuva, mutta kansaa tuli ohjata, jotta se ei seuraisi harhakuvitelmiä ja väärää profetioita.¹²

6. Michael Henry Heim (toim.) *Talks with T.G. Masaryk by Karel Capek. Translated from the Czech by Dora Round.* Catbird Press. A Garrigue Book 1995.

7. Ks. etenkin Vesa Vares, *Viileää veljeyttä. Suomi ja Saksa 1918–1939.* Otava 2018.

8. Aino Malmberg, Thomas Garrigue Masaryk. Henkilökohtaisia muistoja Tshekkoslovakian presidentistä. *Suomen Kuvalehti* 45/1922, 118, 119; Kansikuva II. *Suomen Kuvalehti* 23/1934, 755; Kansikuva II. *Suomen Kuvalehti* 10/1935, 389.

9. V.J. Mansikka, T.G. Masaryk. *Valvoja-Aika* 1930, 119–124.

10. UM 5C 13 Varsova. Idmanin raportti UM:lle 8.11.1928.

11. Tosin monet etenkin poliittisessa oikeistossa suhtautuivat kriittisesti Tshekkoslovakiaan, koska he katsoivat sen sortavan saksalaista vähemmistöä.

Toisaalta Ståhlberg edusti eri sukupolvea kuin fennomanian varhaiset suuret nimet. Hänen nationalismissaan oli myös moderni yhteiskunnallinen puoli, ja hänen sukupolvensa tottui jo 1800-luvun lopulla siihen, että kansaa aktivoitiin järjestö- ja yhdistystoiminnan ja koulutuksen kautta. Nuori polvi eli mielestään historian murrosta, jossa maailma muuttuisi kaikin tavoin edistyksellisemmäksi – sivistyksellisesti, tieteellisesti, yhteiskunnallisesti, demokraattisesti. Se uskoi, että vapaus ja kehitys etenivät nopeimmin Länsi-Euroopassa – tuli katsoa ohi perinteisten mallimaiden eli Ruotsin ja Saksan. Se oli myös kriittinen Venäjää kohtaan, niin kansallisesti kuin yhteiskunnallisestikin.¹³

Myös Ståhlbergin poliittisten näkemysten ja toiminnan ydinpohjana pysyi tämä nuorsuomalainen perinne. Ståhlberg nousi uuden polven aallonharjalle niin vahvasti, että 1890-luvulla nuorsuomalaisista puhuttiin ”tohtori Ståhlbergin puolueena”.¹⁴ Venäläistämisen vuosien perustuslainen taistelu antoi vielä oman lisänsä. Liberaali linja jatkui Ståhlbergin toiminnassa 1900-luvulla: hän oli yksikamarisessa eduskunnassa nuorsuomalaisten edustajana ja lopulta eduskunnan puhemiehenä, itsenäisessä Suomessa Kansallisen Edistyspuolueen presidenttiehdokkaana kolme kertaa ja vuosina 1930–1933 puolueen kansanedustajana.

Toisaalta liberaali taustaryhmä ei koskaan riittänyt. Ståhlbergin menestykseen tarvittiin liittolaisia. Taistelussa tasavallan puolesta Ståhlberg oli samassa rintamassa Maalaisliiton kanssa, ja hänen presidenttikaudellaan Edistyspuolue ja Maalaisliitto muodostivat useimpien hallitusten pohjan. Mitä tuli presidentinvaaleihin, niin joka kerta kun Ståhlberg oli ehdolla, hänen puolestaan äänestäneistä oli selvästi yli puolet sosialidemokraatteja.¹⁵

Ståhlbergin poliittinen kotipesä oli siis porvarillinen, keskustalainen ja liberaali, ja vasem-

misto turvautui häneen usein parhaana tai ainakin vähiten huonona porvarina. Hänen poikansa jopa valitti Lapuan liikkeen aikana, kuinka ”[i]sä nyt aina, olkoon puhe mistä ristiriidasta tahansa, pitää vasemmiston puolta”.¹⁶

Masaryk tunnettiin puolestaan tshekkien oikeuksien pitkän linjan puolustajana jo Habsburgien aikana. Hän ajoi aluksi keisarikunnan uudistamista federalismin pohjalta, käytännössä Böömin ja Määrin autonomiaa. Masaryk oli liberaali ja saksalaisvastainen, mutta päinvastoin kuin monet muut tshekkinationalistit hän ajoi tshekkoslovakialaista, ei yleisslaavilaista patriotismia, ja suuntautui Venäjän sijasta länsivaltoihin. Puolisokin oli amerikkalainen, ja Masaryk jopa yhdisti tämän tyttönimen (Garrigue) omaan nimeensä.

Yhtäläisyyttä oli jopa siinä, että niin Suomessa kuin Böömissä oli ennen maailmansotaa ”nuor”-puolue: Suomessa nuorsuomalaiset, Böömissä nuortshekkiläiset. Myös Masarykin poliittinen alkukoti oli tällaisessa nuoruutta, reformistisuutta ja edistystä korostavassa puolueessa, joka tukeutui nousevaan liberalismiin ja kaupunkiporvaristoon. Masaryk tosin erkaantui pian nuortshekkiläisistä ja muodosti oman ryhmänsä, jota sanottiin Realistiseksi puolueeksi. Senkin pohjana oli ajatus liberaalista demokratiasta, sosiaalisesta edistyksestä ja reformismista. Hän löysi etenkin uransa loppuvaiheessa usein yhteisiä intressejä sosialidemokraattien kanssa ja vertasi itseään brittiläisiin fabianilaisiin sosialisteihin ja määritteli olevansa aina työväen, usein sosialismin ja harvoin marxismin puolella.¹⁷ Nämä kaikki piirteet löytyvät myös ståhlbergiläisestä nuorsuomalaisuudesta.

Maiden itsenäistyttyä molempiin muodostui länsimainen puoluekartta. Tšhekkoslovakian ja Suomen puolueoloissa oli paljonkin sellaista, mikä yhtäältä muistutti, toisaalta ei muistuttanut toisen poliittista kulttuuria.

12. Tämä holhouskantaa korostava tulkinta esiintyy lukuisissa suomalaisissa tutkimuksissa. Holhousnäkökulmaa on korostettu myös vuoden 1918 jälkeisenä ilmiönä, joskus jopa mantramaisesti muistamatta, että kansalle jäi myös sankarirooli: valkoiselle, talonpoikaiselle kansalle, joka oli tämän tulkinnan mukaan pelastanut maan keväällä 1918.

13. Ks. esim. Blomstedt 1969, 30–33; Seppo Zetterberg, *Eero Erkko*. Otava 2001, 35–52; Vesa Vares, *Varpuset ja pääskysyet. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. SKS 2000, 22–57.

14. Blomstedt 1969, 161.

15. Vuonna 1919 80/143, vuonna 1931 90/149, vuoden 1937 ensimmäisessä äänestyksessä 95/150.

16. Ester Ståhlbergin päiväkirja 8.6.1930, 115, 116. *Ester Ståhlbergin kauniit katkerat vuodet. Presidentin rouvan päiväkirja 1920–25*. WSOY 1985. Myöhemmin viitataan: Ester Ståhlberg 1985.

17. *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 117–125, 135; Andrea Orzoff, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford University Press 2011, 25–36.

Yhteistä oli, että ihmiset äänestivät pääsääntöisesti luokka-asemansa mukaan, ja valtiopäivillä olivat edustettuina kaikki suuntaukset laitasemmalta parlamentaariseen oikeistoon. Suomesta puuttui 1920-luvulla laitoikeiston puolue, mutta sekin ilmestyi vuonna 1933. Kummassakin maassa oli kieli- ja kansallisuuspohjalta nousseita puolueita: Suomessa RKP, Tšhekkoslovakiasa slovakialaisia, saksalaisia ja unkarilaisia puolueita. Enemmistöhallitus tai edes toimiva parlamentaarinen enemmistö oli luotavissa vain koalitioiden kautta.

Liberaalina puolueena Tšhekkoslovakian puoluekentässä toimi lähinnä tšhekkiläinen kansallissosialistinen puolue (kirjallisuudessa myös nimellä kansallissosiaalinen puolue¹⁸). Se oli kansallismielinen, sosiaalireformistinen ja ytimeltään keskiluokkainen puolue, joka sai äänestäjiä monista sosiaaliluokista. Siihen kuului paljon tšhekkiläisiä intellektuelleja. Puolue syntyi sosialidemokraateista vuonna 1898 irtaantuneista aineksista, ja oikeampi nimitys olisi sosiaaliliberaalinen tai liberaalisosialistinen.¹⁹ Sitä on pidetty henkisesti Masarykin Realistisen puolueen seuraajana, vaikka Masaryk katsoikin jo kohonneensa puolueiden yläpuolelle. Useimmissa piirteissään puolue muistutti suomalaista vastinetta Kansallista Edistyspuoluetta.²⁰

Siinäkin oli yhtäläisyyttä, että agraaripuolue oli voimakas. Tšhekkoslovakian talonpoikaipuolue oli mukana maan jokaisessa hallituksessa maailmansotien välillä. Vihreän Internationaalin päämajakin oli Prahassa,²¹ ja puolueella oli toimiva yhteistyö Masarykin kanssa.²² Niin useimmiten Maalaisliitollakin Ståhlbergin kanssa. Suomessa Maalaisliitto oli käytännössä mukana hallituk-

ssa aina halutessaan. Se oli suurin ei-sosialistinen puolue ja ylivoimaisesti parhaassa asemassa, mitä tuli yhteistyökumppanien valikointiin. Maalaisliitto oli yhteiskunnallisesti, aatteellisesti ja sosiaalisesti reformistinen, jopa radikaali puolue, joskin Suomen puolueista usein kansallismielisin ja varsin tapakonservatiivinen.²³ Presidentinvaaleissa Maalaisliitto äänesti Ståhlbergia vain kerran, vuonna 1919.

Suomen ja Tšhekkoslovakian vasemmisto- ja oikeistopuolueiden välillä oli niin ikään yhtäläisyyksiä ja eroja, mutta ne eivät ole itsessään yhtä kiinnostavia tälle artikkelille. Mainittakoon kuitenkin, että Tšhekkoslovakiasa sosialidemokratia kuului jatkuvasti hallinneeseen johtavien puolueiden koalitioon, niin sanottuun *Petkaan*,²⁴ eikä sillä ollut muiden silmissä vuoden 1918 maineen kaltaista rasitetta, kuten suomalaisilla puolueveljillä. Yhteistä Ståhlbergille ja Masarykille oli joka tapauksessa poliittinen koti, joka edusti liberalismia ja keskustaa. Lisäksi tuki tuli usein vasemmalta, oppositio oikealta.

Kansakunnan juristi ja kansakunnan isä

Suunnilleen samanlaiset piirit suuntasivat siis toiveensa Ståhlbergiin Suomessa kuin Masarykiin Tšhekkoslovakiasa. Ståhlbergin asema jäi kuitenkin sikäli hankalammaksi, että häneen ei projisoitu samalla tavalla kuin Masarykiin kansallista yhtenäisyyttä, saati kansakunnan itenäisyyttä. Tšhekit saattoivat perustellusti pitää Masarykiä itsenäisyyden konkreettisena tekijänä. Masarykin diplomaattinen taustatyö lännessä maailmansodan aikana ja taitava diplomatia voitattajavaltioiden suuntaan vuosina 1918–1919 nähtiin

18. Itävallan kristillissosiaalinen puolue löytyy samalla tavalla tutkimuskirjallisuudesta usein kahdella nimellä: joko kristillissosiaalinen tai kristillissosialistinen.

19. Kristian Gerner, *Centraleuropas historia*. 2 painos. Bokförlaget Natur och Kultur 2004, 317.

20. Kansallisesta Edistyspuolueesta ei ole erillistä puoluehistoriaa. Puolueen toiminnasta ks. esim. Jenni Karimäki, *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939*. Annales Universitatis Turkuensis C 415. Turun yliopisto 2016.

21. Heinz Haushofer, Die internationale organisation der Bauernparteien. Teoksessa Heinz Gollwitzer (toim.) *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*. Gustav Fischer Verlag 1977, 668–690.

22. Hans Lemberg, Die agrarischen Parteien in den Böhmischen Ländern und in der Tschechoslowakischen Republik. Teoksessa Heinz Gollwitzer (toim.) *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*. Gustav Fischer Verlag, 323–358; Orzoff 2011, 35, 63, 77, 96–99, 187, 188.

23. Maalaisliitosta tarkemmin ks. esim. Juhani Mylly, *Maalaisliitto 1918–1939. Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2*. Kirjayhtymä 1989.

24. Orzoff 2011, 16, 17, 21, 22, 57–94; Zbynek Zeman, *The Masaryks. The Making of Czechoslovakia*. Weidenfeld and Nicolson 1990, 141–144; Ariel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East 1914–1923*. Routledge 2001, 202.

tekijöinä, jotka loivat Tšekkoslovakian valtion. Hän oli itsenäisyyden luoja, tai, kuten sanottiin, ”presidentti ja vapauttaja”.²⁵

Sen sijaan Ståhlbergin nimeä oli mahdotonta liittää itsenäisyystaisteluun. Siitä tuli hänelle jopa rasite. Hänhän epäili loppuun asti itsenäisyysjulistuksen realismia,²⁶ hänen huhuttiin pitäneen jääkäreitä maanpettureina, ja häneen suhtautuivat kielteisimmin ne piirit, jotka katsoivat taistelleensa aseiden Suomen itsenäisyyden. Heille hän oli ”herra Plootuvuori”, jonka syntilistaa kartuttivat vielä tasavaltalaisuus valtiomuototaistelussa, presidenttikaudella solmittu Tarton rauha ja lukuisat punavankien armahdukset. Monien mielestä hän oli lisäksi syrjäyttänyt vuonna 1919 juuri sen henkilön, joka oli johtanut taistelua itsenäisyyden puolesta vuonna 1918, eli Mannerheimin.

Perustuslaillinen taistelu venäläistämisenä ja rooli tasavaltalaisen taistelun henkisenä johtajana vuonna 1918 toivat tuki Ståhlbergille kannattajien silmissä valtiomiehen ja Suomen vapauden puolustamisen gloriaa. Hän oli ollut jo kerran kaikkein korkeimmalla suomalaisen saavutettavissa olleella paikalla, kun hänestä oli tullut vuonna 1914 eduskunnan puhemies – senaattihan oli tuolloin venäläisten käsissä. Lisäksi hän oli monille vuoden 1919 hallitusmuodon isä. Tällä kaikella pääsi kansakunnan isäksi kuitenkin vain rajatun piirin silmissä. Oikeiston silmissä Ståhlberg oli ollut valtiomuototaistelussa hajottaja, laitaoikeisto ei sietänyt häntä lainkaan, ja vasemmistonkin silmissä hänellä oli taakkansa, olihan hän vastustanut vuonna 1917 valtakuntaa.²⁷

Masarykin tilanne oli myös muodollisesti helpompi kuin Ståhlbergin. Hänen asemansa presidenttinä oli haastamaton, käytännössä elinikäinen, vaikka hän muistelikin saaneensa tiedon valinnastaan aivan yllätyksenä ja oli ajatellut ryhtyvänsä vanhoilla päivillään toimittajaksi.²⁸ Hänet oli vapautettu perustuslain määräyksestä,

jonka mukaan presidentti sai olla toimessaan vain kaksi kautta eikä hänelle asetettu uskottavia vastaehdokkaita. Presidentti valittiin kaksikamarisen parlamentin yhteisistunnossa, ja kaikki tiesivät, että jos Masaryk halusi tulla valituksi, hänet valitaisiin. Näin kävi neljä kertaa, vuosina 1918, 1920, 1925 ja 1932. Vuonna 1918 Masaryk valittiin julistuksella, ja muilla kerroilla vastassa oli vain jonkin vähemmistökansallisuuden tai laitavasemmiston ehdokas, eli kyse oli marginaaliin joutuneiden ryhmien profiloitumistarpeesta. Lisäksi vuonna 1923 säädetyssä tasavallan suojelulaissa säädettiin rangaistavaksi vankilatuomiolla presidentin loukkaaminen, tekeminen julkisesti naurunalaiseksi tai syyttäminen julkisesti rikoksesta.²⁹

Tšekkoslovakian presidentin valtaoikeudet olivat lisäksi merkittävät – mitä Masaryk oli tarkkokaasti edesauttanut. Aluksi puolueet olivat suunnitelleet presidentille heikkoa asemaa. Lopulta hyväksytyssä perustuslaissa presidentti nimitti hallituksen ja sai päättää, kuinka monta ministeriä siinä oli. Hänellä oli oikeus osallistua hallituksen kokouksiin, osoittaa parlamentille puhe kansakunnan tilasta, suositella parlamentille tiettyjä toimenpiteitä ja palauttaa lakeja uudelleen käsiteltäväksi.³⁰ Suomessa valtuudet olivat paperilla vielä suuremmat. Oleellisinta ei kuitenkaan ollut säädösten tarkka sisältö, vaan se, että Masarykin henkilökohtainen arvovalta oli paljon pykälää suurempi. Kun Masaryk lopulta erosi 85-vuotiaana vuonna 1937, hän mainitsi eroilmoituksessaan, kenet hän halusi seuraajakseen.³¹ Tämä ei ehkä ollut aivan tyypillistä demokraatialle.

Sen sijaan Ståhlberg jätti hakematta toista kautta vuonna 1925, ja kun hänet asetettiin ehdolle vuosina 1931 ja 1937, hän kärsi tappion – joskin äärimmäisen niukasti, ja, kuten Ester Ståhlbergin päiväkirjasta on nähtävissä, ainakin vuonna 1931 suureksi helpotukseksi.³² Oli väistämätöntä, ettei Ståhlbergille tullut samalla

25. Orzoff 2011, passim.

26. Estlanderin muistiinpanot, Delegatsioni, torstai 29.11.1917. Teoksessa *Itsenäisyyden muotoilijat. Porvarillisten puolueiden valtuuskunta 1917–1919*. Julkaisija P.E. Svinhufvudin muistosäätiö. Edita 2008, 181–186.

27. EK, Perustuslakivaliokunnan ptk 6.7.1917, rulla 3; KA, Rudolf Holstin kokoelma, k. 39. Manifesti eduskunnan hajottamisesta.

28. *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 178.

29. Orzoff 2011, 65, 182.

30. Zeman 1990, 130, 131; *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 183.

31. Zeman 1990, 121, 130, 154, 155.

32. Ester Ståhlbergin päiväkirja 17.2.1931, 193–197. *Ester Ståhlbergin voittojen ja tappioiden vuodet. Päiväkirja 1926–1934*. Toimittaneet Hilikka ja Olli Vitikka. WSOY 1986. – Myöhemmin viitataan: Ester Ståhlberg 1986.

■ Kuva 2. Ståhlbergin politiikkaa kommentoitiin aikanaan pilapiirroksissa. Pilalehti *Tuulispää* ikuisti presidentin kanteensa vuonna 1919. Lähde: *Tuulispää* 32/1919.

tavalla ”maan isän” mainetta kuin Tšekkosloviassa Masarykille.

Liennytyks- ja integraatiokyky

Olivatko Ståhlberg ja Masaryk sitten sellaisia kansakunnan eheyttäjiä, jollaisina molemmat usein esitetään? Edustivatko he liberaalisuutta ja sovitteluvuutta ja edesauttoivat kansallista koheesiota? Ståhlbergin ja Masarykin rooli on erityisen mielenkiintoinen, koska kyseessä olivat ne ainoat kaksi uutta valtiota, joissa demokratia säilyi.

Yksi tunnetuimmista Ståhlbergiä esittävästä pilakuvista kuvaa hänet kurrottautumassa yli rotkon ja toteamassa, että kyseisellä paikalla alkoi tuntua rasittavalta.³³ Ståhlberg muistetaan eheyttäjänä. Tällöin korostuvat *Helsingin Sanomissa* julkaistu tasavaltalainen ”Tulevaisuuden lähtökohtia” -kirjoitus keväältä 1918, armahdukset ja kansalaisoikeuksien palautukset punaisille, rooli demokraattisen hallitusmuodon laatijana ja oikeistodiktatuurin torjuna. Kaikkeen tähän on hyviä perusteita, mutta kuva on silti yksilötteinen, ehkä myös jonkinlainen punamullan ja hyvinvointivaltion tirkistysaukko. Ståhlbergille eheytyks ei merkinnyt yksisuuntaisesti vasemmalle suuntautuvaa toimintaa, saati että hän olisi täysin luottanut vasemmistoon.

Ståhlbergiä voi syystäkin pitää vasemmiston kansalaisoikeuksien puolustajana vuoden 1918 jälkeen ja lapualaisaikana, mutta hän ei ollut varsinainen visionäärinen punamullan mies. Hänellä ei ollut presidenttikaudellaan koskaan itseisarvoista pyrkimystä saada sosialidemokraatit hallitukseen – kuten ei SDP:lläkään pyrkimystä mennä siihen. Puoluehan muutti kielteisen asenteensa ministerisocialismiin vasta vuoden

1926 puoluekokouksessa. Sitä ennen lähtökohta oli, että normaaliolojen vallitessa puolue ei myötävaikuttaisi hallitusten muodostamiseen porvarillisessa yhteiskunnassa.³⁴

Vaikka SDP ryhmittyi monta kertaa Ståhlbergin taakse presidentinvaaleissa ja tämä löysi lapualaisvuosina siitä parhaan tukensa, vasemmisto edusti lähes aina hänelle poliittista vastustajaa. Vuonna 1914 Ståhlberg oli eduskunnan puhemiehenä porvarillisten puolueiden ehdokkaana.³⁵ Vuosina 1917–1918 SDP vaaransi

33. Pilakuva vuodelta 1919, Museovirasto, Historian kuvakokoelma HK19650406:9, <https://finna.fi/Record/musketti.Mo12:HK19650406:9> (14.3.2021).

34. TA, Pöytäkirja tehty Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XIV puoluekokouksessa, Helsingissä ½ - 6/2 1926. Liitteenä kokoukselle esitetyt kertomukset ja alustukset. Helsingissä, Sos.-dem. puoluetoimikunta 1926, 107, 108.

35. Valtiopäivät 1914, pöytäkirja, 7.

Ståhlbergin mielestä niin laillisuuden, autonomian kuin koko yhteiskuntajärjestyksen. Kyse ei ollut vain sisällissodasta, vaan myös vuoden 1917 valtalaista. Puoluetoveri Rudolf Holsti talletti painamattomiin muistelmiinsa suorastaan epäståhlbergiläisen puuskahduksen, kun Ståhlberg sydämistyi siihen, miten SDP oli jyrännyt valtalain läpi. Ståhlberg sanoi suoraan iloitsevansa, kun Venäjän Väliaikainen hallitus hajotti eduskunnan: ”Vihdoinkin saadaan loppumaan tämä yhtämittäinen skandaali ja sosialistien vehkeily bolshevikkien kanssa!”³⁶ Ja joutuihan hänkin piileksimään keväällä 1918 punakaarteja. ”Paljon rumaa muisti John näistä punaisista”, Ester Ståhlberg merkitsi päiväkirjaansa.³⁷

Presidenttinä Ståhlberg pyrki lähinnä porvarillisiin koalitionhallituksiin. 1920-luvun hallituspolitiikka oli kuitenkin hetteenä viidakko, jossa päädyttiin lähes aina vähemmistöhallituksiin. Maailmansotien välisessä Suomessa porvarillinen enemmistöhallitus oli hyvin harvinainen ilmiö, ja Ståhlbergin aikana se toteutui vain kahdesti: vuosina 1920–1921 Rafael Erichin ja vuonna 1924 Lauri Ingmanin hallituksissa. Nekin kestivät sellaisessa muodossa yhteensä alle kaksi vuotta. Ståhlberg tuli pääministeristään erityisen hyvin toimeen kokoomuslaisen Ingmanin kanssa,³⁸ jonka tapa tehdä kompromisseja ja temperamentti muistuttivat Ståhlbergiä ja jonka kanssa tämä oli tehnyt yhteistyötä 1910-luvun alusta asti. Herrojen ainoa merkittävä erimielisyyden vaihe kesti vain kevästä 1918 vuoden 1920 alkuun – syinä valtiomuototaistelu ja Mannerheim.³⁹

Ståhlberg löysi yhteistyökumppaninsa tai ainakin hengenheimolaisensa yllättävän usein oman sukupolvensa vanhasuomalaisista, ei niinkään vasemmistosta. Vastakohtaisuus esimerkiksi nuorsuomalaisten Svinhufvudin tai E. N. Setälän politiikkaan ja mentaliteettiin oli huomattavasti suurempi, vaikka nämä olivat joulukuuhun 1918 asti Ståhlbergin puoluetovereita. Kuilu muodostui jo venäläistämiskaudella, ja Ståhlbergin linjaa

edustanut nuorsuomalaisten enemmistö meni lopulta niin pitkälle, että se syrjäytti kokonaan Svinhufvudin suuntauksen suomatta sille yhtään paikkaa puoluejohdosta. Tämän vähemmistön silmissä Ståhlberg ei ollut liberaali toimintavoissaan.⁴⁰ Ei ihme, että juuri Setälä lähestyi vielä vuoden 1919 presidentinvaalien alla Ståhlbergiä henkilökohtaisella kirjeellä ja vetosi, että tämä luopuisi presidenttiehdokkuudestaan Mannerheimin hyväksi.⁴¹

Laitavasemmistolle Ståhlbergiltä ei herunut ymmärrystä – muuta kuin että sillä oli oikeus tulla tuomituiksi maan lakien eikä mielivallan mukaan. Hän tosin hajotti eduskunnan vuonna 1923, kun laitavasemmiston kansanedustajat oli pidätetty ja eduskunta jäänyt vajaaksi. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut empatiasta näitä kohtaan: laki edellytti, että eduskunta oli saatava mahdollisimman pian täysilukuseksi. Hän myös äänesti kansanedustajana syksyllä 1930 kommunistilakien puolesta. Ester Ståhlbergin päiväkirjan kuvauksen mukaan tämä oli aviomiehelle vain juridinen ja käytännöllinen asia.⁴²

Ståhlbergin liberalismi merkitsi varuillaanoloa myös vasemmistoa vastaan. Blomstedt korostaa, että Ståhlbergin ajattelumaailmassa laillisuutta, edistystä ja kansanvaltaa ei voinut erottaa toisistaan.⁴³ Tähän voi lisätä, että Ståhlbergin ajattelussa niistä ei voinut erottaa myöskään meritokratiaa. Tässä hänellä oli paljon yhteistä konservatismiin kanssa.

Masarykin linja oli monessa mielessä samanlainen, mutta hänellä oli helpommat lähtökohdat. Poliittiseen vasemmistoon hän suhtautui Ståhlbergiä suopeammin. Ongelmia oli lähinnä jyrkän oikeiston kanssa, mutta tällä ei ollut edes yhtä vahvaa jalansijaa Tšekkoslovakian armeijassa kuin oikeistohenkisillä jääkäreillä Suomessa. Päinvastoin: armeijan johto rakentui niin sanotun tšekkiläisen legioonan pohjalle, joka oli organisoitu maailmansodan aikana Venäjälle vangeiksi joutuneista Habsburgien armei-

36. KA, Rudolf Holstin kokoelma, k. 39. Manifesti eduskunnan hajottamisesta.

37. Ester Ståhlbergin päiväkirja 2.10.1930, 137. Ester Ståhlberg 1986.

38. Ester Ståhlbergin päiväkirja 1.11.1921, 66; 18.11.1922, 170, 171; 24.5.1924, 284; 31.5.1924, 284, 285. Ester Ståhlberg 1986.

39. Ks. Vesa Vares, *Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*. SHS 1993, 510–512.

40. Vares 2000, 172–186.

41. KA, Setälän kirjekoelma VAY 5513, Setälä Ståhlbergille 21.7.1919.

42. Ester Ståhlbergin päiväkirja 2.11.1930, 169. Ester Ståhlberg 1986.

43. Blomstedt 1969, 511, 512.

jan tshekeistä. Legioonan valtaosalle Masarykin arvovalta oli horjumaton.⁴⁴

Kansallisuuskysymys oli toisaalta selvästi hankalampi asia Masarykille kuin Ståhlbergille. Tšhekkoslovakiassa hallitseva kansallisuus edusti alle puolta väestöstä. Vuonna 1921 valtiossa oli 13,6 miljoonaa asukasta, joista 65,5 % tšhekkoslovakialaisia (mutta tässä ei eroteltu tšhekkejä ja slovakkeja), 23,4 % saksalaisia, 5,6 % unkarilaisia, 3,5 % ruteeneja ja 0,6 % puolalaisia.⁴⁵ Pienempien kansallisuuksien, mukaan lukien slovakien, mielestä tšhekit dominoivat valtiota ja sen instituutioita lähes yksinvaltaisesti. Käsitys ei ollut aivan vailla pohjaa.⁴⁶

Masaryk'kaan ei ollut immuuni tšhekkinationalismin yksipuolisuuksille. Vuoden 1918 lopulla hän nimitti Tšhekkoslovakian saksalaista vähemmistöä ”maahanmuuttajiksi ja kolonisoijiksi”, ja tavatessaan tulevan parlamentin edustajat hän veti valtion yhtenäisyyden rajan tiukasti:

Yhdysvaltain tasavalta meni mieluummin sotaan kuin salli etelän irtaantua. Emme koskaan tule sallimaan kansallisesti sekoittuneen pohjoisosamme luovuttamista.

Puhuessaan vähemmistökansallisuuksien oikeuksista hän ei edes käsitellyt slovakkeja, koska hän ei tunnustanut, että nämä olisivat vähemmistökansa.⁴⁷

”Vapauttajapresidentillä” oli kuitenkin integraatiotyössä paljon vähemmän paineita kuin ”Plootuvuoreksi” haukutulla miehellä.

Demokratia meritokratian ja auktoriteetin höysteillä

Ståhlberg ei koskaan ollut karismaattinen johtaja sanan siinä merkityksessä, että hän olisi voinut vedota puheillaan tai olemuksellaan laajoihin kansanjoukkoihin Svinhufvudin tai Mannerhei-

min tapaan. Hänessä ei liioin ollut sellaista epä-dramaattista, kansanomaista symbolivoimaa kuin Kyösti Kalliossa tai Väinö Tannerissa. Hän ei sellaista suosiota koskaan hakenutkaan. Hänen liberalismissaan ja demokratiassaan ei ollut mitään populismin vivahdetta, ja vallan lumo oli hänelle vierasta. Tästä huolimatta Tannerin toteamus tuntuu hyvin uskottavalta: Ståhlberg oli hänelle presidenteistä se, jonka luokse astuessaan tunsi saapuvansa majesteetin eteen.⁴⁸

Ståhlbergillä oli oma auktoriteettinsa, mutta hän ei hakenut sille oikeutusta poliittisesta taustaideologiasta, vaan laista ja asiantuntemuksesta. Osaksi auktoriteetti liittyi toki henkilökohtaiseen olemukseen, sillä vaikka Ståhlbergistä ei ollut kansanvillitsijäksi, kaltaistensa pelotteeksi hänestä oli. Hän kykeni vaikuttamaan näihin persoonallaan, eikä se persoona aina ollut sovitteleva tai joustava sillä tavalla kuin liberaaleista usein oletetaan.

Ståhlberg oli valiokuntien ja komiteoiden kuningas. Hän osasi sorvata niissä kompromisseja, jotka menestyivät. Teoksessa *Presidentin valta* todetaan osuvasti, kuinka Ståhlbergin asema ei perustunut taustajoukon suuruuteen, vaan hänen valtaresurssinsa koostuivat ”lähinnä sovittelusta, tarkkailusta muiden toimijoiden lähtökohtien analysoimiseksi sekä pyrkimyksestä ratkaisuun neuvottelun kautta”.⁴⁹

Tämä pitää paikkansa. Kuvausta voi kuitenkin täydentää sillä, että monissa tärkeissä tapauksissa Ståhlbergin päätä oli mahdotonta kääntää. On ilmeistä, että hän ei esimerkiksi vuonna 1919 edes halunnut Mannerheimia armeijan johtoon, vaan tarttui heti mahdollisuuteen kaataa neuvottelut Mannerheimin asettamiin koviin ehtoihin⁵⁰. Mannerheim ei kelvannut hänelle myöskään suojeluskuntien ylipäälliköksi,⁵¹ vaikka Ståhlbergin oli pakko tietää, että kieltäytyminen nimityksestä koettaisiin sekä haasteeksi että loukkaukseksi. Vuoden 1921 itäkarjalaisten kansannousun aikaan

44. Roshwald 2001, 147–149; Zeman 1990, 100–108; Orzoff 2011, 86.

45. Gerner 2004, 331.

46. Ismo Nurmi, *Slovakia – a Playground for Nationalism and National Identity, 1918–1920. Manifestations of the National Identity of Slovaks*. SHS 1999, 188–194.

47. Roshwald 2001, 131, 132; Zeman 1990, 125, 126.

48. Blomstedt 1969, 512.

49. Pekka Hallberg, Tuomo Martikainen, Jaakko Nousiainen & Päivi Tiikkainen, *Presidentin valta. Hallitsijanvallan ja parlamentarismin välinen jännite Suomessa 1919–2009*. WSOY 2009, 44.

50. Neuvotteluista ks. esim. Stig Jägerskiöld, *Valtionhoitaja Mannerheim*. WSOY 1969, 298, 299.

51. Ks. esim. Martti Ahti, *Suojeluskuntaselkkaus 1921*. Tutkielma asevoimasta ja demokratiasta ensimmäisessä tasavallassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (1986), 196–200.

Ståhlberg kuittasi karjalaisten asialla olleen läheystön hyvin kylmäkiskoisesti. Entinen pääministeri Rafael Erich on merkinnyt päiväkirjaansa:

KJS oli ollut kylmä & ynseä melkein syyttänyt näitä nousun vireille panemisesta. 'Tahdoteko sotajulist.' 'Hyvä, että olette tulleet meitä neuvomaan.'⁵²

Huomiota ei herättänyt varovaisuus, vaan tyyli sävy.

Presidenttiä ei myöskään saanut valtiovierailulle Ruotsiin, koska hän ei antanut anteeksi Ruotsin yritystä saada Ahvenanmaa vuosina 1918–1921. Ulkoministeriön virkamiesten ja vaimon esittämä taivuttelu eivät pureet, ei vaikka Ester Ståhlberg muistutti Masarykin ja kuninkaallisten tekevän valtiovierailuja. Itsepäisyys nähtävästi toi Ståhlbergille jopa jonkinlaista sisäistä tyytyväisyyttä, sillä Ester Ståhlbergin kuvauksen mukaan hän ”hykerteli käsiään” kieltäytyessään valtiovierailusta.⁵³

Kuten aiemmin jo mainittiin, syksyllä 1923 Ståhlberg hajotti eduskunnan, kun laitavasemiston kansanedustajat oli pidätetty. Hän teki näin, vaikka kaikki porvaripuolueet olivat hajoitusta vastaan. Samaten on tunnettua itsepintaisuus, jolla hän kieltäytyi ehdokkuudesta vuoden 1925 presidentinvaaleihin, vaikka voitto olisi ollut varma. Myöhemmin hän selitti voineensa vetäytyä, koska asiat olivat järjestyksessä. Vuoden 1931 vaaleihin oli sen sijaan pakko mennä, koska oltiin kriisissä, ja ”tässähän täytyy yksityisen minän väistyä”⁵⁴

Presidentti Relander puolestaan kauhisteli päiväkirjalleen Ståhlbergin suhtautumista Lapuan liikkeeseen. Relanderhan silitti pitkään liikettä myötäkaraan osin järjen, osin tunteen ratkaisuna. Hänen mielestään kommunisminvastainen asia oli oikea, ja jos lapualaiset torjuttaisiin väkivalloin, lopputuloksena olisi valkoisten miesten välinen sisäinen sota.⁵⁵

Ståhlberg ei nähnyt Lapuan liikkeessä mitään hyvää. Kun oma jälkikasvu oli sitä ymmärtävällä linjalla, hän kiivastui:

– Ovatko konnat oikeassa? [...] Ei se ole mitään poikien pahankurisuutta kun poltetaan kirjapainoja ja oikeudenkäynnin jälkeen piiskataan tuomari. [...] On aivan sopimatonta, että tällaista saa tapahtua. Ja sitten olisi oikeuslaitoksen pidettävä huoli syyllisten tuomitsemisesta. [...] [Kommunisteillakin] täytyy olla oikeus tulla arvostelluiksi ja ainakin tuomituiksi maan lakien mukaan, eikä mielivallan tai revolverin lain mukaan.⁵⁶

Ståhlbergissä oli myös autoritaarinen, konservatiivinen ja kärsimätön puolensa. Sama pätee Masarykiin.

Tutkijoista Orzoff huomauttaa, että Tshekkoslovakian järjestelmä ei ollut kaikilta osin niin demokraattinen, liberaali, parlamentaarinen ja suvaitsevainen kuin jälkepäin on esitetty, ei myöskään Masaryk. Presidentin kansliassa oli yli 200 virkamiestä, ja korkeisiin virkoihin, joihin sanomalehtiin ja intellektuellien piiriin muodostui presidentin kannattajien verkosto, josta käytettiin nimitystä *Hrad* (Linna). Se palveli Masarykin etuja ja loi henkilökulttia.⁵⁷ Aikalaiskuvauksen mukaan *Hrad* oli yhtäaikaa ideologinen kanta, ”ilmapiiri”, vaihtuvien instituutioiden ja henkilöiden kirjo ja sisä- ja ulkopolitiikan keskus, keskiössä aina Masaryk ja tämän poliittinen sekundantti Eduard Beneš.⁵⁸ Suomen historiasta tulisi ehkä mieleen sana Tamminiemi.

Tutkijoiden mukaan Tshekkoslovakiassa oli enemmän yhteistä autoritaarisesti hallittujen naapuriensa, kuten Pilsudskin Puolan, horthylaisen Unkarin tai Weimarin Saksan loppuaikojen hallinnon kanssa kuin ihannoiva kuva myöntää. Todellista valtaa pitivät yhtäältä *Hrad* ja toisaalta viiden suurimman puolueen johtajat, jo aiemmin mainittu *Petka*. Johtavien puolueiden asemat ja

52. Erichin päiväkirja 23.11.1921. Erichin kokoelma, k. 45, KA.

53. Ester Ståhlbergin päiväkirja 1.9.1923, 207, maaliskuu 1924, 275, 276. Ester Ståhlberg 1985.

54. Ester Ståhlbergin päiväkirja 29.10.1930, 137. Ester Ståhlberg 1986.

55. Relanderin päiväkirja 20.8.1930. *Presidentin päiväkirja II. Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1928–1931*. Julkaissut Eino Jutikkala. Weilin+Göös 1968, 463, 464.

56. Ester Ståhlbergin päiväkirja 8.6.1930, 115, 116. Ester Ståhlberg 1986.

57. Orzoff 2011, 9, 19.

58. Orzoff 2011, 61, 66–69. – Zeman mainitsee epäkunnioittavamman aikalaisnimityksen *Mafie* (Zeman 1990, 140, 141).

kannatus olivat vakiintuneet, ja keskinäisten intressien kauppa ja yhteisymmärrys pitivät tilanteen rauhallisena ja muuttumattomana.⁵⁹ Parlamentissa oli aluksi 17 ja viimeisissäkin vaaleissa 14 puoluetta, ja vuosina 1918–1938 maassa oli kaikkiaan 17 hallitusta, mutta *Petka* hallitsi niitä kaikkia.⁶⁰

Tämä kaikki koski myös Masarykin persoonaa. Masaryk oli vakuuttunut demokratiasta periaatteellisella tasolla, mutta hänkin asetti auktoriteetinsa kaiken yläpuolelle. Hän harkitsi välillä valankaappausta, jonka toimeenpanisi hallitusvalta itse, ja spekuloi sillä, että vahva presidentti voisi toteuttaa demokratiaa todellisemmin kuin parlamentarismi ja että valistunut diktatuuri saattaisi luoda parhaiten demokratiaa. Kaappaus saattaisi olla oikeutettua myös taistelussa fasismia vastaan. Parlamentti ei edustanut Masarykin mielestä kansaa, vaan puolueita, klikkejä ja vahvoja yksilöitä.

Viime kädessä Masaryk uskoi valistuneen eliitin olevan kansakunnan paras johtaja ja kasvattaja. Demokratia oli uskonnollisista valaistumista, jonka pohjalta kansakunta sivistyisi; ”demokratia on ihmisyyden poliittinen muoto”; ”tavoitteeni olivat uskonnollisia ja moraalisia; politiikka oli vain väline”. Jos kansaa ei ohjattaisi, se joutuisi helposti petetyksi.⁶¹ Demokratia merkitsi oikeuden turvaamista, ja oikeus oli ”humanismin matematiikkaa.”⁶² Kansakunta oli puolestaan eräänlainen välittäjä yksilön ja ihmisyyden välillä.⁶³

Jopa Hitler ja Mussolini edustivat Masarykin mielestä jonkinlaista demokratiaa. Olivathan he nousseet diktaattoreiksi enemmistön tahdon mukaisesti. Tosin hän lisäsi, että tämä ei ollut hänen kannattamaansa demokratiaa.⁶⁴

Ståhlbergillä lienee ollut huomattavasti vähemmän vastaavia käsityksiä omasta asemastaan. Lisäksi hänen lähtökohtanaan oli laki, ei uskonto tai filosofia. Masarykilainen meritokratia ei liene ollut kaukana Ståhlbergin ajattelusta, mutta hän ei halunnut vähääkään olla sellainen

”filosofikuningas”, jollaisena Masaryk mielellään esitettiin.

Esimerkiksi usein esille nostettu ja merkittävimpiin Suomen historian linjanvetoihin kuuluva ”Tulevaisuuden näkökohtia” keväällä 1918 ei ole lähtökohtaisesti ideologinen kannanotto. Se käsitteli sitä, miten laillinen valta ja käytännön yhteiskunnallinen elämä järjestettäisiin sisällissodan jälkeen. Ståhlberg ei pohtinut kirjoituksessa kansan olemusta tai suhdetta demokratiin. Vaikka hän puolusti työväestön oikeuksia ja varoitti taantumuksesta, hän samalla katsoi, että eduskunta oli tynkänäkin oikeutettu säätämään tasavaltalaisen hallitusmuodon, polemisoimaan kansanäänestyksiä vastaan, vastusti äänioikeusien alentamista ja äänioikeuden antamista ”mielenvikaisille, holhouksenalaisille, kansalaisluottamusta vailla oleville y.m.s.”; korosti järjestysvallan merkitystä ja piti punaisten valtakautta rikoksena ja kavalluksena. Edistystoimintakin oli pääosin muuta kuin sosiaalisia ja talousasioita: uskonnonvapaus, oikeudenkäynnit, verotus ja ”moniharainen yhteiskunnallinen lainsäädäntö.”⁶⁵

Tilanne oli toki toinen kuin Masarykin ja Čapekin keskusteluissa. Silti voi epäilemättä sanoa, että jos yhdessä tapauksessa oli äänessä filosofipoliitikko, toisessa oli juristipoliitikko – tai, kuten teoksessa *Presidentin valta* asia ilmaistaan, ”laadultaan byrokraatti ja oikeustutkija, ei joustava ja verkostoja rakentava poliitikko.”⁶⁶

Kansainvälinen politiikka: yhteinen peruslinja, persoonalliset erot

Vaikka maiden turvallisuusratkaisut olivat erilaiset, Ståhlberg ja Masaryk kuuluivat ulkopoliitikassa samaan viiteryhmään: siihen, joka rakensi uutta Eurooppaa maailmansodan voittajavaltioiden arvojen mukaan, olettaen, että uusi rauhansopimusjärjestelmä tulisi jatkumaan. Maailma rakentuisi demokratialle, kansojen itsemääräämisoikeudelle ja sotien loppumiselle, ja järjestelmän säätelijänä toimisi Kansainliitto.

59. Orzoff 2011, 16, 17, 21, 22, 57–94; Zeman 1990, 141–144; Roshwald 2001, 202.

60. Gerner 2004, 341.

61. Orzoff 2011, 30–32, 64, 65, 100, 101.

62. *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 127, 128; Zeman 1990, 125.

63. Roshwald 2001, 42–45.

64. Zeman 1990, 153.

65. K.J. Ståhlberg, Tulevaisuuden lähtökohtia. *Helsingin Sanomat* 16.4.1918 ja 18.4.1918.

66. Hallberg, Martikainen, Nousiainen & Tiikkainen 2009, 72.

Molemmat saivat kiittää asemaansa maailmansodan lopputuloksesta. Masaryk hakeutui maanpakoon jo joulukuussa 1914 ja vietti sen jälkeen aikansa ympärysvalloissa tehden propagandaa uuden valtion perustamisen puolesta. Ståhlberg kärsi syyskesällä 1918 tappion valtiomuototaistelussa, erosi eduskunnasta ja siirtyi Korkeimman Hallinto-oikeuden presidentiksi. Saksan romahdus muutti tilanteen ja loi länsivalloille tarpeen etsiä liittolaisia Suomen poliittisista voimista. Porvarilliset tasavaltalaiset olivat parhaat kandidaatit – etenkin kun länsivalloissa ei oltu tietoisia heidän aiemmista uskontunnustuksistaan Saksa-yhteistyön puolesta. Tasavaltalaiset eivät tietenkään muistuttaneet asiasta, vaan projisoivat Saksa-suuntauksen pelkästään monarkistien ominaisuudeksi.⁶⁷

Herrojen erona oli se, että yksi oli tottuneempi kansainväliseen politiikkaan kuin toinen – ja kiinnostuneempi siitä. Masaryk oli toiminut aktiivisesti ulko- ja kansainvälisessä politiikassa, Ståhlberg oli sisäpoliitikko ja lakimies.

Masaryk tunnettiin lännessä juuri sellaisena valtiomiehenä, jollaisia toivottiin nähtävän uudessa ja uljaassa, demokratialle ja liberalismille pelastettavassa maailmassa. Hän ei ollut liian radikaali tähän tehtävään, vaan lakiin nojaava filosofian professori sosiologian alalta.

Voittajavaltioiden silmin hän kuului ”omiin” ja oli tae demokratiasta ja yhteiskunnallisen järjestyksen säilymisestä niin taantumusta kuin bolshevismia vastaan.⁶⁸ Masaryk mainitaan myös termin ”itäinen Keski-Eurooppa” isänä, saksalaisen *Mitteleuropa*-näkemyksen vastapainona. Hän määritteli alueen olevan ”maat idän ja lännen välissä, tarkemmin ilmaistuna saksalaisten ja venäläisten välissä”.⁶⁹

Masaryk lähipiireineen myös osasi tehdä itseään tykö. Margaret MacMillanin kuvaus tshekkien ja Masarykin suosiosta lännessä on usein siteerattu tiivistys:

Lähes kaikki Pariisissa pitivät tshekeistä ja ihailivat heitä ja heidän johtajiaan. [...] Tshekit olivat virkistävän läntisiä [...] Beneš ja Masaryk olivat poikkeuksetta yhteistyöhaluisia, järkeviä ja suostuttelevia, kun he painottivat tshekkien syvään juurtuneita demokraattisia traditioita ja vieroksuntaansa militarismia, oligarkiaa, rahan valtaa vastaan, itse asiassa kaikkea sitä vastaan, mitä vanha Saksa ja Itävalta-Unkari olivat edustaneet.⁷⁰

Tutkija Ariel Roshwald toteaaakin, että ”Masarykin varsinaisina sota-ajan vaalipiireinä olivat läntiset eliitit ja tshekkiläiset ja slovakialaiset emigrantit”.⁷¹ Masaryk oli hyvin amerikkalaismielinen, mutta toteaa keskusteluissaan Čapekin kanssa, ettei ollut vakuuttunut presidentti Wilsonin kyvyistä sopeutua Euroopan politiikkaan. Hän toteaa ironisesti epäpoliittisen ensivaikutelmansa: Wilson oli niin täydellisen siisti mies, että hänellä täytyi olla rakastava vaimo.⁷²

Masaryk myös luotti loppuun asti siihen, että ensimmäisen maailmansodan luoma turvallisuustilanne säilyisi: läntiset suurvallat pitäisivät sen pystyssä, ja oli Tshekkoslovakian etujen mukaista seurata niiden linjaa. Bolshevikkeja hän piti ”jesuiittoina”.⁷³

Ståhlberg oli huomattavasti passiivisempi. Länteen suuntautuminen ei ollut hänelle vieras ajatus, ja *Helsingin Sanomien* ympärille ryhmitynyt nuorsuomalainen sisäpiiri oli kuulunut Suomen harvoin ympärysvaltamielisiin voimiin. Ulkopoliittikka ei silti ollut koskaan hänen suurimman kiinnostuksensa kohde eikä ominta alaa. Presidenttinä hän ei myöskään pitänyt diplomaattisesta tai muustakaan edustamisesta. Kun Viron presidentti Konstantin Päts vieraili Suomessa, Ester Ståhlberg pani merkille, että niin isäntä kuin vierailija olivat vaivautuneita. ”Mutta ei auta. Heidän täytyy. Ja heidän tulee kummankin olla hyvin ihastuneita tapaamisesta.”⁷⁴

67. Vares 2018, 76, 77.

68. Roshwald 2001, 78–80; Zeman 1990, 60–116.

69. Robert Bideleux & Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*. Routledge 1998, 12.

70. Margaret MacMillan, *Paris 1919. Six Months that Changed the World*. Random House 2002, 229, 230.

71. Roshwald 2001, 130, 131.

72. *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 177.

73. *Talks with T.G. Masaryk* 1995, 187; Zeman 1990, 149, 150.

74. Ester Ståhlbergin päiväkirja 1.5.1922, 129. Ester Ståhlberg 1985.

Ståhlbergin presidenttikauden alkaessa kaikki läntiset suurvallat olivat jo tunnustaneet Suomen itsenäisyyden, mutta yhä oli vaikeita kysymyksiä. Tuli päästä Kansainliiton jäseneksi, ja akuutteja kriisejä olivat Ahvenanmaan asia ja Tarton rauha, samoin vuodenvaihteen 1921–1922 Itä-Karjala-kriisi.⁷⁵ Ståhlberg jätti käytännön toteutuksen hallituksen ja erityisesti luottokoministerinsä Rudolf Holstin huoleksi. Tämän lännessä nauttima luottamus ja kontaktiverkosto olivat ainutlaatuisia.⁷⁶ Tarton rauhan osalta Ståhlbergin panos oli toki merkittävä, kun linjattiin, että Petsamon saaminen oli tärkeintä, Repolan ja Porajärven pitäjien ei. Itsenäisyyden turvaaminen Venäjää vastaan oli puolestaan ehdoton lähtökohta – niin ehdoton, että Ståhlberg sanoi amerikkalaislehden haastattelussa vuonna 1919, että suomalaiset antoivat mieluummin tappaa itsensä sukupuuttoon kuin antautuisivat uudelleen Venäjän herruuteen.⁷⁷

Ulkomaiden lähettiläät keskustelivat varsin harvoin Ståhlbergin kanssa. Toki Ståhlberg tapasi heitä. Silloinkin hän teki selväksi, että Holsti oli hänen luottomiehensä ja toimi hänen täysillä valtuuksillaan.⁷⁸ Holstin linja tarkoitti reunavaltiolinjaa eli hakeutumista yhteistyöhön Baltian maiden ja lopulta Puolankin kanssa. Maaliskuussa 1920 Britannian lähettiläs sai tilaisuuden keskustella Ståhlbergin kanssa, ja tämä teki parhaansa vakuuttaakseen, että kaikki Suomen ja reunavaltioiden yhteistyö tapahtuisi seuraten Britannian ja Ranskan johtamaa linjaa. Myös mahdollinen rauha Neuvosto-Venäjän kanssa ratkaistaisiin länsivaltojen linjan mukaisesti.⁷⁹

Ståhlbergin jäämiseen etäiseksi lähettiläille oli maanläheinenkin syy: hän osasi suurista maailmankielistä vain saksaa. Senkin osalta oli diplomaattien mielestä toivomisen varaa.⁸⁰ Tosin

tämä ei horjuttanut brittilähettilään positiivista käsitystä poliittisesta persoonasta:

[...] Dr. Stahlberg puhui maltilla, jollaista voi odottaa käytännölliseltä, harkitsevalta käytännön mieheltä, ja terveellä järjellä, jollaisella voidaan luottaa hänen tarkastelevan kaikkia asioita, joita hänen luokseen tuodaan.⁸¹

Kun Holsti sitten joutui sisäpoliittisiin vaikeuksiin allekirjoitettuaan poliittisen sopimuksen Puolan, Viron ja Latvian kanssa (niin sanotun Varsovan sopimuksen) keväällä 1922, Ståhlberg puolusti häntä ehtoitta. Tämä sai Ester Ståhlberginkin hiukan ihmettelemään ja epäilemään, oliko liitto Puolan kanssa järkevää. Sehän veisi Suomea riippuvaiseksi Ranskasta. Ståhlberg kuittasi, että he tekivät vain sen, mikä oli edullista Suomelle, ja vaikka ajettaisiin karille, ”täytyy tehdä niinkuin oikeaksi katsoo”.⁸² Hän puolusti Varsovan sopimusta niin ikään epäluuloiselle Ruotsin lähettiläälle.⁸³

Eduskunta hylkäsi sopimuksen ja antoi Holstille epäluottamuslauseen. Ståhlbergin huomiot brittilähettiläs Ernest Rennielle olivat kitkeriä:

[...] oli hyvin selvää, että hän paheksui vahvasti sitä, mitä oli tapahtunut. Hän sanoi, että tohtori Holstin ero oli yksi noista valitettavista tapauksista, joita ei voi erottaa politiikasta; hän pahoitteli kovasti, että oli menettänyt Holstin ja hän toivoi, että voisi piankin taas käyttää hyödykseen tämän palveluksia, ehkä syksyllä, kun tämä oli saanut nauttia lomasta, mitä tohtori Holsti itsekin oli maininnut minulle tarvitsevansa suuresti kuuden vuoden käytännöllisesti katsoen keskeytymättömän työn jälkeen.⁸⁴

75. Ståhlbergin presidenttikauden ulkopolitiikasta ks. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen ulkopolitiikan alku. Teoksessa Itenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 3. Katse tulevaisuuteen*. Päätoimittaja Ohto Manninen. Valtion painatuskeskus, Valtionarkisto 1992, 252–472.

76. Holstista ja tämän ulkopolitiikasta ks. esim. Heikki Roiko-Jokela, *Ihanteita ja reaali politiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. Studia Jyväskyläläisiä. Jyväskylän yliopisto 1995.

77. Pietiäinen 1992, 401.

78. NA, FO 371 3731, Coleridge Kennard to Earl Curzon 17.9.1919.

79. NA, FO 371 3731, Acton to Earl Curzon 4.3.1920.

80. NA, FO 371 6772, Rennie to Earl Curzon 30.5.1921.

81. NA, FO 419/5, Rennie to Earl Curzon 30.5.1921.

82. Ester Ståhlbergin päiväkirja 1.5.1922, 129. Ester Ståhlberg 1985.

83. RA, UD:s arkiv, HP 1 Af III, Vol. 78, Elmquist till Höjer 13.4.1922.

84. NA, FO 419/5, Rennie to Earl Curzon 30.5.1922.

Myöhemminkin Ståhlberg näki Suomen kuuluvan enemmän yhteen reunavaltioiden kuin Skandinavian kanssa.⁸⁵

Saksaan Ståhlbergin suhteet olivat kylmät, mutta korrektit, eikä hän herättänyt saksalaisissa yhtä voimakasta vastenmielisyyttä kuin korostetun entente-mielinen Holsti.⁸⁶ Varsovan kriisin aikana Ståhlberg oli kuitenkin saksalaisten mielestä liikaa Holstin vaikutusvallan alla, ja epäluulo säilyi myöhemminkin. Vielä vuoden 1931 presidentinvaalien lähestyessä Helsingin lähettiläs muistutti ulkoministeriölleen, että Ståhlberg ei ollut Saksan ystävä, vaan mies, joka ei ollut koskaan salannut sympatioitaan Entente-valtoja, nimenomaan Puolaa ja Ranskaa kohtaan.⁸⁷

Myöskään Tukholmassa Ståhlbergiä ei pidetty suurena ystävänä. Näkemys ei johtunut arvostuksen puutteesta, kuten käy ilmi Ruotsin lähettilään arviosta elokuussa 1919 ja vertauksista Mannerheimiin. Lähettiläs piti Ståhlbergiä hyvin terävänä, loogisena ja voimakastahtoisena persoonana, joskin itsepäisenä – mitä lähettiläs piti kovin suomalaisena piirteenä. Hän edusti aivan erilaista tyyppiä kuin Mannerheim ja siksi häntä joskus aliarvioitiin väärin perustein.

Presidentin olemuksessa ei ole mitään maailmanmiestä, hän on kultivoitunut suomalainen nationalisti, ei ilman tiettyä ystävällisyyttä, mutta häneltä puuttuu kenraali Mannerheimin henkilökohtainen charmi ja ennen kaikkea se mystinen hohto, jolla vapaaherra Mannerheim ymmärtää ympäröidä itsensä.

Lähettiläs arveli, että Ståhlberg sopisi paremmin normaalien aikojen presidentiksi; ei ollut varmaa, että hän kykenisi nyt hallitsemaan tilanteen.⁸⁸ Toukokuussa 1921 Ruotsin asiantuntija luokitteli Ståhlbergin leimaa-antavimmaksi piirteeksi loukkaantua kaikesta, mitä hän ei ollut itse keksinyt, sekä Holstin tukemisen, mitä tahansa tämä teki.⁸⁹

85. Ester Ståhlbergin päiväkirja 15.1.1924, 263. Ester Ståhlberg 1925.

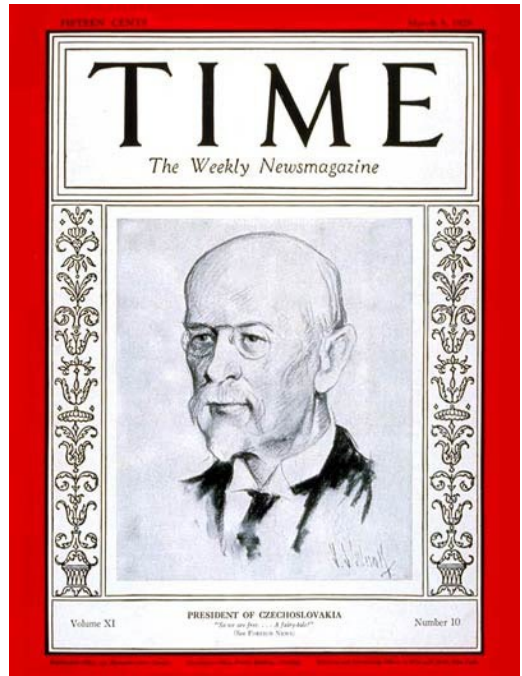
86. PAAA, R80936, Abteilung IV Norden, Ministerien – Finnland, Politik 7, Finnland, Bd 1, von Brüch, Neubildung der Regierung, 15.3.1920.

87. PAAA, R80931, Abteilung IV Nd, Innere Politik, Parlaments- u. Parteiwesen – Finnland, Politik 5, Finnland, Bd. 6, forts. Bd 7, Renner, Präsidentskandidat der Agrarpartei, 11.12.1930, Renner, Ausgang der Elektorenwahl und Vorausschau auf die Präsidentswahl, 23.1.1931, Renner, Zu Präsidentswahl: Besorgnisse wegen der Folgen, die die Wahl Ståhlbergs haben würde und Anstrengungen, diese Wahl zu verhindern, 6.2.1931.

88. RA, UD:s arkiv, Beskickningen i Helsingfors, 15. Grupp 1 C 2-5, 1918–1922, F1:8, Rapport till Utrikesminister Hellner 29.8.1919.

89. RA, HP 1 Af I, Vol. 78, Hultman till UD 7.5.1921.

90. John Gunther, *Inside Europe. Again completely revised 1938 edition*. Harper & Brothers 1938, 364.

■ Kuva 3. Masaryk kiinnosti myös länsimaisia toimittajia, ja hän pääsi muun muassa yhdysvaltalaisen *Time*-lehden kanteen maaliskuussa 1928. Lähde: Wikimedia Commons.

Lopuksi Ståhlbergin ja Masarykin välillä oli eroa myös yhdessä merkittävässä asiassa: ulkoisessa näkyvyydessä. Masarykin puolesta tehty propaganda menestyi lännessä. Kuuluisat läntiset toimittajat esittelivät hänet sankarina. Niissä toistui tarina maaorjan pojan ja sepän oppilaan noususta kansansa humaniksi filosofikuninkaaksi ja demokratian toteuttajaksi. John Gunther huokaisee vuonna 1938 ilmestyneessä kirjassaan *Inside Europe* "Masaryk – mitä loistoa tuo nimi herättääkään!"⁹⁰ George Bernard Shaw katsoi, että jos perustettaisiin Euroopan Yhdysvallat,

Masaryk olisi luonnollinen valinta presidentiksi. Donald Lowrie mainitsi Masarykin ”Tshekkoslovakian George Washingtoniksi”, ja Lowrien kirjan ruotsalaisen laitoksen esipuheessa ulkoministeri Rickard Sandler korotti Masarykin yhdeksi uuden Euroopan luojaista.⁹¹ Ståhlbergiin ei kohdistunut mitään vastaavaa kiinnostusta, kuten ei kehenkään muuhunkaan suomalaiseen – Paavo Nurmea lukuun ottamatta.

”Vaikka erehtyisikin. Tai kaatuisi”

Oli itsestään selvää, että Masarykin ja Ståhlbergin välillä oli runsaasti eroja. Rinnastukset sisältävät yhtä paljon varauksia kuin vaikkapa Mannerheimin ja Horthyn tai Svinhufvudin ja Pätsin välillä – tai myöhemmin vaikkapa Kekkonen ja Kádárin tai Kekkonen ja Titon. Silti Ståhlberg ja Masaryk olivat saman eurooppalaisen kehityksen ilmiöitä ja tavallaan samassa ideologisessa ja sisä- ja ulkopolitiittisessa lokerossa, ja sellaisilta he näyttivät ulkopuoleltakin katsottuna.

Persoonissakin oli samankaltaisuutta. Molemmilla oli luja itseluottamus ja heillä oli liberaalisuudesta huolimatta – tai siksi, että heidän liberaalismsinsa oli edellisen sukupolvien liberalismia – varsin meritokraattisia ja monissa asioissa konservatiivisia näkemyksiä. Heidän pitämisensä vain liberalismien edustajina tai vasemmiston sympatisoijina on näköharha, joka johtuu suurelta osin siitä, että he saivat vastaansa oikeistolaisia voimia, etenkin kaikkein äärimmäiset.

Masaryk sai nähdä saavuttavansa haastamattoman aseman, Ståhlberg ei. Ståhlbergin luonteenpiirteisiin kuitenkin kuului, että hän ei koskaan taipunut haasteille. Kyseessä ei ollut itsepäisyys oikeassa olemisen ilosta, ja Ståhlbergillä oli kyky nähdä kilpailevissa näkemyksissä ansioita – ainakin tietyllä viiveellä. Tästä on kuvaavana esimerkkinä hänen keskustelunsa vaimonsa kanssa, kun pariskunta oli käynyt onnittelukäyn-

nellä Svinhufvudin luona pian tämän virkaanastumisen jälkeen vuonna 1931. Ståhlberg sanoi vaimolleen vaalin olleen opettavainen, sillä hän oli saanut ihmisistä monipuolisemman kuvan. Tämä ei silti muuttanut hänen perusajatuksiaan:

– Tarkoitatko, että olet ehkä ollut näissä viimeisissä liian jyrkkä?

– En lainkaan. Olen toiminut juuri niin, kuin vakaumukseni mukaan oli toimittava. Jos tuo aika uudistuisi, toimin juuri samalla tavalla vielä kerran.

– Onko siitä ollut mitään hyötyä?

– Sitä ei voi tietää – mutta on toimittava oikein hyötyyn katsomatta. Niin oli tehtävä, vaikka erehtyisi ja kaatuisi.⁹²

Kun vastassa oli totalitarismi, Ståhlberg piti myöhemminkin tiukasti kiinni näkemyksistään. Toisen maailmansodan aikana hän koetti rohkaistua synkillä hetkillä Englannin pienistäkin menestyksistä. Lähentymiselle Saksaan ei löytynyt ymmärrystä.⁹³ Sodan jälkeen hän oli sekä YYA-sopimusta että sotasyllisyytuomioita vastaan. Jenni Karimäki tulkitsee, että Ståhlberg pitäytyi nuoruutensa nuorsuomalaisuudessa, ja esimerkiksi hänen tervehdysähkeensä Edistyspuolueen puoluekokoukselle vuonna 1947 kuulosti jo konservatiiviselta.⁹⁴

Tavallaan Ståhlberg kuulosti näissä kannoissaan oikeastaan jo enemmän svinhufvudilaiselta kuin ståhlbergiläiseltä. Omasta mielestään hän ei kuitenkaan ollut muuttunut mitenkään.

Vesa Vares on poliittisen historian professori Turun yliopistossa. **Sähköposti:** vesvar@utu.fi.

91. Donald Lowrie, *Statsbyggaren. En hjälte för sanning och rätt*. Rickard Sandlerin esipuhe. Bokförlaget Natur och Kultur 1935, 167, 168, 172, takakansi; Sandler 1935, 7.

92. Ester Ståhlbergin päiväkirja 27.3.1931, 222, 223. Ester Ståhlberg 1986.

93. Ester Ståhlbergin päiväkirja ks. esim. 24.6.1940, 163; 10.7.1940, 165; 9.10.1940, 177, 178; 29.10.1940, 178, 179; 19.12.1940, 193–195; 4.6.1941, 212; 11.6.1941, 216, 217; 29.7.1941, 223; 25.4.1943, 282, 283. Ester Ståhlberg 1987.

94. Jenni Karimäki, Periaate vai tarkoituksenmukaisuus? Kansallisen Edistyspuolueen kujanjuoksu 1945–1951. *Ennen ja nyt* (2018), <https://www.ennenjanyt.net/2018/10/periaate-vai-tarkoituksenmukaisuus-kansallisen-edistyspuolueen-kujanjuoksu-1945-1951/> (26.1.2021).

Oona Ilmolahti, Maria Lähteenmäki, Sinikka Selin ja Anssi Neuvonen

Biteillä maalatut omakuvat urbanisoituneessa Karjalassa

Elollisten olentojen tavoin myös kaupungit on tapana personifoida, jolloin niille rakennetaan muisti ja elämänhistoria. Kaupungit syntyvät ja kuolevat, ja niillä on ihmisten tavoin luonteenpiirteitä.¹ Kaupunkeja puhutellaan yksikön kolmannessa persoonassa, ja niistä rakennetaan sähköisesti brändejä, joilla on visuaalinen ilmiä. Charles Taylorin mukaan modernien mediavälitteisten yhteisöjen koosapitävä voima ovat kuvitelmat, joita välitetään tarinoina ja kuvina. Ihmiset kuvittelevat sosiaalisen olemassaolonsa, ympäristönsä ja suhteensa toisiin, ja normatiiviset ennako-oletukset perustuvat mielikuvalle yhteisestä sopimuksesta. Kuvitelmat yhteisestä todellisuudesta jaetaan yleensä suurten joukkojen, joskus jopa koko yhteiskunnan tasolla.² On todettu, että kuvitelmiin liittyvät symbolit ovat tiivis osa arkisia käytänteitä ja kommunikaatiota eli todisteita yhteisestä materiaalisesta todellisuudesta.³

Tässä historia-artikkelissa kaupunkeihin liittyvä identiteetti- ja omakuvapohdinta kytkeytyy kysymykseen 2010-luvun *karjalaisuuksista* ja niiden suhteesta ylijarjaisesta Karjalasta luotuihin historiallisiin kertomuksiin. Karjalaisuutta on suomalaisessa kontekstissa käsitteellistetty eri aikakausina erilaisin painoituksin, ja tulkintojen tekeminen jatkuu edelleen.⁴ Toisen maailmanso-

dan jälkeen alueen tarkastelussa ovat korostuneet menetetyt Karjalan narratiivit, ja tämä on osittain johtanut siirtokarjalaisuuden käsittämiseen oikeana karjalaisuutena.⁵ Paikallisidentiteetti on aina kytköksissä historiaan, sekä todelliseen menneisyyteen että siitä luotuihin mielikuviin. Karjalaisen identiteetin perustaksi rakennetut muistikuvat on alueluovutusten jälkeen yhtäältä kytkeytyä menetettyjen kotiseutujen luontoon ja maaperään.⁶ Toisaalta diasporinen evakkokarjalaisuus ei kytkeydy yksinomaan fyysisiin paikkoihin tai etnisyyteen, vaan rakentuu Karjalasta pakoon lähteneiden suomalaisten kokemushistorioiden varaan. Nykyisen Suomen Karjalan alueella ilmenevän identiteettipuheen tarkastelu avaa omalta osaltaan kysymystä omakuvien paikkasidonnaisuudesta ja monipaikkaisuudesta, niiden muuttuvista alueellisista, imaginäärisistä ja virtuaalisista luonteista.

Koska nykykarjalaisten maakuntien omakuva on osin menetettyihin alueisiin nojaavaa, saattavat mielikuvat kaupunkikarjalaisuudesta puhuttaessa kääntyä yllättävän helposti Viipuriin, Sor-tavalaan tai Käkisalmeen. Etenkin museokentällä ja Suomen Karjalan matkailussa on 2010-luvulle saakka kytkeydytty menetettyjen alueiden representoimiseen, museoimiseen ja säilyttämiseen.⁷ Urbaania, tiiviisti rakennettua elinympäristöä

1. Mm. Lieven Ameer, *Moved by the City. Experiences of Helsinki in Finnish Prose Fiction 1889–1941*. Unigrafia 2013, 42.

2. Charles Taylor, *Modern Social Imaginaries*. Duke University Press 2004, 23–25.

3. Johanna Sumiala, *Median rituaalit. Johdatus media-antropologiaan*. Vastapaino 2010, 10.

4. Esim. Seppo Knuutila & Pekka Suutari, Mikä pitää koossa Karjalaa? Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. SKS 2013, 9–12.

5. Vuonna 2019 toteutuessa *Karjalaisuus 2000-luvulla* -keruussa (SKS KRA) kävi ilmi, että karjalaisuuden jaetut imaginaarit kytkeytyvät yhä vahvasti evakkokarjalaisuuteen, ei niinkään tämänhetkiseen paikallisidentiteettiin. Ne vastaajat, jotka linkittivät karjalaisuutensa nykyiseen Suomen Karjalaan, kokivat tarpeelliseksi erikseen perustella näkemystään (ks. esim. SKS KRA. *Karjalaisuus 2000-luvulla*: 11).

6. Ilmolahti Oona & Lähteenmäki Maria, Moniaistinen Laatokka muistikokemuksena. Teoksessa Maria Lähteenmäki (toim.) *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. SKS 2021 [painossa].

7. Oona Ilmolahti, Maria Lähteenmäki, Jani Karhu & Alexander Osipov, Vihreä museo. Paikallisuus, identiteetti ja ekomu-seoliike. *Elore 2* (2018), <https://journal. /elore/article/view/77208/38469> (19.10.2020); Oona Ilmolahti, Luonto historia-kuvan loimilangaksi? Luonnonympäristölle annetut merkitykset pohjoiskarjalaisessa matkailussa. *Matkailututkimus* 15:1 (2019), <https://doi.org/10.33351/mt.79671> (19.10.2020).

Suomen Karjalan alueelta löytyy Joensuusta, joka on Pohjois-Karjalan ainoa suurehko kaupunkimainen asutusalue, sekä Etelä-Karjalan kahdesta kaupungista, Lappeenrannasta ja Imatralta. Suomen nykyisen Karjalan kaupunkeina mainitut yhteisöt ovat tärkeitä keskuksia niin itäisen Suomen matkailulle kuin ylirajaiselle liikkuvuudellekin, ja kyseisten kaupunkien viestinnässä tuotetut mielikuvat ja narratiivit ilmentävät alueellista karjalaisuuteen kytkettyä itseymmärrystä.

Arvioimme artikkelissamme Lappeenrannan, Imatran ja Joensuun digitaalista omakuvaa. Minkälaisia sosiaalisiksi ja paikallisesti jaetuiksi tarkoitettuja imaginaareja⁸ kaupungit digitaalisissa viestintäkanavissa itsestään tuottavat? Miten ne mahdollisesti kytkeytyvät alueen historiasta aiemmin rakennettuihin mielikuviin?⁹ Itä-Suomeen sijoittuvien kaupunkien moderni sähköinen viestintä on kiinnostava tutkimuskohde erityisesti siksi, että seutu on osa ylirajaista Karjalaa, sen pitkää historiaa ja siihen sisällytettyä ja yliaikaisesti toistettua stereotyyppistä kuvasarjaa. Kuvaston peruselementtejä ovat vuosikymmeniä, jopa satoja vuosia, olleet sotaisia miekan ja sapelin vaakuna, punamustat liput, runonlaulu, piirakat sekä iloinen ja vieraanvarainen kansanluonne.¹⁰ Uteliaisuuttamme on herättänyt se, kuinka perinteinen Karjala on läsnä modernissa Suomen Karjalassa, sen keskeisten kaupunkien omakuvissa.

Tiivis urbaani asutus on tutkimusalueella ollut suhteellisen ohut ilmiö. Pisimmän kaupunkihistorian omaa linnoitusten Lappeenranta,

joka perustettiin vuonna 1649.¹¹ On arvioitu, että Lappeenrannan erottaa muista mainituista kaupungeista kuuluminen niin sanotun Vanhan Suomen kulttuuripiiriin.¹² Lappeenrannan kaupunkimaisuus vertautui ensimmäiseen maailmansotaan saakka Viipuriin ja Pietariin, joiden rinnalla se näyttäytyi pikkukaupunkina. Vuonna 1848 perustettu Joensuu on puolestaan pitkään mielletty metsän keskellä ja järven rannalla sijaitsevaksi puukaupungiksi, jossa maaseutu ulottui keskelle kaupunkia.¹³ Toiseen maailmansotaan saakka Joensuu kilpaili alueensa keskusasemasta Sortavalan kanssa, missä pohjoiskarjalaisia pidettiin enemmän savolaisina.¹⁴ Tarkastelukohteista nuorin on Imatra, joka sai vuonna 1948 kauppalaan ja vuonna 1971 kaupungin statuksen, ja sitä on kuvattu savupiipputeollisuuden ja koskiturismin kaupungiksi.¹⁵ 2000-luvulle tultaessa kyseisten kaupunkien profiilit ovat yhtenäistyneet palvelu- ja koulukaupunkipainotteisiksi. Kaupungeja yhdistää näiden lisäksi itärajan läheisyys ja oletettu karjalaisuus, sijaitsevathan ne Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakunnissa.

Tutkimuksellinen raami

Tekemämme tutkimus on empiirinen ja aineistolähtöinen, ja sen lähteenä on käytetty digisyntyisiä aineistoja. Digisyntyiset (*natively digital* tai *born digital*, suomeksi myös sähkösyntyinen) aineistot eivät ole selvärajaisia ja pysyviä, vaan muuttuvia ja toisiin digitaalisiin objektei-

8. Imaginaareilla viittaamme Charles Taylorin käsitteeseen *modern social imaginaries*, ks. viite 2. Taylorin malli pohjaa pitkään sosiaalisen koodistojen kuvitteellisuutta koskevaan tutkimustraditioon, jonka Taylor on asettanut modernin yhteiskunnan viestintäkanavien todellisuutta vasten. Termi on suomennettu muun muassa kuvitelluksi sosiaalisiksi imaginaäreiksi, jaetuksi sosiaalisiksi mielikuvitukseksi ja sosiaalisiksi kuvitteellisuudeksi, mutta käytämme artikkelissa lyhyttä imaginaari-muotoa.
9. Artikkelin on osa Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiön rahoittamaa ja professori Maria Lähteenmäen johtamaa Urbaani-tutkimushanketta. Ks. <https://archive.uef.fi/fi/web/urbaani/home-navi/> (10.2.2021).
10. Ks. Karjalaisuuden erityispiirteitä ja Karjalan tunnukset. Karjalan Liitto 2020, <https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/karjalan-tunnukset.html> (14.10.2020).
11. Lappeenrannan linnoitus- ja varuskuntakaupunki. Museovirasto 2009, http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1170 (15.10.2020); Jarmo Kõlhi, Lappeenrannan alueen kehitys 1900-luvulla. Teoksessa Soile Rinno (toim.) *Kauskilasta kuntaliitokseen. Historiaa ja tarinoita*. Etelä-Karjalan museo, julkaisusarja no 21. Lappeenranta 1999, 138–140.
12. Pietarista ja Lappeenrannan/Kannaksen yhteydestä ks. Anu Talka & Pia Puntanen (toim.) *Linnoitus ja kaupunki. Lappeenrannan historia 1812–1917*. Lappeenranta 2005, 15, 35, 93, 147, 184, 272, 304, 427, 449, 546–547.
13. Ismo Björn, Puutalokaupungin punatiilinen maamerkki. Teoksessa Ismo Björn & Alina Kuusisto (toim.) *Joensuun kaupungintalo* 2016, 102–105; Nykyisen Pohjois-Karjalan historiallisiin rajankäynteihin suhteessa itään ovat vaikuttaneet sekä Stolbovan (1617) että Uudenkaupungin (1721) rauhojen rajanvedot ja väestömuutot.
14. Perttu Vartiainen, Pohjois-Karjalan toiminnallinen ja hallinnollinen aluerakenne. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. SKS 2014.
15. Ks. Maria Lähteenmäki & Jani Karhu (toim.) *Moniääninen Imatra*. Imatran kaupunki 2012, passim; Anu Talka (toim.) *Imatran kirja*. Gummerus 1997.

hin linkittyviä. *Born digital* -käsitettä käytettiin 1990-luvulla, ja sillä voidaan viitata myös ilmiöön tai kulttuurituotteeseen (ei-digitaaliseen objektiin), jonka esikuva tai innoitus nousee digitaalisesta maailmasta.¹⁶ Digitaalisessa aineistossa kaikki tieto on mahdollista esittää numeerisessa, koneluettavassa ja pieneen tilaan pakattavassa muodossa. 2000-luvun taitteen teknologisessa siirtymässä syntyneistä sosiaalisen viestinnän ja vuorovaikutuksen tavoista on käytetty käsitteitä Web 2.0, digitaalinen media ja sosiaalinen media. Palveluihin perustuva verkko korostaa käyttäjien aktiivisuutta, sisällöntuotantoa ja niin sanotun kollektiivisen älykkyyden hyödyntämistä. Sosiaaliset mediat ovat verkkopohjaisia Web 2.0:n tekniselle alustalle rakentuvia sovelluksia, joiden keskiössä on käyttäjien tuottaman sisällön jakaminen.¹⁷

Verkkosivuilla ja sosiaalisessa mediassa ammattimaiset mainos- ja portfolio kuvat kietoutuvat jatkuvaan henkilökohtaisten kuvajulkaisujen virtaan, ja niiden välistä eroa voi olla vaikea tunnistaa ja lukea.¹⁸ Sosiaalisen median käyttö kaupunkiviestinnässä on laajentunut nopeasti ja asukkaita rohkaistaan sosiaalisen median sisällön tuottamiseen, hyödyntämiseen ja oman yhteisönsä tarinallistamiseen:¹⁹

Kaupungit saavat asukailtaan ja matkailijoilta ilmaista markkinointiapua, kun kuvat päätyvät Instagramiin ja Facebookiin. ... Jokainen klikki #imatra #lapeenranta tuovat ilmaista näkyvyyttä.²⁰

Instagram, Facebook ja YouTube ovatkin nopeasti korvaamassa perinteisiä kotisivuja myös kaupunkiviestinnän ja brändinluomisen välineinä. Avainvisuaalisuuden tulkintaan on kyvyssä kuvitella, miten katsomme, ja se rakentuu kulttuurisesti.²¹ Kuvanlukutaitoa onkin korostettu tärkeänä kansalaistaitona digitaalisen murroksen, Photoshopin ja sosiaalisen median aikakaudella, mutta sen tarpeellisuuden ymmärtäminen ei ole uusi ilmiö.²² Ann Bandfield kutsui valokuvaa jo vuonna 1990 viidenneksi aikamuodoksi: menneisyyden nyt-hetkeksi.²³

Koska kaupunkien viestintä kohdistuu sekä niiden asukkaisiin että potentiaaliin matkailijoihin, urbaanista yhteisöstä luotu kuva on tulkittavissa sekä brändiksi että identiteetiksi, omakuvaksi. Markkinatutkija Douglas B. Holtin mukaan brändin elinvoimasta kertoo se, alkavatko ihmiset pitää kerrottuja tarinoita totena. Brändi lunastaa paikkansa vasta silloin, kun useimmat toimijat levittävät eteenpäin siihen liittyvää tarinaa.²⁴ Fyysisiä tuotteita ja niiden markkinointia tarkoittava termi laajeni 1990-luvulla koskemaan myös abstraktimpia ja monitahoisempia kokonaisuuksia, kuten palveluita ja paikkoja, ja kaupunkibrändäys on 2000-luvulla vähitellen otettu käyttöön myös Suomessa. Kaupunkibrändin yhteydessä identiteetistä puhutaan tietoisena valintana: paikka brändätään valitsemalla oikea työkalu, identiteetti, jonka avulla on tarkoitus ennen kaikkea erottautua ”kilpailijoista”.²⁵ Keskeisin muutos siirtymässä paikkojen myymisestä (*place selling*) niiden markkinointiin (*place marketing*) tarkoit-

16. Jaakko Suominen & Anna Sivula, Digisyyntisten ilmiöiden historiantutkimus. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun historiallinen yhdistys 2016, 98–105.
17. Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka, Tutkimusotteita verkosta. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Vastapaino 2013, 14–16.
18. Risto Sarvas & David M. Frohlich, *From Snapshots to Social Media. The Changing Picture of Domestic Photography*. Springer London 2011; Risto Sarvas, Designing user-centric metadata for digital snapshot photography, <https://aalto-doc.aalto.fi/handle/123456789/2818> (7.10.2020); Leena Saraste, Valokuva. Muisto – viesti – taide. Karisto 2010, 187, 196.
19. Antero Alenius et. al. (toim.) *Kuntaviestinnän opas. Ohjeet kunnan ja kuntapalveluja tuottavan yhteisön viestintään ja markkinointiin*. Kuntaliitto 2016, 39.
20. Turisti, katso ja kuvaa tätä maisemaa! *Etelä-Saimaa* 19.9.2019, <https://esaimaa.fi/uutiset/lahella/6996e297-aa85-4e10-8daa-ad5e6507de15> (9.10.2020).
21. Marleena Mustola, Johanna Mykkänen, Marja Leena Böök & Antti-Ville Kärjä (toim.) *Visuaaliset menetelmät lapsuuden ja nuorisotutkimuksessa*. Nuorisotutkimusseura 2015, 12–13.
22. Harri Kalha, Marginaalin merkityshorisontteja. Teoksessa Harri Kalha (toim.) *Kummat kuvat*. SKS 2016, 8, 11, 23–24.
23. Ann Banfield, L'Imparfait de l'Objectif. The Imperfect of the Object Glass. *Camera Obscura* 24 (1990), 64–87.
24. Douglas B. Holt, *How Brands Become Icons. The Principles of Cultural Branding*. Harvard Business Press 2004, 2–4, 39–40.
25. Teemu Moilanen & Seppo Rainisto, *How to Brand Nations, Cities and Destinations. A Planning Book for Place Branding*. Palgrave Macmillan 2009, 3–4.

taa kaupunkiin liittyvän faktatiedon vaihtamista paikkaan liittyvien tunteiden ja mielikuvien hyödyntämiseen. Varhaisia onnistuneita tunteisiin vetoavia kampanjoita oli 1970-luvulla kehitetty ”I♥NY” -kampanja, jonka avulla New Yorkin imago muuttui merkittävästi.²⁶

Artikkelin päälähteenä ovat Imatran, Joensuun ja Lappeenrannan kaupunkien kotisivut, joita on seurattu, havainnoitu ja arvioitu systemaattisella otannalla kerran kuukaudessa kymmenen kuukauden ajan, 1.4.–3.12.2019 (heinäkuu pois lukien) ja 2.1.–3.2.2020.²⁷ Kotisivuotannon lisäksi kyseisten kaupunkien Facebook- ja Instagram-tilejä on seurattu jatkuvasti samaisen 10 kuukauden ajan.²⁸ Internet on ollut vaikuttamassa ihmisten väliseen viestintään jo lähes neljännesvuosisadan ja tietoverkosta on vähitellen tullut keskeinen olemisen määrittäjä. Digitaalisen käänteeseen vaikuttava ihmisten väliseen kanssakäymiseen on verrattu teolliseen vallankumoukseen.²⁹ Voisi olettaa, että käänteeseen vaikutus näkyisi jo 2010-luvun tutkimuksissa, mutta toistaiseksi digisyntyistä lähdeaineistoa on hyödynnetty suhteellisen niukasti.³⁰ Digitaalinen ympäristö, jossa tuotetaan yksityistä ja kollektiivista omakuvaa, on vasta viime vuosina koettu Suomessa tutkimusrahoitussellisestikin tärkeäksi.³¹

Metodeina tutkimuksessa on käytetty osallistuvaa havainnointia³² sekä verkkosivuilla ja some-kanavissa julkaistujen kuvien ja niihin

liittyvien tekstien tiheää lukemista.³³ Havainnoimalla on aineistosta noussut avainkuvia, jotka toistuivat säännöllisin väliajoin. Lähdeaineiston tyypittelyssä ja luokittelussa esiin nousseet kuvat voidaan jakaa kolmeen pääkategoriaan asiassällön mukaan: 1) urbaani kaupunkikulttuuri, 2) luonto ja kestävyys sekä 2) raja ja liikkuvuus. Yi-Fu Tuan on osuvasti todennut, että kuvat eivät ole vain todellisuuden representaatioita, vaan ne ovat pala todellisuutta.³⁴ Tämän oivalluksen lisäksi visuaalisen historian (*visual history*) tutkimuksessa on erityisen tärkeää huomioida kuvan syntyyn liittyvä kulttuurinen konteksti.³⁵

1990-luvun lopulla alkunsa saaneen visuaalisen historian tutkimusparadigman perushavainto on se, että merkittävä osa yhteiskunnallisesta vuorovaikutuksesta kytkeytyy tavalla tai toisella kuvallisuuteen. Visuaalinen historia tarkastelee kuvia tekstuaalisten lähteiden kanssa samantarvoisina tiedon ja merkitysten tuottajina.³⁶ Ranskalaisen semiootikon Roland Barthesin ajattelussa kuva on nostettu jopa sanaa tärkeämmäksi. Käsiteparin *studium-punctum* avulla Barthes on haastanut katsomaan kuvia paitsi kulttuurisessa kontekstissään, myös kuvassa olevan yllätyksellisuuden kautta. *Studium* tarkoittaa kuvan ominaisuutta, jonka yleinen hyväksyttävyyden perustuu omaksuttuun visuaaliseen kulttuuriin. *Punctum* viittaa puolestaan kuvan emotionaalisesti koskettavaan ulottuvuuteen, joka lävistää

26. John R. Gold & Stephen V. Ward, *Place promotion. The use of publicity and marketing to sell towns and regions*. Belhaven Press 1994.

27. Kotisivut on analysoitu 1.4.2019, 3.5.2019, 3.6.2019, 3.8.2019, 4.9.2019, 2.10.2019, 4.11.2019, 3.12.2019, 2.1.2020 ja 3.2.2010.

28. Joensuussa tili on nimeltään *Joensuu, kaupunki idässä* (avattu 7.9.2014), Lappeenrannassa *We love Lappeenranta*, *lappeenrantafi* (avattu 2014) ja Imatran kaupungilla *imatrankaupunki* (avattu 2.2.2016).

29. Kimmo Elo, Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun historiallinen yhdistys 2016, 11, 14.

30. Poikkeuksena on Maria Lähteenmäen tutkimus internetin Suomi24-keskustelusta. Maria Lähteenmäki, Historian voima ja taakka. Puhetta nykykarjalaisuudesta. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Jani Karhu (toim.) *Moniääninen Imatra*. Imatran kaupunki 2012, 46–78; Niels Brügger & Ralph Schroeder, Introduction. The Web as History. Teoksessa Niels Brügger & Ralph Schroeder (toim.) *The Web as History. Using Web Archives to Understand the Past and the Present*. UCL Press 2017, 1–19.

31. Ks. Suomen Akatemian *Digitaaliset ihmistieteet – DIGIHUM* -ohjelma vuodesta 2016 lähtien, <https://www.aka.fi/digihum> (13.10.2020).

32. Osallistuvalla havainnoinnilla tarkoitetaan tässä kaupunkien kotisivujen ja some-kanavien aktiivista seuraamista ja arviointia, ei kuitenkaan kommentointia. Tykkäykset ja klikkaukset vaikuttavat algoritmien toimintaan.

33. Metodista mm. Jyrki Pöysä, *Lähiluvun tieto*. Suomen kansantietouden tutkijan seura 2015, 26–33.

34. Yi-Fu Tuan, Paikan taju. Aika, paikka ja minuus. Teoksessa Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. SKS 2006, 20.

35. Nick Peim, The Life of Signs in Visual History. Teoksessa Ulrike Metzner, Kevin Myers & Nick Peim (toim.) *Visual History. Images of Education*. Peter Lang 2005, 32.

36. Kimmo Elo & Olli Kleemola, SA-kuva-arkistoa louhimassa. Digitaaliset tutkimusmenetelmät valokuvatutkimuksen tukena. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turun historiallinen yhdistys 2016, 160–163.

mielen ja pakottaa katsojan kurkottamaan kohti toista näkemistä. Barthesin ajatukset muistuttavat kuvien katsomisen moni-ilmeisyydestä, sillä ihmiset eivät näe niitä samalla tavoin.³⁷ Sosiaalisessa mediassa myös sivunäkymä (uutisvirta) on jokaiselle käyttäjälle erilainen.

Digitaalisena syntyneet aineistot eivät tutkimuskäytössä ole yhtä selkeitä kuin tutkimusta varten digitoitu materiaali; ensin mainitut ovat jatkuvasti muuttuvia ja dynaamisia, ja ne linkittyvät toisiin digitaalisiin objekteihin.³⁸ Aineistonkeruutapana verkkosivujen ja sosiaalisen median havainnointi on tästä syystä osittain sattumanvaraisuuteen perustuva ja sellaisena mittaamiseen ja kattavuuteen perustuvan tieteellisen käytännön kannalta ongelmallinen. Laadulliseen tutkimukseen kuuluu yllätyksellisyyden ja sattumien elementti sekä tutkijan oman intuition keskeinen rooli. Käsillä olevassakin tutkimuksessa nämä piirteet ovat olemassa, sillä algoritmit ovat nostaneet tiettyjä tekstejä ja kuvia vahvemmin esille, ja reagoiminen on perustunut tutkijoiden käsitykseen niiden tärkeydestä.³⁹ Syntyjään digitaalisia lähteitä tarkasteltaessa on tästä johtuen tärkeää erottaa aineiston käyttötarkoitus ja välttää ylitulkintoja samalla kuitenkin tiedostaen visuaalisen viestinnän merkitys paikallisesti.⁴⁰

Pullasta suteen – visuaalisia mielikuvia

Joensuun kaupungintalon torniin nousi 26. syyskuuta 2019 kirkkaansininen lippu, jota koristi valkoinen tyylitelty J-kirjan. Vaakunalipun tilalle kohonnut tunnus oli lukuisten kahvipöytäkes-

kustelujen aiheena, ja muutama kaupunkilainen antoi kriittistä palautetta uudistuksesta myös sosiaalisessa mediassa.⁴¹ Kaupunki tiedotti uudistuksesta somepäivityksellä, jota kuvitti mufinssin muotoinen Marttojen kanssa suunniteltu Joensuu-pulla. Leivonnaisen päällä oli sininen pensasmustikka ja alla Oiva Toikan suunnittelema Kastehelmi-lasilautanen.⁴²

Kaupunkien visuaalinen ulkoasu kuuluu olennaisena osana kaupunkien julkikuvaan, ja totutuilla värimaailmoilla voi olla paikallisesti suuri merkitys. Joensuun kaupungin sinisävyinen ja yleissuomalainen kuvasto lanseerattiin syksyllä 2019: muutoksen tarvetta perusteltiin etenkin digitaalisten kanavien merkityksen kasvulla.⁴³ Pääväriksi nostettiin Pielisjokea kuvastava sininen. Muina väreinä olivat Karjalaan viittaava pinkki, luontoa esille tuova vihreä ja appelsiinista innoituksensa saanut oranssi. Moni ihmetteli, missä Joensuussa kasvaa appelsiinipuita, ja eräs kommentoija totesi, että logon sininen hymiö *J-ensuu* (Jensuu) on kuin oksennus.⁴⁴ Kaupungin viestinnässä käytettiin käsitettä ”kaupungin persoona”, joka määriteltiin ”avoimeksi, oivaltavaksi, vähän oudoksi ja pohjoismaiseksi”.⁴⁵ Aikaisempi verkkotiedotuksen visuaalinen ilme oli ollut punaisen, mustan ja pinkin⁴⁶ varassa, ja vuonna 2013 käyttöön otettu logo oli ollut lähellä historiallisiin alueimaginaareihin liittyneitä piirteitä: kaupungin nimessä olevan o-kirjaimen sisäpuolelle oli asetettu kaupungin vuonna 1957 suunniteltu punamustahopeinen vaakuna.⁴⁷ Karjalaisuuden imaginaariin kytkeytymistä vahvasti sosiaalisessa

37. Roland Barthes, *Valoisa huone*. Suomen valokuvataiteen museon säätö 1985, 24–26, 61.

38. Suominen & Sivula 2016, 102–105.

39. Danah M. Boyd & Nicole B. Ellison, *Social Network Sites. Definition, History, and Scholarship* 17.12.2007, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x> (15.10.2020).

40. Suominen & Sivula 2016, 124.

41. Keskustelun myötä kaupungin tapahtuma- ja viestintäpalvelut julkaisi videon, jolla vakuutettiin, että vaakunaa edelleen käytetään, ja uusi lippu oli ainoastaan juhlistamassa visuaalisen ilmeen julkistamista. *Joensuu – kaupunki idässä* FB-julkaisu 2.10.2019. Facebook tästä lähtien FB.

42. *Joensuu – kaupunki idässä* FB-päivitys 26.9.2019.

43. Koistinen Arttu, Joensuun kaupunki uudistaa visuaalisen ilmeensä – kaupunkilaisilta pyydetään mielipiteitä. *Karjalainen* 13.3.2018, <https://www.karjalainen.fi/uutiset/uutis-alueet/maakunta/item/212303> (10.10.2020); Joensuun kaupunki uusii visuaalisen ilmeensä syyskuun lopussa. Joensuun kaupungin verkkosivusto 19.9.2019, <https://www.joensuu.fi/-/joensuu-kaupunki-uusii-visuaalisen-ilmeensa-syyskuun-lopussa> (10.10.2020).

44. Keskustelu *Joensuu – kaupunki idässä* -FB-sivulla uudistuksen jälkeen, ketju luettu 5.11.2019.

45. Joensuun kaupungin viestinnän käsikirja, <https://www.joensuu.fi/web/viestinnan-kasikirja/kuvamaailma> (27.9.2019).

46. ”Halusimme juhlia vuotta virallisilla väreillä ja laitoimme pinkin syrjään.” Ks. Juho Lintula, Joensuun kaupunki juhlii marraskuussa 170-vuotissyntäreitä – juhlogo julki jo nyt. *Karjalainen* 9.5.2018, <https://www.karjalainen.fi/uutiset/uutis-alueet/maakunta/item/181927> (18.10.2020).

47. Joensuun vaakuna 1957, <http://static.pohjoiskarjala.net/jns/ilmastotori/www.joensuu.fi/vaakunat-ja-logot.html> (12.10.2020).

mediassa logon kanssa käytetty teksti: *Joensuu – kaupunki idässä*, joka säilyi tilien nimenä ulkoasu-uudistuksen jälkeen.

Uudistusta ei otettu sosiaalisessa mediassa vastaan yksimielisen innostuneesti. Sinistä tunnusta verrattiin mainostoimiston ja firman logoon, eikä uudistajien koettu ymmärtävän itäsuomalaisuutta tai karjalaisuutta. ”Karjalan värit” puuttuivat, ja assosiatiiivisesti länsisuomalaiseen kulttuuripiiriin liitetyn pullan tilalle ehdotettiin viipurinrinkeliä tai karjalanpiirakkaa.⁴⁸ Keskustelussa on nähtävissä sisä- ja ulkopuolisuuden välinen jännite, kommentoijien kokemus siitä, että todellista joensuulaisuutta ei uudistuksessa ollut ymmärretty – ei sittenkään, vaikka kaupunkilaisia oli kyselyllä yritetty osallistaa uudistamisprosessiin. Sosiaalisiin imaginaareihin liittyy oletuksia ja hiljaista ymmärrystä, ja niitä säätelevät sisäänrakennetut säännöt ja rajat,⁴⁹ joita kaupunkilaiset kokivat suunnittelijoiden rikkoneen.

■ Kuva 1. Joensuulaiset hämmästelivät syyskuussa 2019 kaupungintalon torniin noussutta, kaupungin uutta visuaalista ilmettä juhlistavaa sinivalkoista lippua. Uudistuksen saama voimakas kritiikki osoitti punamustahopeisen värimaailman tärkeyden paikalliselle itseymmärrykselle. Se palautettiin takaisin paikoilleen symboloimaan seudun karjalaisuutta. Kuva: Marko Puumalainen / Sanomalehti Karjalaisen arkisto.

Joensuussa vuonna 2019 lanseerattu visuaalinen ilme rakentui eräänlaisen luovan leikkisyyden varaan. Viestintäohjeet korostivat serendipiteettiä, onnekkaan sattuman merkitystä sekä esimerkiksi humorististen ”väliheittojen” käyttöä.⁵⁰ Kaupungin viestintä oli jo ennen uudistusta käyttänyt onnistuneesti tiedotuksessaan kuvan ja tekstin yllättävästi linkittäviä meemejä.⁵¹ Huumorin käyttäminen voi kuitenkin viedä keskustelun myös ennakoimattomaan suuntaan.

48. Keskustelu *Joensuu – kaupunki idässä* -FB-sivulla uudistuksen jälkeen, ketju luettu 5.11.2019.

49. Charles Taylor, *Modern social imaginaries*. *Public Culture* 1 (2002), 106–107.

50. Joensuun kaupungin viestinnän käsikirja, <https://www.joensuu.fi/web/viestinnan-kasikirja> (27.9.2019).

51. Joensuun kaupunki palkittiin rohkeasta viestinnästä sen käytettyä kuha-meemejä valtuuston päätöksistä tiedottamiseen: ”Päätöksiä voi tehdä kuha on paikalla valtuustossa” Pekka Sivukari, Joensuun kaupunki otti kuha-meemistä hyödyn irti. Yle 17.11.2015, <https://yle.fi/uutiset/3-8460624> (24.5.2019); *Joensuun uutiset* 11.4.2016, <http://www.joensuu-uutiset.fi/kaupunki-palkittiin-rohkeasta-viestinnasta/> (24.5.2019). Meemi tarkoittaa internet-ilmiotä, joka saavuttaa verkossa suosiota ja leviää nopeasti. Meemejä voivat olla esim. kotitekoiset videoleikkeet tai kuvat, <https://urbanisa-nakirja.com/word/meemi/> (25.5.2019).

Keväällä 2019 Joensuun kaupungin tiedotus julkaisi verkossa pientapahtumatukea mainostavan videon ehdottaen, että torilla olevalle kaupunkilavalle pitäisi saada muutakin ohjelmaa kuin tanhua. Kansantanssia parodioivan videon koettiin loukkaavan paikallisen nuorisoseura Motoran kansantanssiryhmää, ja sosiaalisen median keskustelu osoittaa, että tanhu koettiin keskeiseksi paikallidentiteetin osaksi.⁵² Palaute johti kaupungin tapahtumapalvelun julkaisemaan anteeksipyyntöön,⁵³ ja Motoran kanssa toteutettuun videoon, joka keräsi tykkäyksiä ja kiittäviä kommentteja ”markkinointisammakon” paikkaamisesta.⁵⁴ Videolla artistit nousevat toripöydästä soittamaan ja tanssimaan kuin hetken mielijohteesta. Harmonikan, kitaran ja viulun säestämällä musiikilla ja tanssin muodostamalla liikkeellä he rajaavat torilta avautuvaa kaupunkitilaa, ja kuvassa vilahtelevat niin karjalaisen miehen paita ja mustat saappaat kuin tyköistuvat farkut, huppari ja kumitossut. Liikkeen taustalla näkyvät lavaa ja toria ympäröivät maamerkit, kuten kaupungintalo.⁵⁵ Video yhdistää Karjalaan liittyvät imaginaarit urbaaniin kaupunkitilaan ja -kulttuuriin.

Viestintä on rajanvetoa aitouden ideaalin ja säätelyn välillä. Joensuun kaupungin viestintäkäsikirjassa painotetaan, että kaupungin medioissa julkaistuissa kuvissa tulee välittyä ”oikeasti aito joensuulainen tunnelma” – samalla luvataan neuvoa, miten kuvan voi käsitellä ”Joensuun näköiseksi”. Opas neuvoo kaupungille määrittelyn luonteen ottamista huomioon kuvia suunniteltaessa.⁵⁶

Myös Imatran kaupungin brändikäsikirja (2017) määrittelee tarkoin kuvien käyttöä koros-

taen samalla, että niissä tulee esiintyä aidossa ympäristössä olevia aitoja imatralaisia ihmisiä, jotka ”jatkavat puuhiaan kuvaajasta häiriintymättä”. Käsikirjan kannessa poseeraa urbaani hipsterihahmo, jonka partaan on tarkasti aseteltu kukkasia. Silmät on rajattu utuisesta punertavasta kuvasta pois; henkilö on samalla läsnä ja etäännytetty. Tiukka rajausta sekä murretut punaisen sävyt ovat osa kuvamaailman ohjeistusta. Brändin todetaan olevan tunne, jonka Imatra ihmisissä herättää.⁵⁷ Tapa toimia eri medioissa on tarkkaan mietitty. Esimerkiksi Lappeenrannan kaupungin sosiaalisen median käytön linjauksissa kaupungista rakennetaan rentoa ja tuttavallista ”persoonaa”, joka on kaverillinen, yhteisöllinen ja vieraanvarainen, puhekielinen ja luotettava. Instagramissa tärkeimmäksi tavoitteeksi todetaan ”mielikuvan rakentaminen mukavasta, modernista ja monipuolisesta kaupungista” tarinaa ja tunnetta korostaen.⁵⁸

Paikkoja tuotetaan visuaalisesti, kielellisesti ja symbolisesti, ja tässä diskursiivisessa prosessissa tehdyt valinnat ovat myös vallankäyttöä.⁵⁹ Fyysisen, suhteellisen pysyvän kaupunkitilan asetuessa uusille digitaalisille alustoille myös sen julkinen ilmentäminen on muuttunut; nopeatahtisessa sirkulaation yhteiskunnassa tieto kiertää sosiaalisista medioista perinteisempiin viestintäkanaviin ja takaisin, ja ajan ja paikan tuntu saa uusia merkityksiä.⁶⁰ Kaupungin viestinnän lisäksi julkikuvia rakentavat yksittäiset sosiaalisen median käyttäjät; jokaisella kaupungilla on oma virallinen aihetunnisteensa (*#welovelappeenranta*, *#myjoensuu* ja *#kansallishhme*), jota toivotaan käytettävän kaupunkia koskeissa päivityksissä.⁶¹

52. *Joensuu – kaupunki idässä* -FB-päivitys 10.5.2019 ja siihen liittyvä kommenttiketju.

53. Anteeksipyyntö Motoralle luettu *Joensuu – kaupunki idässä* FB-sivulta 13.5.2019. Kaupunki julkaisi myös pysäytyskuvan alkuperäisestä videosta, jonka yli oli vedetty punaiset raksi ja lisätty teksti ”Ei mennyt ihan nappiin”.

54. *Joensuu – kaupunki idässä* FB-päivitys 26.6.2019 kommentteineen.

55. Nuorisoseura Motora taituroi torilla, <https://www.youtube.com/watch?v=Z4L77kWFaIM> (26.6.2019).

56. Joensuun kaupungin viestinnän käsikirja: Kuvamaailma, <https://www.joensuu.fi/web/viestinnan-kasikirja/kuvamaailma>. (27.9.2019).

57. Imatran brändikäsikirja, https://www.imatra.fi/sites/default/files/atoms/files/Imatra_brändikäsikirja_2017.pdf (3.5.2019).

58. Lappeenrannan kaupungin viestintäohje 21.1.2019, <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Viestinta/> (3.5.2019, 24.2.2020, 10.10.2020).

59. Aluepuhunta kertoo yhtä paljon puhujasta kuin kohteena olevasta alueesta. Kaj Zimmerbauer, *Alueellinen imago ja identiteetti liikkeessä*. Helsingin yliopisto 2008, 69, passim, <http://hdl.handle.net/10138/17929> (7.10.2020).

60. Sirkulaatiosta Benjamin Lee & Edward LiPuma, *Cultures of Circulation. The Imaginations of Modernity*. Public Culture 1 (2002), 192, passim.

61. Esim. Katri Storhammar, Imatran myyntiä ja markkinointia tekee Imatra Base Camp Oy. *Imatran asukaslehti* 1 (2009): ”Kun jokainen imatralainen kertoo Kansallisihmeestä ulkopaikkakunnalla asuville ystäville, tuttaville ja sukulaisille,

Sähköisen kaupunkimarkkinoinnin vuorovaikutteisuudesta kertoo Joensuun keskeiseksi symboliksi muodostunut katutaideteos, *Susi kosiomatkalla*, joka päätyi istumaan torin laidalle sanomalehti *Karjalaisen* ja Joensuun kaupunkikeskustayhdistyksen (Virta) vuonna 2006 järjestämän veistoskilpailun myötä.⁶² Kaupunkilaiset alkoivat ottaa suden kanssa selfieitä ja pukea sitä erilaisiin asusteisiin, ja siitä tuli Joensuu-aihetunnisteella julkaistujen päivitysten suosittu aihe.⁶³ Maineen kasvaessa myös kaupunki otti hahmon osaksi tiedotustaan. Joensuun kaupungin esitelyvideossa (2014) susi, suurieleinen rocktähti, saapuu kaupungin lentokentälle. Keskustaan matkaavan limusiinin ikkunasta nähdään metsäkoneita, tutkijoita, koripallo sekä Ilosaarirockin lava sudelle hurraavine yleisöineen. Lopulta susi istahtaa penkilleen nautittuaan torilla karjalanpiirakan.⁶⁴ Susi on ollut kaupungin Facebook-tilin kansikuvana, Instagram-tilin profiilikuvana ja esimerkiksi hyvinvointiohjelman kansikuvitukseksi.⁶⁵ Kaupungin tapahtumapalvelu on tuotteistanut suden siirtotatuoinniksi, jossa sudenpään alle on lisätty aihetunniste *#myjoensuu*.⁶⁶ Vuonna 2019 sudelle suunniteltiin pariaksi *Morshukka*. Sosiaalisen median tempaus, jossa rakastettu susi hetkellisesti katosi penkiltään, sai huomiota ja levisi myös kaupungin ulkopuolelle.⁶⁷ Syksyllä 2020 susi ikuistettiin korkeakouluopiskelijoille

tarkoitettuun Joensuun kaupungin haalarimerkkiin, jossa toistuvat vaakunan värit; uudesta logosta on hyödynnetty suden istuimeksi muokattua j-kirjainta.⁶⁸ Merkissä on huomionarvoisten symboloima kaupungin ja yliopiston välinen yhteys, joka on kaupungin digitaalisessa julkivassa marginaalissa.⁶⁹

Kosiosusi kiinnittyy raja-alueen erämaakuu- vastoon ja semiurbanin alueen identiteettiin kaupungin ja maaseudun välissä – isäntämies on tullut maalta kaupunkiin.⁷⁰ Näkökulma kertoo urbaanin kulttuurin ohuudesta: metsä on heti kulman takana. Pohjoiskarjalaisen identiteetin rakennusaineiksi on nostettu luonto, köyhyys, maaltapako ja kehitysalueasema, jotka kietoutuvat ajatukseen susirajalla elämisestä.⁷¹ Suurpedot ovat myös keskeinen osa pohjoiskarjalaista kuvastoa. Kiihkeän petokeskustelun keskellä suunnittelijat halusivat tuoda hahmon ihmisten keskuuteen hyvässä mielessä: ihmisen vaatteissa ”pedon” olemus herättää tunteita samankaltaisuudesta.⁷² Susi tuntuikin resonoivan asukkaiden paikkakokemuksen kanssa yhdistäen urbaanin torimiljöön alueen metsäsuomi-imagoon. Ilkikurisesti hymyilevä susi istuu hyvin kaupungin viestintästrategiaan. Vino ja sisäänpäin kääntynyt huumori ja oman outouden korostaminen näyttävät linkittyvän ajatukseen syrjäseudulla muotoutuvasta omaleimaisesta kulttuurista. Esi-

tietoisuus Imatran tarjoamista mahdollisuuksista leviää [...]. Sinä voit olla avuksi Imatralle, joten tee se! #kansallishme” Kirjan takakannen mainosteksti.

62. Suden loivat Eija Karjanmäki (e. Hänninen) ja Henna Heiskanen (e. Onnela). Milla Holm: Joensuun kosiosuden värikäs elämä – ilkeästä suosikkivideoksi, <https://yle.fi/uutiset/3-7694566>, julkaistu 28.12.2014 (8.11.2019).
63. Tunnistella #kosiosusi on ilmestynyt 528 IG-julkaisua (tilanne 4.4.2020); Patsaan pukemisesta Kosiosuden instagram-profiili, päivitys 27.2.2018; Kuka vaatettaa sutta? *Karjalan Heili* 24.2.2018. Kosiosuden instagram-tiliä ylläpitää Joensuun Kaupunkikeskustayhdistys Virta. Instagram on tästä lähtien IG.
64. Kosiosuden tarina herättää tunteita -video. *Kotimaa* 27.10.2014, <https://www.karjalainen.fi/uutiset/uutis-alueet/kotimaa/item/59142> (6.11.2019).
65. 8.11.2019 päivitetty *Joensuu – kaupunki idässä* -sivun kansikuvaksi on valittu Lev Karavanovin ottama susikuva.
66. Joensuun tapahtumapalveluiden FB-päivitys 23.6.2019.
67. Kosiosuden morsian nimetään yleisökilpailussa. Yle uutiset 25.10.2019, <https://yle.fi/uutiset/3-11036958> (25.10.2019); Susitempaus tavoitti Virran ja kaupungin sosiaalisen median kanavien kautta neljän vuorokauden aikana noin 100 000 ihmistä.
68. Merkin on suunnitellut Mari Ihatsu. joensuu_idassa IG-päivitys 15.9.2020.
69. Painotuksen muutoksesta kertoo myös humoristinen video, jolla markkinointijohtaja Markku Pyykkönen ”kaupungin humpuukimaakarrien osastolta” toivottaa opiskelijat tervetulleeksi Joensuuhun, joka tunnetaan kaupungin läpi virtaavasta joesta, pyöräilystä ja opiskelijoista. Pöydällä on kaupungin virallinen pöytästandaari ja sininen lelulinja-auto. Video, julkaistu joensuu_idassa IG-sivulla 3.9.2020.
70. Outi Vilminko, *Susikuvien semioottista tulkintaa Suomalainen sotienjälkeinen kuvataide ihmisen ja luonnon suhteen kuvaajana*. Lapin yliopisto 2014, 2, 84, <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61582/Vilminko.Outi.pdf?sequence=> (20.11.2019).
71. Ismo Björn, Rajalla ja ytimessä. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. SKS 2014, 14.
72. Messengerviesti Henna Heiskaselta Oona Ilmolahdelle 6.11.2019; Vilminko 2014, 83–85.

merkiksi 1980-lukulainen rockin Joensuu-ilmiö jäi tuolloin reunustamaan Joensuuta; kaupunki näyttäytyi paikkana, jossa monien nuorten miesten pääasiallinen tehtävä oli kasvaa särmikkäiksi rock-muusikoiksi. Ehkä *Kosiosusi* rinnastuu myös kuvitelmaan luovista yksilöistä (miehistä), jotka synnyttävät omalatuista kulttuuria – esiintyyhän susi kaupungin mainosvideossa myös Ilosaari-rockin lavalla.⁷³

Kestävyyden ja kuohun stillkuvat

Laajakulmakuvassa avautuu sininen järvenselkä, jonka keskellä meloo mies SUP-laudalla. Kamera ajaa lähemmäs ja näemme nuoren miehen kasvot ja jalkaproteesin. Taustalla alkaa kaikua kevyenkirkas cover-versiointi Pariisin Kevät-yhtyeen kappaleesta *Imatrankoski* (2011), jossa kirkas naisääni taustoittaa vedellisiä maisemia; videon edetessä mies syö mansikoita suihkulähteessä ja artisti soittaa kitaraa märkäpuvussa järvessä maaten, kunnes lopulta tullaan kuvaan, jossa eri-ikäisiä ihmisiä nauttii kesäpäivästä vesialtaan äärellä, saippuakuplat lentävät, ajetaan sirkuspyörällä, jongleerataan ja grillissä paistuiivat makkarat. Hymyilevä bändi tulee esille ja kukkaseppeläinen artisti laulaa:

Ja silloin ei / ei sanota elämälle ei / annetaan
sen virrata / lävitsemme kuin vesi Imatrankos-
kessa – kuohuta / Ei vielä luovuta – ei ...

Sanojen myötä kiinnitytään paikkaan: nyt seurataan Imatran matkailun edistämiseen tehtyä mainosta. Video päättyy kuvaan Imatrankoskesta, jonka päällä lukee ”Kansallisihme”.⁷⁴ Pääkaupunkiseudun elokuvateattereissa ja sosiaalisessa mediassa kesällä 2019 pyörinyt kesäfiilisvideo tavoitti yli 380 000 katsojaa jatkaen keväällä 2018

luotua Kansallisihme-brändikampanjaa. Kampanjan myötä Kansallisihme-matkailusivuston kävijämäärä kasvoi sata prosenttia.⁷⁵ Videosta tehtiin myös rock-henkinen talviversio, jonka alussa miesartisti soittaa laiturilla jäästä tehtyä selloa.⁷⁶ Mainosvideoiden *stillkuvia* on käytetty Imatran matkailusivun kuvituksena.

Imatra kiinnittyy matkailubrändäyksessä voimakkaasti kahteen kohteeseen, Imatrankoskeen ja Vuokseen. Tärkeimpiä matkailutapahtumia paikkakunnalla ovatkin juuri koskinäytökset, joissa vesi päästetään vyörymään joenuomaan.⁷⁷ Kuohuva koski on enimmäkseen sosiaalisen mielikuvituksen tasolla elävä imaginaari, sillä energialaitoksen pato on muuttanut veden virtausta. Sekä luonto että kulttuuri kytketään tarinaan *Kalevalassakin* mainitusta Imatrankoskesta, ”Kaakkois-Suomen ainoasta kansallismaisemasta”. Selityksen myötä brändin nimi avautuu, ”ihme” paikantuu karelianismiin ja paikan historiaan matkailukohteena:

Imatra on erityinen paikka, suoranaisten ihme. Karjalan parhailla laulumailloilla sijaitseva kaupunki vetää puoleensa tapahtumia ja nähtävyyksiä, jotka jo yksin herättävät huomiota. Imatralle niitä on keräytynyt useita.⁷⁸

Asu Imatrallo -sivulla todetaan kaupungin tarjoavan laadukkaan ympäristön luonnonläheisyytensä ja sopivan kokonsa ansiosta, ja erityisen viehätysvoiman kaupungille antavat Vuoksi, rikas maisema ja eri aikakausien rakennuskanta. Kuvituksena ovat kosken kuohut.⁷⁹ Vesistöt näkyvät myös kaupunkilaisille suunnatussa arkipäivän tiedotuksessa. Se esiintyy kuvissa paitsi luonnonkauniina maisemana myös paikallisuutisten kuvittajana, kuten taustana Runebergintortulle,

73. Pekka Suutari, Farkut verkkarihousuun. Populaarimusiikkia Pohjois-Karjalasta. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. SKS 2014, 375–378.

74. Imatran kaupungin Youtube-tili, kesäfiilis-matkailuvideo julkaistu 15.9.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=2wPHZqIyGQ> (12.10.2020). Video oli osa Vuoden paras loma -kampanjaa, joka levisi mainoksin eteläisen Suomen alueelle.

75. Imatra.fi: Markkinointikampanjoilla runsaasti näkyvyyttä Imatralle, https://www.imatra.fi/uutinen/2019-09-09_markkinointikampanjoilla-runsasti-naikyvytta-imatralle-koskinaytoksilla (2.1.2020).

76. Imatran kaupungin Youtube-tili, ”talvifiilis”-matkailuvideo, julkaistu 11.3.2019 <https://www.youtube.com/watch?v=wsWFOcYoI> (12.10.2020).

77. Koskinäytöksissä oli 35 000 kävijää kesällä 2018. Imatra.fi: Markkinointikampanjoilla runsaasti näkyvyyttä Imatralle, koskinäytöksillä ennätysyleisö, https://www.imatra.fi/uutinen/2019-09-09_markkinointikampanjoilla-runsasti-naikyvytta-imatralle-koskinaytoksilla (2.1.2020).

78. Imatran kaupungin matkailusivut, <https://kansallisihme.fi/fi/imatra> (1.4.2019).

79. Imatra: Asuminen ja ympäristö, <https://www.imatra.fi/asuminen-ja-ymp%C3%A4rist%C3%B6>, (4.11.2019).

Imatra-tikkarille tai kaupunkipyöräilijöille.⁸⁰ Kuvia sanoittavat tekstit liittyvät usein kiintymykseen: "Vuoksi on joka valossa kaunis."⁸¹ Vuoksi edustaa kaupunkilaisille pysyvyyttä; poikkeuksellisen vähälumisena talvena todetaan, että vaikka talvi on ollut "kerrassaan kumma", on Imatralla onneksi Vuoksi, joka on "aina upea."⁸² On esitetty, että kaupungin visuaalinen kuvasto ei ole kaukana kaupunkilaisten mielen maantieteestä.⁸³ Kun verkossa julkaistava *Imatran asukaslehti* teki vuoden 2018 alussa kyselyn asukkaiden Imatraan liittyvistä mielikuvista, nosti valtaosa seitsemästä kymmenestä vastaajasta imatralaisuuden ytimeksi kosken ja Vuoksen.⁸⁴

Joki ja sen yli kulkevat sillat raamittavat myös Joensuun mielen maantiedettä, joskaan ne eivät pääsee päärooliin maiseman kuvittajana, vaan visuaalista ilmettä hallitsevat enemmän torin

■ Kuva 2. Villi Vuoksen virta, kansallishme-brändin taustalla oleva Imatrankoski, pääsee koskinäytöksissä virtaamaan vielä vapaana ja toisintuu katsojien kuvissa myös sosiaaliseen mediaan. Koski on avaintekijä, joka nitoo yhteen 1800-luvun Karjala-innostuksen, turismin ja Imatran luonteen luonnonläheisenä, dynaamisena rajakaupunkina. Kosken kuohut ovat päätyneet myös kaupungin viralliseen logoon. Kuva: imatra.kuvat.fi.

ympäristö ja urbaani kulttuurielämä. *VisitKarelia*-matkailusivustolla Joensuuta kutsutaan seitsemän sillan kaupungiksi, joka on "sekoitus virkeän kaupungin sykettä ja maalaisidylliä". Erityisnostot saavat Pielisjoki, Kolin läheisyys ja Ilosaarirock.⁸⁵ Visuaalisen ilmeen uudistamiseen liittyvässä kyselyssä vastaajat (noin 800) valitsivat Joensuuta ilmentäviksi paikoiksi Ilosaaren, torin, Pielisjoen,

80. Esim. Imatran kaupungin IG-päivitykset 5.2.2020, 4.8.2019 ja 10.7.2019.

81. Imatran kaupungin IG-päivitys 29.1.2020.

82. Imatran kaupungin IG-päivitys 17.2.2020.

83. Vuoksen emotionaalisesta merkityksestä ks. Kristiina Korjonen-Kuusipuro, *Yhteinen Vuoksi. Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin*. Oulun yliopisto 2012.

84. Joen, kosken ja luonnonpiirteiden lisäksi kaupungin nimi herätti miellelyhtymän iloisuudesta; "iloinen karjalaiskaupunki", "iloiset karjalaiset", "ilo ja valo", "iloiset ihmiset", "iloisii ihmisiä", "iloiset itäsuomalaiset ihmiset". Imatralaisia ajatuksia. Imatran kaupungin asukaslehti 1 (2018), <https://issuu.com/mainostoimistodominus/docs/asukaslehti012018/2>, 4-5.

85. *VisitKarelia* Joensuu <https://www.visitkarelia.fi/fi/Kohteet/Joensuu> (15.10.2019).

sillat, Laulurinteen, kaupungintalon, Jokiaseman, Botanian, yliopiston ja Taitokorttelin.⁸⁶

Lappeenranta hyödyntää omakuvassaan paikallisuuttoa ja etenkin Saimaalle avautuvia maisemia, mutta kuntabrändäyksessä kaupunki keskittyy erityisesti kestävyden ajatukseen. ”Vaihda kuplasi vihreämpään”, kehottaa Lappeenrannan kaupungin Facebook-sivulla pyörivä vihreäsävyinen video. Videolla liikkuu opiskelijoita, äiti ja lapsi sekä pyöräilevä mies.⁸⁷ *Lappeenrantaan.fi* -sivuston kampanja esittää kysymyksen ”Kylästänyt harmaaseen?”, jonka jälkeen ruudulle ilmaantuu vihreäsävyisiä tuokiokuvia ja kehoitus vaihtaa kupla vihreään.⁸⁸ Kaupunki on luonut kestävyden ympärille ilmastopääkaupunkibrändin, jolla on vahva yhteys toiminnan tasoon. Lappeenrannassa vuonna 2009 käyttöön otetussa markkinointilogossa pääväreinä ovat sininen ja vihreä: vihreällä korostetaan kaupungin kestävä kehityksen tavoitteita, luonnonläheisyyttä, uusiutuvaa energiaa ja metsäteollisuutta, sininen viittaa Saimaaseen ja Suomeen.⁸⁹ Logoon liitetty teksti ”Lappeenranta – kansainvälinen yliopistokaupunki” luo mielikuvaa kaupungista, joka pohjaa käytäntönsä tutkittuun tietoon. Ajatusta vahvistaa vuonna 2014 lanseerattu Suomen ilmastopääkaupunki -teema.⁹⁰

Ilmastopääkaupunkipainotus näkyy Lappeenrannan kaupungin ja yliopiston (LUT) yhteisellä avaussivulla, jossa *Greenreality*-brändin sivusto nousee tasavahvana linkkinä kaupungin ja korkeakoulun kanssa. Kyseisellä sivustolla, joka sisälsi uskaltamiseen ja tekemiseen liittyviä englanninkielisiä väittämiä,⁹¹ herättää mielikuvia koulutuksen ja tutkimuksen kaupungista.

Lupaus siitä, että Lappeenrannan vihreä tulevaisuus syntyy uskaltamalla ja tekemällä, saa kannattelupohjaa, kun Lappeenranta voitti vuonna 2020 *European Green Leaf Award 2021* -palkinnon olemalla toinen Euroopan vihreimmistä alle 100 000 asukkaan kaupungeista. Tästä ilmoitettiin kaupunkilaisille Instagram-tilin iloisella kuvalla ja tekstillä ”Myö tehtiin se!”⁹² Finaalin aikana kaupungilla nähtiin vihreätaustaisia digitaalisia näyttöjä ja julisteita, joissa kerrottiin, että ”myö ollaan Euroopan vihrein kaupunki -finalisti!”⁹³ Brändillä on vahva yhteys kaupungin toimintaan, ja murteen käytöllä luodaan mielikuvaa kaikkien kaupunkilaisten yhteisestä hankkeesta.

Rajakaupungit

Sorjonen päättää viedä perheensä idylliseen pikkukaupunkiin lähelle Venäjän rajaa vietääkseen hiljaista, rauhallista elämää. Mutta kuinka rauhallista on elämä kahden maailman välisellä rajalla?⁹⁴

Lappeenranta 2010-luvulla brändännyt rikosarja *Sorjonen* (engl. *Bordertown*, 2016–2019) on osaltaan jatkanut rajaseutualueen eksotisoimista. Lappeenranta-aiheisen käsikirjoittajan luomassa *nordic noir* -televisiotuotannossa Suomen ja Venäjän välistä rajaa hahmotetaan nojaamalla mielikuvaan kylmän sodan aikaisesta esiripusta, joka erottaa kaksi saavuttamattoman erilaista maailmaa. Sorjonen on maakuntakarjalaisuuden näkökulmasta kiinnostava ilmiö: kansainvälisestäkin menestynyt tuotanto hyödyntää itärajan ja rajaseutuun liittyviä pelkoja ja eksotiikkaa, ja sarjan *bordertown*-kuvastoa on hyödynnetty

86. Joensuun kaupungin viestinnän käsikirja, <https://www.joensuu.fi/web/viestinnan-kasikirja/kuvamaailma> (27.9.2019).

87. Lappeenranta City -FB-tilin julkaistu 12.12.2019.

88. Lappeenranta: Kaikki luonnollisesti lähempänä, <https://www.lappeenrantaan.fi/> (6.3.2020).

89. Sähköpostitiedonanto Mirka Kristiina Rahmanilta Oona Ilmolahdelle 8.10.2019; Lappeenrannan tunnukset <https://www.lappeenranta.fi/fi/Kaupunkimme/Lappeenrannan-tunnukset> (1.4.2019); Lappeenrannalle uusi logo. Yle uutiset 25.6.2009, <https://yle.fi/uutiset/3-5273002> (9.10.2019).

90. Lappeenranta sai ilmastopääkaupunki-arvonimen vuonna 2014 WWF:ltä sijoituttuaan *Earth Hour City –Challenge*:ssa 14 parhaan joukkoon. *Elämää & Energiaa* 1 (2016), <https://issuu.com/lappeenrannanenergiaoy/docs/lre-elamaajaenergiaa-1-2016-issuu> (24.2.2020); *Greenreality* Lappeenranta, <https://www.greenreality.fi/lappeenranta/green-lappeenranta-vihrea-lappeenranta> (24.2.2020). <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Viestinta/Viestintaohje/Markkinointi>; Lappeenrannan kaupungin viestintäohje 21.1.2019, <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Viestinta/> (3.5.2019, 24.2.2020, 10.10.2020).

91. In Lappeenranta we do/discover/search/dream/challenge/love/create/dare (4.11.2019).

92. Lappeenranta IG-päivitys 8.10.2020.

93. Imatran kaupungin IG-päivitys 26.5.2020.

94. Käännös englannin kielestä, OI. Fisher King, *Bordertown*, <https://www.fisherking.fi/projects/bordertown/> (24.2.2020); <https://www.lappeenranta.fi/en/-/City-services/Travel/TV-Series-Bordertown> (3.5.2020).

kaupunkikuvan tarinallistamisessa.⁹⁵ Kaupungin verkkosivuilla kerrotaan Sorjosen tummien rikosten tapahtuvan ”aurinkoisessa Itä-Suomen suvessa ja idyllisessä Lappeenrannassa sekä rajan toisella puolella Pietarissa”.⁹⁶ Kuvauspaikkakierroksilla on voinut ottaa selfien pahvi-Sorjosen kanssa ja päästä kurkistamaan paikkoihin, joihin turisteja ei tavallisesti vietäisi.⁹⁷

Televisiotuotannon mystifioima kahden maailman välinen eronteko on kaukana arkitodellisuudesta. Yksi esimerkki tästä on se, että Lappeenrannan ja Imatran kaupunkien verkko- viestinnässä rajan ylittämällä ja rajan yli tehtävällä yhteistyöllä on näkyvä rooli. Painotuksen tärkeydestä kertoo se, että Lappeenrannan ja Imatran kaupunkien verkkosivut logoineen on käännetty venäjän kielelle. Molempien kaupunkien viestintäohjeissa mainitaan kansainvälisen tiedotuksen painottuvan Venäjälle ja Eurooppaan viestinnän pääkielten ollessa englanti ja venäjä.⁹⁸ Lappeenrannan kaupunki toimii myös venäläisessä *Vkontakte*-nimisessä sosiaalisessa mediassa Pietarin toimistonsa⁹⁹ välityksellä. Lappeenrannan piirteiksi mainitaan *Vkontakte*- tiedotuksessa määreet rennon asiallinen, iloinen, vieraanvarainen, helposti lähestyttävä, luotettava ja mielenkiintoinen.¹⁰⁰ Imatran kaupungilla on matkailijoille tarkoitettua venäjänkielisen Facebook-profiilin lisäksi erilliset sivunsa paikkakunnalla asuville venäläisille.¹⁰¹

Imatralla raja on 2000-luvulla ollut sekä puheen että arkikäytäntöjen tasolla huokoinen. Kaupungin kotisivuilla sekä yrityksille että mahdollisille uusille asukkaille painotetaan

■ Kuva 3. Televisiotuotanto Sorjonen (*Bordertown*) toisintaa Lappeenrannan rajakaupunki-identiteettiä yhdistäen pohjoismaisen *Nordic noir* -genren Venäjän rajaseutuun. Raja on samanaikaisesti eksotisoitu ja arkinen. Tekijänoikeudet: Fisher King Oy.

rajan läheisyyttä, sen tuomia taloudellisia etuja ja lyhyttä välimatkaa Pietariin.¹⁰² Verkossa julkaistussa strategiassa Imatran kerrotaan olevan elinvoimainen ja vireä sekä kansainvälinen hyvinvoinnin ja yrittämisen rajakaupunki, jossa

95. Mirka Rahman, Tervetuloa Sorjosen Lappeenrantaan! Kuntaliiton verkkosivut 27.2.2019, <https://www.kuntaliitto.fi/blogi/2019/tervetuloa-sorjosen-lappeenranta> (10.10.2020).

96. Sorjonen. Lappeenrannan rajaseudulla kohtaa kaksi maailmaa, <https://lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Matkailu-ja-tapahumat/TV-sarja-Sorjonen> (3.5.2020).

97. Piia Kaskinen, Lappeenrannassa pääsee Sorjosen jäljille — kierrokset tv-sarjan kuvauspaikoilla alkavat perjantaina. *Etelä-Saimaa* 5.6.2017, <https://esaimaa.fi/uutiset/lahella/534f7783-87fo-4ee4-8bfd-2b7976cdb547> (9.10.2020).

98. Lappeenrannan kaupungin viestintäohje 21.1.2019, <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Viestinta/> (3.5.2019, 24.2.2020, 10.10.2020), 26; Imatra-konsernin viestintäohjeet 2019, 19 https://dtunlom52ggmx.cloudfront.net/sites/default/files/atoms/files/Imatra_viestint%C3%A4ohje_L8%2014.10.19%20korjattu.pdf, viimeinen päivitys 14.10.2019 (11.10.2020).

99. Pietarin toimisto, <https://lappeenranta.fi/fi/Kaupunkimme/Kansainvalisyys/Venajayhteisty/Pietarin-toimisto> (1.4.2019).

100. Lappeenrannan kaupungin viestintäohje 21.1.2019, <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Paatoksenteko-ja-talous/Viestinta/> (3.5.2019, 24.2.2020, 10.10.2020). VKontaktin Lappeenrannan ja Imatran matkailua markkinoivalla gosaimaa-sivulla on yli 80 000 seuraajaa, <https://vk.com/gosaimaa> (12.10.2020).

101. Imatra-konsernin viestintäohjeet 2019, https://dtunlom52ggmx.cloudfront.net/sites/default/files/atoms/files/Imatra_viestint%C3%A4ohje_L8%2014.10.19%20korjattu.pdf, viimeinen päivitys 14.10.2019 (11.10.2020). Город Иматра -FB-sivulla oli 10.10.2020 906 seuraajaa.

102. Asu Imatralla: *Pieni kaupunki, suuren kaupungin mahdollisuudet*, [www.asuumatrala.fi](http://asuumatrala.fi) (1.4.2019); <http://investinimatrala.fi/> (1.4.2019); *Rajat ylittävät sähköinen kaupankäynti*, <http://investinimatrala.fi/cross-border-ecommerce> (17.10.2020).

asukkaat ja elinkeinoelämä toimivat ”naapurien ja ympäristön kanssa sopusoinnussa.”¹⁰³ Yhteys entiseen Ensoon, nykyiseen Svetogorskiin, on tiivis, ja kaksoiskaupungissa rajan ylittäminen on arkipäiväistä.¹⁰⁴ Yhteys on läheinen myös Pietariin, jonne mahdollisesti suuntautuvaa henkilöliikenteen junareittiä on 2020-luvun taitteessa valmisteltu Imatralla innokkaasti.¹⁰⁵

Rajapainotus näkyy myös Imatran visuaalisessa ilmeessä ja siihen liittyvissä iskulauseissa. Vuonna 2017 käyttöön otettu logo on murretun punainen kosken kuohuja jäljittelevä kuvio, jossa liikkeen vaikutelmaa vahvistaa slogan ”Rajat ylittävää voimaa”. Lauseella viitataan paitsi rohkeaan tekemiseen myös paikkakunnan sijaintiin valtioiden rajalla, joka on ”mahdollisuus eläviin kansainvälisiin yhteyksiin niin kulttuurin, urheilun kuin liiketoiminnan tasolla.”¹⁰⁶ Punaisen-oranssi väri, rajan ja liikkuvuuden korostaminen sekä uuteen värimaailmaan liitetyt piirteet, kuten vieraanvaraisuus, lämpö, energisyys, ilo, innostuneisuus ja uudistuminen¹⁰⁷ veivät imaginaarin painotusta aikaisemman sinivihreän logon¹⁰⁸ luontomielikuvista kohti rajaseutuun liittyvää tarinaa.

VisitLappeenranta-sivulla nostetaan näkyvästi esille rajakaupunki-identiteetti ja kansainvälisyys sekä niiden näkyminen kaupunkikuvassa ja pal-

veluissa.¹⁰⁹ Vanha sotilaslinnointus on matkailun edistämiseen suunnatun Instagram-tilin yleisin kuva-aihe.¹¹⁰ Kaupungin kotisivuilla kerrotaan, että linnointus on tärkeä osa suomalaisten, venäläisten ja ruotsalaisten yhteistä kulttuuri-perintöä, ehtihän ruotsalaisten rakennuttama linnointus olla osa venäläistä Lappeenrantaa lähes parisataa vuotta.¹¹¹ Sittenmin 1960-luvulla huomattiin Lappeenrannalla olevan mahdollisuuksia kehittyä Kaakkois-Suomen keskuksiksi, ”vanhan iloisen Viipurin” manttelinperijäksi. 2000-luvun alussa keskusteltiin Imatran, Joutsenon ja Lappeenrannan yhdistämisestä, jolloin muodostuisi vahva ”Saimaankaupunki”.¹¹² Verkkoisivuilla muistutetaan, että Lappeenrannan ja Viipurin väliset yhteydet rakentuivat viimeistään 1970-luvulla, ja ne virallistettiin naapurikaupunkisopimuksessa vuonna 1987. Lappeenrantaan perustettiin vuosituhannen vaihteessa Venäjän konsulaatin toimipiste, ja Lappeenrannasta muotoutui suosittu venäläisten ostosmatkailukohde. EU:n kumppanuusohjelma (*Northern Dimension Cross Border City*) käynnistyi vuonna 2006, ja siinä olivat mukana Lappeenrannan lisäksi Imatra ja Joutseno.¹¹³

Kahden valtakunnan rajalla sijaitsemisen lisäksi kaupungit ovat osa Karjalan maantieteellistä aluetta. Karjalaisuutta käsitteenä ja sanana

103. Strategian toimeenpano-ohjelma 2018-2012. <https://www.imatra.fi/sites/default/files/atoms/files/Strategian%2Btoimeenpano-ohjelma%2B2020-2021%2Bp%C3%A4ivitys%2B1.10.2019.pdf> (10.10.2020).
104. Pertti Joenniemi, Kaksoiskaupungit osana Euroopan alueellistumista. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Jani Karhu (toim.) *Moniääninen Imatra*. Imatran kaupunki 2012, 30-45; Virpi Kaisto, Kaksoiskaupungin tarina. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Jani Karhu (toim.) *Moniääninen Imatra*. Imatran kaupunki 2012, 148-175.
105. Pitkään odotettu Imatra-Imatrankoski - raja - radan yleissuunnitelma hyväksyttiin, <https://www.ekarjala.fi/liitto/pitkaan-odotettu-imatra-imatrankoski-rajaa-radana-yleissuunnitelma-hyvaksyttiin/> (2.4.2020); Strategian toimeenpano-ohjelma 2018-2012, <https://www.imatra.fi/sites/default/files/atoms/files/Strategian%2Btoimeenpano-ohjelma%2B2020-2021%2Bp%C3%A4ivitys%2B1.10.2019.pdf> (10.10.2020); Imatran kaupungin IG-päivitys 28.9.2019.
106. Imatran brändikäsikirja, https://www.imatra.fi/sites/default/files/atoms/files/Imatra_brändikäsikirja_2017.pdf (3.5.2019).
107. Imatran kaupunki: Imatran kaupunki uusii ilmeensä, https://www.imatra.fi/uutinen/2017-06-19_imatran-kaupunki-uusii-ilmeensa%3%A4-imatra-rajat-ylitt%C3%A4v%C3%A4C3%A4-voimaa (30.9.2019); Anu Pakarinen, Imatran kaupunki uusii brändiään. *Etelä-Saimaa* 20.6.2017, <https://esaimaa.fi/uutiset/lahella/2448d011-f2e8-4ad1-803e-7d07e104dc81> (28.9.2019).
108. Vuonna 2011 lanseeratun logon värimaailma painottui luontoon ja Saimaaseen, ja mielikuvaa täydensi lause ”Saimaan sylissä, Vuoksen varrella”. Imatran kaupungin graafinen ohjeisto, <https://docplayer.fi/10004712-Imatran-kaupunki-graafinen-ohjeisto.html> (28.9.2019).
109. VisitLappeenranta, <https://www.visitlapeenranta.fi/fi/Teemat-ja-tarinat/7-syyta-suunnata-Lappeenrantaan> (1.4.2019).
110. Visitlapeenranta_official -IG-tili.
111. Elävä linnointus kiehtoo paikkakuntalaisia ja matkailijoita, <https://www.lapeenranta.fi/fi/Kaupunkimme/Linnointus> (1.4.2019).
112. Pekka Rautio, Jaetun maakunnan identiteetti. Maakuntalehti Etelä-Karjalan alueidentiteetin muovaajana. *Alue ja Ympäristö* 39:1 (2010), 32.
113. Naapurikaupunki Viipuri, <https://www.lapeenranta.fi/fi/Kaupunkimme/Kansainvalisyys/Venajayhteistyö/Naapurikaupunki-Viipuri> (1.4.2019).

käytetään digitaalisessa viestinnässä suhteellisen vähän. Lappeenrannasta kerrotaan löytyvän ”modernia karjalaisuutta”,¹¹⁴ ja kaupungin vesitornista on useana kesänä soitettu laulua *Karjalan kunnaillla*.¹¹⁵ Imatran mainitaan olevan ”eläväinen karjalaiskaupunki”,¹¹⁶ ja vuosittain valittavan Imatran Inkerin asuna on feresi, rajakarjalaisen naisen perinneasu.¹¹⁷ Lappeenrannan kaupungin digitaalisessa omakuvassa uskaltaminen ja tekeminen tulevat esille mainoslauseissa ja kuvamaailmassa. Samoja piirteitä liitetään karjalaisuuteen myös *Karjalaisuus 2000-luvulla* -keruuaineistossa: vanhoilla kauppapaikoilla on totuttu auktoriteettien vaihtumiseen ja kanssakäymiseen vieraiden kanssa, myös ilman yhteistä kieltä.¹¹⁸ Kokemuskertomusaineistossa karjalaisuuteen liitettyjä piirteitä ovat sosiaalisuus, yhteisöllisyys, iloisuus, huumorintaju, puheliaisuus, vieraanvaraisuus ja tunteellisuus sekä musikaalisuus ja taiteellisuus.¹¹⁹ Myös Imatran asukaslehden kyselyssä paikalliset nostivat kaupunkia määrittäväksi piirteeksi iloisuuden.¹²⁰ Kaupunkien viestintää ja kokemuskertomuksia yhdistää karjalaisiksi miellettyjen piirteiden käyttö; etenkin iloisuus, vieraanvaraisuus ja ”eläväisyys” (Imatra ja Lappeenranta) sekä huumori (Joensuu) toistuvat kuvallisissa ja tekstuaalisissa ilmaisuissa.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa on arvioitu kolmen urbaanin yhteisön, Joensuun, Imatran ja Lappeenrannan, digitaalisissa viestintäkanavissa itsestään tuottamia sosiaalisia imaginaareja. Aineiston perusteella voidaan esittää neljä keskeisintä huomiota: 1) Siirtyminen digitaaliseen viestintään on vaikuttanut kaupunkien omakuvan tuottamisen

tapoihin ja dynamiikkaan sekä sisältöön, kun kaupunkilaisilla on ollut mahdollisuus osallistua kollektiivisen yhteisön sosiaalisen kuvituksen tuottamiseen. Viestinnän sähköistyminen ja somemaailma ovat lisänneet kaupunkilaisten osallistumista yhteisistä symboleista käytyyn keskusteluun, symboleiden määrittelemiseen ja niiden kautta yhteisön julkikuvan rakentamiseen sekä ulos- että sisäänpäin. 2) Paikallinen luonnonmaisema on urbaanissakin ympäristössä keskeinen julkisen omakuvan rakennuspuu, ja luonto-Suomen kuvasto on saanut lisää kannattelevuutta 2000-luvulla korostetun kestävään elämäntapaan liittyvän painotuksen myötä. 3) Kaupungit brändäävät itsensä dynaamisiksi ja rohkeiksi ylijalaisiksi tai rajanlikeisiksi itäsuomalaisiksi yhteisöiksi. Valtiorajan ylittäminen on niiden markkinoinnin ja viestinnän keskeisimpiä profiilin rakentajia. 4) Karjalaisuus ilmaistuna pitkän historian puna-musta-värinä on antanut 2010-luvulla osittain tilaa modernissa viestinnässä sinivalkoiselle, yleissuomalaisiksi mielletylle väriskaalalle. Karjalaisuutta vaalitaan kuitenkin edelleen kulttuurisena ilmauksena, tanhuina, ruokana ja ”Karjalan kansan” perinteisillä luonteenpiirteillä.

Tilanteessa, jossa paikallista omakuvaa tuotetaan verkossa abstraktilla ja yleissuomalaisella tai -pohjoismaisella tasolla, näyttää kaupunkilaisilla olevan tarve sitoa se paikkaan ja kansalaisten omiin käsityksiin paikallisuudesta. Digitaalisen omakuvan tuottamista rytmittää sisällön säätely ja aitouden ajatus. Yhtäältä kaupungeille on luotu tarkasti määritellyt luonteet, joita tulee ilmentää määrättyillä tavoilla, toisaalta visuaalisen kerronnan halutaan olevan aidoissa paikoissa tapah-

114. Tervetuloa Lappeenrantaan!, <https://www.visitlappenranta.fi/fi/Teemat-ja-tarinat> (1.4.2019).

115. Lappeenranta IG-päivitys 5.6.2019; Visitlappenranta_official IG-päivitys 5.6.2019.

116. Imatra: Muuta meille, <https://www.imatra.fi/ota-yhteytta/muuta-meille> (3.5.2019, 12.10.2020).

117. <https://www.imatra.fi/tietoa-imatrasta/imatran-inkeri> (16.4.2019).

118. SKS KRA Karjalaisuus 2000-luvulla (43).

119. SKS KRA Karjalaisuus 2000-luvulla. Luonteenpiirteiden ja henkilökohtaisten ominaisuuksien tasolla karjalaisuus merkitsi vastaajille (tässä huomioitu 75 vastausta) muun muassa juuria, ylpeyttä, rohkeutta, sopeutumista ja/tai sinnikkyyttä (54 %), puheliaisuutta, vilkkautta, ja sosiaalisuutta (31 %), iloa, naurua ja huumoria (29 %), vieraanvaraisuutta (27 %), musiikkiperinnettä ja musikaalisuutta (31 %) sekä tunteellisuutta, herkkyyttä (15 %). Esimerkiksi vuonna 1983 syntynyt lappeenrantalainen nainen on yhdistänyt karjalaisuuteen murteen, ruokakulttuurin, pääsiäisperinteet ja rotinat, runsaat tarjoilut, iloisuuden, vilkkouden ja evakkotaustan sekä huumorintajun, nopeatempoisuuden ja tilanteentajun, ks. SKS KRA. Karjalaisuus 2000-luvulla (43). Ns. ”ystävällisyyden tulkintarepertuaaria”, aidon välittämisen, avoimuuden ja ystävällisyyden näkymistä matkailuyrittämisessä on avattu myös Via Karelia matkailusivulla, ks. Via Karelia -blogi, *Karjalaisuus on tahtotila*, <https://viakarelia.fi/karjalaisuus-on-tahtotila/> (8.10.2020). Toiseksi karjalaisuuden tulkintarepertuaariksi nimettiin ruokakulttuuri. Via Karelia linkitty Pohjois-Karjalan alueeseen.

120. Seuraavia määritelmiä nousi esille: ”iloinen karjalaiskaupunki”, ”iloiset karjalaiset”, ”ilo ja valo”, ”iloiset ihmiset”, ”iloisii ihmisiä”, ”iloiset itäsuomalaiset ihmiset”. Imatralaisia ajatuksia. *Imatran kaupungin asukaslehti* 1/2018, 4–5.

tuva aitojen paikallisten ihmisten toimintaa. Kaupunkien sähköinen viestintä voidaan nähdä monikanavaisena ja verkottuneena toimintana, jossa viestintätoimihenkilöt vuoropuhelevat paikallisyhteisön jäsenten kanssa. Jos virallisen viestinnän luoma kuva koetaan vääränlaiseksi, asia on helppo nostaa esille sosiaalisen median kanavissa, ja tämä johtaa usein siihen, että kaupungin viestinnän on muokattava linjaansa. Sosiaalisen median käyttäjät myös rakentavat imaginaareja hyödyntämällä kuntien virallisia aihetunnisteita vaikuttaen paikoista rakentuvaan visuaaliseen kuvaan.

Useimpien suomalaisten kaupunkien kotisivuilla keskeisessä roolissa olevat luontokuvat edustavat yleissuomalaisuutta. Jälkmodernin yhteiskunnan elämyksellisyyttä korostavassa ajattelussa kaupunkibrändäyksen tuottamien paikalliskuvausten on todettu olevan yllättävän samankaltaisia.¹²¹ Imatran ja Lappeenrannan kohdalla luontoon markkinoitu maisema on sidottu vahvasti paikalliseen luontoon, etenkin vesistöihin. Imatra keskittyy Vuoksen vesistöön, kun taas Lappeenrannan luontokuvan tuottaminen yhdistyy vahvasti urbaaniin ja rakennettuun ympäristöön: luonto esitetään rakennetun ympäristön rinnalla. Urbanin Lappeenrannan luontosuhteesta tekee myös kestävä kehitys ja sen ohella yliopiston ja tutkimuksen brändääminen kaupungin ydinsanomaksi.

Luonnonmaiseman lisäksi kaupunkiviestintä kontekstoituu maantieteelliseen paikkaan, jota konkretisoi mainittujen yhteisöjen reunamilla kulkeva valtionraja. Mielikuvia ei kuitenkaan pysäytetä rajalle, vaan kaupungeissa oma toimijuus hahmottuu ylijarjaisesti tiedostaen, että Karjala jatkuu myös rajan toisella puolella. Tutkitut kaupungit suhtautuvat rajaan kulttuurisena ja historiallisena tosiasiana korostaen liikkuvuutta ja rajan monitasoista ylittämistä. Toisen maailmansodan jälkeen luotuja, pääosin menetykseen liitettyjä karjalaisuusimaginaareja toistetaan

kuntien viestinnässä nykyään enää harvakeen, mutta karjalaisuuteen liitettyihin piirteisiin viittaavat muun muassa huumorin, dynaamisuuden ja iloisuuden korostaminen; kunnista luoduissa persoonissa on samoja ominaisuuksia, joita liitetään ”karjalaiseen luonteeseen”.

Syntyjään digitaalisen aineiston käyttäminen tutkimuksen primaarilähteenä on tärkeää, sillä moderneja identiteettejä tuotetaan nykyisin ja enenevässä määrin tulevaisuudessa pääosin sähköisillä alustoilla. Digitodellisuuden vuorovaikutteinen luonne poikkeaa perinteisten arkistolähteiden tavasta tuottaa tietoa menneisyydestä, mikä vaatii historioitsijoilta uudenlaista asennoitumista tutkimusaineistoihin. Vuorovaiikutteisuus nostaa esille seikkoja, joita perinteisemmät lähdeaineistot eivät tavoita, ja maakuntakarjalaisten alueimaginaarien tuottamisesta olisi staattisemmalla lähdeaineistolla syntynyt todennäköisesti toisenlainen kuva. Sosiaalisen median välityksellä avautuu toimintakenttä, jossa uudet urbaanit imaginaarit muodostavat vaihtoehtoisia kertomuksia menetyksen karjalaisuudelle, mutta jossa historiallisilla mielikuvilla on paikallisesti edelleenkin keskeinen merkitys.

FT **Ilmolahti Oona** työskentelee projektitutkijana Itä-Suomen yliopistossa.

Sähköposti: oona.ilmolahti@gmail.com.

Maria Lähtenmäki on professori Itä-Suomen yliopistossa. **Sähköposti:** maria.lahtenmaki@uef.fi.

FM **Anssi Neuvonen** on tohtorikoulutettavana Itä-Suomen yliopistossa.

Sähköposti: anssi.neuvonen@uef.fi.

FT **Sinikka Selin** työskentelee projektitutkijana Itä-Suomen yliopistossa. **Sähköposti:** sinikka.selin@uef.fi.

121. Mia Vepsäläinen, *Tarjolla Saimaan Venetsiat. Savonlinna ja Varkaus esimerkkeinä paikkakuvausten kutoutumisesta ylipaikallisen ja paikallisen historiallisiksi kudelmiksi*. Joensuun yliopisto 2007, https://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-458-966-6/urn_isbn_978-952-458-966-6.pdf (10.9.2019).

Tuula Juvonen

Historiantutkimusta toisin katsoen

Suomessa seksuaalisuuden tutkimus on historiantutkimuksen kentällä ollut yllättävän vähäistä moniin muihin maihin verrattuna. Muualla tehdyssä tutkimuksessa on usein haettu vauhtia Michel Foucault'n *Seksuaalisuuden historia*¹ -teoksessa esittämästä väitteestä, jonka mukaan seksuaalisuudessa ei ole mitään luonnollista, vaan se on toisiinsa kietoutuneiden tiedon ja vallan luoma konstruktio. Näin ollen historiantutkimuksen kannalta onkin erityisen kiinnostavaa tarkastella sitä, millaisen muodon tämä konstruktio on eri konteksteissa saanut – kuten vaikkapa Suomessa. Tai olisi, jos tutkijat olisivat tarttuneet aiheeseen.²

Sen sijaan, että seksuaalisuus erilaisine ilmene-
mismuotoineen ja seurauksineen tunnistettaisiin suomalaisessa historiantutkimuksessa kiinnostavaksi ja keskeiseksi kysymykseksi, se mieluummin ohitetaan ”yksityiselämän” piiriin kuuluvana seikkana tai kuitataan ”intiimielämäksi”,³ ikään kuin sen tutkiminen olisi vähintäänkin epähienoa, tungettelevaa ja jollain tarkemmin määrittelemättömällä tavalla epäilyttävää. Tämä tutkimuksellinen piittaamattomuus seksuaalisuudesta ei tieteenkään tarkoita sitä, etteikö seksuaalisuus vaikuttaisi lukemattomin tavoin niihin yhteiskuntahistoriallisiin ilmiöihin, joita historiantutkimuksessa on ollut tapana tarkastella. Jos ajatellaan filosofi Judith Butlerin tavoin, että sukupuoli on aina jo seksualisoitu,⁴ voi perustellusti väittää, että seksuaalisuus kietoutuu sukupuolen tavoin useimpiin niistä prosesseista,

jotka ovat historiallisen tutkimuksen kohteina. Kuvamme suomalaisen yhteiskunnan historiasta ja sen sukupuolipoliittisista jännitteistä voisikin muuttua ratkaisevasti, jos historioitsijat esittäisivät tutkimuksissaan keskeisen kysymyksen sukupuolten ja seksuaalisuuksien välisen suhteen muuttuvasta luonteesta ja myös etsisivät siihen vastauksia.

Seksuaalisuuden ollessa historiantutkimuksessa jollain tavalla läsnä, se on lähes aina itsettään selvästi heteroseksuaalisuutta. Sitä ei ole tällöin sen paremmin kyseenalaistettu kuin historiallistettukaan; se vain ”on” tutkimuksen ajaton ja annettu lähtökohta, joka asettuu Lauren Berlantin sanoin kansalliseksi heteroseksuaalisuudeksi.⁵ Suomalaista sosiaalhistoriallisen tutkimustradition sukupuolittuneisuutta arvioitaessa se ilmaistaan esimerkiksi näin:

[H]istorian piirissä työskentelevät naistutkijat pyrkivät historiallistamaan sukupuolen käsitettä ja ymmärtämään prosesseja, joissa kategoriat ’naiset’ ja ’miehet’ rakentuvat, muovautuvat ja ovat suhteessa toisiinsa. Mieheyden, mieskansalaisuuden ja maskuliinisuuksien tutkimuksesta on tullut osa sukupuolihistorian tutkimusta.⁶

Siinä missä miesten esiin nostaminen sukupuolena on tietysti itsessään aina ilahduttavaa ja tarpeen, lainauksen heteronormatiivisuus piilee ajatuksessa, että naisia ja miehiä tulee tarkastella

1. Michel Foucault, *Seksuaalisuuden historia*. Suom. Kaija Sivenius. Gaudeamus 2010. Huomaa, että kirjan suomennoksessa keskeinen käsite *sexe* on käännetty suomeksi ongelmallisilla tavoilla, ks. Tuija Pulkkinen, Seksistä sukupuoleen. Eron seksistä pohjoismaisittain eli Foucault-käännösten politiikka. *Tiede ja edistys* 24:1 (1999), 61–64.

2. Michel Foucault'n vaikutuksen vähäisyydestä suomalaiseen historiantutkimukseen ks. Pertti Haapala & Pirjo Markkola, Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 115:4 (2017), 415.

3. Näin refereitteni mukaan.

4. Judith Butler, *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Gaudeamus 2006.

5. Elsi Hyttinen, Miesten kanssa kulkevat miehet. Junapummikuvaukset, 1910-luku ja queer. *Niin & näin* 2 (2020), 64.

6. Haapala & Markkola 2017, 413.

ennen kaikkea suhteessa toisiinsa. Tällöin myös seksuaalisuuden tarkastelu jää koskemaan ennen kaikkea perheeseen ja syntyvyyteen liittyvien ilmiöiden käsitteellistämistä.⁷

Tässä suhteessa queer-tutkimus toimii toisin: se haastaa heteronormatiivista historiankirjoitusta tuomalla sen rinnalle tulkintoja, joissa monimuotoinen – polymorfisen perverssi, sanoisi Sigmund Freud⁸ – seksuaalisuus otetaan tutkimuksen kohteeksi tavalla, joka sallii tulkinnoille myös poikkeamisen heteronormatiivisesta oletusarvosta. Suomalaisessa historian tutkimuksessa heteronormatiivisuuden historiallistaminen ja queer-tutkimuksen tarjoama kritiikki, jonka mahdollisuuksia Saara Tuomaala avasi naishistorian suuntauksia luotaavassa artikkelissaan jo 15 vuotta sitten, on useimmiten jätetty käyttämättä.⁹ Kiinnittämällä huomiota ei-toivottuun seksuaalisuuteen ja siihen, millaisena se on ilmennyt eri aikoina tutkimus voisi kuitenkin avata uusia näkökulmia vallinneisiin ajatusmuotoihin ja siihen, mitä eri aikoina on pidetty normaalina. Historian tutkimuksen lähtökohdaksi voi ottaa myös Laura Doanin inspiroivan ajatuksen siitä, että ennen modernin, identiteettivetoisen seksuaalisuuskäsityksen läpilyöntiä suhtautuminen samaa sukupuolta olevien henkilöiden seksuaalisuuteen on voinut olla radikaalisti toisenlaista kuin mitä osaamme ajatella.¹⁰

Homoseksuaalisuuden historiallistaminen tuntuu edelleen olevan tutkijoille jossain mielessä jopa helpompaa kuin ”luonnollisena” näyttäytyvän heteroseksuaalisuuden uudelleen ajattelemisen tai aidosti monimuotoisena eletyn seksuaalisuuden käsittely. Tai sitten kyse on siitäkin, että monille lesbo- ja homotutkijoille homoseksuaalisuuden historian tutkiminen on ollut (henkilökohtaisesti) tärkeää identiteettipoliittisesti. Tämän tunnustaminen tosin on hankalaa, sillä joidenkin silmissä se tekee lesbo- ja homotutkimuksesta välittömästi epäilyttävän

subjektiivista, ellei jopa poliittista – ja siten epätieteellistä. Heteronormatiivisuutta purkavasta näkökulmasta käsin on tietysti pakko huomauttaa, että heteroseksuaalisuuden itsestään selvä oletaminen ja esittäminen ”luonnollisena” halki historian on vähintäänkin yhtä poliittista ja epätieteellistä. Heteroseksuaalisuuden ottaminen tutkimuksen kohteeksi saattaa lisäksi olla yhtä lailla merkityksellistä tutkijan oman seksuaalidentiteetin rakentumiselle, vaikka tästä seikasta saammekin harvemmin lukea tutkijan itsereflektiivistä pohdintaa.

Homoseksuaalisuuden tutkimus ei ole myöskään vain ”homojen hommaa”, vaan se voisi olla – ja sen pitäisi olla – keskeistä historian tutkijoille laajemminkin. Nykytilanteessa homoseksuaalisuuden historian ohittaminen nimittäin halvaannuttaa ja rampauttaa myös sen vastinpariksi asettuvan heteroseksuaalisuuden ehtojen tutkimista. Tämä taas on ongelmallista koko oppialalle silloin, jos se ei tunnista oman heteronormatiivisuutensa nojaavan perusteettomille ja toteennäyttämättömille oletuksille heteroseksuaalisuuden ylihistoriallisesta ja muuttumattomasta luonteesta.

Onko historian tutkimuksen tilaa koskevalle huolelleni sitten katetta? Tässä artikkelissa analysoin lähemmin sitä, miten 1600–1900-lukuihin paneutuneet suomalaiset historian tutkijat ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana lähestyneet suomalaisten miesten (harvemmin myös naisten) keskinäistä seksuaalisuutta, kun he eivät lähtökohtaisesti ole olleet tekemässä homo- tai queer-tutkimusta. Otan tarkasteluuni mukaan kaikki ne neljä *Historiallisen Aikakauskirjan* kirja-arvosteluissa 2010-luvulla esiteltyä historiallista tutkimusta, joissa homoseksuaalisuutta on päädytty käsittelemään muun tutkimuksen ohessa.¹¹ Ne ovat Teemu Keskiarjan *Kyynelten kallio: Kertomuksia seksistä ja väkivallasta* (2011), Kirsi Vainio-Korhosen ja Anu Lahtisen *Lemmen*

7. Haapala & Markkola 2017, 412; Saara Tuomaala, Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistoriaan. Suomen nais historian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma Pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005, 364–365.

8. Sigmund Freud, *Seksuaaliteoria*. Suom. Erkki Puranen. Gummerus 1971.

9. Tuomaala 2005, 368, 370.

10. Laura Doan, *Disturbing Practices History, Sexuality and Women's Experience of Modern War*. University of Chicago Press 2013.

11. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* on arvosteltu myös Tom Linkisen väitöskirja ja Sandra Hagmanin väitöstutkimukseen nojaava teos, jotka käsittelevät eksplisiittisesti homoseksuaalisuutta. Ruth Mazo Karras, Samasukupuoliset suhteet keskiajalla. *Historiallinen Aikakauskirja* 112:1 (2014), 106. Kirja-arvio teoksesta Tom Linkinen, *Stinking Deed, Deepest Love. Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture* (Haiseva teko, syvin rakkaus: Samasukupuolinen seksuaalisuus

ilot ja sydämen salat: Suomalaisen rakkauden historiaa (2015), Niina Timosaaren *Edvard Westermarck: Totuuden etsijä* (2017) ja Juha Järvelän *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939* (2013).

Ottamalla avukseni homoseksuaalisuuden tutkimuksen ja queer-tutkimuksen tarjoamia näkökulmia luen uudelleen Suomea koskevaa historiantutkimusta. Samalla pyrin osoittamaan niitä kohtia, joissa historiantutkijoilla voisi olla paljon annettavaa seksuaalisuutta koskevan ymmärryksen historiallistamiselle. Väitän, että homoseksuaalisuuden historian tutkimusta ohjaavat liian helposti nykypäivän homo–hetero-jaottelusta ammentavat ongelmalliset taustaoletukset. Niiden heteronormatiivisuus tekee vaikeaksi sen ajattelemisen, että seksuaalisuudet, homo- ja heteroseksuaalisuus mukaan lukien, ovat mahdollisesti jäsentyneet ennen hyvin eri tavoin kuin nykyisin. Lisäksi väitän, että historiatieteen omat menetelmät, kuten lähdekriittisyys, voivat vain pahentaa olemassa olevaa ongelmaa, jos niitä ei osata soveltaa heteronormatiivisuutta purkavalla otteella. Lopuksi visioin sitä, miten voisimme kirjoittaa queeriä historiaa.

Heteronormatiivisen historiantutkimuksen historiattomuus

Suomalaisessa historiantutkimuksessa oletusta tiedetystä, vakaasta ja muuttumattomasta heteroseksuaalisuudesta ei edelleenkään kyseenalaisteta, mikä saa tšekäläisen seksuaalisuudentutkimuksen näyttäytymään oudon historiattomalta. Kuten yhdysvaltalainen tutkija Jonathan Ned Katz on huomauttanut, heteroseksuaalisuuden käsite syntyi vasta vuonna 1868 vastinpariksi homoseksuaalisuuden nimeämiseksi.¹² Kun heteroseksuaalisuus jätetään historiallistamatta,

myös homoseksuaalisuus voi jäädä heijastamaan lähinnä nykypäivän asenteita tai normatiivisia ja stereotyyppisiä oletuksia homoseksuaalisuuden ”oikeanlaisesta” ilmenemisestä.

Nähdäkseni näin käy *Historialliseen Aikakauskirjaan* arvostellussa Teemu Keskisarjan tutkimuksessa *Kyynelten kallio*, jossa tutkija keskustelelee muun ohessa myös 1600- ja 1700-lukujen homoseksuaalisuudesta.¹³ Keskisarja lähtee homoseksuaalisuuden tarkastelussa muun muassa oletuksesta, että 1600-luvun mies tuntee väkivaltaisuutena purkautuvaa inhoa toisen miehen läheisyyttä kohtaan¹⁴ – mutta ei kerro, miksi näin olisi. Ottaen huomioon tuolloiset elinolot, joita Keskisarja omassakin työssään kuvailee,¹⁵ voisi yhtä hyvin olettaa, että esimerkiksi nukkumisjärjestelyinä toteutuva miestenvälinen läheisyys on jotain sellaista, mikä on miesten elämässä jatkuvasti läsnä. Näin ollen voisi pikemminkin ajatella, että siihen ei olisi automaattisesti liittynyt erityisempää inhoa – se vain oli osa arjen realiteetteja.

Arkisen läheisyyden ongelmattomuuden kautta voi selittyä myös Keskisarjan oudoksuma seikka: ajan aineistoista ei löydy homoseksuaalisuutta kielteisesti nimeävää sanastoa.¹⁶ Ottaen huomioon, että miestenvälinen tai naisten keskinäinen seksuaalinen kanssakäyminen ei tuottanut jälkeläisiä, eikä sillä siksi ollut esimerkiksi sukulinjaan tai perinnönjakoon liittyviä seuraamuksia, on täysin mahdollista ajatella, että samaa sukupuolta olevien ihmisten läheisyyden jatkumolla sijaitsevien intiimien käytäntöjen erityiselle nimeämiselle ei kansan parissa ollut sen paremmin kiinnostusta kuin tarvettakaan.¹⁷ Jan Löffström muistuttaa, että Ruotsin lainsäädäntö ei myöskään eksplisiittisesti kriminalisoinut homoseksuaalisia tekoja, vaikka viittaukset ”muihin sodomalaisiin synteihin” ja ohjeet Mooseksen lain soveltamisesta mahdollistivat homosek-

myöhäiskeskiajan englantilaisessa kulttuurissa). Turun yliopisto 2013; Pasi Saarimäki, Homoseksuaalisuuden mikrohistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115:2 (2017), 265–267. Kirja-arvio teoksesta Sandra Hagman, *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Gaudeamus 2016.

12. Jonathan Ned Katz, *The Invention of Heterosexuality*. Plume 1995, 52.

13. Raisa Maria Toivo, Peruskauraa viihdepaketina eli mitä esitetään yleistajuisesti. *Historiallinen Aikakauskirja* 110:2 (2012), 236–238. Kirja-arvio teoksesta Teemu Keskisarja, *Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta*. Silta 2011.

14. Keskisarja 2011, 327, 295.

15. Keskisarja 2011, 327.

16. Keskisarja 2011, 324.

17. Tämä tulkinta löytää vastakaikua varhaismodernin Puolan maaseudun esiviollista seksuaalisuutta tutkineen professori Tomasz Wiśliczin havainnoista. Tomasz Wiślicz, *Love in the Fields. Relationships and marriage in rural Poland in the early modern age. Social imagery and personal experience*. Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences 2018, <http://rcin.org.pl/ihsan/publication/84658> (10.2.2021).

suaaliin tekoihin puuttumisen.¹⁸ Keskisarjan aineistojen mukaan harvat ihmiset tuolloin edes tiesivät, että lainsäädännöstä tai Raamatusta voisi löytyä homoseksuaalisia tekoja tuomitsevia mainintoja – ja vielä harvemmat piittasivat niistä, kuten varsin vähäinen määrä homoseksuaalisuuteen liittyviä oikeustapauksia antaa ymmärtää.¹⁹

Vastaavaan hiljaisuuteen on törmännyt Jan Löffström omista tutkimuksissaan 1800- ja 1900-luvun taitteen agraari-Suomesta. Hänen analysoimansa perinneaineistot tematisoivat homoseksuaalisuutta vain niukasti.²⁰ Hän ehdottaa, että kyse on ”syvästä hiljaisuudesta”, eli siitä, että homoseksuaalisuus ei ollut merkityksellisesti läsnä tuossa sosiaalisessa ja kulttuurisessa järjestelmässä.²¹ Sekä Keskisarja että Löffström²² tuntuvat kuitenkin samalla ehdottavan, että homoseksuaalisten tekojen kielellisten ilmaisujen ja rikosoikeudellisen kontrollin vähäisyys ovat merkki siitä, että naisten keskinäisiä tai miesten keskinäisiä seksuaalisia tekoja ei kyseisenä aikana ollut, tai että ne olivat hyvin harvinaisia. Itse olen puolestani taipuvainen ajattelemaan, että sanaston tai puheen puuttumisen ei tarvitse merkitä itse ilmiön puuttumista tai harvinaisuutta. Pikemminkin se voi kertoa meille ajasta, jolloin seksuaalisuus jäsenyi toisin.

Historiallisia seksuaalitapoja koskevissa kirjallisissa aineistoissa, kuten oikeudenkäyntiasiakirjoissa, huomion keskiössä on tavallisesti naiminen – heteroseksuaalisen akti, joka samaistettiin naimisiin menemiseen. Naimisen kontrollointi puolestaan liittyi keskeisesti lisääntymisen kontrollointiin.²³ Naimisen keskeisyys näkyy myös niissä vanhoissa suomalaisissa kylvetysloitsuissa ja rituaaleissa, joilla merkittiin lapsen sukupuolta (”tulkoon aviomiehestä harteikas, tulkoon vaimosta lanteikas”). Kansanperinteen tutkija Laura Starkin mukaan loitsuilla ei kuitenkaan välttä-

mättä esitetty vain toivetta lapsen kulloisistakin heteroseksuaalisesti sukupuolitetuista attribuuteista, vaan loitsuja tarvittiin, jotta lapsen heteroseksuaalinen sukupuoli saataisiin aikaan:

Ehkäpä heteroseksuaalisuutta ei nähty väistämättömänä: henkilön täysimääräinen sukupuolittuminen ja lopulta kahden eri tavoin sukupuolitetun henkilön yhtyminen ei ollut taattua ilman rituaalien toteuttamista ja ylläluonnollista ohjailua.²⁴

Jos Starkin esittämä tulkinta pitää paikkansa, sen varassa voi myös esittää, että naimisen rinnalla on saattanut esiintyä samanaikainen, lisääntymisestä erillinen ja periaatteessa kaikkien ulottuvilla ollut samaa sukupuolta olevien ihmisten läheisyyden, leikin ja nautinnon alue. Sitä ei välttämättä koettu tarpeelliseksi sanallistaa tai torjua, koska sillä ei ollut naimiseen rinnastettavia näkyviä ja sosiaalisesti merkityksellisiä seuraamuksia. Näin ollen siitä ei ole jäänyt meille myöskään suoria kirjallisia lähteitä. Vielä 1900-luvun puolella saatettiin maaseudulla kuitenkin puhua esimerkiksi naisten välisestä ”lättäpillun pelaamisesta” varsin neutraaliin tai humoristiseen sävyyn.²⁵

Hiljaisuutta koskevan kysymyksen ratkaisemiseksi tarvitsemme tutkittua tietoa siitä, millaisia muotoja eri sukupuolta olevien ihmisten läheisyys sai, ja millaisia merkityksiä siihen liitettiin eri aikoina. Kansanomaista heteroseksuaalisuutta muistitietoaineistojen varassa tutkinut Satu Apo puhuu pohjoisten metsien maanviljelyskulttuurista paikkana, jota leimasi miesten viipyily etäviljelmillään ja eräretkillään. 1800-luvun talonpoikaskulttuurista hän puolestaan nostaa esiin sen, kuinka sukupuolten välillä vallitsi sosiaalinen ja emotionaalinen etäisyys, jolloin ”läheisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunne kohdistui voimak-

18. Jan Löffström, “...silloinkin kun sitä naispuolinen henkilö harjoittaa...”. Naisten homoseksuaalisuuden kriminalisointi Suomessa 1888–1889. *Naistutkimus – Kvinneforskning* 4:3 (1991), 18–26.

19. Löffström 1991, 328.

20. Löffström 1994; Jan Löffström, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmoinen”*. SKS 1999.

21. Jan Löffström, Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? ”Homoseksuaalisuus” agraarikulttuurin perinneaineistoissa. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino 2015, 121.

22. Keskisarja 2011, 334; Löffström 1999, 283, lv. 5.

23. Kirsi Pohjola-Vilkuna, *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. SKS 1995, 90.

24. Laura Stark, *Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland*. SKS 1998, 191–193, käännös TJ.

25. Esim. Homoseksuaalisuuskysely (1994), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma, vastaus sivulla 152, (vastaajana mies, s. 1916).

kaampana omaan sukupuoliryhmään”²⁶ Irma Sulkunen taas on esittänyt, että modernin murrokseen liittyi siirtyminen yhtenäisestä kollektiivisuudesta sukupuolittain kahtiajakautuneeseen yhteiskuntaan.²⁷ Miten näissä tutkijoiden sukupuolten etäisyyttä ja yhtenäiskulttuurin kollektiivisuutta eri tavoin painottaneissa konstruktioiden on sukupuolittettu seksuaalista halua? Mikä tuolloin näyttäytyi aikalaisille seksuaalisuutena, ja millaisia erontekoja, merkityksiä ja arvostuksia siihen tapaoikeuden mukaan liittyi?²⁸ Jos talonpoikaisessa kulttuurissa suhtautuminen seksuaalisuuteen oli ”suorasukaisempaa ja luontevampaa” kuin ylemmissä kansankerroksissa, oliko kumppanin sukupuolella edes merkitystä silloin, kun sopivan ja sopimattoman seksuaalisuuden rajoja vedettiin – kunhan vain seksuaaliset teot pidettiin poissa muiden silmistä?²⁹ Niin kauan kuin meiltä puuttuu perustutkimusta ei-heteroseksuaalisista suhdemuodoista, meidän tulisi varoa siirtämästä nykypäivän binäärijakoihin identiteettikäsityksiin nojaavia asenteellisia oletuksiamme tulkintoihin seksuaalisuuden rakentumisesta menneisyydessä.

Heteronormatiivisen katsantokannan hylkääminen tuntuu kuitenkin olevan vaikeaa, mikä näkyy suomalaisten historian tutkijoiden ymmärryksellä olona heidän törmätessä aineistoissaan tapauksiin, jotka nykyisin voisivat nopeasti tulla nimetyksi homoseksuaalisuudeksi. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* arvostellussa Kirsi Vainio-Korhosen ja Anu Lahtisen *Lemmen ilot ja sydämen salat* -teoksessa siirrytään maaseudun suullisen perinteen varassa hahmotetusta seksuaalisuudesta tarkastelemaan 1700-luvun kirjallisia aineistoja, tarkemmin sanottuna niitä kirjeitä, joita Turun akatemiassa opiskelleet nuoret miehet lähettivät toisilleen.³⁰ Jos tutkija lähestyy kirjeiden kirjoittajia hetero-oletuksella, hämmentävää on se, miten miehet osoittavat kirjeissä toisilleen vuoroin intohimoista kaipuuta, vuoroin

muistelevat jälleennäkemisen ihanuutta. Tutkijat torjuvat kuitenkin ripeästi mahdollisuuden siitä, että miehet olisivat olleet toisistaan viehättyneitä myös lihallisessa mielessä. Missään vaiheessa lukijalle ei käy ilmi, miksi hänelle täytyy painokkaasti muistuttaa seuraavasti:

Useat tutkijat varoittavatkin sekoittamasta 1700-luvun miesten välistä erotisoitua kielenkäyttöä homoseksuaalisuuteen. Vaikka miehet vaihtoivat suudelmia ja halauksia, nämä eleet eivät sisältäneet tuon ajan ihmisille homoseksuaalisia merkityksiä.³¹

Jos tarkastellaan lähemmin viitteitä, joilla teoksessa perustellaan tällaista suositusta, huomataan, että mitkään niistä eivät perustu tutkimuksiin, joita olisi tehty suomalaisten miesten läheisistä suhteista 1700-luvulla. Esimerkiksi Tiina Rosenberg, joka viitatussa artikkelissaan suomii heteronormatiivista historiankirjoitusta, ei ota millään tavalla kantaa siihen, millaisia merkityksiä tuon ajan miehet teoilleen antoivat. Sen sijaan hän muistuttaa meitä siitä, että käyttäytyminen, joka meidän aikamme käsitteillä tulisi nimetyksi homoseksuaaliseksi, vaatii tutkijalta kontekstualisoitua ja hienovireistä käsitteellistämistä, ja nimeämistä homoseksuaalisuuden sijaan esimerkiksi queeriksi.³²

Tutkijan tuleekin säilyttää herkkyytensä sen suhteen, miten hän merkityksellistää käsittelemiään ilmiöitä. Mistä kaikesta voisi olla kyse silloin, kun miehet kirjoittavat toisilleen hurmioituneita kirjeitä? Tiedämmekö edes, mihin (kaikkein) tuona aikana edes viittaavat sanat ”suudelma” tai ”halaus”? Tulkinta, jossa miesten keskinäiset seksuaaliset teot mielletään nykyisin homoseksuaalisuudeksi, mutta torjutaan sellaisina menneisyydessä, jättää kuitenkin täysin auki sen, millä muulla mahdollisella tavalla 1700-luvun ihmiset ymmärsivät miesten välisen intimitiimin. Jos teot eivät olleet homoseksuaalisia,

26. Satu Apo, *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hanki ja jää 1995, 19. 51.

27. Irma Sulkunen, *Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus*. Teoksessa Risto alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1987.

28. Pohjola-Vilkuna 1995, 124.

29. Apo 1995, 64; Pohjola-Vilkuna 1995, 43–44, 82–86.

30. Pasi Saarimäki, *Ylempisäätyistä rakkautta. Historiallinen Aikakauskirja* 114:2 (2016), 242–243. Kirja-arvio teoksesta Kirsi Vainio-Korhonen & Anu Lahtinen, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY 2015.

31. Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 131.

32. Tiina Rosenberg, *Om heteronormativ historieskrivning*. Teoksessa Eva Borgström (toim.) *Makalösa kvinnor. Könsoverdrivare i myt och verklighet*. Alfabeta Anamma 2002, 277.

olivatko ne sitten heteroseksuaalisia? Oliko tuolloin olemassa edes heteroseksuaalisuutta – ainaakaan sellaisena, kuin me sen nykyisin ymmärrämme? Miten siis menneisyydessä suhtauduttiin samaa sukupuolta olevien ihmisten intiimiyteen, ja miten kirjeitä kirjoittaneet miehet suhteuttivat omat tunteensa ja tekonsa tuohon ymmärrykseen? Joka tapauksessa on ilmeistä, että nykyinen, homoseksuaalisen halun stigmatisointiin nojaava homo–hetero–jaottelu ei auta meitä tässä pohdinnassa eteenpäin.

Heteronormatiivista lähdekriittisyyttä

Historiallisessa Aikakauskirjassa arvosteltua Niina Timosaaren Edward Westermarck -teosta voi käyttää lähtökohtana sen pohtimiseen, miten ja milloin homoseksuaalinen merkityskenttä miestenvälisille teoille syntyi – ja kuinka historian tutkijat ovat kysymystä lähestyneet.³³ Kirjassaan Timosaari ohittaa pohdinnat Westermarckin seksuaalisuudesta napakasti näin:

Historiantutkija Julia Dahlberg ja minä olemme tarkastelleet lähdekriittisesti väitteitä Westermarckin homoudesta. Olemme osoittaneet, ettei niitä tukemaan löydy tarpeeksi vakuuttavaa todistusaineistoa.³⁴

Näin ollen Timosaari siirtää syrjään pohdinnat Westermarckin seksuaalisesta suuntautumisesta.

Olli Lagerspetzin arvio Timosaaren teoksesta on teemaan liittyen otsikoitu oireellisesti ”Westermarckin maineenpalauttajat”. Siinä Timosaaren tekemä ratkaisu saa arvioijalta myönteistä vastakaikua:

Timosaari pidättyy viisaasti spekuloidmasta tutkijan omalla seksuaalisella suuntautumisella. Kuten hän toteaa, Westermarckin eettiset näkemykset ja empiiriset tulokset selittävät hänen kannanottonsa muutenkin.³⁵

Tällaisen ratkaisun myötä jää kuitenkin pohtimatta se, millaista uutta tietoa olisimme saaneet tuon ajan yhteiskunnan homoseksuaalisuuskäsitysten vaikutuksesta yksittäisten ihmisten elämään, jos myös Westermarckin mahdollinen homoseksuaalisuus olisi otettu tarkastelun kohteeksi.

Siirryn siksi tarkastelemaan lähemmin artikkelia, jossa Dahlberg ja Timosaari päätyvät lähdekriittisesti toteamaan, ettei heillä ole ”tarpeeksi vakuuttavaa todistusaineistoa” Westermarckin homoseksuaalisuudesta. Artikkelissa tutkijat jättävät auki sen, miten he itse näkisivät homoseksuaalisuuden ilmenevän aikana, jolloin homoseksuaalisuutta identiteettikäsitteenä oliin vasta luomassa ja vakiinnuttamassa. He eivät myöskään määrittele sitä, millainen todistusaineisto heidän olisi saanut vakuuttuneeksi Westermarckin homoseksuaalisuudesta. He kuitenkin toteavat, että ”[t]oistaiseksi ei ole löytynyt ainoatakaan ensikäden [sic] lähdetä, jossa Westermarckin homoseksuaalisuus todettaisiin suoraan”.³⁶ Seksuaalisuuden todistamiseen liittyen voi yleisemminkin kysyä, millaisia ensikäden lähteitä itse kukin meistä jättää seksuaalisesta suuntautumisestaan, keneltä ja millaisista asioista tällöin vaadittaisiin näyttöä ja miten näyttökynnys suhteessa erilaisiin seksuaalisuuksiin asetetaan.³⁷

Lähdekriittisyyteen kuuluu joka tapauksessa oleellisesti se, että tarkastellaan käytettävissä olevien lähteiden syntyhetken vaikutusta niiden syntyyn. Tiedämme että vuosina 1862–1939 elänyt Westermarck syntyi samoihin aikoihin, kun seksologia tieteenalana alkoi kehittyä ja määritellä homoseksuaalisuuden luonnetta. Kuten Karl Heinrich Ulrichs, Magnus Hirschfeld ja Havelock Ellis, myös Westermarck kieltäytyi patologisoidmasta homoseksuaalisuutta ja katsoi, että ”homoseksuaalisuus kuului ihmisen luontaiseen seksuaalisuuteen”.³⁸ Hän myös arvioi

33. Pasi Saarimäki, Tiedolla vaikuttaja. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:1 (2018), 92–94. Kirja-arvio teoksesta Niina Timosaari, *Edvard Westermarck. Totuuden etsijä*. Gaudeamus 2017.

34. Timosaari 2017, 209.

35. Olli Lagerspetz, Westermarckin maineenpalauttajat. *Tieteessä tapahtuu* 36:1 (2018), 71–74.

36. Julia Dahlberg & Niina Timosaari, ”Kaikkihan tiesivät että Edvard-setä oli homo!” Seksuaalisuuden tutkiminen lähdekriittisenä ongelmana. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014, 101.

37. Lesbian History Group (toim.) Introduction. Teoksessa *Not a Passing Phase. Reclaiming lesbians in history 1840–1985*. The Women’s Press 1989, 7–8.

38. Timosaari 2017, 214–215.

homoseksuaalien määrän olevan huomattavasti suuremman kuin yleisesti ajatellaan, ”sillä homoseksuaalit pyrkivät ja usein onnistuvat salaamaan seksuaalisen suuntautumisen.”³⁹ Tälle salaiselle oli olemassa hyvä syy, sillä esimerkiksi Suomessa ja Englannissa (miesten keskinäiset) homoseksuaaliset teot olivat rikollisia. Westermarck tiesi tämän erinomaisen hyvin – olihan homoseksuaalisten tekojen dekriminointi yksi hänen poliittisista tavoitteistaan, joka ei kuitenkaan ehtinyt toteutua ennen hänen kuolemaansa.

Artikkelissaan Dahlberg ja Timosaari eivät pohdi sitä, miksi näissä heteronormatiivisen kontrollin läpituokemissa olosuhteissa olisi realistista tai mielekästä olettaa, että Westermarckin homoseksuaalisuudesta löytyisi ensikäden lähteitä ja aukotonta näyttöä. Kunnioitus tutkittavaa kohtaan voisi pitää sisällään myös oletuksen siitä, että tämä ei olisi ehdoin tahdoin antautunut kiristyksen kohteeksi tai jättänyt tuhoamatta raskauttavaa todistusaineistoa homoseksuaalisista teoistaan. Kuten Riikka Taavetti on todennut, seksuaalisuuteen liittyvien salaisuuksien säilyttäminen on luokkaan liittyvä etuoikeus ja taito itsessään.⁴⁰ Siksi mielestäni ei olekaan kaukaa haettava, että arvostettu professori Westermarck olisi halutessaan kyennyt salaamaan normista poikkeavan seksuaalisen suuntautumisen.⁴¹

Dahlberg ja Timosaari jättävät lähdekriittisensä pohtimatta, mitä lähteitä meillä ei enää ole käytettävissämme. Kukaan meistä ei voi tietää, ketkä kaikki ovat Westermarckin lisäksi seulooneet hänen jälkeensä jättämiä papereita tai millä

intentioilla he ovat toimineet tämän kuoleman jälkeen. Tiedämme kuitenkin, että jäljet arveluttavista intiimisuhteista on kärkevästi haluttu siivota pois arvostettujen henkilöiden jäämistöistä.⁴² Kuten Ulla Manns painottaa, homoseksuaalisuutta koskevien jälkien säilymistä, ja erityisesti niiden puuttumista, on aina tarkasteltava lähdekriittisesti suhteessa vallinneeseen heteronormiin.⁴³ Dahlberg ja Timosaari eivät kuitenkaan ryhdy tarkastelemaan Westermarckin seksuaalisuutta koskevaa lähteiden hiljaisuutta esimerkiksi itsesensuurista tai aikalaiskontrollista kertovana puheaktina.⁴⁴

Tarvitseeko Westermarck tutkijoilta nykypäivänä maineensa palauttamista, ja jos kyllä, missä mielessä? Ajattelemmeko yhä nykyisin, että tutkimuksen kohteena olevan arvostetun henkilön homoseksuaalisuudella ei pidä spekuloida? Vai voisiko Westermarckin maineenpalautukseen kuulua myös se, että hänen mahdollisesta homoseksuaalisuudestaan voitaisiin keskustella kysyen, mitä sen peittäminen tai ilmeneminen kertoo niin hänen kuin meidänkin ajastamme? Jos tutkijoita olisi aidosti kiinnostanut se, oliko Westermarck homo vai ei, heidän olisi pitänyt kysyä itseltään, millä tavoin Westermarck olisi voinut omana aikanaan ilmaista homoseksuaalisuuttaan ilman, että hän olisi joutunut siitä vankilaan.⁴⁵ Näin he olisivat voineet kunnioittaa Westermarckia hänen oman aikansa ehdoilla – pitäen mielessään myös sen, että ne ehdot, joiden vallitessa hän joutui elämään, eivät olleet niitä, jotka hän oli itse päässyt valitsemaan itselleen.

39. Timosaari 2017, 220.

40. Riikka Taavetti, Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa Elina Hakoniemi, Ilkka Kärrylä, Kristiina Silvan & Riikka Taavetti (toim.) *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*. Helsingin yliopisto 2018a, 111.

41. Vrt. Vera Hjeltin toive omien kirjeittensä tuhoamisesta: ”Men breven blev, genom Vera Hjelts omsorg, förstorda, förmodligen brända.” Ulla Wikander, Kvinnokärlek, kärleksbeundran och romantisk vänskapskärlek. Vera Hjelt och Viktoria Heikel 1912–1919. Teoksessa Eva Borgström & Manna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinliga tvåsamhetens frimur. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018, 115.

42. Esim. ”Arkistoa järjesteltäessä kävi vain niin, että kirjekokoelmaa karsittiin kovalla kädellä. Oulun läänin kuvernööri A. Af Enehjelmin ohje oli näet se, että papereista piti hävittää kaikki turhanpäiväinen. Sellaisiksi luokiteltiin ainakin naisilta saadut kirjeet. Nähtävästi kuvernööri tahtoi siten varjella hyvän ystävänsä yksityisyyttä.” Maija-Liisa Näsänen, *Abraham Ojanperä. Laulajan elämä*. Faros 2008, 453. Samoin Hilda Käkikosken jälkeen jääneistä papereista puuttuvat esimerkiksi Helmi Appelgren-Kivalon lähettämät kirjeet, jotka Appelgren-Kivalo pyysi palauttamaan itselleen Käkikosken kuoleman jälkeen. Ks. Tuula Juvonen, *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa*. Sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvojulkaisuja, Sarja D: Naistutkimusraportteja 1/1994. Painatuskeskus 1995, 88, av. 42.

43. Ulla Manns, Om sylighet och läsbarhet. Samkönad sexualitet och kvinnorörelsens historieskrivning. Teoksessa Eva Borgström & Manna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinliga tvåsamhetens frimur. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018, 299–300.

44. Manns 2018, 301, 305. Kriittistä keskustelua Dahlbergin ja Timosaaren artikkelista ks. myös Taavetti 2018a, 108–111.

45. Ks. Manns 2018, 305.

Modernin heteronormin jäljillä

1900-luvun puolelle pääsemme *Historiallisessa Aikakauskirjassa* arvioidun Juha Järvelän kirjailija Mika Waltarin 1920- ja 1930-lukujen tuotannon sukupuolikuvausta analysoineen väitöskirjan myötä. Kirjan arvioinut Maarit Leskelä-Kärki huomauttaa kiinnostavasti, että tutkijan oivaltavat tulkinnat homoseksuaalisuudesta ”jäivät häivytytyiksi”⁴⁶ Seuraavassa teen oman ehdotukseni siitä, kuinka Järvelän tutkimuksen tulkintoja olisi voinut korostaa ja syventää edelleen.

Järvelä noudattaa samaa ratkaisua kuin Waltarin aikalaisetkin ennen häntä, tai Timosaari suhteessa Westermarckiin, eikä lähde tulkitsemaan kirjailijan tuotantoa tämän yksityiselämästä käsin,⁴⁷ vaikka Waltarin romaanien autofiktiiviset piirteet siihen kutsuvatkin. Sen sijaan lukemalla kirjailijan teosten sukupuoli- ja seksuaalikuvausta Järvelä avaa ikkunan siihen eurooppalaiseen sukupuoli- ja seksuaalikäsitelmien murroskohtaan, jota Laura Doan tarkastelee omassa tutkimuksessaan naisten osalta.⁴⁸ Suomessa se osuu kiinnostavasti ajankohtaan, jolloin naiset voivat ensimmäistä kertaa sekä jättäytyä naimattomiksi että erota aviomiehensä. Järvelän sanoja lainaten hetken voisi nimetä vuosisadan vaihteen dekadentin homoseksuaalisuuskäsityksen murtumiseksi.⁴⁹ Sen sijaan hän ei työssään julkilautustusti eksplikoi sitä, että samaan aikaan olisi mahdollista puhua ensimmäistä kertaa myös miesten heteroseksuaalisuuden kivuliaasta esiinpiirtymisestä.

Järvelän lukemana Waltarin tuotannossa toistuu erilaisina variaatioina dandyn, tuon dekadentin esteetikon, degeneroitunut hahmo. Lukija tunnistaa hänet miehelle sopimattomasta feminiinisydestä ja biseksuaalisesta seksuaalivietin horjunnasta, mitkä piirteet kirjailija – toisin kuin esimerkiksi Westermarck – medikalisoi seksologi Richard von Krafft-Ebingiä myötäillen ongelmalliseksi psykopatologiaksi. Waltarin romaaneissa nämä dekadentit hahmot päätyvät itsemurhaan,

mutta heille ei ole enää kulttuurista paikkaa tai tilaa modernin miehen elämässä romaanien ulkopuolellakaan. Kun esimerkiksi runoilija Uno Kailas kuolee, Waltari selittää muistikirjoituksessaan naimattoman ystävänsä elämän ”ristiriidat” ja ”ongelmat” taiteilijan ehdottomuuden aikaansaannoksiksi, koska tämän homoseksuaalisuudesta on mahdotonta puhua julkisesti ääneen.⁵⁰

Siinä vuosisadan vaihteen maailmassa, jossa miesten välisen seksin julkinen ilmentäminen oli vielä paikannettavissa dandyn hahmoon, miesten välisen toveruuden vaaliminen homososiaalisissa konteksteissa oli ollut mahdollista ilman, että siihen latautuva homoeroottisuus olisi tullut määritellyksi homoseksuaalisuudeksi. Nyt tilanne oli muuttumassa. Waltarin päätyi luonnehtimaan armeijassa olevien miesten toveruutta ”salaiseksi onneksi” aikana, jolloin miesten väliseen toveruuteen liittyvät tulkinnat alkoivat saada seksualisoituja sävyjä.⁵¹

Tätä vuosisadan vaihteen dekadentin homoseksuaalisuuskäsityksen murtuvaa taustaa vasten Waltarin tuotannossa rakentuu moderni keskiluokkainen heteroseksuaalinen maskuliinisuus. Kiinnostavaa kyllä, heteroseksuaalisen halun rinnalla tai jopa sen sijaan sitä luonnehtivat kuitenkin aivan muut tunteet. Normaalin heteroseksuaalisuuden rakentaminen näyttäytyy romaaneissa velvollisuudentuntoisen mieskansalaisen pyrkimyksenä suitsia levotonta viettämäänsä. Tämä vaatii häneltä itseuria, taistelua, ponnistuksia, kieltämyksiä ja uhrauksia, kaiken kaikkiaan sopeutumista ulkopuolelta vaadittuun kurinalaisuuteen. Miehen on toistuvasti todistettava heteroseksuaalisuutensa muille esimerkiksi hankkimalla mainetta hyvänä suutelijana, solmimalla avioliitto ja tulella isäksi.⁵² Myös väkivaltainen eronteko muiden miesten tekemiin seksuaalisiin ehdotuksiin tulee välttämättömäksi. Siinä missä Järvelä toteaa romaanien päähenkilöiden säilyttävän mieheydensä nyrkkitappeluisa niiden miesten kanssa, jotka uhkaavat heidän

46. Maarit Leskelä-Kärki, Waltarin miehet ja naiset sotienvälisessä Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 111:3 (2013), 378–379. Kirja-arvio teoksesta Juha Järvelä, *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939*. Suomen historian väitös. Jyväskylän Studies in Humanities 206, Jyväskylän yliopisto 2013.

47. Järvelä 2013, 51.

48. Doan 2013.

49. Tätä samaa ambivalenttia ja ilmaisumuotojaan haavevaa historiallista hetkeä, sijoittaen sen kuitenkin 1910-luvulle, käsittelee erityisen kiehtovasti ja nyansoidusti Hyttinen 2020.

50. Järvelä 2013, 192.

51. Järvelä 2013, 56. Näin oli esimerkiksi Mika Waltarin salapoliisiromaanissa *Kuka murhasi rouva Skrofin?* Otava 1939.

52. Järvelä 2013, 42, 54, 56, 173, 177.

heteroseksuaalisuuttaan,⁵³ väittäisin itse, että kuvatut nyrkkitappelut itsessään ovat tapa tuottaa keskiluokkaista, heteroseksuaalista mieheyttä ja asettaa se torjuttavaa homoseksuaalisuutta vastaan.

Modernin miehen homoseksuaalisuudelle ei synny kulttuurisesti mahdollista paikkaa Waltarin romaaneissa, mutta niissä seikkailee abnormeja naisia.⁵⁴ He voivat omissa, ulkomaailmalta suojatuissa tiloissaan kokeeterata sillä, että heillä on rakkaussuhteita toisiin naisiin. Nämäkin naiset ovat kuitenkin turmeltuneita, erityisesti verrattuna niihin urheilullisiin ja raikkaisiin naisiin, jotka poikamaisuudellaan vetävät romaanin miespäähenkilöiden huomion puoleensa.

Voiko yhden kirjailijan tuotannon varassa tehdä laajakaarisia väitteitä seksuaalimaailmojen erkaantumisesta homo- ja heteroseksuaalisuuksiksi 1920- ja 1930-lukujen Suomessa? Ehkä ei, mutta väitteen kumoaminen – kuten myös sen syventäminen – edellyttäisi sitä, että historioitsijat ottaisivat tämän kysymyksen vakavasti tutkimuksensa kohteeksi.

Kohti historian queeryttämistä

Kun naishistoriaa alettiin tuoda mieskeskeisen historiankirjoituksen rinnalle, se pakotti historioitsijat miettimään uudelleen sitä, mikä kelpaa historian tutkimuksen aineistoksi, sillä vakiintuneista historian tutkimuksen lähteistä naisia sai usein hakea turhaan. Samaan tapaan seksuaalisoitujen toimijoiden nostaminen tutkimuksen kohteeksi herättää kysymyksen aineistoista. Klassisesti homoseksuaalisuutta on tutkittu rikok-

sen ja sairauden diskursseista käsin, jolloin historiantutkimuksessa taajaan käytetyt poliisi- ja oikeudenkäyntiasiakirjat sekä potilaskertomukset tarjoutuvat perinteisin keinoin tutkittaviksi aineistokokonaisuuksiksi.⁵⁵

Mitä ovat ne aineistot, jotka mahdollistaisivat homoseksuaaleina eläneiden ihmisten arkielämän ja heidän läheissuhteidensa rakentumisen tutkimisen? Homoseksuaalisuuden historiaa on Suomessa tutkittu toistaiseksi kiusallisen vähän, vaikka Satu Apon mukaan esimerkiksi perinneaineistoista löytyisi runsaasti tutkimattomia seksuaali- ja anaaliaiheisiä tekstejä.⁵⁶ Teemu Keski-sarja puolestaan toteaa, että verrattuna 1600- ja 1700-lukuihin homoseksuaalisuutta käsittelevien lähteiden määrä ryöpsähtää 1800-luvulle tullessa. Tosin tällöinkin lähteet ovat usein hajallaan ja niiden löytäminen on sattuman kaupaa.⁵⁷ Digitalisoidut sanomalehdet ovat olleet tässä suhteessa täysin alikäytetty aineisto, ja ne voivat osoittautua paitsi aarreataksi itsessään, myös oivaksi oikopoluksi muihin arkistoituihin aineistoihin.⁵⁸

Voidaan hyvin kysyä, mitä voitamme silloin, jos uusia kysymyksiä esittävät tutkijat sidotaan käyttämään vain jo vakiintuneita aineistoja ja lähestymistapoja, joista ei sellaisenaan ole iloa homoseksuaalisuuden historian tutkimisessa. Kun muistitieto hyväksytään validiksi tavaksi saada tietoa asioista joista ei ole voitu jättää kirjallisia jälkiä, luo se tilaa myös homoseksuaalisuuden tutkimiselle.⁵⁹ Historioitsija Elizabeth Freeman huomauttaa lisäksi, kuinka queer-historian tutkijat ovat olleet kiinnostuneita laajentamaan lähdeaineistojen ja niiden tulkintatapojen

53. Järvelä 2013, 48, 50, 78, 191.

54. Ks. myös Eva Kuhlefelt, *Dekadens och queer i Hagar Olssons tidiga prosa*. Helsingfors universitet 2018.

55. Löfström 2015, 123–124; Löfström 1994; Antu Sorainen, *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsingin yliopisto 2005; Juvonen, Tuula *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino 2002; Minna Uimonen, *Hermotumisen aikakausi. Neuroosin 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. SKS 2000; Katariina Parhi, Born to be deviant. Histories of the diagnosis of psychopathy in Finland. Oulun yliopisto 2018a; Katariina Parhi, Diagnostiikka. Homoseksuaalisuuden tulkinnasta ja hoidosta Helsingin psykiatrian klinikalla 1954–1968. *SQS – Suomen Queer-Tutkimuksen Seuran Lehti*, 12:1–2 (2018b), 58–63, <https://doi.org/10.23980/sqs.70787>.

56. Apo 1995, 12. ”Artikkelissani esitellyt tekstit ovat vain murto-osa antologioissa ja julkaisemattomissa käsikirjoituksissa lymyvästä seksuaalifolkloresta.” Mt. 41, alaviite 11.

57. Keski-sarja 2011, 331, 333.

58. Laura Stark, Vanhat sanomalehdet uutena lähdeaineistona kansan elämän tutkimuksessa. Teoksessa Tuomas Hovi, Kirsi Hänninen, Merja Leppälähti & Maria Vasenkari (toim.) *Viisas matkassa, vara laukussa. Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Turun yliopisto 2013, 229–253; Charles Upchurch, Full-Text Databases and Historical Research. Cautionary Results from a Ten-Year Study. *Journal of Social History* 46:1 (2012), 89–105.

59. Taavetti 2018a, 113–122 ja Riikka Taavetti, *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto 2018b, 52–53.

ymmärtämistä radikaalisti myös paljon pidemmälle:

Mutta sen lisäksi, että seksuaaliset toisinajattelijat havaitsivat sen, mitä on hävytetty erilaisiin heteroylivaltaa kannattaviin kulttuureihin päätymiseksi, heidän on täytynyt hahmottaa meitä edeltänyt käyttäen hyväkseen kaikkea mahdollista oivallukseen johtavaa: otaksunia, mielikuvitusta, ylitulkintaa, uudelleenarviointia, näennäisen lyhytnäköistä paneutumista hetkellisyysiin. [...] Monet näistä tutkijoista ovat puolustaneet moniaineksisia, omituisia ja väliaikaisia arkistoja, joihin lukeutuvat esitykset, juorut, satunnaiset löydöt, sekä menetelmiä (tai epämenetelmiä), jotka nojaavat tapahtumien tai aineistojen intuitionvastaisiin rinnastuksiin.⁶⁰

Homoseksuaalisesti eläneet ihmiset ovat omaa seksuaalielämänsä käsittelevien ”historian lähteiden tuottajina aliedustetut”⁶¹ koska he ovat joutuneet oikeustoimien uhalla varomaan paljastumistaan. Näin ollen pitäisi olla itsestään selvää, että legitiimiä tutkimusta täytyy voida tehdä niitä tiedonsirpaleita yhdistämällä, joita aiheesta ylipäänsä on olemassa. Kuten Pirita Frigren muistuttaa, ”[k]un fragmentit asetetaan tarpeeksi laajoihin aikalaisyhteyksiin ja ne suhteutetaan muuhun käytettyyn aineistoon, yksikin lähdemerkintä voi olla riittävä ’todiste’”⁶²

Näin ollen se näyttö, joka tiukkaan lähdekritiikkiin nojaten hylättäisiin kelvottomana ja epätieteellisenä, voi toisenlaisella lukutavalla osoittautua tutkimuksellisesti hedelmälliseksi aineistoksi. Päiväkirjoihin ja elämäkertoihin talentunut muistitieto homoseksuaalisten ystävien mieltymyksistä, yhdistystoiminnassa rakentuneet ja kirjeenvaihdossa dokumentoidut henkilöverkostot, viehtymys viettää aikaa kotimaan sijaan

ulkomaisissa ”homopääkaupungeissa” tai homoseksuaalisuuteen sallivasti suhtautuvissa maissa sekä läheiset ystävät, joihin sitouduttiin elämän ajaksi luovat yhdessä tarkasteltuna rikasta ja kiehtovaa kudosta siitä, millaisten kiintopisteiden varassa homoseksuaalisia suhteita on voitu elää todeksi myös silloin, kun ne ovat olleet tuomitavia.⁶³ Myös romaanit voivat olla lähteitä julkaisujankohdanaan mahdollisista ajatusmuodoista muun tekstuaalisen aineiston tavoin.

Kelvollisten lähteiden kriteerien pohdinnan rinnalla olisi tarpeen käydä tutkimuksellista keskustelua myös tutkijoiden halusta – ja varsinkin haluttomuudesta – tulkita meidän päiviimme säilynyttä, erilaisista seksuaalisuuksista kertovaa aineistoa. Dahlberg ja Timosaarikin myöntävät, että ”[q]ueer-historiallinen näkökulma voi olla hedelmällinen, mikäli seksuaalisuus on luontevasti liitettävissä myös muihin elämäkertatutkimuksen kannalta oleellisiin tutkimuskysymyksiin.”⁶⁴ Se, että seksuaalisuus, niin hetero- kuin homoseksuaalisuuskin sekä muut variaatiot näiden rinnalla, voitaisiin liittää hedelmällisellä tavalla erilaisiin tutkimuskysymyksiin, tuntuu kuitenkin olevan haasteellista suomalaiselle historian tutkimukselle. Hedelmällinen tulkinta edellyttäisi tutkijoilta rohkeutta lukea aineistoja myös toisin, tavalla, joka antaa heteroseksuaalisuuden yksinomaisuuden sijaan tilaa tulkintojen moninaisuudelle.

Tällaista taitoa nähdä heteroseksuaalisuuden rinnalla myös muita vaihtoehtoja voisi kutsua *queerkompetenssiksi*. Sen sijaan, että se kuviteltaisiin lesbojen tai homojen sisäsyntyiseksi herkkydeksi, olisi hyödyllisempää ajatella sitä hankittuna ja opittavissa olevana taitona. Altistuminen alakulttuureille, niiden luomille käytännöille, koodeille ja teksteille sekä näitä koskevalle tutkimukselle tuottaa kykyä tunnistaa kulttuuripiirteitä, joihin tarttuminen osoittautuu

60. “But in addition to discovering what has been effaced along the way to various hetero supremacist cultures, sexual dissidents have had to understand what is prior to our own lives with whatever heuristic is at hand: conjecture, fantasy, overreading, revision, a seemingly myopic focus on ephemera. [...] Many of these scholars have championed eclectic, idiosyncratic, and transient archives including performances, gossip, found objects, and methods (or antimethods) that rely on counterintuitive juxtapositions of events or materials.” [Käännös Tuula Juvonen] Elizabeth Freeman, Introduction. *GLQ Special Issue: Queer Temporalities* 13:2–3 (2007), 159–176.

61. Anu Korhonen, Luutuneet luokittelut. Stereotyyppien eettisistä vaaroista. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 159–161, 160.

62. Pirita Frigren, Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 54, 63.

63. Vrt. Dahlberg & Timosaari 2014.

64. Dahlberg & Timosaari 2014, 108.

tutkimuksellisesti hedelmälliseksi. Suomessa on tehty menneisyyteen kurottavien yhteiskuntatieteellisten tutkimusten⁶⁵ lisäksi jo jonkin verran taidehistoriallista ja kirjallisuushistoriallista tutkimusta,⁶⁶ joka tarjoaa verratonta vetoapua muulle historian tutkimukselle. Paneutuminen aiempaan tutkimukseen, mielellään jo opintojen aikana, antaa tutkijoille tarpeellista rohkeutta ja keinoja niin tutkimuksen kuin tulkintojenkin tekemiseen.

Se, että tässä artikkelissa painotan homoseksuaalisuutta koskevan tutkimuksen tarpeellisuutta, on sekin ongelmallista. Kalha muotoilee tämän ongelman Magnus Enckeliä koskevassa tutkimuksessaan näin:

Keskittymiseni homoseksuaalisuuteen saattaa jonkun silmissä näyttää essentialistisena ”muuttumattomaan” takertumisena. Perustelen näkökulmaani kuitenkin sillä hämärtävällä, torjuvalla ja/tai moralisoivalla tavalla, jolla Enckelistä on ollut tapana puhua Suomen taidehistoriassa. Enckellin poly-morfinen pervottaminen,⁶⁷ johon tarjoan kyllä eväitä, jääköön seuraavaksi askeleeksi.⁶⁸

Se, miten Enckelistä on puhuttu taidehistoriassa, kuvaa nähdäkseni hyvin sitä, miten homoseksuaalisuuteen on suhtauduttu suomalaisessa historian tutkimuksessa yleisemminkin. Jotta historioitsijat voisivat lähteä purkamaan homo-hetero-dikotomiaa, on heidän kuitenkin ensin tunnustettava, että muutakin kuin heteroseksuaalisuutta on ylipäänsä olemassa. Niissä maissa, missä homoseksuaalisuuden historian kumuloituva tutkimus on tuottanut kiinnostavia tuloksia jo 1990-luvulta lähtien, historian tutkimuskin on

jo siirtynyt vaiheeseen, jossa identiteettiperustaisiin jakoihin nojavia tutkimusotteita aiheellisesti kyseenalaistetaan. Samaan tapaan sukupuolentutkimuksessa on nykyisin itsestään selvää, että sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevat binäärijaot epäonnistuvat väistämättä. Biseksuaalisuuden tutkijat tunnistavat erityisen hyvin seksuaalisuuksien ambivalenttiuden,⁶⁹ kun taas transtutkimus muistuttaa meitä siitä, että sukupuolitetut subjektitkaan eivät ole yksiselitteisiä tai vakaita.⁷⁰ Niinpä se, mitä voisimme alustavasti erehtyä pitämään ensikäden näyttönä tutkimamme historiallisen henkilön sukupuolesta tai seksuaalisuudesta, voi tämän uudessa elämänvaiheessa jälleen kyseenalaistua.

Se, mitä Maarit Leskelä-Kärki sanoo elämäkerran kirjoittamisen omituisista, ristiriitaisista ja liikkuvista kohteista ja niiden tavoittamisen vaikeudesta, pätee nähdäkseni myös queer-historialliseen tulkintaan:

Elämäkerrassa onkin kyse tasapainottelusta tiedon ja tietämättömyyden, ymmärryksen ja käsittämättömyyden välillä.⁷¹

Myös historian tutkimukseen orientoituneen lesbotutkijan on nöyryyttävä tämän tosiasian edessä ja luovuttava yksinomaan omaa identiteettiä pönkittävän historian etsimisestä ja tekemisestä. Mutta kykenevätkö heterohistorioitsijat luopumaan heteroseksuaalisuutensa herkeämättömästä uusintamisesta omissa tutkimuksissaan?

YTT, dosentti **Tuula Juvonen** työskentelee sukupuolentutkimuksen yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** tuula.juvonen@tuni.fi.

65. Juvonen 2002; Sorainen 2005; Jenny Kangasvuo, *Suomalainen biseksuaalisuus. Käsitteen ja kokemuksen kulttuuriset ehdot*. Oulun yliopisto 2014.

66. Harri Kalha, *Tapaus Magnus Enckell*. SKS 2005; Kalha 2008; Pia Livia Hekanaho, *Yhden äänen muotokuva. Queerluentoja Marguerite Yourcenarin teoksista*. Helsingin yliopisto 2006; Juha-Heikki Tihinen, *Halun häilyvät rajat. Magnus Enckellin maalausten maskuliinisuuksien ja feminiinisyksien representaatioista ja itsen luomisesta*. Helsingin yliopisto 2008; Alexandra Stang, *Possibilities, Silences. The Publishing and Reception of Queer Topics in Finland during the Interwar Years (and Beyond)*. Helsingin yliopisto 2015; Kuhlefeldt 2018; Asta Kihlman, *Kolme tutkielmaa sukupuolesta. Identiteettipolitiikka Beda Stjernschantzin, Sigrid af Forsellesin ja Ellen Thesleffin taiteessa*. Turun yliopisto 2019.

67. Pervottaminen on yksi mahdollinen käänös englanninkieliselle ilmaukselle 'queering', joka tutkimusmenetelmänä tarkoittaa esimerkiksi hetero-oletuksen purkamista ja toisin lukemista.

68. Kalha 2005, 48, av. 99.

69. Lachlan MacDowall, *Historicising Contemporary Bisexuality*. *Journal of Bisexuality* 9:1 (2009), 3–15.

70. Emma Heaney, "I am not a friend to men". *Embodiment and desire in Magnus Hirschfeld's Transvestites case studies*. *Journal of Lesbian Studies* 22:2 (2018), 136–152.

71. Maarit Leskelä-Kärki, *Toisten elämät. Kirjoituksia elämäkerroista*. Avain 2017, 220, 223, 229.

Heidi Kurvinen ja Riitta Matilainen

Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään

Ylipäänsä yhteiskunnan virtaukset näkyvät nykyisin sisällöissä, nyt on sukupuolten moninaisuuden myös opiskelijat ottaneet esille.¹

Yllä oleva sitaatti on erään kotimaisen historia-aineen vastaus kyselyyn, jolla kartoitimme keväällä 2020 historiallista moninaisuutta yliopistollisessa historianopetuksessa. Aloitamme sitaattilla, koska se nostaa esiin yliopisto-opetuksen ja ympäröivän yhteiskunnan välisen vuorovaikutussuhteen ja sen vaikutuksen opetussisältöihin. Osoitamme artikkelissa, että yhteiskunnasta tulevien laajempien signaalien ohella yliopisto-opetus on sidoksissa opetushenkilökunnan omaan kiinnostuksen kohteisiin, yksittäisten henkilöiden aktiivisuuteen sekä laajempiin rakenteellisiin tekijöihin. Ne vaikuttavat kaikki eri tavoin paitsi yksittäisten kurssien aiheisiin ja esiin nostettuihin näkökulmiin myös opetusohjelmien sisältöihin. Artikkelin tapaus-tutkimuksena analysoimme nais- ja sukupuoli-historian opetusta ja sen kehitystä kotimaaisissa yliopistoissa 1980-luvun ja nykypäivän välillä.

Tutkimusotteemme on feministinen, ja tarkastelemme nais- ja sukupuolihistorian opetusta historiallisen moninaisuuden kehyksessä.² Määrittelimme aineistonkeruuvaiheessa moninaisuuden huomioon ottavan opetuksen sellaisiksi opetus-sisällöiksi, joissa opiskelijoita opetetaan kyseen-

alaistamaan normatiivisia käsityksiä menneisyydestä ja siellä vallinneista ihmisten tai muiden elollisten olioiden välisistä sukupuolittuneista valtasuhteista. Esitimme historian moninaisuuden huomioivien opetussisältöjen voivan käsitellä esimerkiksi sukupuolihistoriaa, sukupuolten moninaisuuden historiaa, seksuaalivähemmistöjen historiaa, kolonialismin historiaa, etnisiä vähemmistöjä, vammaisuutta tai muita erilaisia vähemmistöryhmiä.³ Tiedostamme, että määritelmämme ei kattanut kaikkia historiatieteen opetukseen ja/tai tutkimukseen liittyviä moninaisuuden muotoja, kuten metodologista moninaisuutta, mutta perustelemme rajausta sillä, että feministinen kritiikki on nivoutunut kiinteästi muihin tutkimusta ja opetusta moninaistaneisiin suuntauksiin. Näitä ovat olleet esimerkiksi muut politiikka- ja valtiokeskeisyyttä kyseenalaistaneet uuden historian suuntauksat ja erityisesti sosiaalishistoria, teoreettista ja metodologista moninaisuutta kehittänyt poststrukturalismi sekä ihmisen ja luonnon suhdetta tarkasteleva ympäristöhistoria. Tuoreimpina esimerkkeinä moninaisuutta laventaneista lähestymistavoista voidaan mainita esimerkiksi humanistinen eläintutkimus ja jälkikoloniaalinen tutkimus.⁴

Ilana Aallon et al. tavoin käytämme käsitettä naishistoria kirjoittaessamme tutkimusalan varhaisista vaiheista, kun taas käsitteellä sukupuoli-

1. K5.

2. Marianne Liljeström on määritellyt feministisen tutkimuksen tarkastelevan kriittisesti vallitsevia tuottamisen, vastaanoton ja arvioinnin tapoja sekä tuottavan mahdollisia uusia tiedon järjestämisen ja tuottamisen tapoja. Sukupuolen ohella feministinen tutkimus purkaa muita normatiivisia valtasuhteita, jotka asettavat esimerkiksi rodullistetut ja toimintarajoitteiset erilaiseen asemaan kuin valkoihoiset vammattomat ihmiset. Feministisinä historiantutkijoina tavoitteenamme on tuottaa sellaista tietoa menneisyydestä, joka auttaa tunnistamaan ja muuttamaan sukupuolesta ja muista eroa tuottavista tekijöistä aiheutunutta eriarvoisuutta ihmisten välillä. Marianne Liljeström, *Feministinen metodologia. Mitä se on?* Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino 2004, 11–13. Ks. myös Heidi Kurvinen & Niina Timosaari, *Feministitutkijat historiatieteen haastajina*. Teoksessa Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.) *Historian teoria. Lingvivistestä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Vastapaino 2016, 210–213.

3. Määritelmä on kirjattu historia-aineille lähettämämme kyselyn saatekirjeeseen, joka on myös käännetty ruotsiksi.

4. Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman, *Historian ja naistutkimuksen välissä*. Naishistoria Suomessa 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 27:1 (2014), 44–56, 45. Ks. myös esim. Henni Ilomäki & Outi

lihistoria tarkoitamme 1990-luvun puolivälistä lähtien kehittyntä tutkimusnäkökulmaa, joka sulkee naisten historian ohella sisäänsä muita tutkimuksellisia lähestymistapoja, kuten mieshistorian ja queer-historian⁵. Viimeisimpänä käänteenä sukupuolihistoria on saamassa rinnalleen monikkomuodon sukupuolten historia, joka tuo sukupuolen moninaisuuden näkökulman menneisyyden tarkasteluun⁶. Emme väitä, että naisnäkökulma olisi korvautunut kokonaan sukupuolen ja/tai sukupuolten näkökulmalla, vaan naishistoriaksi määriteltävissä olevaa tutkimusta tehdään nykypäivänäkin, mikä heijastuu myös opetukseen. Selkeyden vuoksi käytämme lisäksi jaottelua valtavirtatutkimus/opetus ja moninaisuutta huomioiva tutkimus/opetus, mutta emme tarkoita tällä sitä, että yksi olisi lähtökohtaisesti toista parempaa tai ne eivät olisi voineet kytkeytyä toisiinsa. Feministisen tiedonintressimme mukaisesti ajatteleme kuitenkin, että jälkimmäinen mahdollistaa historiatieteen opetuksen ja tietämisen tapojen määrittelyn uudella tavalla⁷.

Artikkelimme koostuu tutkimusnäkökulmaa ja aineistoa kuvaavasta taustaluvusta sekä kolmesta käsittelyluvusta. Ensimmäisessä käsittelyluvusta kuvaamme nais- ja sukupuolihistorian opetuksen kehitystä Suomessa. Tämän jälkeen siirrym-

me pohtimaan moninaisuutta huomioivien opetussisältöjen ja valtavirtaopetuksen suhdetta. Kolmannessa käsittelyluvussa arvioimme opetuksen moniäänisyyden nykytilaa keskittyen siihen sisältyvään kriittiseen potentiaaliin ja sen hyödyntämiseen. Kysymme, mikä merkitys yksittäisillä henkilöillä on ollut opetustarjonnalle. Miten rakenteelliset tekijät ovat vaikuttaneet opetussisältöjen moninaistumiseen? Miten opetus on ollut vuoropuhelussa ympäröivän yhteiskunnan kanssa? Minkälaisia merkityksiä opetuksessa annetaan valtavirtanäkökulman moninaistamiselle?

Artikkelin ajallinen rajaus alkaa vuodesta 1980 eli muutama vuosi ennen naishistorian ensimmäisten kurssien toteutumista kotimaisissa yliopistoissa.⁸ 1980-luvulla historiantutkimus ja -opetus alkoi muutenkin saada vaikutteita objektiivisuutta korostanutta historiakäsitystä haastaneista virtauksista. Samanaikaisesti kansainvälisten verkostojen ja niiden kautta saatujen vaikutteiden merkitys kasvoi.⁹ Tulemalla tarkastelussa nykypäivään otamme puolestaan huomioon sen muutoksen, joka yliopisto-opetuksen rakenteissa on tapahtunut uusliberalistisen ajattelun siirryttyä yliopistomaailmaan 2000-luvulla.¹⁰

Lauhakangas (toim.) *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*. SKS 2002; Leila Koivunen & Anna Rastas, Suomalaisen historian-tutkimuksen uusi käänne? Kolonialismikeskustelujen kotouttaminen Suomea koskevaan tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2020), 427–437.

5. Ilana Aalto, Marjo Kaartinen, Annikka Konola, Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki & Kirsi Tuohela, Ajatuksia historiasta sukupuolentutkimuksen kentällä. *Naistutkimus* 1 (2011), 44–49.
6. Sukupuolihistorian kaksinaapaisuuden tuoreesta kritiikistä ks. esim. Anna Krylova, Gender Binary and the Limits of Poststructuralist Method. *Gender & History* 28:2 (2016), 307–323. Vaikutteita laveammasta sukupuolikäsityksestä alkaa näkyä myös kotimaisessa keskustelussa. Esimerkiksi Turun yliopiston historia-aineissa Sukupuoli ja perhe -opintokokonaisuus on muuttunut vuonna 2020 voimaan tulleessa opinto-oppaassa muotoon Sukupuolten ja perheen historia, ja lukuvuonna 2020–2021 laitoksella toteutettiin ensimmäinen sukupuolen moninaisuuden historiaa käsittelevä kurssi. Ks. Jean Lukkarinen toisaalla tässä numerossa. On tosin hyvä muistaa, että sukupuolten historia esiintyi paikoin eri merkityksessä keskusteluissa jo 1990-luvulla, jolloin englanninkielinen 'gender history' kääntyi suomeksi paitsi sukupuolihistoriana myös sukupuolen tai sukupuolten historiana. Lisäksi opinto-oppaissa esiintyy muotoilua sukupuolijärjestelmä, joka oli 1990-luvulla yleisesti käytetty muotoilu myöhemmin vakiintuneesta sukupuolihistoriasta. Termistöstä käydystä keskustelusta ks. Pirjo Markkola, Miehet, naiset ja historiallinen muutos. Sukupuoli historiantutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (1995), 360; Eve Rosenhaft, Kaksi sukupuolta – yksi historia? Naishistoria, mieshistoria, sukupuolten historia ja niiden merkitys historiakäsityksellemme. *Naistutkimus* 10:2 (1997), 16–26.
7. Vrt. Lea Rojolan näkemys feministisestä tutkimuksesta nyrjättämisen metodina. Lea Rojola, Sukupuolieron lukeminen. Feministinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino 2004, 25–43.
8. Elina Katainen, Naishistorian tutkimusta ja opetusta 1970–1980-luvulla. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalen & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiantutkijoina Suomessa*. SKS 2005, 325–349; Kurvinen & Timosaari 2016, 209–236.
9. Esim. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Historiatiede oman aikansa tulkina. Katsaus suomalaisen historiantutkimuksen vaiheisiin viimeisen sadan vuoden ajalta. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. WSOY 1990, 29–36.
10. Päivi Naskali, Turvallisuusvyöhykkeen tuolle puolen. Yliopistopedagogiikka feministisen tietokäsityksen kehityksessä. Teoksessa Jaana Saarinen, Hanna Ojala & Tarja Palmu (toim.) *Eroja ja vaarallisia suhteita. Keskustelua feministisestä pedagogiikasta*. Suomen kasvatustieteellinen seura 2014, 43–47.

Tutkimusaineistot ja -näkökulmat

Artikkelin lähdeaineisto koostuu kolmesta aineistokokonaisuudesta. Ensinnäkin käytämme viiden vuoden välein kerättyä otantaa kaikkien suomalaisten historiaoppiaineiden¹¹ opinto-oppaista 1980-luvulta vuoteen 2015. Olemme rajanneet vuoden 2020 ulkopuolelle, koska kyseiseltä vuodelta opinto-oppaita ei kaikilta osin ollut kirjoitushetkellä saatavissa. Toinen aineistokokonaisuus koostuu historia-aineille helmikuussa 2020 toteuttamastamme kyselystä, jolla kartoitimme oppiaineiden nykyisen henkilökunnan käsityksiä sekä opetuksen moninaisuuden nykytilasta että sen historiallisesta kehityksestä. Kolmantena lähdetyypinä ovat kuuden nais- ja sukupuolihistorian tutkija-opettajaksi määrittelemämme ihmisen haastattelut¹². Valikoimme haastateltavat siten, että he edustavat eri ikäpolvia sekä sijoittuvat kokemuksiltaan maantieteellisesti eri yliopistoihin Suomessa. Kaikki haastateltavat eivät määritelleet itseään nais- tai sukupuolihistorian tutkijoiksi, joten haastateltavien joukko heijastelee ennen kaikkea tutkimuskentän ja aikaisemman kirjallisuuden pohjalta tekemiämme tulkintoja, eikä ole välttämättä linjassa haastateltavien oman ammatillisen identifikaation kanssa.¹³ Myös nais- ja sukupuolihistorian välillä oli havaittavissa tiettyä jännitteisyyttä: esimerkiksi 1960-luvulla syntynyt haastateltavamme kertoi käyttävänsä mieluummin naishistoria-termiä, koska hän kokee sukupuolihistorian häivyttävän tutkimukseen liittyvän feministisen kritiikin¹⁴.

Artikkelissa käytettyihin aineistoihin liittyy omat rajoitteensa, mutta niitä ristiinlukemalla on mahdollista selvittää ajallisia muutoksia sekä opetuksen sisältöihin liitetyjä merkityksiä. Ajallinen muutos tulee esiin kaikissa aineistoissa, mutta ennen kaikkea opinto-oppaat ja kyselyvas-

taukset toimivat tässä tapauksessa tarkastelua jäsentävinä. Opinto-oppaista olemme hakeneet niitä vuosia, jolloin nais- tai sukupuolihistoria on kirjoittautunut osaksi opetusta omana opintokokonaisuutenaan. Sen sijaan opinto-oppaat eivät tarjoa tietoa varsinaisista luentosisällöistä tai esimerkiksi proseminaaraiheista. Tästä johtuen emme pysty niiden avulla paikantamaan sellaisia varhaisia luentokursseja, joissa jotakin laajempaa teemaa, kuten vaikkapa Suomen kulttuurihistoriaa, on tarkasteltu opetuksessa sukupuolen näkökulmasta. Opetuksessa tärkeänä pidetyistä teema-alueista ja aihepiireistä sekä niissä tapahtuneista muutoksista opinto-oppaat kuitenkin kertovat. Analysoimmekin opinto-oppaita nais- ja sukupuolihistorian kehityksestä opetussuunnitelmatasolla kertovana lähteenä. Kyselyn osalta vastaajajoukko ei ole kattava ja myös vastausten laajuus vaihtelee suuresti. Kaikkinensa kysely lähti neljälletoista historia-aineelle, ja siihen vastasi kahdeksan suomenkielistä ja kaksi ruotsinkielistä historia-ainetta¹⁵. Kysely antaa kuitenkin mahdollisuuden tarkastella niitä merkityksiä, joita opetushenkilökunta tällä hetkellä antaa moninaisuuden huomioon ottamiselle opetuksessa. Näitä merkityksiä tarkastelemme myös muistitiedon avulla, vaikka haastattelut kertovat myös niistä luentosisällöistä, joita opetuksessa on tarjottu eri aikoina. Lisäksi haastattelujen kautta pääsemme kiinni yksilötasoon eli opetus- ja tutkimushenkilökunnan merkitykseen oppiaineiden opetuksessa. Tulkitsimme muistitietoa ja kyselyaineistoa kokemushistoriallisesti eli ajatteleme haastateltavien ja kyselyvastausten muotoilusta vastanneiden henkilöiden jakaneen paitsi henkilökohtaisia kokemuksiaan myös rakentaneen yhteistä narratiivia suomalaisesta nais- ja sukupuolihistorian opetuksesta sekä sen kehi-

11. Olemme käyneet läpi yleisen historian, Suomen (ja Skandinavian) historian, poliittisen historian, talous- ja sosiaali-historian, kulttuurihistorian sekä aate- ja oppihistorian opinto-oppaat kaikista kotimaisista yliopistoista viiden vuoden välein etenevällä otannalla vuodesta 1980 lähtien. Eri aikoina oppiaineiden nimet ovat hieman vaihdelleet ja myös niiden suhde toisiinsa on ollut erilainen, mutta kaikilta vuosilta olemme etsineet tietoa juuri kyseisistä oppiaineista. Rajasimme työekonomisista syistä tarkastelun ulkopuolelle kirkkohistorian ja taidehistorian, koska näiden oppiaineiden sisäinen tutkimus- ja opetuskeskustelu on meille vieras.

12. Haastatteluaineiston pieni määrä johtuu siitä, että se on kerätty ainoastaan Feministinen yliopistopedagogiikka 2 -kursin lopputyötä ja tätä artikkelia varten. Haastateltavat on rekrytoitu ottamalla heihin suoraan yhteyttä.

13. Identifioimme haastateltavamme sukunimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä (H1–H6). Kaikki haastateltavamme ovat suomenkielisiä. Heistä yksi on syntynyt 1940-luvulla, kaksi 1950-luvulla, kaksi 1960-luvulla ja yksi 1970-luvulla. Tuomme tekstissä esille haastateltavan syntymävuosikymmenen, jos se vaikuttaa kerronnasta tehtävään tulkintaan.

14. H2.

15. Identifioimme kyselyvastaukset niiden tulojärjestyksessä (K1–K10).

tyksestä viimeisen neljäkymmenen vuoden aikana¹⁶.

Kotimaisen nais- ja sukupuolihistoriantutkimuksen kehitystä on kartoitettu ansiokkaasti *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina* -teoksessa.¹⁷ Kansainvälisesti aihepiiristä ovat osin itsereflektiivisesti kirjoittaneet muun muassa tutkimusalan yhdysvaltalaiset pioneerit Joan W. Scott ja Gerda Lerner.¹⁸ Kirjallisuus keskittyy kuitenkin tutkimukselliseen kehitykseen eikä nais/sukupuolihistorian vaikutusta opetukseen ole käsitelty yksittäisiä mainintoja lukuun ottamatta.¹⁹ Poikkeuksena on Eva Helen Ulvrosin artikkeli nais- ja sukupuolihistorian opetuksesta ruotsalaisissa yliopistoissa. Siinä hän viittaa lyhyesti opetusalan historialliseen kehitykseen.²⁰ Tästä johtuen olemme etsineet mahdollisia opetuksen kehitykseen liittyviä tietoja käymällä läpi tieteellisissä aikakausjulkaisuissa käytyä nais- ja sukupuolihistoriakeskustelua. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistuja tekstejä olemme keränneet Kansalliskirjaston digipalvelusta hakusanoilla 'naishistoria' ja 'sukupuolihistoria'. Lisäksi olemme käyneet läpi *Historisk Tidskrift*

för Finlandin sisällysluettelot vuosilta 1980–2015 ja paikantaneet niistä nais- ja sukupuolihistoriallisia kirjoituksia.

Historian opetusta on tutkittu niin Suomessa kuin kansainvälisestikin etenkin peruskoulu- ja lukio-opetukseen liittyen. Esimerkiksi *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumerossa tarkasteltiin vuonna 2016 historian tekstitaitoja, arviointia ja asiantuntijuutta peruskoulu- ja lukio-opetuksessa²¹. *Kasvatus & Aika* -lehden teemanäkökulmana oli vuonna 2020 historianopetuksen murros, jota lähestyttiin esimerkiksi analysoimalla lukiolaisen esseevastauksia, historian opettajien arviointikulttuureja sekä uusimman tutkimustiedon näkymistä historian oppikirjoissa.²² Vuonna 2020 julkaistu *Näinkö historiaa opitaan?* -teos paneutuu ala- ja yläkoulun sekä lukion historianopetuksen käytäntöihin ja painottaa historian ajattelukyvyyn opettamisen tärkeyttä sisältöopetuksen rinnalla.²³ Sen sijaan yliopistotason historianopetus ei ole yhtä laajasti tutkittu, vaikka aihepiiriä on käsitelty etenkin kansainvälisissä tutkimuksissa.²⁴ Suomessa aiheesta on kirjoitettu esimerkiksi yliopisto-opiskelijoiden historiakäsi-

16. Samankaltaisesta lähestymistavasta esim. Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen, Markus Laine & Marianne Rauhala, Osallistumisen odotusten kurimus. Narratiivinen analyysi paikallisesta maankäytön konfliktista. *Yhdyskuntasuunnittelu* 52:4 (2014), <http://www.yss.fi/journal/osallistumisen-odotusten-kurimus/> (19.1.2021); Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen & Ulla Savolainen, The interplay of memory and matter. Narratives of former Finnish Karelian child evacuees. *Oral History* 44:2 (2016), 59.
17. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalen & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005.
18. Esim. Joan W. Scott, *The Fantasy of Feminist History*. Duke University Press 2011; Gerda Lerner, *Living with History/ Making Social Change*. The University of North Carolina Press 2009. Gerda Lerner, *Fireweed. A Political Autobiography*. Temple University Press 2003.
19. Esim. Markkola & Östman 2014; Aalto et al. 2011; Ann-Catrin Östman, Vad gör vi med historien? Om kvinno- och köns-historia i Finland. *Scandia* 78:2 (2012), 92–100.
20. Eva Helen Ulvros, Från kvinno- till genushistoria. Om ett länge undanskymt perspektiv i historieundervisningen. Teoksessa Klas-Göran Karlsson (toim.) *Att undervisa i historia på universitetet. Idéer, problem, utmaningar*. Studentlitteratur 2018, 193–216.
21. Jukka Rantala & Anna Veijola, Historiallisen tiedonmuodostuksen periaatteet hukassa. Tapaustutkimus nuorten historian tekstitaidoista. *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2016), 267–277; Najat Ouakrim-Soivio, Historian opetuksen tavoitteet ja sisällöt muuttuvat – entä niiden arviointi? *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2016), 293–305; Arja Virta, Marjaana Puurinen & Kalle Pihlainen, Monitieteinen näkökulma historian asiantuntijuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2016), 306–315.
22. Hilkka Paldanius, Kuinka pohtivuutta edellyttävään tehtävänantoon vastataan? Erilaiset kirjoittajajänet lukiolaisten historian esseissä. *Kasvatus & Aika* 2 (2020), 35–56; Matti Rautiainen, Eija Räikkönen, Anna Veijola & Simo Mikkonen, Jotain sinne päin. Lukion historian opetuksen arviointikulttuuri. *Kasvatus & Aika* 2 (2020), 57–74; Ilari Aalto & Lauri Kempainen, Arkeologinen näkökulma alakoulun oppikirjojen kuvauksiin Suomen esihistoriasta. *Kasvatus & Aika* 2 (2020), 99–128.
23. Jukka Rantala, Mikko Puustinen, Amna Khawaja, Marko van den Berg & Najat Ouakrim-Soivio, *Näinkö historiaa opitaan?* Gaudeamus 2020.
24. Esim. Alan Booth, *Teaching History at University. Enhancing Learning and Understanding*. Routledge 2003; Klas-Göran Karlsson (toim.) *Att undervisa i historia på universitetet. Idéer, problem, utmaningar*. Studentlitteratur 2018.
25. Anna Veijola & Simo Mikkonen, Mitä historia on. Aloittavien historianopiskelijoiden historiakäsitykset. *Kasvatus & Aika* 10:3 (2016), 6–21; Simo Mikkonen, Anna Veijola & Pasi Ihalainen, Vertais- ja itsearvioinnin käyttö yliopistollisessa historianopetuksessa. Tapaustutkimus menetelmäopetuksen opetuskokeilusta. *Kasvatus & Aika* 7:3 (2013), 69–85.

tysten sekä itsearvioinnin käytön näkökulmista.²⁵ Lisäksi yliopisto-opetusta on sivuttu historiankirjoituksen historioissa.²⁶ Kotimaisessa tutkimuksessa on kuitenkin keskitytty arviointikäytäntöjen kaltaisiin opetusta kehystäviin teemoihin, kun taas moninaisuudelle sensitiiviset opetusisällöt ovat pääosin jääneet tutkimuksellisen katseen ulkopuolelle.

Yliopistopedagogisessa keskustelussa on kirjoitettu sukupuolisensitiivisestä opetuksesta, jolla tarkoitetaan paitsi sukupuolen huomioivia sisältöjä myös tietoisuutta niistä rakenteellisista tekijöistä, jotka asettavat miehet ja naiset epätasa-arvoiseen asemaan yliopistoissa.²⁷ Moninaisuudelle sensitiivinen yliopisto-opetus puolestaan laventaa katseen muihin eroa tuottaviin tekijöihin, kuten luokkaan, etnisyyteen tai vaikkapa vammaisuuteen.²⁸ Johan Wickströmin mukaan moninaisuuden huomioiva opetus avaa-kin opintoja valkoihaisen, cis-sukupuolisen²⁹ ja vammattoman ”normiopiskelijan” muottiin sopimattomille tarjoamalla sisältöjä, joilla on kosketuspintaa isommassa osassa väestöä. Antamalla tilaa normina näyttäytyvien kokemusten ulkopuolisille äänille opetus muuttuu moninai-
semmaksi ja siten laadultaan paremmaksi haastamalla sekä opetusta että tutkimusta esittämään uudenlaisia kysymyksiä.³⁰

Opetuksen laadun ja moninaisuutta tukevien sisältöjen välillä havaittu yhteys on innoittanut myös meitä käyttämään sukupuoli- ja moninaisuussensitiivistä opetuskäsitystä analyttisenä työkaluna tarkastellessamme nais- ja sukupuoli-

li historianian opetuksen kehitystä viime vuosikymmeninä. Aikaisempien tutkijoiden tavoin ajattelempa, että moninaisuutta huomioivien sisältöjen ohella tarvitaan vastakohtaparien kuten nais-mies, hetero-homo ja cis-trans purkamista. Lisäksi sukupuolen – ja myös muiden moninaisuuden muotojen – huomioimisen olisi sekä läpäistävä kaikki opetus että oltava mahdollinen erikoistumisalue.³¹ Nojaamme erityisesti ruotsalaistutkijoiden pohdintoihin, sillä suomalaisissa yliopistoissa ei ole järjestetty historiaerityistä yliopistopedagogista koulutusta eikä myöskään harjoitettu laajamittaisesti feminististä historiaerityistä yliopistopedagogiikkaa³². Lisäksi analyysimme pohjaa feministisen yliopistopedagogiikan opinnoista nousevaan käsitykseen oppimisesta, ennen kaikkea sen keskiössä olevasta tietoisuudesta sukupuolen ja muiden valtahierarkioita tuottavien erojen vaikutuksesta opetustilanteissa ja -sisällöissä.³³

Opetus käynnistyy eriaikaisesti

Klas-Göran Karlssonin mukaan yliopistotason historianopetuksen toteuttamiseen ei ole olemassa yhtä oikeaa tapaa. Yhtäältä opetuksessa voidaan lähteä liikkeelle kronologisesti etenevistä teemakokonaisuuksista. Toisaalta temaattiset kurssit, joissa menneisyyttä lähestytään käsitteiden avulla, ovat mahdollisia. Jälkimmäisen etuna on opiskelijoiden syvällisempi ymmärrys valtionkaltaisten käsitteiden monitahoisuudesta, kun taas ensimmäinen tarjoaa opiskelijalle laajemat perustiedot, joiden pohjalta menneisyyden

26. Ks. esim. Katainen et al. 2005.

27. Gaby Weiner & Britt-Marie Berge, *Kön och kunskap*. Studentlitteratur 2001. Ks. myös Ingrid Karlson & Anna Fogelberg Eriksson, *Genus som innehåll och form i högskoleundervisning*. Teoksessa Anna Bjuremark (toim.) *Iscensättning av problematiken genus och mångfald i undervisningen vid LiU. Några exempel från fördjupningskurser i högskolepedagogik*. Linköpings universitet 2004, 35–36.

28. Johan Wickström, *Mångfaldsmedveten pedagogik för universitetslärare*. Uppsala universitet 2011, 17–23.

29. Cis-sukupuolisella tarkoitetaan henkilöä, joka kokee, että hänen sukupuoli-identiteettinsä ja sukupuolen ilmaisunsa ovat hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen ja siihen kulttuurissa yleensä liitettyjen odotusten mukaisia. Ks. Setan Sateenkaarisanasto, <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> (6.10.2020).

30. Wickström 2011.

31. Karlson & Fogelberg Eriksson 2004, 36.

32. Historianopetuksen kentällä on toki sukupuolihistoriallisia teemoja käsitteleviä tutkijoita, jotka aktiivisesti osallistuvat myös opetuksen kehittämiseen. Ks. esim. Anu Lahtinen, Kati Katajisto, Reetta Hänninen: ”Kevään 1918 Helsinki”. Twitter-toteutuksena. *Yliopistopedagogiikka* 31.12.2019, <https://lehti.yliopistopedagogiikka.fi/2019/12/31/helsinki-1918-twitter-toteutuksena/> (12.4.2020).

33. Feministisestä pedagogiikasta esim. Jaana Saarinen, Hanna Ojala & Tarja Palmu, Mikä ihmeen feministinen pedagogiikka? Teoksessa Jaana Saarinen, Hanna Ojala & Tarja Palmu (toim.) *Eroja ja vaarallisia suhteita. Keskustelua feministisestä pedagogiikasta*. Suomen kasvatustieteellinen seura 2014, 17–40. Historiantutkijan näkökulmasta feminististä pedagogiikkaa on käsitelty Riikka Taavetti *Yliopistopedagogiikka*-lehden keskustelupuheenvuorossa. Riikka Taavetti, Jaettu ilo. Yhteisopettajuus prekaarissa yliopistossa feministisen pedagogiikan näkökulmasta. *Yliopistopedagogiikka* 4.7.2019, <https://lehti.yliopistopedagogiikka.fi/2019/07/04/jaettu-ilo/> (6.4.2020).

monimutkaisuutta on mahdollista ymmärtää.³⁴ Taiteilu lähestymistapojen välillä on nähtävissä myös kotimaisten historia-aineiden opintoppaista. Kronologisesti rakentuvat opintokokonaisuudet sekä yleisen historian kohdalla myös maanosakohtainen kurssijako olivat otannassa vahvasti edustettuina 1980- ja 1990-luvulla. Sen sijaan temaattiset kokonaisuudet olivat lähinnä poikkeuksia, vaikka niitä toki esiintyi 1980-luvulta lähtien ennen kaikkea aine- ja syventävien opintojen erikoistumisopinnot-kohdassa. Tämä on ollut yleisimmin se opintokokonaisuus, joka on avannut nais- ja sukupuolihistorialle pääsyn osaksi opetusta. Temaattisesti rakentuneet perusopintojen opintokokonaisuudet alkavat esiintyä oppaissa vasta 2000-luvulla.

Haastattelussa naishistorian opetuksen vähittäinen esiin nousu sijoitettiin 1980-luvun alkuun, jolloin niin sanotut uudet historiat vahvistivat asemaansa suomalaisella tutkimuskentällä.³⁵ Haastateltavien kokemukseronta myötäilee opinto-oppaiden pohjalta tehtävissä olevaa tulkintaa. Niiden valossa näyttää kuitenkin siltä, että naishistorialle ei löytynyt heti omaa paikkaa osana opintovaatimuksia. Selkeä enemmistö oppiaineista nosti naishistorian osaksi valinnaisia opintovaatimuksia vasta 1980- ja 1990-luvun taitteessa tai sen jälkeen, vaikka naishistoriaan liittyviä yksittäisiä kursseja ja vapaamuotoisia seminaareja oli järjestetty eri oppiaineissa ajoittain koko 1980-luvun ajan. Opetustarjonnan kehitys heijasteleekin Päivi Naskalin huomiota, jonka mukaan opetuskäytännöt ovat aina sidoksissa oman aikansa ihanteisiin³⁶. Toisin sanoen naishistoriaa tarkastelevien tutkijoiden kriittisen massan vahvistuminen oli edellytys naishistorian opetuksen vähittäiselle vahvistumiselle. Kehitys ei edennyt kuitenkaan kaikissa oppiaineissa yhtäaikaisesti, mikä selittyi paitsi oppiaineiden pro-

fileilla myös niissä työskennelleiden ihmisten aktiivisella panoksella tai sen puutteella.

Kansainvälisesti naishistorian nousu liitetään niin kutsuttujen uusien historioiden ohella sosiaalishistorian aseman vahvistumiseen. Suomessa naishistorian aiheet nostettiin 1980-luvulla paitsi talous- ja sosiaalishistorian myös kulttuuri- sekä aate- ja oppihistorian keskusteluihin.³⁷ Nämä oppiaineet olivat institutionaalisesti nuoria, joten niiden oli luontevampaa ravistella perinteistä ajattelua ja vakiinnuttaa uusia tutkimuksellisia näkökulmia kuin oppiaineiden, joilla oli takanaan vuosikymmenten institutionaalinen perinne.³⁸ Esimerkiksi Turun yliopiston humanistiset historia-aineet lähestyivät naiskysymystä laajempaan, kaikkia humanistisia tieteitä koskeneena kysymyksenä, ja 1980-luvun puolivälissä naisnäkökulma tuli niissä vaihtoehtoiseksi yhden opintoviikon yleisopintokokonaisuudeksi otsikolla ”Naistutkimus humanistisissa tieteissä”.³⁹ Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalishistorian opintovaatimuksissa naishistoriaa ei mainita vielä nimeltä, mutta lukuvuonna 1985–1986 opiskelijalle on laitettu jo ehdolle naisnäkökulmaisia tenttikirjoja, kuten Louise Tillyn ja Joan Scottin *Women, Work and Family* sekä Gunnar Qvistin *Konsten att blifva en god flicka: Kvinnohistoriska uppsatser*.⁴⁰ Tampereen yliopistossa naishistoria nousi samana lukuvuonna esiin Yhdysvaltain tutkimuksen sivuainekokonaisuudessa, joka sisälsi sekä naishistoriaan että yhdysvaltalaiseen naistutkimukseen liittyneet opintokokonaisuudet.⁴¹

Ensimmäinen historia-aineissa esiintyvä maininta naishistoriasta löytyy kuitenkin Helsingin yliopiston yleisen historian aineopinnoista, jossa se esiintyy lukuvuonna 1985–1986 kohdassa ”jokin muu erikoiskurssi”. Oppiaine oli Päivi Setälän johdolla muodostunut suomalaisen naishistoriallisen tutkimuksen keskeiseksi ja kyseisenä

34. Klas-Göran Karlsson, Historieämnets kärnfrågor. Teoksessa Klas-Göran Karlsson (toim.) *Att undervisa i historia på universitetet. Idéer, problem, utmaningar*. Studentlitteratur 2018, 9–26. Ks. myös Ulvros 2018, 193.

35. Esim. H4, H5 ja H6. Ks. myös Pertti Haapala & Pirjo Markkola, Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2017), 310–311; Hannu Salmi, Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2017), 322; Heini Hakosalo, Alussa oli aate. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2017), 330–331.

36. Naskali 2014, 42–43.

37. Kotimaisen naishistoriantutkimuksen varhaisista vaiheista esim. Aura Korppi-Tommola, Kvinnans ställning i Finland under autonomins tiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983) 346–348; Pirjo Markkola, Huslig ekonomi och kön i Finland på 1900-talet. En del av Finlands kvinnohistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 76 (1991), 429–431. Uusista historioista ks. etenkin Haapala & Markkola 2017, 310–312.

38. Esim. Hakosalo 2017, 328.

39. Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1985–1986 ja 1989–1990.

40. Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan opinto-opas 1985–1986.

41. Tampereen yliopiston humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1984–1985/1985–1986.

lukuvuonna on nähtävästi järjestetty naishistorian kurssi, koska opas ohjeistaa opiskelijaa tenttimään kirjallisuutta luennoitsijan valinnan mukaan. Vaihtoehtoisesti kohdassa on voinut tenttiä kirjat *Becoming visible: Women in European history*, Gerda Lernerin *The majority finds its past* ja artikkelikokoelman *Myyttistä todellisuutta: Naishistorian tutkimusnäkökulmia*.⁴² Seuraavat varsinaiset naishistorian opintokokonaisuudet löytyvät Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian sekä Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian opetusohjelmista. Aate- ja oppihistorian opiskelijat saattoivat valita valinnaisen cum laude opintojen kokonaisuuden ”Naishistoria ja sen aatehistorialliset kysymykset” lukuvuonna 1989–1990, kun taas talous- ja sosiaalhistorian opiskelijoiden ”Naisen asema historiassa” oli lukuvuonna 1990–1991 osa ajankohtaisten tutkimusongelmien opintokokonaisuutta.⁴³

Samanaikaisesti naishistorian näkyvyys oli koko ajan vahvistunut kotimaisella tutkimuskentällä, mistä esimerkkinä voidaan pitää sekä suomeksi että ruotsiksi julkaistuja seminaari- ja kirjaraportteja sekä keskustelunavauksia.⁴⁴ Lisäksi *Historisk Tidskrift för Finland* toteutti vuonna 1984 naishistorialle omistetun teemanumeron,⁴⁵ ja *Historiallisessa Aikakauskirjassa* naishistoria nostettiin ulkomaisten aikakauskirjojen esittelyissä omana erillisenä kategorianaan esiin vuonna 1985.⁴⁶ Näkyvyyttä lisäsivät myös vuodesta 1983 järjestetyt pohjoismaiset naishistoriakonferenssit, joista lehdissä raportoitii aktiivisesti.⁴⁷

■ Kuva 1. Vuonna 1977 tohtoriksi väitellyt antiikintutkija Päivi Setälä oli yksi naistutkimuksen puolestapuhujista 1980-luvulla. Hän järjesti naishistoriaan liittyvää opetusta ja julkaisi myös naisten historiaan liittyviä yleistajuisia teoksia. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK7155:362-77-1. Kuvaaja: Kuvasiskot.

Tutkimuksellisessa keskustelussa oli opetukseen liittynyt juonne, sillä tutkimustapaamisten toivottiin ”innostavan opiskelijoita valitsemaan tutkimusaiheita tältä historian tutkimattomalta

42. Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1985–1986.

43. Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1989–1990; Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan opinto-opas 1990–1991.

44. Esim. Alexandra Ramsay, Översikter över kvinnoforskningens hjälpemedel. *Historisk Tidskrift för Finland* 67 (1982), 238–240; Aura Korppi-Tommola, Tutkimusprojekti Naisen aseman kehitys Suomessa autonomian aikana. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (1982), 359–362; Alexandra Ramsay, Kvinnohistoriska samlingar och hjälpemedel i Sverige, Danmark och Finland. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983), 77–79; Kaarina Vattula, Kvinnors arbete i samfund och familj i de Nordiska länderna 1870–1970. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983), 348–350; Leena Hilpinen, Suomalaista naishistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (1984), 329–330; Päivi Setälä, Amerikkalainen naishistoriantutkimus mallina meille. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (1986), 109–112; Marjaliisa Hentilä, Naishistoria – feminististä oppositiotiedettä? *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (1988), 37–42.

45. Teemanumeron johdannossa silloinen päätoimittaja summasi suomalaisen naishistoriantutkimuksen tilaa ja tavoitteita. Max Engman, Den ogifta kvinnans arbete, myndighet och samlevnadsproblem. *Historisk Tidskrift för Finland* 3 (1984), 203–206.

46. Henry Rask, Pohjoismaiset aikakauskirjat. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (1985), 156.

47. Esim. Pohjoismaainen naishistoriantutkijoiden kokous Oslossa 1982. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (1981), 369–370; Hannele Kurki, Nordisk kvinnohistoriemöte i Oslo 1983. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (1983), 79; Merja Manninen, Toinen pohjoismaainen naishistorian tutkijoiden kokous Tanskassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (1985), 252–253; Alexandra Ramsay, Den könsbundna arbetsfördelningen och mentalitetshistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 70 (1985), 513–515; Aura Korppi-Tommola & Anne Ollila, Naishistoriantutkijat Tukholmassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (1989), 175; Ann-Catrin Östman, Att hantera olikheter. IV Nordiska Kvinnohistorikermötet. *Historisk Tidskrift för Finland* 78 (1993), 504–506.

alueelta”⁴⁸, kuten ensimmäiseen naishistorian Akatemia-projektiin osallistunut Merja Manninen kirjoitti vuonna 1983. Opiskelijoiden oli mahdollista päästä mukaan myös koko 1980-luvun noin kymmenen ihmisen kokoisena pysyneeseen pohjoismaisten naishistoriakonferenssien Suomen delegaatioon.⁴⁹ Lisäksi naishistoriantutkijat alkoivat julkaista tutkimusalaansa liittyvää kirjallisuutta, jolla avattiin opiskelijoille naishistoriantutkimuksen keskeisiä kysymyksiä.⁵⁰ Sen sijaan keskustelua naishistorian opetuksesta tai sen tarpeesta ei löydy kotimaisista tutkimuslehdistä, mikä selittyy sillä, ettei historiaerityisestä pedagogiasta ylipäätään keskusteltu 1980-luvulla.

Laajeneva historia-alan keskustelu uusine näkökulmineen ja metodeineen oli joka tapauksessa keskeinen tekijä, joka edisti naishistorian pääsyä osaksi opinto-oppaita 1980-luvun puolivälistä lähtien. Lisäksi naishistorian vähittäinen vakiintuminen osaksi opetusta omien opintokokonaisuuksien muodossa oli vahvasti sidoksissa tiettyihin avainhenkilöihin. Tämä selittää muun muassa sitä, miksi naishistoria ei kirjautunut Oulun yliopiston historia-aineissa aate- ja oppihistoriaa lukuun ottamatta opintovaatimukseen vielä 1980-luvulla. Tutkimusalan historiaa kartoittanut Elina Katainen on kirjoittanut Aura Korppi-Tommolasta, Anneli Mäkelästä ja Päivi Setälästä naishistorian pioneereina.⁵¹ Näiden Helsingin yliopistossa vaikuttaneiden tutkija-opettajien ansiosta ensimmäiset naishistoriaa käsittelevät luentokurssit pidettiin eri yliopistoissa heti 1980-luvun alussa. Etenkin antiikin nainen oli opetuksessa vahvasti läsnä, ja vierailevina luen-

noitsijoina naishistorian opetusta vietiin niin Tampereelle kuin Ouluunkin.⁵² Myös naistutkimuksen opetus oli 1980-luvun alussa yksittäisten luentokurssien varassa, joskin vuonna 1984 Helsingin yliopistossa järjestettiin jo viisi naistutkimukseen liittyntä kurssia. Yksi niistä oli Päivi Setälän naistutkimusta eri tieteenaloilla esitellyt kurssi.⁵³

Ruotsinkielisellä puolella Alexandra Ramsay nousee varhaisten tekstien perusteella keskeiseksi naishistorian tutkimusta edistäneeksi henkilöksi,⁵⁴ mutta Åbo Akademin opetuksesta ei aineistoomme ole tallentunut juurikaan jälkiä. Tämä ei toki tarkoita, etteikö naishistoriaan liittyntä opetusta olisi järjestetty. Olihan naistutkimuksen monitieteinen luentosarja kerännyt satapäisen yleisön Åbo Akademiin jo ennen vuosikymmenen puoltaväliä,⁵⁵ ja ensimmäinen kotimainen naistutkimuksen instituutti perustettiin sinne vuonna 1986.⁵⁶ Historian laitoksella vaikutti lisäksi Marianne Liljeström, josta myöhemmin tuli sukupuolentutkimuksen professori. Nais- ja sukupuolihistoriaan liittyneitä virallisia tai puolivirallisia opintopiirejä ja seminaareja järjestettiin 1980-luvun puolivälistä lähtien paitsi Åbo Akademiin myös muissa yliopistoissa.⁵⁷ Naishistorian opetus myös laventui nopeasti, kun ensimmäisille kursseille osallistuneista opiskelijoista kasvoi nuoria tutkija-opettajia. Seminaaritöistä muotoutui väitöskirjaprojekteja, joihin liittyen alettiin antaa opetusta. Graduseminareja naishistoriaan liittyvistä teemoista pidettiin tässä vaiheessa ainakin Tampereen ja Helsingin yliopistoissa.⁵⁸

48. Merja Manninen, Pohjoismainen naishistorian seminaari Helsingissä. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (1984), 95. Ks. myös Mauno Jokipii & Päivi Setälä, Inbjudan till seminarium om kvinnohistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983), 331.

49. Pohjoismainen naishistoriantutkijoiden kokous Tanskassa elokuussa 1985. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (1984), 96.

50. Esim. Auvo Kostiaainen (toim.) *Nainen historiassa*. Turun yliopisto 1984; Päivi Setälä (toim.) *Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan*. Gaudeamus 1984; Päivi Setälä, Moni/nainen historiaan. Naishistorian sanoma. Teoksessa Päivi Setälä & Hannele Kurki (toim.) *Akanvirtaan*. Yliopistopaino 1988, 139–157; Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino 1989; Irma Sulkunen, *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää 1991. Naisen kuvia -teoksen kohdentamisesta opiskelijoille ks. Leena Hilpinen, Suomalaista naishistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (1984), 329.

51. Katainen 2005, 342–343, 345.

52. Katainen 2005, 342–345.

53. *Feministinen aikamatka. Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan tutkimusjaosto 1981–2006*. TANE-julkaisuja 9. Sosiaali- ja terveysministeriö 2006, 33.

54. Esim. Alexandra Ramsay, Översikter över kvinnoforskningens hjälpedel. *Historisk Tidskrift för Finland* 67 (1982), 238–240; Kaarina Vattula, Kvinnors arbete i samfund och familj i de Nordiska länderna 1870–1970. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983), 348–350.

55. Marianne Liljeströmin luento Heidi Kurvisen toteuttamalla Sukupuoli ja yhteiskunnalliset liikkeet Suomessa 1960-luvulta 1990-luvulle -luentokurssilla syksyllä 2019.

56. *Ibid.*, 44.

57. H3 ja H4. Myös Marianne Liljeströmin luento.

Haastatteluissa nousivat esiin myös naisnäkökulmalle tilaa antaneet miehet, jotka tukivat nais- ja sukupuolinäkökulmaisen tutkimuksen vahvistumista eri oppiaineissa.⁵⁹ Panu Pulma onkin muistuttanut naishistorian virinnee Suomessa sekä alhaalta että ylhäältä: yhtäältä yhteiskunnallisesti painottuneen talous- ja sosiaalishistorian innoittamana, toisaalta meritoituneiden tutkijoiden esimerkin ansiosta.⁶⁰ Haastatteluissa tärkeäksi koettiin lisäksi Suomen Akatemian rahoitus naishistorialliselle tutkimukselle 1980-luvun alussa.⁶¹ Tutkimuksella ja opetuksella oli kiinteä suhde, sillä 1980-luvulla opetusta hallitsivat kurssit, jotka rakentuivat kunkin opettajan omien kiinnostuksen kohteiden ympärille⁶². Näin ollen naishistoriaakin opetettiin aluksi siellä, jossa alan tutkimusta tehtiin. 1990-luvulla väitelleiden tut-

■ Kuva 2. Sukupuolihistoriantutkijat on usein integroitu varhaisessa vaiheessa mukaan myös opetukseen. Kuvassa Turun yliopiston Suomen historian, kulttuurin ja yleisen historian tutkijat suunnittelemassa syksyn sukupuolihistorian opetusta Jusleniassa ilmapäivällä 11.9.2001. Kuvassa vasemmalta oikealle Kirsi Tuohela, Kaisa Vehkalahti, Meri Heinonen, Kirsi Vainio-Korhonen ja Ritva Hapuli. Lähde: Anu Lahtisen henkilökohtainen arkisto. Kuvaaja: Anu Lahtinen.

kijoiden myötä nais- ja sukupuolihistoria alkoi kuitenkin vakiintua osaksi oppiaineiden opetus- ja tutkimusta kaikissa kotimaisissa yliopistoissa.⁶³ Ensimmäisistä nais- ja sukupuoliteemalla väitelleistä tutkijoista tuli myös tärkeitä esikuvia seuraaville tutkijapolville, jotka 2000-luvun alusta lähtien jatkoivat tutkimus- ja opetuskentän laven-

58. Esim. H2 ja H5.

59. Esim. H2, H4, H5 ja H6. Miesten rooli näkyi myös ensimmäisen naishistoriaan liittyneen laajemman tutkimusprojektin taustalla. Ks. Aura Korppi-Tommola, Kvinnans ställning i Finland under autonomins tiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983) 346–348.

60. Panu Pulma, Naishistorian vuosikymmen. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 67–92. Ks. myös Haapala & Markkola 2017, 312.

61. Esim. H2, H4 ja H5. Ks. myös Katainen 2005, 325. Kataisen mukaan Suomen Akatemialle myönnettiin vuodesta 1980 naistutkimusmääräraha ja vuonna 1982 käynnistyi ”Naisen aseman kehitys Suomessa autonomian aikana” -projekti, joka oli ensimmäinen Suomen Akatemian naisten historiaa kartoittava projekti.

62. Esim. H2, H4 ja H6.

63. Esim. H4 ja H5.

tamista.⁶⁴ Opetuksen ja tutkimuksen kiinteä sidos selittääkin osittain sitä, miksi naishistorian liittämisen osaksi opetusohjelmia ei haastateltavien kerronnassa näyttäytynyt erityisenä taisteluna vaan luonnollisena seurauksena tutkimusalaan liittyneen kiinnostuksen noususta.

Tieteenalan kritiikki ei estä integroitumista

Yksi 1980-luvun naistutkimuksen keskeisiä kysymyksiä oli pohdinta siitä, pitäisikö sukupuolinäkökulma integroida yksittäisiin oppiaineisiin vai ei.⁶⁵ Naishistorian ja samanaikaisesti instituutionalisoitumassa olleen naistutkimuksen suhde oli tuolloin läheinen, ja osa historiantutkijoista oli vakiinnuttamassa jälkimmäistä omana oppiaineenaan tai tutkimuskeskuksenaan⁶⁶. Kataisen mukaan monet 1980-luvulla vaikuttaneet naishistorian tutkijat kannattivatkin niin kutsuttua kaksoisstrategiaa, jonka mukaan naistutkimuksen ajateltiin saavan elintilaa ja voimistuvan omissa naistutkimuksen yksiköissään, mikä puolestaan vahvistaisi integroitumista eri oppiaineisiin ja koko akateemiselle kentälle esimerkiksi tieteellisiin seuroihin ja lehtiin. Sen sijaan vastustajat pelkäsivät erillisten naistutkimusyksiköiden perustamisen ajavan naiset keskustelemaan keskenään, jolloin oppiaineissa ei tapahtuisi muutosta.⁶⁷

Molemmissa ryhmissä naisnäkökulman integroimista historiatieteisiin pidettiin joka tapauksessa keskeisenä, mitä voidaan osin selittää tieteenalan empirialähtöisyydellä. Esimerkiksi Irma Sulkusen ajattelussa historiallistaminen oli avain menneisyyden moninaisten alistussuhteiden avaamiseen.⁶⁸ Aura Korppi-Tommola puo-

lestaan varoitti naishistoriantutkijoita nykyajan vaatimusten vaikutuksesta lähteiden tulkinnassa.⁶⁹ Myös haastattelemamme tutkija-opettajat korostivat sitä, että jokainen ilmiö tulee aina kontekstualisoida omaan aikaansa, jotta historiantutkimukselle ominainen tarkastelutapa säilytetään analysoitaessa sukupuolta.⁷⁰ Kysely- ja haastateluaineiston perusteella historiantutkijat ovat vahvasti kannattaneet – ja kannattavat edelleen – integraationäkökulmaa myös opetuksessa⁷¹: sukupuolinäkökulman tulisi kirjoitautua sisään kaikkeen opetukseen ja omassa opetuksessaan haastateltavamme näin toimivatkin.

Kotimaiselle naishistorialle oli varhaisvaiheista lähtien leimallista akateemisuus eikä pioneeritutkijoilta löydy samankaltaisia kytköksiä feministiseen aktivismiin kuin esimerkiksi alan kansainvälisiltä esikuvilta Gerda Lerneriltä ja Joan W. Scottilta⁷². 1960-luvulla syntyneen haastateltavan mukaan myös länsisaksalaisen ja kotimaisen naishistorian välillä oli 1980-luvun puolivälissä selvä ero:

Se oli vahvasti feminististä, naisliikepainotunutta siellä, jopa aggressiivista, taistelevaa feminismiä, mitä se ei täällä samaan tapaan ollut.⁷³

Akateemisuus ei tarkoittanut kuitenkaan kritiikitömyyttä, sillä kansainvälisten esikuvien tapaan alan kotimaisten pioneerien tavoitteena oli historiatieteen muuttaminen.⁷⁴ Feminismi muodosti kuitenkin vain yhden kritiikin lähtökohdista. Sen ohella vasemmistolainen maailmankuva ja halu nostaa historiantutkimukseen työläisnaisten kal-

64. Esim. H1 ja H3.

65. Historiantutkimuksen osalta tätä 1980-luvun keskustelua ja suomalaisen naishistorian erityispiirteitä peilataan *Historia nyt* -teoksen artikkeleissa. Ks. Alexandra Ramsay, Sukupuoli ja politiikka. Naishistoriantutkijana Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. WSOY 1990, 107–112; Maria Lähteenmäki, Eristäytymisen naisinen logiikka. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. WSOY 1990 113–116.

66. Esim. H2, H4 ja H6. Ks. myös Haapala & Markkola 2017, 313.

67. Esim. H4 ja H6. Ks. myös Katainen 2005, 345, 347; Lähteenmäki 1990.

68. Sulkunen 1991, 18–20.

69. Aura Korppi-Tommola, Mitä naishistoria on? Teoksessa Auvo Kostianen (toim.) *Nainen historiassa*. Turun yliopisto 1984, 14. Ks. myös Setälä 1988, 153.

70. H1, H2, H3, H4, H5 ja H6.

71. Esim. K2, K4, K6, K8, K9 ja K10.

72. Scott on kuvannut 1960-luvun lopun opiskelijälähtöistä kiinnostusta naishistoriaan oman tutkimusnäkökulmansa herätteenä. Ks. esim. videotallenne *Conversations with History. The Politics of Veil*, https://conversations.berkeley.edu/scott_2009 (19.1.2021).

73. H2. Rajanvedosta feminismiin ks. myös esim. Päivi Setälä, Naishistorian kansainvälisistä tutkimusteemoista. Teoksessa Auvo Kostianen (toim.) *Nainen historiassa*. Turun yliopisto 1984, 17.

74. Tämä tulee vahvasti esiin etenkin Irma Sulkusen 1980- ja 1990-luvun alussa julkaisemista teksteistä.

taisia uusia ryhmiä kuvattiin haastatteluissa ja kyselyvastauksissa motiiveiksi historiatieteen ja opetuksen tietoiselle moninaistamiselle.⁷⁵

Nais- ja sukupuolihistorian integroitumista historiatieteiden kenttään on 1980-luvun jälkeisten vuosikymmenten osalta mahdollista tarkastella edistyskertomuksena ja tyytyväisyys jo saavutettuun tilaan korostuikin kyselyvastauksissa. Niistä osa myös kyseenalaisti käsillä olleen selvityksen mielekkyyden.⁷⁶ Myös haastateltavat kokivat sukupuolen muodostuneen 2000-luvulla näkökulmaksi, jota yksikään kollega ei enää aseta kyseenalaiseksi, vaikka oma tutkimus ei tematiikkaa käsittelesikään. Sukupuolinäkökulmaa ei kuitenkaan pidetä opetuksen keskeisimpänä sisältönä, ja haastateltavat arvioivat kunkin kollegan painottavan kursseilla ydinosaamistaan.⁷⁷ Sukupuoli- ja moninaisuussensitiivisyyteen sisäänkirjoitettu ajatus normatiivisten historiakäsitysten sukupuolittoisesta kritiikistä, joka läpäisisi kaiken opetuksen, ei näytäkään toteutuneen vielä erityisen hyvin.

Sukupuolihistoria on siis säilynyt omana erikoisalanaan, johon opiskelijan on mahdollista perehtyä, mutta sen syvällisempi ymmärrys ei näyttäydä osana historianopiskelijalta edellytettäviä historiaaitoja. Periaatteessa opiskelijan on edelleen mahdollista suorittaa opintonsa siten, että ymmärrys sukupuolesta analyttisena kategoriana jää vähäiseksi, sillä Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksen perusopintoja lukuun ottamatta sukupuolihistoria on yliopistoissa vapaavalintainen osa opetusohjelmia⁷⁸. Sen sijaan yksittäisten tutkija-opettajien työssä kriittisyys toteutuu moninaisemmin. 1950-luvulla syntynyt haastateltava esimerkiksi toivoi, että jokaisen historia-alalta maisteriksi valmistuvan pitäisi käydä edes yksi naishistorian pakollinen kurssi, jotta opiskelija ymmärtäisi mikä naishistorian tulokulma on.⁷⁹ Toinen samalla vuosikymmenellä syntynyt haastateltava puolestaan

kuvasi, kuinka sukupuolinäkökulmainen opetus oli auttanut opiskelijoita esittämään ”hyvin teräviä sukupuolihistoriallisia kysymyksiä myös muilla luennoilla.”⁸⁰ Myös muut haastateltavat korostivat sukupuolinäkökulmaan sisältyvän kriittisyyden opettamisen tarpeellisuutta.

Opiskelijoissa sukupuolinäkökulman valtavirtaistuminen opetuksessa on 2010-luvun polarisoituneessa ilmapiirissa aiheuttanut paikoin kielteisiä reaktioita ja jopa vihapuhetta.⁸¹ Kyselyaineistossa tämä näkyi vastauksessa, jossa pohdittiin sukupuolinäkökulmaisen opetuksen ja feminismin suhdetta. Oppiaineensa puolesta kirjoittaneen vastaajan mukaan mahdollista pakollista perusopintovaiheen sukupuolihistorian kurssia ei olisi syytä kehystää näkökulman feministisyydellä:

Luulisin, että pitäisi olla selkeä ’historiallisen moninaisuuden’ -kokonaisuus, joka olisi pakollinen ja aika alkuvaiheessa opiskelua. Nyt kun se on yksi valinnainen muiden lukuisien valinnaisuuksien seassa, harrastetaan sitä suht’ niukasti. Ehdottomasti pitäisi olla, ja sitä pitäisi rakentaa isompaan kontekstiin liittyen, kuten tasa-arvoinen historia -teemalla. Jos korostetaan feminististä tulokulmaa, osa opiskelijoista jättäytyy pois.⁸²

Feminismin opetustilanteissa herättämiin kielteisiin tunnereaktioihin on kiinnitetty huomiota myös aikaisemmissa tutkimuksissa. Niissä on esimerkiksi osoitettu, että sukupuolesta ja seksuaalisuudesta sekä niihin liittyvistä valtasuhteista luennoivat opettajat joutuvat usein kohtaamaan vähättelevää tai tunneperäistä asennoitumista⁸³. Tässä kohden on toki tärkeä muistaa, että sukupuolen käsittely opetuksessa ei vielä tee siitä feminististä tai laajemminkaan valtavirtänäkökulmaa haastavaa⁸⁴. Etenkin kyselyvastauksissa yhtäläisyysmerkit tuntuivat vastaajien mielessä

75. Esim. H5, H6 ja K10.

76. Esim. K1, K2, K5, K7, K9 ja K10.

77. Esim. H1, H2 ja H5.

78. H5.

79. H4.

80. H5.

81. Esim. H1 ja H2.

82. K3.

83. Naskali 2014; Tuula Juvonen, Kohti pervopedagogiikkaa. Lesbo- ja queer-tutkimuksen opettaminen haasteena yliopistopedagogiikalle. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 19:4 (2006), 4–16.

84. Esim. Liljeström 2004; Kurvinen & Timosaari 2016.

asettuneen kuitenkin sukupuolinäkökulmaisen sisällön ja feminismin välille.

Sukupuolinäkökulman valtavirtaistuminen ja sen suhde opetuksen feministisyyteen on sidoksissa myös yliopisto-opetuksessa 2000-luvulla tapahtuneeseen muutokseen. Vuosituhannen alussa opetusuransa aloittanut haastateltava pohti, kuinka nyky-yliopistossa sisältökurssit ovat jääneet pienempään rooliin metodien ja historiataitojen painottuessa⁸⁵. Samanaikaisesti yliopistollisessa historianopetuksessa on siirrytty oppimislähtöiseen opettamiseen, ja opettajien ammatillisuuden vaade on kasvanut⁸⁶. Myös historiantutkimuksen pirstaloituminen ja historiallisten kokonaisuuksien hahmottamisen vaikeus opetuksessa keskusteluttivat eri vuosikymmenillä syntyneitä haastateltavia.⁸⁷ Keskeisin opettamisessa tapahtunut muutos paikantui kuitenkin opiskelijoiden osallistamiseen opetustilanteissa, missä oli onnistuttu vaihtelevasti. Sen sijaan aikaisempien vuosikymmenten opetus näyttäytyi suunnittelemattomampana eikä yliopistopedagoginen koulutuskaan ollut korostunut viran- ja tehtävänäytöissä.⁸⁸ Naskali onkin muistuttanut, kuinka esimerkiksi työelämätaitojen korostuminen opetustavoitteissa on kiinteästi sidoksissa

■ Kuva 3. Kansainväliset kohtaamiset ovat vaikuttaneet merkittävästi kotimaiseen nais- ja sukupuolihistorian tutkimukseen ja siten myös annettuun opetukseen. Vuodesta 1983 järjestetty pohjoismainen naishistoriakonferenssi on edelleen yksi keskeisimmistä verkostoitumisen paikoista alan tutkija-opettajille. Kuvassa Oulun yliopistossa vuonna 2018 järjestetyn konferenssin avajaisession osanottajia. Lähde: Heini Hakosalon henkilökohtainen arkisto. Kuvaaja: Heini Hakosallo.

uusliberalistiseen ajatteluun, joka on eri tavoin uinut osaksi yliopisto-opetusta ja valtavirtayliopistopedagogiikan paradigmaa⁸⁹.

Empiriapainotteisuus häivyttää rakenteiden kritisoinnista

Niin kutsuttu intersektionaalinen tarkastelu on 2000-luvulla vahvistunut sukupuolihistorian alan tutkimuksissa,⁹⁰ mutta tutkija-opettajien kokemuskerronnassa se ei noussut vahvasti esiin. Aiheesta kysyttäessä muutamat haastateltavista totesivatkin historiantutkijoiden tehneen aina intersektionaalista tutkimusta tosin erinimisenä⁹¹. Osin tätä voidaan selittää sukupuolihistorian ja sukupuolentutkimuksen välisen suhteen

85. H2.

86. Liisa Postareff, Sari Lindblom-Ylänne & Anne Nevgi, Yliopisto-opettajien opetukselliset lähestymistavat ja yliopistopedagogisen koulutuksen vaikuttavuus. Teoksessa Sari Lindblom-Ylänne & Anne Nevgi (toim.) *Yliopisto-opettajan käsikirja*. WSOY 2009; Naskali 2014, 45.

87. H3, H4 ja H6.

88. Esim. K1, K4, H2 ja H4.

89. Naskali 2014, 43–47.

90. Anu Lahtinen, Sukupuolen teoria ja historia. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirikka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden Rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 183–195.

91. H3, H4 ja H6. Myös K10.

ristiriitaisuudella, minkä seurauksena keskusteluyhteys näiden kahden välillä ei nykyään ole yhtä kiinteä kuin se oli naishistorian alkuvaiheessa⁹². Kaikuja voidaan hakea myös Sulkusen ajattelusta, jossa moninaisuus saavutettiin nimenomaan keskeisten naistutkimuksellisten käsitteiden historiallistamisella.⁹³ Näin ollen myös identiteettikategorioiden väliset moninaiset erot paikantuvat historiantutkimuksen kentällä nimenomaan historiallistettaviksi käsitteiksi teoreettisen aivovoimistelun sijasta. Sukupuolihistoriantutkija Helena Tolvhed korostaakin *Scandia*-lehden intersektionaalisuus-numerossa historiantutkijoiden tapaa nähdä risteävät erot ennalta määrittelemättöminä kategorioina, jotka saavat sisällönsä osana historiallista kontekstiaan⁹⁴.

Historiatieteen empiriapainotteisuus ei kuitenkaan vapauta sitä opetukseen sisäänkirjoitautuneista sukupuolittuneen vallan muodoista, joiden Naskali on määritellyt toimivan kolmella eri tasolla. Yhtäältä rakenteet määrittelevät niitä reunaehtoja, joiden puitteissa opetusta annetaan. Toisaalta opetushenkilökunnan ja opiskelijoiden toimijuutta säädellään yliopisto-organisaatioissa konkreettisilla käytännöillä. Kolmanneksi opiskelijat ja opetushenkilökunta kohtaavat toisensa ruumiillisina toimijoina.⁹⁵ Näissä kohtaamisissa vallankäyttö tiivistyy kuviteltavissa oleviin mahdollisuuksiin: opiskelijoille tarjottavat sisällöt määrittävät sitä, mitä opiskelijat voivat tietää ja kuvitella.⁹⁶ Naskalin argumentilla on myös poliittinen ulottuvuutensa. Erilaisia menneisyyden toimijoiden välisiä valtaeroja ja niiden risteämiä huomioivan historianopetuksen merkitys on näin ollen sidoksissa nykyiseen yhteiskuntaamme, jossa opiskelijoiden arvomaailmat heijastelevat laajempaa polarisointumisekehitystä. Tähän viittasivat myös haastateltavat, jotka korostivat sukupuolinäkökulmaisen opetuksen mahdollisuuksia tukea ihmisoikeuksien kaltaisten arvojen säilymistä osana yhteiskunnallista arvomaailmaa valottamalla näiden arvojen historiallisia taustoja:

Itse puhun moniäänisyydestä, se on itselle ihan ydinasia tietyllä tavalla [...] lähestyn sitä siitä näkökulmasta, että tutkimus sinänsä on parempaa tutkimusta mitä moniulotteisempaa se on [...] mutta se on myös vahvasti poliittinen kysymys, koska se mitä me kerrotaan menneisyydestä kytkeytyy myös tähän päivään ja tulevaisuuteen, että edistetään myös tämän päivän demokratiaa ja moniäänisyyttä tuomalla sitä esiin menneisyydessä.⁹⁷

Paikoin opetuksessa tarjottavat kuvittelun tilat aukeavat myös opiskelijoiden ja laajemman yhteiskunnallisen keskustelun ansiosta. Aineistossa on hiljaisia viitteitä siitä, että opetuksen suunnittelussa on etenkin viime vuosina huomioitu yhteiskunnallisesta keskustelusta tulevat signaalit. Neljä haastateltavaa esimerkiksi viittasi nykyisen opiskelijapolven sukupuolen moninaisuutta korostavan sukupuolikäsityksen nousseen esiin luennoilla opiskelijoiden kysymyksinä, jolloin tasa-arvofeministeiksi itsensä määritelleitä tutkija-opettajia on haastettu ottamaan myös tämä näkökulma huomioon opetuksessaan⁹⁸. Tähän viittaa myös artikkelimme aloittanut sitaatti. Toinen esimerkki laajemman yhteiskunnallisen keskustelun ja opetuksen välisestä vuorovaikutuksesta löytyy jo aiemmin mainitusta Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian opetusohjelmasta lukuvuodelta 1989–1990. Siinä missä muissa yliopistoissa ja oppiaineissa naishistoria kirjoitautui sisään – ja on pääsääntöisesti säilynyt sellaisena nykypäivään – omana erikoisalanaan tai naistutkimuksen humanistisina opintoina, aate- ja oppihistorian kyseisessä oppaassa sukupuoli näyttäytyi opetusta vahvemmin läpäisevänä kategoriana. Oman erikoisopintokokonaisuuden lisäksi se näkyi myös naishistorian tenttikirjoina muissa opetusohjelman kohdissa. Oppiaineen kuvauksessa naishistorian vahva asema kirjoitautui rauhanaatteen ja ympäristöaatteen tavoin osaksi senhetkisen vasemmistolaisen yhteiskuntakeskustelun keskeisiä arvoja:

92. Aalto et al. 2011, 46.

93. Sulkunen 1991, 18–20.

94. Helena Tolvhed, Interseksionalitet och historievetsenskap. *Scandia* 76:1 (2010), 60.

95. Naskali 2014.

96. Ibid., 47. Ks. myös Tuula Juvosen puheenvuoroteksti tässä numerossa.

97. H2.

98. H1, H2, H3 ja H5.

Edellyttävätkö kieli ja kulttuuri toisiaan? Entä tiede ja tekniikka? Mikä on ekologisten näkemysten paikka länsimaisessa kulttuurissa? Entä naisten vapautumista koskevien aatteiden? Rauhanaatteen? [...] Nämä ja lukuisat muut maailmankuvamme perusteita koskevat kysymykset etsivät vastaustaan aate- ja oppihistoriassa.⁹⁹

Opas on kuitenkin esimerkki myös siitä, kuinka tietty historiallinen hetki voi myöhemmässä vaiheessa menettää merkityksensä. Naishistoria ei säilynyt aate- ja oppihistoriassa opetusta yhtä vahvasti läpäisevänä kategoriana myöhemmissä oppaissa. Kehitys ei olekaan edennyt koko ajan kohti parempaa vaan on ollut sidoksissa myös niihin henkilöihin, jotka ovat opetusta kulloinkin oppiaineissa antaneet.

Kohti feminististä historianopetusta?

Sukupuoli alkoi näkyä kotimaisten historia-aineiden opetuksessa vähitellen 1980-luvun kuluessa, mutta nais- sekä sukupuolihistoriallinen opetus levisi kaikkiin Suomen yliopistoihin vasta 1990-luvulla. 2000-luvulla kehitys on jatkunut ja myös muut valtaeroja paikantavat moninaisuuden muodot ovat integroituneet osaksi yliopistolista historia-alan opetusta. Kehitys on tapahtunut tutkimuksen ja urakierron kautta, kun alan tutkijat ovat kasvaneet perustutkinto- ja jatko-opiskelijoista ja vähitellen saavuttaneet pysyvämmän jalansijan oppiaineissa ja laitoksilla. Monet heistä ovat edenneet oppiaineiden professoreiksi ennen niin miesvaltaisen historiaprofession moninaisuudessa. Oma osansa tässä kehityksessä on ollut paitsi pioneerinaisilla ja naishistorian ensimmäisellä opiskelijasukupolvella myös naishistoriallisille näkökulmille yliopiston ovia avanneilla, vaikuttavissa asemissa olleilla liittolais- ja tukijamiehillä. Lisäksi kirjallisuuden ja konferenssien välityksellä saadut kansainväliset vaikutteet sekä yhteiskunnan laajemmat signaalit, kuten tasa-arvoistumiskehitys ja rahoitusmahdollisuudet, ovat jättäneet oman jälkensä. Jaammekin Saara

Tuomaalan näkemyksen siitä, että naishistorian integroituminen historian oppiaineisiin on ollut menestyksellistä, mutta institutionaalinen vakiinnuttaminen laitoksille on ollut paikoin vaikeaa¹⁰⁰. Kehitystä on leimannut myös tietynlainen maltillisuus. Suomessa ei esimerkiksi ole tällä hetkellä yhtään naishistorian ja/tai sukupuolihistorian professuuria toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa. Päivi Setälä tosin toimi Helsingin yliopistossa ylimääräisenä professorina alanaan naishistoria vuosina 1991–1994¹⁰¹.

Nais- ja sukupuolihistorian tutkimuksen ja opetuksen nousussa ja vakiintumisessa ei olekaan aina ollut kyse erityisen näkyvästä muutoksesta tai yksinomaan nousujohteisesta kehityksestä. Opetusohjelmissa sukupuoli ja muut eroa tuottavat tekijät rajautuvat edelleen omiksi, tarkasti määritellyiksi kokonaisuuksikseen, jotka voi suorittaa valinnaisina opintosuorituksina. Sen sijaan sukupuoli on harvemmin opetusta läpäisevä kategoria, vaikka ajattelutavoissa feministinen näkökulma on ujuttautunut hienovaraisesti osaksi oppiaineiden henkistä pääomaa. Moninaisuus eri muodoissaan kirjoittautuikin usein sisään myös sellaisiin opetuskokonaisuuksiin, jotka eivät otsikkotasolla näyttäisi sitä pitävän sisällään. 1980-luvulta lähtien erilaisia moninaisuuden teemoja opetuksessa ja tutkimuksessa esillä pitänyt oppiaine muotoili vastauksensa kyselyymme seuraavasti:

Yleisesti on kuitenkin yritetty välttää sitä, että moninaisuus olisi jotain ”erityistä” niin sanotun ”normaalin valtaviertahistorian” ohella, joten moninaisuus on pyritty integroimaan osaksi kaikkea opetusta.¹⁰²

Feminismi julkilausuttuna näkökulmana ja/tai metodina ei toki ole edelleenkään kaikkien mieleen, mutta 1980-luvun tavoite muuttaa tieteenalaa on ainakin osittain saavutettu. Yhteiskunnallisen poliittisen polarisaation, uuskonservatiivisuuden ja etnonationalismin nousussa sekä yliopistolaisen tutkimuksen poliittisen

99. Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan opinto-opas 1989–1990.

100. Saara Tuomaala, Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005, 357–380, 359.

101. Matti Klinge, Setälä, Päivi. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4*. SKS 1997– (19.1.2021).

102. Kio.

ohjailun mahdollisesti lisääntyessä on kuitenkin aiheellista kysyä, kuinka opetuksen käy tulevaisuudessa. Onko vaarana opettajien itesesensuuri vai voisiko 2020-luvun sukupuoli- ja moninaisuussensitiivinen historiantutkimus ja -opetus olla entistä vahvemmin feminististä paitsi sisältöjen myös normatiivisten käsitysten purkamisen näkökulmasta? Voisiko historiallista moninaisuutta käsittelevän pakollisen kurssin sisällyttäminen historia-aineiden opetusohjelmiin olla meidän panoksemme entistä moniarvoisemman ja demokraattisemman tulevaisuuden rakentamiseen? Feministiseen historiantutkimuksen kritiikkiin on 1970-luvulta lähtien kirjoittautunut vahvasti ajatus historiatieteen muuttamisesta. Juuri tämä ajatus tekee myös moninaisuudelle sensitiivisten opetussisältöjen ja niiden historiallisen kehityksen tarkastelusta kiinnostavan tutkimuskohteen.

*Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtoriprojektia *The Travelling Image of Bra-Burners. Negotiating Meanings of Feminism in the Finnish Mainstream Media from the 1960s to 2007* (Kurvinen, päätösnumero 316287). Haluamme lisäksi kiittää FemPeda 2 -kurssin opettajia, artikkelin haastateltavia ja nimettömiä vertaisarvioitsijoita artikkelin aikaisempien versioiden kommentoimisesta ja Heini Hakosaloa sekä Anu Lahtista artikkelin kuvista.*

Dosentti, FT **Heidi Kurvinen** on Suomen Akatemian tutkijatohtori Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. **Sähköposti:** heidi.kurvinen@utu.fi.

VTT **Riitta Matilainen** toimii rahapelihaittojen ehkäisyyn päällikkönä Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry:ssä. Hän on väitellyt Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalishistorian oppiaineesta. **Sähköposti:** riitta.matilainen@ehyt.fi.

LOPS
2021

Opus historialliseen ajatteluun

”Historiasta ei ole olemassa yhtä totuutta. Tietomme menneisyydestä on aina jonkun tulkintaa.”

Opus on uusi lukion historian oppimateriaalisarja. Siinä yhdistyvät ajankohtainen ja ajantasainen historiatieto sekä uusin käsitys historian oppimisesta ja opetuksesta. *Opus* avaa historiallisen tiedon luonnetta ja kehittää opiskelijan historiallista ajattelua.

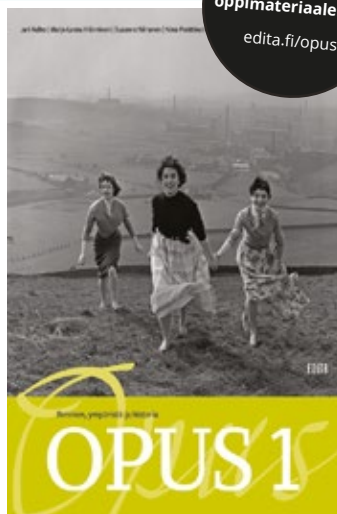
Opettajalle *Opus* on innostava ja luotettava työväline, jonka avulla on helppo lähteä toteuttamaan opetussuunnitelman mukaista opetusta.

- Sarjan sisällöistä vastaavat kokeneet historianopettajat ja historiantutkijat.
- Opuksen oppimateriaalit ovat saatavilla sekä painettuina kirjoina että digitaalisina aineistoina.
- Opettajan käyttäjätunus on monipuolinen opettajan aineisto.

LISÄTIEDOT

opettajapalvelu@edita.fi
puh. 020 450 010
edita.fi/lops

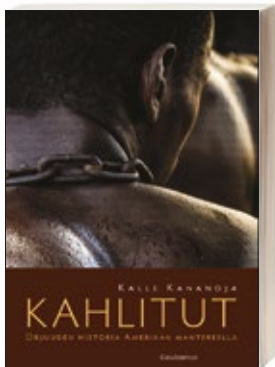
Tutustu
Opus-sarjan
oppimateriaaleihin:
edita.fi/opus

EDITA

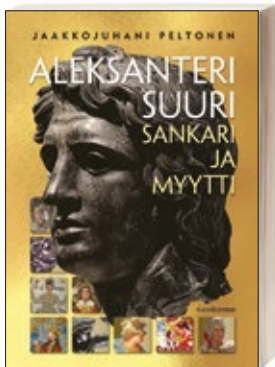
Tutkittua tietoa ja uskomattomia tositarinoita

Tilaa kätevästi verkkokaupasta: kauppa.gaudeamus.fi

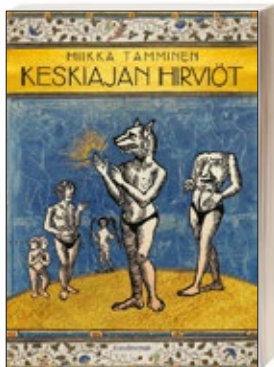
Kalle Kananoja
Kahlitut

Afrikan ja Amerikan mantee-reen välinen orjakauppa sai uuden ajan edetessä valtavat mittasuhteet. Orjuuden pitkä historiaa tarkastellaan teoksessa erityisesti orjen kokemusten kautta.

Jaakkojuhani Peltonen
Aleksanteri Suuri - sankari ja myytti

Legendaarista soturia on vuosituhansien ajan hyödynnetty moninaisten poliittisten, moraalisten ja ideologisten tarkoitusperien ajamiseen.

Miikka Tamminen
Keskiajan hirviöt

Keskiajan Euroopassa hirviöt olivat olennainen osa maailmankuvaa, ja niistä kirjoittivat monet suurista ajattelijoista. Todellisen keskiajan hirviöt olivat taruakin ihmeellisempiä.

Tulossa maalis-kuussa!

Toivo & Miettinen (toim.)
Varhaismodernin yhteiskunnan historia

Miten sukupuoli, sääty ja etnisyys muovasivat yksilöitä ja yhteiskuntaa? Ns. uudessa yhteiskuntahistoriassa ihmisen ja toimija nostetaan esiin isojen rakenteiden rinnalla.

Lauri Jäntin tietokirja-palkinto!

Timo R. Stewart
Valter Juvelius ja kadonneen arkin metsästys

Uskomaton tosielämän seikkailutarina runoilijasta, joka uskoi selvittäneensä liitonarkin kätköpaikan. Kirja oli myös Finlandia-ehdokas.

Vuoden historiatego-ehdokas!

Charlotta Wolff
Edelläkävijät

Astu sisään suurkauppiaiden kartanoihin ja kauppahuoneisiin 1800-luvun Suomessa. Porvariseliitti edisti maan kehittymistä moderniksi yhteiskunnaksi.

Vuoden tiedekirja-ehdokas

Petteri Pietikäinen
Kipeät sielut

Potilaskertomuksiin perustuvia, koskettavia ihmiskoh- taloita autonomian ajalta 1950-luvulle. Miten mielen- terveystilaita on Suomessa hoidettu ennen modernien psykiatrian aikakautta?

Tulossa maalis-kuussa!

Petteri Impola ym. (toim.)
Vanhojen käsialojen lukuopas

Opas avaa uudella tavalla menneiden tekstien salat. Se etenee lähdeaineistotyyppi kerrallaan helpommista teksteistä vaikeampiin tarjoten heti onnistumisen elämyksiä.

Tuula Juvonen

Homoseksuaalisuuden tutkimuksen paikka *Historiallisessa Aikakauskirjassa*

Jan Löfström teki *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1990 avauksen homoseksuaalisuuden historian tutkimukseen artikkelillaan ”Seksuaalisuus, poikkeavuus ja historian tutkimus”.¹ Saara Tuomaala kirjoitti 15 vuotta myöhemmin queer-tutkimuksen avaamista mahdollisuuksista historian tutkimukselle naistutkijoiden toimittamassa kokoomateoksessa *Oma pöytä*.² Millaista homoseksuaalisuuden historiaa koskevaa tutkimusta on Löfströmin ja Tuomaalan viitoittamaan suuntaan julkaistu *Historiallisessa Aikakauskirjassa* kuluneella 2010-luvulla? Kävin läpi lehden vuosikerrat etsien niistä mainintoja homoseksuaalisuutta koskevasta tai queer-tutkimukseen nojaavasta historian tutkimuksesta vain huomatakseni, että näiden teemojen käsittely oli lähes olematonta.

Käyn seuraavassa läpi seulontani tulokset. Aloitan kuvailemalla satunnaisten esimerkkien valossa – näitä olisin voinut listata loputtomasti lisää – sitä, miten homoseksuaalisuus loistaa poissaolollaan julkaistuissa jutuissa silloinkin, kun se olisi yhtä hyvin voitu ottaa mukaan tarkasteluun edes mainintana. Sitten siirryn tarkas-

telemaan sitä, miten homoseksuaalisuus on läsnä lehdessä, nimittäin kirja-arvosteluissa vilahtavina fragmentteina. Päätän katsaukseni spekuloiden sillä, miksi lehdessä ei ole julkaistu homoseksuaalisuutta käsitteleviä tutkimusartikkeleja 2010-luvulla, ja kuinka tilanne olisi muutettavissa.

Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistuissa teksteissä tutkijoiden ja kirjoittajien tekemät rajaukset ovat lähes rutiininomaisesti johtaneet homoseksuaalisuuden sivuttamiseen tavalla, jota on usein vaikea edes huomata. Esimerkiksi artikkeli, joka käsittelee venäläissotilaiden majoittamista kaupungeissa, ei mainitse homoseksuaalisuutta, huolimatta siitä, että suurten sotilasmäärien läsnäolo kaupungissa on aina merkinnyt seksuaalisten rajojen koettelua ja ylittämistä.³ Samoin tulenkantajia käsittelevä artikkeli, jossa halutaan ”tarjota uudenlainen ajattelutapa tulenkantajia koskevan historiakuvan tarkastelulle” jättää pohtimatta, mikä rooli 1920- ja 1930-lukujen kulttuuriliikehinnässä pitäisi antaa sille, että juuri tulenkantajien piirissä käsiteltiin homoseksuaalisuutta sekä kokemuksellisesti että kirjallisesti, kuten esimerkiksi Vesa Maurialan ja

1. Jan Löfström, Seksuaalisuus, poikkeavuus ja historian tutkimus. *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (1990), 323–327.

2. Saara Tuomaala, Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistoriaan. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS 2005, 368, 370.

3. Piia Einonen, Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 146–156; ”Vor 1905, als Finnland noch eigenes Militär hatte, war auch der Betrieb in dem Park hinter der Gardekaserne in Helsingfors sehr bunt und ungeniert.” Teoksessa Magnus Hirschfeld, *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes. Handbuch der gesamten Sexualwissenschaft in Einzeldarstellungen*, Band III. Louis Marcus Verlagsbuchhandlung 1914, 539; Dodo Parikas, Stockholms soldaters hemliga liv. Teoksessa Fredrik Silverstolpe, Greger Eman, Dodo Parikas, Jens Rydström & Göran Söderström, *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholmia homosexuella 1860–1960*. Stockholmia Förlag 1999, 522–629.

Artemin Kelosaaren tutkimuksista tiedämme.⁴ Tutkimusartikkelien lisäksi homoseksuaalisuutta on rajattu ulos myös kirja-arvosteluista. Harri Kalhan teoksen *Kokottien kultakausi* arvioissa mainitaan, että Kalha ”analysoi osuvasti 1900-luvun alun sukupuolijärjestelmän ominaispiirteitä ja ristiriitaisuuksia”, mutta ei sitä, että kirjassa käsitellään myös aikaudelle ominaista suhtautumista naistenvälisiin intiimisuhteisiin.⁵

Silloin kun homoseksuaalisuus esiintyy lehdessä, kyseessä ovat tavallisimmin kirja-arvostelut.⁶ Maijastina Kahlos mainitsee erikseen roomalaisten pederastiaa koskevat käsitykset arvioidessaan Jussi Rantalan toimittamaa teosta *Keisarit ja kurtisaanit*.⁷ Toiseuden historiaa antiikista uuden ajan alkuun käsittelevästä kokoomateoksesta Sirpa Aalto poimii arvosteluunsa artikkelin, jossa Jussi Rantala käsittelee kahden historioitsijan, Herodianoksen ja Cassius Dion toisistaan poikkeavia tapoja käsitellä nuoren roomalaiskeisarin mahdollista homoseksuaalisuutta.⁸ Kiinnostavaa kyllä, näiden molempien kirjojen homoseksuaalisuutta suoraan tematisoivat artikkelit koskevat aiheita, jotka ovat mahdollisimman kaukana nykyajan Suomesta niin ajallisesti kuin paikallisestikin.⁹

Suomea koskevan tutkimuksen osalta fragmentaarisia viitteitä homoseksuaalisuuteen löytyy *Historiallisen Aikakauskirjan* artikkelista, jossa Marjo Kaartinen käsittelee Vera Hjeltin teosofista

ajattelua. Siinä hän nimeää Fanny Tavaststjernan Hjeltin elämäntoveriksi ja Cely Mechelinin tämän rakkaaksi ja pitkäaikaiseksi ystäväksi – joskaan artikkelissa ei paneuduta näihin suhteisiin sen kummemmin.¹⁰ Raisa Toivon arvioissa Teemu Keskisarjan kirjasta *Kyynelten kallio* puolestaan mainitaan, että teoksessa käsitellään muun ohessa Suomen ensimmäisiä nimeltä tunnettuja homoja.¹¹

Kahdessa lehdessä julkaistussa kirja-arvostelussa otetaan eksplisiittisesti kantaa homoseksuaalisuutta sivuavassa tutkimuksessa käytettyyn lähestymistapaan. Otsikolla ”Ylempisäätystistä rakkautta” Pasi Saarimäki arvioi Kirsi Vainio-Korhosen ja Anu Lahtisen teoksen *Lemmen ilot ja sydämen salat*. Lukijoille kerrotaan, että teos käsittelee pääsääntöisesti heteroseksuaalisia suhteita, mutta siinä sivutaan myös ilmiötä, joka nimetään ”ylempisäätysten miesten äärimmäisen sentimentaaliseksi ystävyudeksi”. Arvioija yhtyy tässä kirjoittajan esittämään varumaan:

[sitä] kirjoittaja osuvasti korostaa omanlaisena historiallisena ilmiönä, jota ei saa sekoittaa varsinaiseen homoseksuaalisuuteen.¹²

Todella poikkeuksellista sen sijaan on se, että kirja-arvioissa todetaan homoseksuaalisuuden käsittelyn jääneen puolitiehen, kuten Maarit Leskelä-Kärki tekee arvioidessaan Mika Waltarin

4. Janne Kosunen & Matti Mieskonen, Tulenkantajat. historian tutkimus ja maailmansotien välisen ajan kulttuuriliike. *Historiallinen Aikakauskirja* 113 (2015), 148–159; Vesa Mauriala, *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvuilla*. Gaudeamus 2005, 142–157; Artemis Kelosaari, Jäätikön pojat. *Nuori Voima* 3–4 (2019), 50–57.
5. Anne Ollila, Performansseja ja kaksinaismoraalia. *Historiallinen Aikakauskirja* 113 (2015), 104–105. Kirja-arvostelu teoksesta Harri Kalha, *Kokottien kultakausi. Belle Époquen mediatähdet modernin naiseuden kuvastimina*. SKS 2013.
6. Olen listannut seuraavassa kaikki ne *Historiallisen Aikakauskirjan* tekstit, joista onnistuin löytämään maininnan homoseksuaalisuudesta.
7. Maijastina Kahlos, Keisarit ja kurtisaanit antiikintutkimuksen aallonharjalla. *Historiallinen Aikakauskirja*, 117 (2019), 99–100. Kirja-arvostelu teoksesta Jussi Rantala (toim.) *Keisarit ja kurtisaanit – Perhe, valta ja seksi antiikin Roomassa*. Historiallinen Arkisto 148. SKS 2018.
8. Sirpa Aalto, Laaja katsaus toiseuden tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 112 (2014), 101–102. Kirja-arvostelu teoksesta Marja-Leena Hänninen (toim.) *Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. SKS 2013.
9. Tässä toistuu kiinnostavasti sama diskursiivinen raja, joka vallitsi myös *Helsingin Sanomien* homoseksuaalisuutta koskevassa kirjoittelussa 2000-luvun alussa: homoseksuaalisuutta tohdittiin käsitellä sitä todennäköisimmin, mitä kauemmas se voitiin etäännyttää. Tuula Juvonen, Nyt se näkyy, nyt taas ei. Heteronormatiivisuus ja homoseksuaalisuuden esillepano *Helsingin Sanomissa*. *Tiedotustutkimus* 27:2 (2004), 34–55.
10. Marjo Kaartinen, Vera Hjeltin teosofinen maailmantyö. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 170–183.
11. Raisa Maria Toivo, Peruskauraa viihdepaketina eli mitä esitetään yleistajuisesti. *Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 236–238. Kirja-arvio teoksesta Teemu Keskisarja, *Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta*. Siltala 2011.
12. Pasi Saarimäki, Ylempisäätystistä rakkautta. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2016), 242–243. Kirja-arvio teoksesta Kirsi Vainio-Korhonen & Anu Lahtinen *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY 2015.

kirjailijakuvaa koskevaa tutkimusta.¹³ Samaan tapaan kuin edelläkin, myös nämä homoseksuaalisuusviittaukset rajoittuvat vain yhteen tai korkeintaan muutamaaan lauseeseen.

Hiukan laajemmin homoseksuaalisuuteen paneudutaan Pasi Saarimäen kirja-arviossa Niina Timosaaren väitöskirjaan nojaavasta teoksesta, joka koskee antropologi Edward Westermarckin ajattelua ja toimintaa seksuaalilainsäädännön muuttamiseksi. Arviosta käy ilmi, että kirjassa on kokonainen luku Westermarckin näkemyksistä homoseksuaalisuuden luonteesta ja niistä syistä, miksi hän puolsi homoseksuaalisten tekojen rangaistavuuden poistamista rikoslaista.¹⁴

Kymmenen vuoden aikana julkaistuista kirja-arvosteluista vain kaksi koskee suomalaisten historioitsijoiden tekemiä homoseksuaalisuutta käsitteleviä monografioita. Ensimmäisessä niistä Ruth Mazo Karras arvioi Tom Linkisen samansukupuolisia suhteita keskiajalla käsittelevää väitöskirjaa *Stinking Deed, Deepest Love* luennehtien sitä merkittäväksi interventioksi seksuaalisuuden historian alalla. Linkinen käy työssään muun muassa hienovaraista keskustelua siitä, millaisella käsitteistöllä entisaikojen seksuaalisuudesta voi tutkimuksessa puhua, ja tekee eroa vaikeneamisen ja vaintamisen välillä.¹⁵ Toisessa arvostelussa Pasi Saarimäki käsittelee Sandra Hagmanin väitöskirjaan pohjaavaa teosta *Seitsemän kummaa veljestä*, joka on oikeustapauksiin nojaava mikrohistoriallinen tutkimus miesten homoseksuaalisuudesta Suomessa seitsemältä vuosikymmeneltä.¹⁶ Tässä Hagman tekee samankaltaista arvokasta perustutkimusta kuin Jens Rydström

palkitussa teoksessaan *Sinners and Citizens* 14 vuotta aiemmin Ruotsin osalta.¹⁷

Mainittujen kirja-arvostelujen lisäksi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* ei ole julkaistu 2010-luvulla yhtään tutkimusartikkelia, jossa suomalainen homoseksuaalisuus olisi ollut tutkimuksen varsinaisena kohteena. Mistä tämä kertoo?

Historiallinen Aikakauskirja historiantutkimuksen peilinä

Eivätkö suomalaiset historiantutkijat sitten ole tutkineet homoseksuaalisuutta? Oman tutkimuksellisen intohimon löytäminen edellyttää usein sitä, että tuleva tutkija on voinut tutustua omaan aihepiiriinsä jo opintojen aikana osana tarjolla ollutta opetusta,¹⁸ ja että hän on saanut opinnäytetöihinsä osaavaa ja innostavaa sisällöllistä ohjausta oppiaineen henkilökunnalta.¹⁹ Väitän, että Suomessa queer-historian saralla etenevälle opiskelijalle näin on harvemmin käynyt. Nuorelle tutkijalle on aina vaatealiasta ja jopa riskialtista ryhtyä tekemään tutkimusta sellaiseen suuntaan, jossa hänelle ei ole olemassa kotimaisia esikuvia tai mentoreita. Tähän asti useimmat suomalaiset historiantutkijat, jotka ovat lähteneet tutkimaan erityisesti homoseksuaalisuuden historiaa, ovat viimeistään väitöksensä jälkeen nopeasti huumanneet ajautuneensa ammatilliseen umpikujaan.²⁰

Toki jokaisella tutkijalla täytyy olla oikeus akateemisen vapauden nimissä valita oma tutkimusaiheensa ja se, miten hän siihen tarttuu. Toisesta

13. Maarit Leskelä-Kärki, Waltarin miehet ja naiset sotienvälisessä Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013), 378–379. Kirja-arvio teoksesta Juha Järvelä, *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939*. Suomen historian väitös. Jyväskylä Studies in Humanities 206, Jyväskylän yliopisto 2013.
14. Pasi Saarimäki, Tiedolla vaikuttaja. *Historiallinen Aikakauskirja*. 116 (2018), 92–94. Kirja-arvio teoksesta Niina Timosaari, *Edvard Westermarck. Totuuden etsijä*. Gaudeamus 2017.
15. Ruth Mazo Karras, Samasukupuoliset suhteet keskiajalla. *Historiallinen Aikakauskirja* 112 (2014), 106. Kirja-arvostelu teoksesta Tom Linkinen, *Stinking Deed, Deepest Love. Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture* (Haiseva teko, syvin rakkaus: Samasukupuolinen seksuaalisuus myöhäiskeskiajan englantilaisessa kulttuurissa). Turun yliopisto 2013.
16. Pasi Saarimäki, Homoseksuaalisuuden mikrohistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 265–267. Kirja-arvostelu teoksesta Sandra Hagman, *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Gaudeamus 2016.
17. Jens Rydström, *Sinners and citizens. Bestiality and homosexuality in Sweden, 1880–1950*. The University of Chicago Press 2003.
18. Ks. myös Heidi Kurvisen ja Riitta Matilaisen artikkeli tässä numerossa.
19. Ks. myös Jean Lukkarisen puheenvuoro tässä numerossa.
20. Huomioita suomalaisen tiedemaailman rakenteellisesta homofobiasta voi lukea esimerkiksi artikkelista Tuula Juvonen & Livia Hekanaho, *Leaving a Glorious Future Behind? Queer in the Finnish Academia. Trikster. Nordic Queer Journal* 2 (2008), <http://trikster.net/2/juvonenhekanaho/1.html> (8.6.2020).

ja toisten historiasta *Historialliseen Aikakauskirjaan* kirjoittaneet professorit Haapala ja Markkola uskovat optimistisesti, että Heikki Ylikankaan esittämä ajatus siitä, että ”Suomessa historiankirjoitukseen kohdistuu poikkeuksellinen, voimassaan väkevä yhdenmukaista tulkintalinjaa suosittava paine”²¹ on jo mennyttä aikaa. Historiantutkijan toisensa jälkeen päätyessä toisistaan riippumatta siihen, että ainakaan (homo)seksuaalisuus ei valikoidu tutkimuksen aiheeksi, yksilölliseltä vaikuttanut ratkaisu asettuu kuitenkin uuteen valoon.

Suomen tilanteessa merkillepantavaa onkin se, että täällä homoseksuaalisuutta koskevaa historiantutkimusta tekevät muut kuin historian tutkijat. Saarimäki esittää Hagmanin *Seitsemän kummaa veljestä* -teoksen arviossaan seuraavan kiinnostavan väitteen:

Määrällisesti vähäisen suomalaisen seksuaalisuuden historian tutkituin osa-alue on ollut homoseksuaalisuuden historia, jota ovat aikaisemmin kirjoittaneet ansiokkaasti auki niin Tuula Juvonen, Jan Löfström, Kati Mustola, Antu Sorainen kuin Olli Ståhlström.²²

Ottamatta kantaa seksuaalitutkimuksen tilaa koskevan väitteen totuusarvoon sinänsä, haluan kiinnittää huomiota nimetyn tutkijajoukon kokoonpanoon. Mainituista homoseksuaalisuuden historian tutkijoista vain Löfström on historian maisteri, mutta hänenkin väitöskirjansa – joka oli ensimmäinen suomalaista homoseksuaalisuuden historiaa käsittelevä väitöstutkimus – hyväksyttiin vuonna 1994 Essexin yliopistossa sosiologian väitöskirjaksi.²³ Myös muut lainauksessa mainitut homoseksuaalisuuden histori-

aan paneutuneet tai aiheesta vuosina 1997–2005 väitelleet tutkijat ovat yhteiskuntatieteilijöitä (oppiaineinaan sosiaalipolitiikka tai sosiologia) tai sukupuolentutkijoita. Ensimmäinen historiantutkijan laatima tutkimus Suomen homohistoriasta, joka hyväksyttiin väitöskirjaksi historian oppiaineessa, oli Sandra Hagmanin Firenzen Eurooppa-yliopistossa hyväksytty väitöskirja vuonna 2014.²⁴

Historiantutkimuksen kehitykselle, sen paremmin oppialana kuin tutkimustraditionaakaan, ei voi pitkän päälle olla hyväksi se, että homoseksuaalisuuden historiaa joutuvat tutkimaan ei-historiantutkijat, joiden tekemä työ voidaan sitten yliolkaisesti ohittaa vajavaisena. Toisaalta historiantutkijan koulutuksen saaneen Riikka Taavetin tutkimukset ovat erinomainen esimerkki siitä, millaista queerillä otteella tehty historiantutkimus voi parhaimmillaan olla: yhtäältä tutkimusta niiden historiasta, jotka asemoivat itsensä queeristi tai queereiksi, mutta yhtä hyvin historiantutkimusta, joka lähtee queeryttämään omia vakaiksi oletettuja lähtökohtiaan siitä, mitä ja millaista historiankirjoitus voi olla.²⁵

Tilanteessa, jossa lukeva yleisö haluaa laajentaa ymmärrystään seksuaalisuuden historiasta erityisesti queer-historian suuntaan, puuttuvaa historiantutkimusta paikkaavat Suomessa ei-historiantutkijoiden lisäksi tällä hetkellä kaunokirjailijat. Tästä todistavat ne lukuisat 2000-luvulla julkaistut, menneille vuosikymmenille sijoittuvat historialliset romaanit, jotka muovaavat historiakäsitystämme.²⁶ Pidän kuitenkin onnettoman sitä, jos ymmärryksemme suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta rakentuu keskeisesti kaunokirjailijoiden tai elokuvaohjaajien²⁷ mielikuvituksen varaan.

21. Pertti Haapala & Pirjo Markkola, Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 416.

22. Saarimäki 2017, 265.

23. Jan M. Löfström, *The Social Construction of Homosexuality in Finnish Society, from the Late Nineteenth Century to 1950's*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Department of Sociology. University of Essex 1994.

24. Sandra Hagman, *Seven Queer Brothers. Narratives of Forbidden Male Same-Sex Desires from Modernizing Finland 1894–1971*. Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute 2014.

25. Riikka Taavetti, *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto 2018.

26. 2000-luvulla Suomessa ilmestyneistä romaaneista ainakin seuraavat kyseenalaistavat menneisyyden yksinomaista heteroseksuaalisuutta: Tommi Kinnunen, *Lopotti*. WSOY 2016; Leena Parkkinen, *Säädyllynen ainesosa*. Teos 2016; Tommi Kinnunen, *Neljäntienristeys*. WSOY 2014; Elias Koskimies, *Ihmepoika*. Gummerus 2014; Paula Havaste, *Kaksi Rakkautta*. Gummerus 2010; Sami Hilvo, *Viinakortti*. Tammi 2010; Helena Sinervo, *Runoilijan talossa*. Tammi 2004; Pirkko Saisio, *Punainen erokirja*. WSOY 2003.

27. Riikka Taavetti, Suvaitsevaisuuden soturi. Tom of Finlandin ilo ja häpeä satavuotiaassa Suomessa. *Ennen ja nyt* 2 (2018).

Olemattoman historian tutkimuksen ohella toinen vaihtoehtoinen selitys puuttuville julkaisuille olisi se, että queerin seksuaalisuuden historiaa koskevaa tutkimusta on tehty, mutta näitä tekstejä ei ole tarjottu *Historialliseen Aikakauskirjaan*. Osin juuri näin on ollutkin, sillä jo 1990-luvulla queer-historian alaan kuuluvia tekstejä on julkaistu esimerkiksi *Naistutkimus-Kvinnoforskning*-lehdessä (nyk. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning*), ja myöhemmin ulkomaista lukijakuntaa tavoitellen monikielisissä tai kansainvälisissä julkaisuissa ja niiden teemanumeroissa, kuten *SQS*- tai *Journal of Homosexuality*-lehdessä, tai muissa kansainvälisissä vertaisarvioituissa journaaleissa. Samoin artikkeleita on julkaistu erilaisissa kokoomateoksissa – tosin niissäkin kirjoittajat ovat usein olleet muita kuin historioitsijoita. Jälkimmäisten osalta kysymys täytyisi muotoilla uudelleen: mikä on saanut historioitsijat uskomaan, että *Historiallinen Aikakauskirja* ei ole otollisin foorumi heidän käymilleen tieteellisille keskusteluille?

Puuttuvia julkaisuja selittänee ennen kaikkea se, että harvalukuisat kirjoittajat eivät tunnista *Historiallista Aikakauskirjaa* seksuaalisuuden, tai varsinkaan queerin seksuaalisuuden käsittelyn areenaksi. Pitääkö siis jälkiviisaasti todeta, että lehden toimituskunnan olisi pitänyt tutkimuksen moniarvoisuuden nimissä erityisesti kutsua ja kannustaa kirjoittajia julkaisemaan lehdesään artikkeleja myös näistä marginalisoiduista teemoista?

En usko, että sen paremmin suomalaisella historian tutkimuksella kuin *Historiallisella Aikakauskirjallakaan* on varaa sivuuttaa (homo)seksuaalisuuden tutkimuksen tai queer-tutkimuksen merkitystä oppialalle samaan tapaan kuin ne sinnikkäästi torjuivat vuosikymmeniä sukupuolen tutkimuksen antia. Tilanteen korjaaminen edellyttää toimenpiteitä koko tutkimuskentältä.

Seksuaalisuuden historiasta kiinnostuneet opiskelijat tarvitsevat tukea, kannustusta ja mentorointia opinnoissaan ja jo väitelleet tutkijat uralleen jatkorahoitusta. Historiantutkimus itsessään hyötyisi tieteidenvälisestä yhteistyöstä kaikkiin niihin suuntiin, jossa queer-tutkimusta on tehty jo viimeiset kolmekymmentä vuotta. Paneutumisen sukupuolentutkimuksen lisäksi esimerkiksi taidehistorialliseen ja kirjallisuudenhistorialliseen tutkimukseen²⁸ voi antaa tutkijoille niin inspiraatiota kuin tarpeellista rohkeutta ja keinoja uusien tulkintojen tekemiseen.

Historiaoppiaineen oman tulevaisuuden lisäksi seksuaalisuuksia koskevan tutkimuksen puute on ongelma erityisesti vähemmistöjen omalle historiakäsityksen rakentumiselle.²⁹ Kiristyvien vastakkainasettelujen aikaan moninaisten sukupuolten ja seksuaalisuuksien kanssa elävät ihmiset tarvitsevat tulevaisuuteen orientoitumiselleen tukea oman historiansa tuntemisesta siinä missä kaikki muutkin, elleivät jopa kipeämmin. Se, miten innokkaasti monet muistiorganisaatiot ympäri maata ovat lähteneet mukaan marraskuussa vietettävän sateenkaarihistoriakuukauden viettoon osoittaa, että arkistot ja museot ovat jo ymmärtäneet asian tärkeyden.³⁰ Nyt muistiorganisaatiot valmistautuvat viettämään homoseksuaalisten tekojen dekriminisoinnin 50-vuotismerkkipäivää vuonna 2021, ja Setan perustamisen 50. juhlavuotta 2024. Jotta ne voisivat toteuttaa näiltä osin omaa tehtäväänsä, he tarvitsevat siihen myös osaavien historioitsijoiden panosta.

YTT, dosentti **Tuula Juvonen** työskentelee sukupuolen tutkimuksen yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa. **Sähköposti:** tuula.juvonen@tuni.fi.

28. Ks. alaviitteitä artikkelista Tuula Juvonen, Historiantutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2021), 66–76.

29. Vrt. Jean Lukkarisen puheenvuoro sukupuolivähemmistöjen osalta tässä numerossa.

30. Sateenkaarihistoriakuukausi, ks. <https://sateenkaarihistoria.fi/sateenkaarihistoriakuukausi/> (14.2.2021); <https://www.facebook.com/sateenkaarihistoriakuukausi/> (14.2.2021); Pia Laskar, *Den outställda sexualiteten. Liten praktika för museers förändringsarbete*. FoU Rapport nr 18. Statens historiska museer 2019.

Jean Lukkarinen

Sukupuolivähemmistöjen historian opetus yliopistoissa

Opiskelija- ja vähemmistönäkökulma

Kenen historia? Näin kysyy Historioitsijat ilman rajoja -yhdistyksen vuonna 2018 julkaisema raportti historian tutkimuksesta, -opetuksesta ja vuoropuhelun tilasta Suomessa. Raportissa tarkastellaan kolonialismin historiaan liittyvää opetusta ja rohkaistaan vuoropuhelun käyttämistä historianopetuksen ja -tutkimuksen kehittämisessä. Julkaisussa käsitellään lisäksi rodullistamisen teemoja ja tuodaan esille etnisiin vähemmistöihin kuuluvien ihmisten kokemuksia historianopetuksesta. Raportin mukaan vähemmistöihin kuuluvat henkilöt kaipaavat historianopetukseen lisää yhtymäkohtia oman yhteisönsä historiaan identiteetinmuodostuksen tueksi.¹ Alex Snellman kritisoi tuoreeltaan *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (4/2018) raportissa käytetyn kolonialismi-käsitteen epämääräisyyttä, mutta yhtyi näkemykseen siitä, että suomalaisten vähemmistöjen historia on tärkeä huomioida historian tutkimuksessa.² Suomalaisen vähemmistöjen, etenkin sukupuolivähemmistöjen esille tuomista historian tutkimuksessa on peräänkuuluttanut myös teologi ja sukupuolen etiikan tutkija Sami Suhonen, joka on kuvailut sukupuolivähemmistöjen historiaa Suomessa näkymättömyyden historiaksi. Suhosen mukaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla ihmisillä on ollut haasteita löytää itseään kuvaavia käsitteitä tai sukupuolen moninaisuutta käsittelevää asiantietoa menneisyydestä.³ Suhosen ja Historioitsijat ilman rajoja -yhdistyksen esille tuomat ajatukset vastaavat hyvin omia mietteitäni kulttuurihisto-

rian opiskelijana, sukupuolivähemmistöön kuuluvana ihmisenä sekä sukupuolivähemmistöjen historiaa käsittelevän pro gradu -tutkielman tekijänä: On vaikea rakentaa omaa identiteettiä yhteiskunnassa, jossa oman yhteisön historia on tutkimuksessa ja opetuksessa vielä varsin näkyvätöntä.

Kiinnostukseni sukupuolen moninaisuuden historian tutkimiseen heräsi muutama vuosi sitten, kun havahduin sukupuolivähemmistöjen historiasta kertovan kotimaisen arkistoaineiston vähäiseen määrään. Törmäsin ongelmaan pro gradu -tutkielmaa suunnitellessani ja etsiessäni tutkimusta varten arkistolähteitä. Niiden ohella myös tutkimuskirjallisuuden hakua vaikeutti se, että käyttämilläni tietokannoilla ei ollut yhtenäisiä hakusanoja sukupuolen moninaisuutta käsitteleville aiheille. Omalla työlläni halusinkin edesauttaa sukupuoleltaan tai sukupuolen ilmaistuaan moninaisten ihmisten historian tallentamista. Valitsin pro gradu -tutkielmani aiheeksi suomalaisten transvestiittien ja heidän puolisoitensa tukijärjestönä aloittaneen Dreamwear Club ry:n historian tutkimisen vuosina 1990–2011, sillä yhdistyksen vähän tutkittua historiaa sivutaan vain muutamassa artikkelissa ja yhdessä väitöskirjassa.⁴ Koin myös tärkeäksi tuoda esiin tutkimissani järjestölehdissä sekä tekemissäni haastatteluissa ilmenevät Dreamwear Clubin aktiivien kokemukset ja tarinat elämästä sukupuolivähemmistöön kuuluvana ihmisenä. Lisäksi halusin kiinnittää työlläni huomiota siihen, millaisia

1. Emma Hakala, Iina Hakola & Jenni Laakso (toim.) *Kenen historia? Raportti monipuolisen historian tutkimuksen, -opetuksen ja vuoropuhelun tilasta ja haasteista Suomessa*. HWB Report 3, 10/2018. *Historians without Borders in Finland* 2018.
2. Alex Snellman, Hyvä tarkoitus, epämääräiset käsitteet. Tarkkuutta kolonialismin ja vähemmistöjen tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:4 (2018), 479–480.
3. Sami Suhonen, Transsukupuolisuuden näkymätön historia. Teoksessa Kati Mustola & Johanna Pakkanen (toim.) *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Like 2007, 59.
4. Ks. Esim. Jan Wickman, *Transgender Politics. The Construction and Deconstruction of Binary Gender in the Finnish Transgender Community*. Åbo Akademi University Press 2001; Eeva-Kaisa & Helga Leinonen, Transvestisuus. Teoksessa Kati Mustola & Johanna Pakkanen (toim.) *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Like 2007, 75–85.

vaikutuksia sukupuolivähemmistöjen omalla aktivisminä on ollut niin yhteiskunnallisesti kuin vähemmistöille itselleenkin. Dreamwear Clubin ja muiden järjestöjen yhteisen aktivismin ansiosta transvestisuus esimerkiksi poistettiin Suomessa mielenterveyden tautiluokituksesta vuonna 2011.⁵

Hain tutkielmaani historiallista kontekstia Turun yliopiston kulttuurihistorian ja Åbo Akademien sukupuolentutkimuksen oppiaineiden syksyllä 2019 toteuttamalta kurssilta, joka käsiteli Suomen 1960–1970-lukujen yhteiskunnallisten liikkeiden historiaa sekä sukupuolesta käytyä yhteiskunnallista keskustelua.⁶ Vaikka luennoilla käsiteltiin myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin liittyviä teemoja, havahduimme muiden opiskelijoiden kanssa siihen, että sukupuolen moninaisuuden historiaa sivuttiin kurssilla vain vähän. Esitimme paljon kysymyksiä: Millainen sukupuolivähemmistöjen historia Suomessa oikeastaan on? Miten suomalaisten käsitykset sukupuolesta ja sen ilmaisusta ovat muuttuneet viimeisten vuosikymmenten aikana? Millaisia sukupuolta ja sen moninaisuutta kuvaavat käsitteet ovat olleet Suomessa eri aikoina?

Kysymyksemme eivät jääneet ilman vastauksia, sillä kurssin opettajille esiin tuomamme kiinnostus sukupuolivähemmistöjä kohtaan edesauttoi sitä, että Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa alkoi sukupuolen moninaisuuden historiaa käsittelevä kurssi syksyllä 2020.⁷ Kurssin opettajan mukaan motivaationa kurssin järjestämiselle toimi opiskelijoiden kiinnostuksen lisäksi sukupuolen moninaisuutta koskevan keskustelun ajankohtaisuus sekä keskustelun osittainen polarisoituminen kahteen eri ääripäähän. Lisäksi kurssin tarkoituksena oli luoda keskusteluyhteyttä opettajien ja opiskelijoiden välille, historiallistaa nykykeskustelua

sukupuolen moninaisuudesta ja luoda vähemmistöön kuuluville opiskelijoille mahdollisuuksia historialliseen identiteetin rakennustyöhön.⁸ Tutustuimme kurssilla erilaisiin sukupuolen moninaisuudesta kertoviin historiallisiin lähteisiin ja keskustelimme esimerkiksi sukupuolivähemmistöjen historian tutkimukseen liittyvistä haasteista. Pohdimme myös sitä, miten voimme tulkita esimerkiksi menneisyyden ihmisten eriävän sukupuolen ilmaisun taustoja lähteistä, jotka eivät yleensä kerro meille tarkastelun kohteina olevien henkilöiden omista näkemyksistä.

Kurssille osallistuminen ei ratkaissut kaikkia tutkielmaani liittyviä pohdintoja, mutta se auttoi minua sekä opiskelijana että vähemmistöön kuuluvana ihmisenä ymmärtämään paremmin oman yhteisöni historian kehitystä Suomessa. Kokemukseni noudattelee Historioitsijat ilman rajoja -yhdistyksen julkaiseman raportin päätelmiä: yhteisöni historiasta oppiminen on vahvistanut identiteettiäni yhteiskunnan jäsenenä sekä vähentänyt historiattomuuden kokemusta. Luentojen seuraaminen sai minut myös kiinnittämään huomiota lähdeaineistojen ja tutkielmassa käytetyn kielen suhteeseen. Lähdeaineiston kieli päättyi helposti huomaamatta osaksi kirjoitettua tekstiä ja oman tutkielmani kohdalla 1990-luvun lehtiaineistossa esiintyvien sukupuolen moninaisuutta kuvaavien käsitteiden käyttäminen voisi olla tänä päivänä vahingollista termien jopa loukkaaviksi muuttuneiden merkitysten vuoksi. Kurssilla vierailteiden tutkijoiden luennot saivat minut lisäksi huomaamaan, että pro gradu -tutkielmani tekoon liittyvät pohdinnat eettisyydestä, tutkittavien suojaamisesta sekä sukupuolen moninaisuutta kuvaavien käsitteiden ja anakronismin vaaran suhteesta mietittyvät myös muita aihepiiriin tutkijoita.⁹

5. Seta ja Dreamwear Club iloitsevat: transvestiittien sairausleiman poisto lisää yhdenvertaisuutta. Seta ry, <https://seta.fi/2011/05/13/seta-ja-dreamwear-club-iloitsevat-transvestiittien-sairausleiman-poisto-lisaa-yhdenvertaisuutta/> (18.1.2021).

6. 5 opintopisteen kurssin saattoi suorittaa joko kandin tai maisterivaiheen opintoihin historia-aineissa ja sukupuolentutkimuksessa. Kurssi koostui vierailuluennoista, oheislukemistosta, Moodle-keskusteluista ja loppuyöstä. Kurssin suunnittelivat ja siitä vastasivat Nina Nyman Åbo Akademista ja Heidi Kurvinen Turun yliopistosta.

7. Trans- ja muunsukupuolisuuden historia 1900-luvun ja 2000-luvun alun Suomessa -kurssi oli laajuudeltaan 5 opintopistettä ja sen saattoi suorittaa joko kandin tai maisterivaiheen opintoihin historia-aineissa ja sukupuolentutkimuksessa. Kurssi koostui luennoista, oheiskirjallisuudesta sekä itsenäisistä harjoitustehtävistä. Kurssin oli suunnitellut ja siitä vastasi kulttuurihistorian oppiaineen tutkija Heidi Kurvinen.

8. Kurssin opettajan johdantoluento 26.10.2020 sekä sähköpostikirjeenvaihto Kurvisen kanssa tämän artikkelin kirjoitusprosessin aikana.

9. Katariina Parhin ja Tuula Juvosen vierailuluennot kurssilla 23.11.2020 ja 14.12.2020.

Näkymättömyyttä vastaan opetusta lisäämällä

Sukupuolivähemmistöjen näkymättömyys kouluissa ja opetuksessa on edelleen ongelma tänä päivänä, vaikka perusopetuksen opetussuunnitelma on velvoittanut kouluja lisäämään opetusta sukupuolen moninaisuudesta vuodesta 2014 lähtien.¹⁰ Tämä näkyy myös EU:n perusoikeusviraston vuonna 2019 teettämässä kyselyssä, jossa kyselyyn vastanneista yli 15-vuotiaista suomalaisista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvista ihmisistä vain 43 % oli kuullut koulussa jonkun puolustavan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia.¹¹ Yliopistotasolla syrjintään puuttumista sekä monimuotoisuuden lisäämistä opetukseen on vaadittu esimerkiksi EU:n opetusministereiden taholta vuoden 2015 Pariisin julistuksessa.¹² Euroopan yliopistojen liiton (*European University Association*) vuonna 2019 tekemän selvityksen mukaan monimuotoisuuden lisääminen opetukseen on kuitenkin koettu yliopistoissa haasteelliseksi esimerkiksi resurssipulan sekä vähemmistöihin liittyvistä asioista tietämättömän tai kouluttamattoman henkilökunnan vuoksi.¹³

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen heikommasta yhteiskunnallisesta asemasta kertoo esimerkiksi Terveiden ja Hyvinvoinnin laitoksen vuonna 2019 teettämä kouluterveyskysely, jossa saatiin selville, että sateenkaarinuoret voivat mielenterveydellisesti huonommin ja ovat kokee- neet enemmän henkistä sekä fyysistä väkivaltaa kuin muut nuoret.¹⁴ Osasta näistä toisinaan huonosti voivista sateenkaarinuorista tulee pian yliopisto-opiskelijoita ja yliopisto-opettajilla sekä muulla henkilökunnalla tulisi olla keinoja vastata myös heidän tarpeisiinsa. Voisiko sukupuolivähemmistöjä koskevan historian tutkimuksen ja yliopistotason opetuksen lisääminen olla yksi keino vaikuttaa sukupuoleltaan tai sukupuolen

ilmaisultaan moninaisten ihmisten asemaan Suomessa? Itse uskon, että tutkimusta ja opetusta lisäämällä ainakin yliopistoista voitaisiin tehdä turvallisempia tiloja sukupuolivähemmistöille. Samalla lisättäisiin yliopisto-opettajien tietoisuutta sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista. Sukupuoleltaan tai sukupuolen ilmaisultaan moninaisten ihmisten historiaa tutkimalla kiinnitettäisiin lisäksi yhteiskunnallisesti huomiota siihen, että sukupuolen moninaisuus ei ole historian ilmiö. Historiattomuuden kokemuksen väheneminen puolestaan edesauttaisi sukupuolivähemmistöjen identiteetinmuodostusta osana suomalaista yhteiskuntaa. Sukupuolivähemmistöjen äänten esille tuominen auttaisi myös laajentamaan näkökulmiamme jo tuntemastamme Suomen historiasta ja tunnustamaan aiemmassa historiankirjoituksessa näkymättömiksi jääneet ryhmät osaksi sitä.

Opetustarjonnan lisääminen yliopistoihin vastaisi myös yhteiskunnalliseen sekä korkeakouluopiskelijoiden keskuudessa nousseeseen kiinnostukseen sukupuolen moninaisuutta koskevia aiheita kohtaan.¹⁵ Sukupuoleltaan tai sukupuolen ilmaisultaan moninaiset ihmiset ovat olleet entistä enemmän näkyvillä mediassa viime vuosina ja vuonna 2020 julkaistiin ainakin yhdeksäntoista sukupuolivähemmistöjä käsittelevää opinnäytetyötä. Se on tähän mennessä suurin määrä aihetta käsitteleviä tutkielmia yhtenä vuonna.¹⁶

Yliopistojen opetustarjontaan kaivataankin lisää opiskelijoita kiinnostavia sisältöjä, missä opiskelijoiden ja oppiaineiden henkilökunnan välinen vuoropuhelu voi olla avuksi. Historioitsijat ilman rajoja -yhdistys alleviivaa raportissaan etenkin opettajien osuutta vuoropuhelun käynnistäjinä ja tutkimus- sekä yliopistomaailman välisinä viestin välittäjinä.¹⁷ Vuoropuhelu vaatii onnistuakseen sekä opiskelijoiden aktiivista

10. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Opetushallitus 2014.

11. *EU LGBTI survey II. A long way to go for LGBTI Equality. Country data - Finland*. European Union Agency for Fundamental Rights 2019.

12. *Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education*. European Union Education ministers 2015.

13. Anna-Lena Claeys-Kulik et al., *Diversity, Equity and Inclusion in European Higher Education Institutions. Results from the INVITED project*. European University Association asbl 2019.

14. Satu Jokela et al., *Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi. Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019*. THL 2020.

15. Ks. Heidi Kurvisen ja Riitta Matilaisen artikkeli tässä numerossa.

16. Finna.fi, opinnäytetyöt hakusana ”sukupuoliväh*”, <https://www.finna.fi/> (18.1.2021).

17. Hakala, Hakola & Laakso (toim.) 2018, 14.

otetta kiinnostavien aiheiden esille tuomiseen että opettajien taitoa kuunnella opiskelijoita ja tarttua heidän suunnaltaan tulleisiin ehdotuksiin. Opettajien tulisi myös viedä ideoita rohkeasti eteenpäin, että niillä voitaisiin vaikuttaa yliopistojen opetusohjelmien sisältöihin. Edellä kuvattu vastavuoroisuus opetussisältöjä suunniteltaessa toimii ainakin meillä Turun yliopiston historia-aineissa, jossa monikkomuotoinen sukupuolten historia on päivitetty uusimpaan opinto-oppaaseen. Kyse ei olekaan vain yksittäisestä kurssista vaan myös laajemmasta muutoksesta, joka on vähittäin käynnistynyt eri opettajien aloitteesta.¹⁸ Toimintamallia voisi hyvin kokeilla myös muissa yliopistoissa. Onnistuminen vaatii vain hieman rohkeutta ja kiinnostusta keskustelun

molemmilta osapuolilta. Tiedeyhteisön ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten välinen vuoropuhelu olisi hyödyksi myös tutkimukselle, sillä ”ei mitään meistä ilman meitä” -ajatusmaailma pätee myös historian tutkimukseen. Tiedeyhteisön yhteys tutkimaansa ihmisryhmään edesauttaa luottamussuhteen syntymistä ja mahdollisimman rehellisen sekä oikeudenmukaisen tutkimuksen tekemistä. Vuoropuhelun kautta tuotettu tutkimus sekä opetus ottaisi näin ollen huomioon niin opiskelijoiden, vähemmistöjen kuin tiedeyhteisönkin tarpeet.

HuK **Jean Lukkarinen** on kulttuurihistorian opiskelija Turun yliopistossa.

18. Sukupuolten ja perheen historia -opintokokonaisuuteen sisältyy myös sukupuolivähemmistöjä käsittelevää tenttikirjallisuutta. Kokonaisuuden uudistamisesta vastasi työryhmä, johon kuuluivat Maarit Leskelä-Kärki, Panu Savolainen, Mari Välimäki ja Heidi Kurvinen.

Maija Mäkikalli, Iiris Kestilä, Juha Heinonen ja Jonna Häkkinen

Digital Access to the Sámi Heritage Archives

Saamelaisten arkistoaineistojen saavutettavuutta kehittävä hanke

Alkuperäiskansojen ja arkistojen suhde on ajankohtainen aihe. Kaksi vuotta sitten Kansainvälisen arkistojen neuvoston ICA:n (*International Council on Archives*) alkuperäiskansojen erikoisryhmä EGIMoICA (*Expert Group in Indigenous Matters*) teki julistuksen, jossa toimivaltaisia arkistoja haastettiin turvaamaan alkuperäiskansojen oikeudet arkistoissa säilytettävään kulttuuriperintönsä.¹ Keskustelua ovat herättäneet esimerkiksi kysymykset tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta ja kulttuuriperinnön palauttamisesta digitaalisessa muodossa. Useat instituutiot ovatkin laatineet eettisiä ohjeita kulttuuriperinnön käyttöön liittyen.

Saamelaisten historiaan ja kulttuuriin liittyvää arkistoaineistoa on hajallaan eri puolilla Pohjoismaita ja Eurooppaa. Saamelaisalue ja saamelaiset ovat kiinnostaneet tutkijoita ja tutkimusmatkailijoita vuosisatojen ajan ja näiden matkajien mukana on päätyttyä paljon erilaisia aineistoja saamelaisalueen ulkopuolelle. Niinpä hallinnon ja viranomaisaineistojen lisäksi muun muassa tutkimusmatkailijoiden matkapäiväkirjoja, kirjeitä, ääni- ja kuva-aineistoja on sekä eri maiden arkistoissa että erilaisissa yksityiskokoelmissa, yliopistojen ja museoiden kokoelmissa. Aineistojen löytäminen ja niiden tutkiminen on ollut varsin haastavaa.

Parhaillaan käynnissä olevassa, EU:n Interreg Nord -ohjelman rahoittamassa Digital Access to the Sámi Heritage Archives -hankkeessa² on

kartoitettu saamelaisiin ja heidän kulttuuriinsa liittyviä aineistoja Euroopan muistiorganisaatioissa. Hankkeessa tehdään hakupalvelu, jonka avulla arkistoissa jo digitoituihin aineistoihin on aikaisempaa helpompi päästä käsiksi. Ajatus hakupalvelun kehittämisestä syntyi Suomen Kansallisarkiston Saamelaisarkistossa. Vaikka palvelu rakennetaan arkiston kaikkien asiakkaiden käyttöön, hankkeen tarkoituksena on ennen muuta helpottaa saamelaisten pääsyä omaa kulttuuriin koskevan aineiston äärelle. Tämä lähtökohta asettaa kehitettävälle hakupalvelulle myös haasteita, joita ovat esimerkiksi kielikysymykset sekä saamelaisten huoli kulttuuriperintönsä väärinkäytöstä. Alkuperäiskansaan liittyvän aineiston käyttöön liittyvät eettiset näkökohdat ja eettisten ohjeiden laatiminen onkin yksi hankkeen keskeinen osa-alue.

Hajallaan oleva arkistoaineisto

Hankkeessa on siis selvitetty saamelaisiin liittyvien arkistoaineistojen sijainteja sekä sitä, ovatko materiaalit digitoituja vai digitoimattomia. Näistä aineistoista ei ole aikaisemmin tehty laajaa kartoitusta, ja hankkeen tavoitteena on tarjota helpompi pääsy jo digitoituihin aineistoihin sekä kerätä tietoa muista aineistoista yhden palvelun alle. Tämä tieto on tärkeää sekä saamelaisille yhteisöille että saamentutkimukselle.³ Lisäksi hankkeessa mukana oleville Suomen ja Norjan Saamelaisarkistoille⁴ on tärkeää saada parempi

1. *Tandanya. Adelaide Declaration*. Expert Group on Indigenous Matters, International Council on Archives, ICA Indigenous Matters Summit, Adelaide, Australia 25.10.2019, https://www.ica.org/sites/default/files/tandanya_adelaide_declaration_eng.pdf (21.9.2020).

2. Pohjoismaisen hankkeen partnerit ovat Saamelaisarkistot Inarissa ja Kautokeinosssa, sekä Lapin, Oulun ja Uumajan yliopistot. Hanketta johtaa Lapin yliopiston professori Jonna Häkkinen. Ks. hankkeen kotisivut <https://digisamiarchives.com>.

3. Ks. esim. Saara Tervaniemi, Kymmenen ongelmaa, jotka yhteisöään tutkiva saamelainen kohtaa. *Rohkeus-blogi* 17.9.2020, Koneen Säätiö, https://koneensaatio.fi/kymmenen-ongelmaa-jotka-yhteisöään-tutkiva-saamelainen-kohtaa/?fbclid=IwARocyXfWKmxBnqws6df-GHPEqSQ4AY8uxivhS7_OVn_VosTIIQZO6DNmTvM (21.9.2020).

4. Toisin kuin Norjassa ja Suomessa Ruotsissa ja Venäjällä ei ole toistaiseksi erillistä saamelaisarkistoa.

kuva aineistoista, jotka sijaitsevat muualla Euroopassa.

Saamelaisessa kulttuurissa suullinen perimätieto on ollut merkittävä tapa tiedon siirtämisessä ja säilyttämisessä sukupolvelta toiselle. Pohjoismaissa Kansallisarkistojen hallussa oleva saamelaisia koskeva aineisto on kuitenkin pitkälti viranomaisaineistoa, joskin ne sisältävät myös joitakin yksityisarkistoja. Suomessa yksityisarkistoaineisto on pääsääntöisesti toisen maailmansodan jälkeen syntyntä, sillä useat saamelaiset järjestöt ja toimijat ovat vaikuttaneet vasta sotien jälkeisenä aikana. Toinen maailmansota vaikutti myös osaltaan varhaisempien aineistojen tuhoutumiseen tai päätymiseen pois saamelaisalueelta. Näin ollen muualla Euroopassa sijaitsevilla kokoelmissa oleva vanhempi aineisto on tärkeää luotaessa kattavampaa kuvaa saamelaisia käsittelevästä arkistoaineistosta.

Hankkeen kartoituksessa saamelaisia koskevaa aineistoa on löytynyt tämän artikkelin kirjoittamisajankohtaan mennessä 13 Euroopan maasta, kaikkiaan 56 instituutista. Kartoituksessa esiin nousseista aineistoista mainittakoon esimerkkeinä Skotlannin Kansalliskirjaston kokoelmissa olevat vesivärimalaukset, jotka John Francis Campbell maalasi matkoillaan saamelaisalueella 1800-luvun puolivälissä, ja Norjan Kansalliskirjaston kokoelmissa olevat useiden norjalaistutkijoiden aineistot, käsikirjoitukset ja kirjeenvaihdot. Kymmeniä tuhansia valokuvia löytyy ympäri Eurooppaa, ja Suomessa esimerkiksi Museovirasto on digitoinut noin 7 500 saamelaisia käsittelevää kuvaa. Haastatteluja, joita löytyy muun muassa Kotuksen kokoelmista, on satoja tunteja. Audiovisuaalista aineistoa löytyy puolestaan esimerkiksi KAVI:n kokoelmista ja Viron Kansallisarkistosta. Aineistot täydentävät merkittävästi kuvaa saamelaisesta kulttuurista ja historiasta. Ne tarjoavat käyttäjälleen mahdollisuuden tarkastella aineistoa ajalta, josta saame-

laisalueella on muutoin säilynyt vain vähän saamelaisia koskevaa aineistoa.

Arkistot ja museot noudattavat omia käytäntöitään kuvaillessaan aineistoja. Tarvittavien metatietojen lisäksi aineiston sisältöä kuvaillaan mahdollisuuksien mukaan. Puhuttaessa vanhoista aineistoista, jotka ovat syntyneet ei-saamelaisten tahojen toimesta, kuvailu on tapahtunut usein länsimaisesta näkökulmasta. Saamelaisten näkökulmasta kuvailu onkin ollut usein monella tapaa puutteellista ja aineistoon liittyvää alkuperäistä tietoa saattaa puuttua niiden yhteydestä. Myös aineistojen kuvailuun käytetty kieli on lähes aina muu kuin jokin saamenkielistä. Hankkeessa tuotettavassa hakupalvelussa kieliongelmaa pyritään ratkaisemaan tarjoamalla käyttäjille mahdollisuus hakea aineistoja entistä laajemmin pohjoissaameksi ja myös muilla saamenkielillä.

Eettiset ohjeet

Alkuperäiskansojen kulttuuriperintöön liittyvien aineistojen saatavuus on digitalisaation myötä helpottunut, mutta uusi tilanne nostaa esiin myös haasteita. Muun muassa kysymykset tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta⁵ sekä kulttuuriperinnön palauttamisesta digitaalisessa muodossa⁶ saamelaisyhteisöille ovat johtaneet useat instituutit kehittämään eettisiä ohjeistuksia alkuperäiskansan kulttuuriperinnön käyttöön liittyen. Esimerkkeinä voidaan mainita Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies -yksikön ohjeistus⁷ eettisestä alkuperäiskansatutkimuksesta, Smithsonian National Museum of the American Indian -laitoksen ohjeistus⁸ eräiden olennaisten alkuperäiskansaan liittyvien käsitteiden hahmottamiseksi sekä erityisesti arkistoja käsittelevä *Protocols for Native American Archival Materials*⁹.

Myös Digital Access to Sámi Heritage Archives -hankkeessa laaditaan eettinen ohjeistus

5. Tahu Kukutai & John Taylor (toim.) *Indigenous Data Sovereignty. Toward an Agenda*. ANU Press 2016. Acton, Australia.
6. Kimberly Christen, Opening Archives. Respectful Repatriation. *The American Archivist* 4:1 (2011), 185–210.
7. *Guidelines for Ethical Research in Australian Indigenous Studies*. Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies (2012), <https://aiatsis.gov.au/sites/default/files/docs/research-and-guides/ethics/gerais.pdf> (21.9.2020).
8. *Framework for Essential Understandings about American Indians*. Native Knowledge 360°. Smithsonian National Museum of the American Indian, <https://americanindian.si.edu/nk360/pdf/NMAI-Essential-Understandings.pdf> (21.9.2020).
9. *Protocols for Native American Archival Materials*. First Archivists Circle 2007. Ohjeet kehitti First Archivist Circle -ryhmä, johon kuului asiantuntijoita arkistoista, kirjastoista, museoista sekä historian ja antropologian alalta. Ryhmä edusti useita alkuperäiskansayhteisöjä ja ohjeet on sittemmin hyväksynyt myös The Society of American Archives, <http://www2.nau.edu/libnap-p/protocols.html> (24.9.2020).

hakupalvelun kautta tavoitettavien arkistoaineistojen käytölle. Taustalla on edellä mainittu saamelaisyhteisön huoli kulttuuriperinnön väärinkäytöstä ja virheellisten tietojen levittämisestä saamelaiskulttuuriin liittyen. Esimerkiksi matkailuteollisuudessa on toisinaan hyödynnetty saamelaisen kulttuurin tunnuksia kestävämmällä tavalla.¹⁰ Myös kansainvälisesti kulttuuriperinnön käyttö on herättänyt huolta alkuperäiskansayhteisöissä ja erilaisia eettisiä ohjeistuksia onkin tänä päivänä runsaasti. Hankkeessa laadittava ohjeistus toteutetaan yhteistyössä saamelaisyhteisöjen kanssa ja se koostuu tiivistetysti kolmesta osa-alueesta.

Ensinnäkin hankkeen puitteissa selvitetään ja arvioidaan kulttuuriperintöä koskevaa lainsäädäntöä, painopisteen ollessa arkistolainsäädännössä sekä immateriaalioikeuksia¹¹ koskevilla säännöksillä. Kyse on yksinkertaisuudessaan siitä, minkälaista suojaa kulttuuriperintöä sisältävät arkistoaineistot voivat saada ja toisaalta siitä, millaisia reunaehdot lainsäädäntö asettaa aineistoista määräämiselle. Kyse on ennen kaikkea niiden kohtien paikantamisesta, joissa saamelaisyhteisöt kokevat suojan riittämättömäksi. Esimerkiksi immateriaalioikeusjärjestelmän on tietyiltä osin katsottu olevan ristiriidassa saamelaisien oikeuskäsitysten kanssa. Näitä ”aukko-kohtia” voidaan yrittää paikata eettisellä ohjeistuksella.

Toiseksi, hankkeessa selvitetään, millaisia ohjeistuksia on käytössä muissa alkuperäiskansayhteisöissä. Tarkoituksena on kartoittaa niitä ongelmakohtia ja tärkeiksi koettuja seikkoja, jotka

ovat kenties yhteisiä eri alkuperäiskansoille ja voidaan siten ottaa huomioon myös hankkeessa laadittavassa ohjeistuksessa. Kolmantena osa-alueena laaditaan eettinen ohjeistus näiden kahden työpaketin pohjalta yhteistyössä saamelaisyhteisöjen kanssa. Tämä tapahtuu erilaisten työpajojen ja pilotoinnin kautta. Hankkeen ohjausryhmässä on myös Saamelaiskäräjien edustajia, jotka antavat työstä palautetta sen edetessä.

Millaisia seikkoja kansainvälisestä eettisten ohjeiden aineistosta sitten on noussut esiin? Eräs ohjeistuksissa toistuva kysymys on alkuperäiskansojen oikeuskäsitysten ja immateriaalioikeusjärjestelmän väliset erot. Tämä tulee esiin muun muassa puhuttaessa omistusoikeuksien syntyisestä kulttuuriperintöön. Useimmissa maissa esimerkiksi tekijänoikeusjärjestelmän keskiössä on ajatus yksittäisestä teoksen luojasta, esimerkiksi taiteilijasta, jolle oikeus teokseen syntyy. Kuten esimerkiksi *First Nations Ethics Guide on Research and Aboriginal Traditional Knowledge* -keskustelupaperissa todetaan, alkuperäiskansat näkevät oikeudet kulttuuriperintöön kuitenkin enemmänkin kollektiivisina ja myös kollektiivisesti määrättävinä.¹² Toinen ongelmakohta on käsityön perinteisesti heikko immateriaalioikeudellinen suoja.¹³ Juuri käsityöt ovat merkittävä osa useiden alkuperäiskansojen kulttuuriperintöä.¹⁴ Kaiken kaikkiaan perustavanlaatuisena ongelmana on immateriaalioikeuksien vahva taloudellinen painottuneisuus, kun taas alkuperäiskansojen kulttuuriperinnön suojaamisen näkökulmasta keskeisiä ovat esimerkiksi yhteisölliset ja sosiaaliset näkökulmat.¹⁵

10. Tämän seurauksena Saamelaiskäräjät ovat tuottaneet matkailua koskevan erillisen ohjeistuksen. Ks. *Vastuullisen ja eettisesti kestävän saamelaismatkailun toimintaperiaatteet*. Saamelaiskäräjät 2018, https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/2018/11/Vastuullisen-ja-eettisesti-kest%C3%A4v%C3%A4n-saamelaismatkailun-toimintaperiaatteet_hyv%C3%A4ksytty_24092018-3.pdf (21.9.2020).

11. Immateriaalioikeudet, eli aineettomat oikeudet, jaetaan perinteisesti tekijänoikeuteen lähioikeuksineen ja teollisoikeuksiin. Alkuperäiskansoihin liittyvien immateriaalioikeuksien osalta kyse on useimmiten juuri tekijänoikeudesta eli tekijän yksinoikeudesta päättää teoksensa käytöstä. Teollisoikeuksiin luetaan patenttioikeus, hyödyllisyysmallioikeus, mallioikeus, tavaramerkkioikeus, toiminimioikeus, integroitujen piirien suoja ja kasvinjalostajan oikeus. Näistä patenttioikeus ja tavaramerkkioikeus ovat myös toisinaan olleet keskusteluissa liittyen alkuperäiskansojen oikeuksiin.

12. *First Nations Ethics Guide on Research and Aboriginal Traditional Knowledge*. Assembly of First Nations Environmental Stewardship Unit 2009, 15, https://www.afn.ca/uploads/files/rp-research_ethics_final.pdf (21.9.2020).

13. Pirkko-Liisa Haarmann, *Immateriaalioikeus*. Talentum 2014, 58; ks. myös Tuomas Mattila, *Saamelaisen tarpeen henkisen omaisuuden suojaan tekijänoikeussuojan ja tavaramerkkisuojan näkökulmasta*. *Erityisesti duodji käsityön ja saamenpuuvun osalta*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:39. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2018, 38–39.

14. Ks. esim. World Intellectual Property Organization, Intellectual Property and Traditional Handicrafts. Background Brief 2016, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_5.pdf (24.9.2020).

15. Ks. esim. Rosa Ballardini, Heidi Härkönen & Iris Kestilä, Intellectual property rights and indigenous dress heritage. Teoksessa Marcelo Corrales Compagnucci, Helena Haapio, Margaret Hagan & Michael Doherty (toim.) *Towards more social planning types of practices via user-centric approaches in Legal Design. Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology*. Edward Elgar 2021, tulossa.

Muita tärkeitä huomioita ovat kysymykset hyötyjen jakaantumisesta sekä vapaasta, ennakkollisesta ja tietoisesta suostumuksesta. Hyötyjen jakaantuminen tarkoittaa lyhyesti sitä, että tutkimuksen tulosten tulisi hyödyttää jollain tavalla myös alkuperäiskansaa, mikäli siinä hyödynnetään alkuperäiskansojen tietoutta tai työpanosta.¹⁶ Useissa ohjeistuksissa nouseekin esiin kysymys tutkimusaineiston säilyttämisestä ja hyödyntämisestä tutkimuksen jälkeen siten, että alkuperäiskansalla on riittävä hallinta ja pääsy aineistoihin. Esimerkiksi *Aboriginal Knowledge and Intellectual Property Protocol Community Guide* -ohjeistuksessa todetaan, että tutkimustieto ja tallenteet tulee säilyttää siten, että alkuperäiskansa voi ne löytää ja käyttää niitä.¹⁷ Kyseessä voi olla myös taloudellinen hyöty. Esimerkiksi *Frozen*-elokuvien (Disney 2013, 2019) tiimoilta on käyty keskustelua saamelaisien kulttuuriperinnön hyödyntämisestä. *Frozenin* ensimmäisessä osassa yhden päähenkilöistä on katsottu edustavan saamelaiskulttuuria. *Helsingin Sanomien* haastattelussa Siidamuseon amanuessi Áile Aikio peräänkuuluttikin vuonna 2016 saamelaisien elokuvantekijöiden osallistamista jatko-osan tekemiseen¹⁸ ja siten hyötyjen palauttamista yhteisölle: ”Ei saamelainen kulttuuri ole jotakin, jonka voi vain ottaa ja tehdä sillä rahaa.”¹⁹ Jatko-osaa valmistellessaan Disneyn lähetystö kävi tiedonkeruumatkalla Norjan ja Suomen Lapissa, muun muassa Siidamuseossa.

Vapaa, ennakkollinen ja tietoinen suostumus puolestaan viittaa ohjeistuksissa useimmiten

periaatteeseen, jonka mukaan alkuperäiskansoilla on oikeus antaa tai vetää pois suostumuksensa sellaisten projektien osalta, jotka vaikuttavat heihin tai heidän alueisiinsa. Lisäksi periaatteeseen on katsottu kuuluvan oikeus vaikuttaa niihin tapoihin, joilla projektia suunnitellaan, toteutetaan ja valvotaan.²⁰ Periaatteen juuret ovat kansojen itsemääräämisoikeudessa. Mitä saamelaisia koskeviin arkistoaineistoihin tulee, ongelma syntyy juuri kolonialismin historiasta. Aineistot, jotka ovat nyt julkisesti saatavilla ja vapaasti hyödynnettävissä, on saatettu hankkia olosuhteissa, jotka eivät kestäisi nykypäivän eettistä tarkastelua. Lisäksi maailmalla on keskusteltu alkuperäiskansoille pyhien tai muulla tavoin erityisen sensitiivisten aineistojen julkaisemisesta. Esimerkiksi British Museum julkaisi 1,9 miljoonaa kuvaa vapaasti hyödynnettäväksi keväällä 2020.²¹ Myöhemmin Twitterissä heräsi kiivasta keskustelua päätöksestä, kun kävi ilmi, että kohteiden joukossa oli esimerkiksi kuvia ihmisjäännöksistä. Keskustelussa nostettiin esiin myös olosuhteet, joissa esineitä on alun perin päätyneet museon huostaan.

Edellä mainittuja, sekä monia muita, tutkimusaineistoihin liittyviä kysymyksiä pohdittiin lokakuussa 2019 Lapin yliopistossa järjestetyssä kansainvälisessä työpajassa ”Ethical Challenges of Storing, Accessing and Using Research Data Containing Indigenous Knowledge”. Työpaja järjestettiin yhteistyössä Digital Access to the Sámi Heritage Archives -hankkeen, saamentutkimuksen eettisiä ohjeita paraikaa laativan työryhmän²² ja arktisen alueen alkuperäiskansatutkimuksen

16. Iiris Kestilä, Saamelaisien kulttuuriperintöä koskevien arkistoaineistojen käytön eettiset ohjeet. *Tieteessä tapahtuu* 38, 3 (2020), 52–53.
17. Margaret Orr, P. Kenny, I. Gorey, A. Mir, E. Cox, & J. Wilson, *Aboriginal Knowledge and Intellectual Property Protocol. Community Guide*. Desert Knowledge Cooperative Research Centre Alice Springs, NT 2009.
18. Elokuvan ensimmäisen osan jälkeen Disney on pyrkinyt parantamaan toimintaansa ja *Frozen 2* -elokuvaa tehtiinkin yhteistyössä saamelaisista koostuvan asiantuntijaryhmän kanssa. Ks. Tiia Haapakangas, Disney-prinsessatkin tulevat Lappiin. Saamelaiset tekivät historiallisen sopimuksen kulttuuriperinnön hyödyntämisestä *Frozen*-elokuvassa. *Lapin Kansan* 12.10.2019.
19. Mikko-Pekka Heikkinen & Jussi Pullinen, Disney kävi Inarissa tutkimassa saamelaista elämää *Frozenin* jatko-osaan. Saamelaiset haluavat korvausta. *Helsingin Sanomat* 23.9.2016.
20. *Free Prior and Informed Consent. An indigenous peoples' right and a good practice for local communities*. Manual for project practitioners. Food and Agriculture Organization of the United Nations 2016, <http://www.fao.org/3/a-i6190e.pdf>, 13 (24.9.2020).
21. Ks. *Open Culture* 30.5.2020, <http://www.openculture.com/2020/04/the-british-museum-puts-1-9-million-works-of-art-online.html> (21.9.2020).
22. Suomessa käynnistyi keväällä 2018 Saamentutkimuksen eettiset ohjeet -työryhmä, jonka puheenjohtajana toimii arktisen alkuperäiskansatutkimuksen tutkimusprofessori Rauna Kuokkanen Lapin yliopistosta. Työryhmään kuuluvat Lapin, Oulun ja Helsingin yliopistojen saamen- ja alkuperäiskansatutkimuksesta vastaavat professorit ja apulaisprofessorit sekä kolmen keskeisen saamelaisinstituution eli Saamelaiskäräjien, Saamelaismuseo Siidan ja Saamelaisalueen kou-

tutkijaverkoston²³ kanssa. Työpajassa tarkasteltiin muun muassa tutkimuksen suunnitteluun ja toteutukseen, aineistojen käsittelyyn ja raportointiin sekä aineistojen tallentamiseen ja jatkokäyttöön liittyviä aiheita. Keskustelua heräsi muun muassa siitä, milloin tutkimusaineistot voidaan katsoa palautetuksi yhteisölle sekä onko aineistoihin pääsyä mahdollista rajoittaa.²⁴

Käyttäjakeskeinen suunnittelu ohjenuorana

Arkistoaineistojen käytön eettisen ohjeistuksen kehittämisen ohella saamelaisten arkistoaineistojen digitaalisen hakupalvelun kehittämisessä on painottunut käyttäjakeskeinen suunnittelu. Sillä tavoitellaan hakupalvelun hyvää käytettävyyttä ja käyttäjäkokemusta. Yleisesti käyttöliittymäsuunnittelun alalla painopiste on viime vuosikymmenenä siirtynyt puhtaasta käytettävyyden arvioinnista hyvän käyttäjäkokemuksen tavoitteluun. Hyvä käytettävyys tarkoittaa, että palvelua voidaan käyttää sujuvasti siihen, mihin se on tarkoitettu, ja sen käyttö on tehokasta ja miellyttävää. Käyttäjäkokemus on käytettävyyttä laajempi käsite, ja siihen vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa käyttöliittymän estetiikka, käyttäjän mielenkiinnon herättäminen ja tavoiteltujen arvojen välittyminen käyttöliittymän suunnittelun kautta.

Käyttäjakeskeisen suunnittelun periaatteiden mukaan kohderyhmät ovat mukana palvelun kehittämisessä sen eri vaiheissa. Hankkeessa tämä tarkoittaa perehtymistä palvelun käyttäjäryhmien odotuksiin ja tarpeisiin sekä palveluprototyypin testaamista ja palautteen keräämistä käyttäjiltä kehitystyön eri vaiheissa. Hakupalvelun yhteydessä korostuu kaksi pääasiallista käyttäjäryhmää – saamelaiset, jotka etsivät tietoja kulttuuriperinnöstään, sekä arkistoja työssään käyttävät ihmiset, käytännössä arkistonhoitajat ja tutkijat. Hakupalvelun tulee pystyä sujuvasti palvelemaan molempia pääkäyttäjryhmiä sekä ottamaan huomioon myös käyttäjät, joilla ei ole aiempaa kokemusta arkistomateriaaleista.

Käytännössä käyttäjakeskeinen suunnittelu on toteutettu järjestämällä yleisölle avoimia

pilotointitapahtumia sekä käytettävyydestäusta ja palautteen keräämistä tapahtumissa, joissa prototyyppiä on demonstroitu yleisölle. Hanke on esimerkiksi järjestänyt pilotointi-iltapäivän Uumajan saamelaiskahvilassa, ja palvelua on esitelly Skabmagovat-elokuvatapahtuman yhteydessä Inarissa. Tutkijoiden keräämän palautteen perusteella käytettävyyshaasteisiin on puututtu, hakupalvelun ulkoasua on kehitetty visuaalisesti mielenkiintoisempaan suuntaan ja uusia ominaisuuksia, kuten karttapohjaista hakua, on kehitetty.

Eettisen ohjeistuksen integrointi käyttöliittymään on ollut tärkeä osa käyttäjakeskeistä suunnittelua, ja ohjeistuksen ymmärrettävyyteen ja löydettävyyteen on kiinnitetty erityistä huomiota. Kehittämäämme eettisten ohjeiden luonnosta on myös pilotoitu edellä mainituissa tilaisuuksissa Inarissa ja Uumajassa. Saadun palautteen pohjalta ohjeistuksen luonnosta on päivitetty sisällöllisesti, mutta yllättävästi osallistujat ovat kiinnittäneet enemmän huomiota ohjeiden muotoon. Palautteen perusteella onkin käynyt selväksi, ettei ohjeistus voi olla monisivuinen tekstimassa nettisivun alalaidassa vaan ohjeet täytyy pystyä esittämään saavutettavalla ja ymmärrettävällä tavalla. Tältä osin hankkeessa ollaankin ideoitu esimerkiksi pakollista lyhyttä testiä ennen hakupalveluun pääsyä tai sarjakuvamuotoista ohjeistusta.

Lopuksi

Kysymys arkistoaineistojen eettisesti kestävästä käytöstä on monisyinen ja vaikea, osittain johtuen niistä seikoista, joita tässä tekstissä on kuvattu. Ongelma lienee mahdollista tiivistää seuraavasti: ne instituutiot ja rakenteet, joiden puitteissa toimimme, ovat syntyneet pitkän ajan kuluessa valtaväestön vaikutuksesta. Projektin puitteissa on esimerkiksi pohdittu paljon eettisten ohjeiden ja lainsäädännön suhdetta: tältä osin on käynyt selväksi, ettei voimassa oleva lainsäädäntömme aina vastaa saamelaisten oikeuskäsityksiä. Kuten edellä on esitetty, tämä käy ilmi esimerkiksi suh-

lutuskeskuksen edustajat. Työryhmän tarkoituksena on valmistella saamentutkimukseen eettiset periaatteet, jollaiset monilla alkuperäiskansoilla jo on. Työryhmä on myös kutsunut jäseniä neuvottelukuntaan, jonka tehtävänä on tukea työryhmää.

23. Learning from Indigenous Community-based Researchers Engaged in Science around the Arctic -tutkijaverkoston johtajana Lapin yliopistossa toimi tutkimusprofessori Florian Stammer.

24. Ks. Kestilä 2020, 51–52.

teessa immateriaalioikeusjärjestelmään. Toisaalta lainsäädännön muuttaminen arkistoaineistojen käytön osalta ei ole aivan yksinkertaista. Vaikka esimerkiksi Suomessa arkistoja säännellään erityisesti arkistolailla (831/1994), niitä koskevia yksittäisiä säännöksiä on myös useissa muissa laeissa, kuten hallintolaissa (434/2003), laissa viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999), tietosuojalaissa (1050/2018) sekä tekijänoikeuslaissa (404/1961). Lisäksi kunkin oikeudenalan taustalla vaikuttaa erilaisia periaatteita ja teorioita, jotka niin ikään edustavat länsimaista ajattelutapaa. Muiden maiden muistiorganisaatioita koskevat puolestaan omat lakinsa ja käytänteensä, jotka vaikuttavat niiden hallussa olevaan aineistoon, sen hallinnointiin ja käyttöön.

Näin ongelma alkaa hahmottua: ei riitä, että muutettaisiin yksi säännös, vaan meidän tulee huomioida eri lakeihin pirstaloitunut kokonaisuus. Lisäksi tulisi jatkaa sitä keskustelua, jota esimerkiksi immateriaalioikeuden saralla on jo jonkin aikaa käyty, ja jonka päämäärä on uudelleenajattelulla oikeudenalan tarkoitusta ja soveltamista ohjaavaa teoriapohjaa. Vaikka lainsäädännön muuttaminen on tärkeä päämäärä, lienee realistista todeta, ettei se ole ratkaisu niihin ongelmiin, jotka vaativat ratkaisua tässä ja nyt. Kenties ikuisuuskysestä siitä, luodaanko lainsäädännöllä yhteiskunnallista todellisuutta vai luoko yhteiskunnallinen todellisuus lainsäädännön, on mahdollista näissä puitteissa ajatella siten, että voimme konkreettista ja tässä hetkessä tapahtuvaa toimintaamme muuttamalla vaikuttaa myös lainsäädännön muuttamiseen. Olemme projektissa katsoneet, että esimerkiksi eettiset ohjeet ovat tässä tärkeä instrumentti.

Tämänkaltaiset instrumentit ovat myös arkistolle tärkeitä luotaessa uusia käytänteitä tai päivitettäessä jo olemassa olevia. Saamelaisarkisto pyrkii työssään ottamaan huomioon saamelaisyhteisön toiveita toimintatapojen ja käytänteiden suhteen. Kuten todettua länsimaisista lähtökohdista luodut käytänteet eivät aina ole yhteneviä saamelaisen tapaoikeuden tai yhteisöomistajuuden käsitteiden kanssa. Käytänteiden muuttaminen tai alkuperäiskansallistaminen on helpompaa kuin varsinaisten lakien muuttaminen. Maailmanlaajuisesti tämän kaltaisista toimintatavoista on olemassa esimerkkejä, joiden toimivuutta tulee pohtia myös saamelaiskontekstissa.

Maija Mäkikalli työskentelee Digital Access to the Sámi Heritage Archives -hankkeen projektipäällikkönä Saamelaisarkistossa/Kansallisarkistossa.

Sähköposti: maija.makikalli@arkisto.fi.

Iiris Kestilä on oikeustieteen väitöskirjatutkija Lapin yliopistossa. **Sähköposti:** iiris.kestila@ulapland.fi.

Juha Heinonen työskentelee ylitarkastajana Saamelaisarkiston/Kansallisarkiston tutkimus- ja asiantuntiapalveluissa. **Sähköposti:** juha.heinonen@arkisto.fi.

Jonna Häkkinen on Digital Access to the Sámi Heritage Archives -hankkeen johtaja ja teollisen muotoilun professori Lapin yliopistossa sekä tietotekniikan dosentti Oulun yliopistossa.

Sähköposti: jonna.hakkila@ulapland.fi.

Elina Maaniitty

Tautien historiaa pandemian keskellä

SKS julkaisi keskellä covid-19-pandemiaa uuden painoksen Eila Linnanmäen väitöskirjasta *Espanjantauti Suomessa: Influenssapandemia 1918–1920*.¹ Kyseinen uusintapainos toimi innoittajana tälle syväluotaukselle, jonka tarkoituksena on esitellä eräitä tautihistorian alaan luettavia teoksia. Valikoima ei ole millään muotoa kaikenkattava, sillä tautihistoriallista tutkimusta on kansainvälisellä tasolla tehty valtavasti. Sen sijaan käsittelen tässä lyhyesti erilaisia tapoja, joilla tautihistoriaa on tutkittu ja kirjoitettu. Olen valinnut teoksia, jotka ovat nykytilanteen kannalta kiinnostavia ja ryhmitellyt ne lajityypeittäin. Lisäksi kommentoin sitä kiinnostusta, jota media on koronaviruspandemian vuoksi kohdistanut tautihistoriaan, sekä mediahuomioon usein sisältyneiden yksioikoisten vertailujen ongelmallisuutta, joka liittyy yleisemminkin menneisyyden epidemioista esitettyihin kuvailuihin. Historian tautiepidemioiden käsitteilyssä jää usein huomiotta niihin linkittyvien ilmiöiden ja pitkän aikavälin vaikutusten kompleksisuus niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin kannalta. Yksinkertaistetuille narratiiveille on tilausta, mutta niihin liittyy ongelmia paitsi tutkimusetiikan myös nykyhetken näkökulmasta.

Espanjantauti Suomessa on erittäin ansiokas teos. Alun perin vuonna 2005 julkaistua teosta voi jo perustellusti pitää suomalaisen tautihistoriallisen tutkimuksen klassikkona. Uuden painoksen ottaminen on kustantajalta ilahduttava päätös, sillä lääketieteen, tautien ja terveyden historia on viime vuosina kasvattanut suosiotaan opis-

kelijoiden ja nuorten tutkijoiden keskuudessa. Teos edustaa sellaista epidemiohistoriallista traditiota, jossa tietyn taudin tietyssä aikana aiheuttamaa epidemiaa tarkastellaan mahdollisimman perinpohjaisesti; pyritään siis muodostamaan kokonaiskuva epidemiasta vaikutuksineen. Tähän perinteeseen kuuluvat tyypillisesti epidemian saapumisen, etenemisen ja laantumisen kartoittaminen, kuolleisuuden tarkka käsittely sekä torjuntatoimenpiteiden esittely ja arviointi. Nämä piirteet määrittävät myös Linnanmäen tutkimusta, jonka lähde työ on tehty huomattavan huolellisesti ja kattavasti.

Tilastollista materiaalia löytyy sivuilta runsaasti, ja teos käykin systemaattisesti läpi espanjantautina tunnetun influenssapandemian vaikutuksia eri puolilla Suomea. Teoksen rakenne on perinteisen tautihistoriallinen ja sellaisena hieinan raskas. Esimerkiksi epidemian aiheuttamaa kuolleisuutta käsitellään perin yksityiskohtaisesti ja tilastopainotteisesti. Tätä kuitenkin tasapainottavat aikalaiskuvaukset ja yksittäisten ihmisten muistelut, joita Linnanmäki lainaa usein. Lainauksissa pääsevät esiin hyvin monenlaiset äänet, ja epidemian vaikutusten monisyisyys välittyy niiden kautta tavalla, joka herättää ajatuksia nykyisessä maailmantilanteessa.

Erityistä kiitosta *Espanjantauti Suomessa* ansaitsee epidemian paikallistason vaikutusten kuvauksesta, etenkin syrjäisempien seutujen kuten Inarin kohdalla, sekä punavankileirien kuolleisuuden ja niillä toimineiden lääkäreiden ja hoitajien voimattomuuden kokemusten esiin-

1. Eila Linnanmäki, *Espanjantauti Suomessa. Influenssapandemia 1918–1920*. SKS 2020.

2. Karl-Erik Frandsen, *The Last Plague in the Baltic Region 1709–1713*. Museum Tusulanum Press 2010.

tuomisesta. Toivoa sopiinkin, että uuden painoksen myötä Linnanmäen tutkimuksen löytää yhä useampi tautien ja lääketieteen historiasta kiinnostunut.

Teokset, joissa seurataan yhtä epidemiaa ja pyritään selvittämään sen vaikutuksia ja siihen liittyviä ilmiöitä mahdollisimman laajalti, ovat muutenkin merkittävä osa tautihistorian tutkimuskenttää. Tällainen lähestymistapa on esimerkiksi Karl-Erik Frandsenin teoksessa *The Last Plague in the Baltic Region 1709–1713*, joka ilmestyi vuonna 2010.² Se käsittelee Itämeren piirin viimeistä ruttoepidemiaa, joka aiheutti huomattavaa tuhoa Suomessakin. Toisin kuin nimi antaa ymmärtää, Frandsen ei kuitenkaan kuvaile epidemian kulkua laajemmin Itämeren alueella, vaan pitäytyä pitkälti tiettyjen Tanskan alueiden käsittelyssä. Jonkin verran huomiota kohdistetaan myös Skooneen ja eräisiin pohjoissaksalaisiin kaupunkeihin, mutta tämä jää vähäiseksi. Teoksella on runsaasti ansioita, ja erityisesti eri paikkakuntien kuolleisuudesta koostetut taulukot ovat kiinnostavia. Lopuksi, vyöryttyään ensin tutkimustuloksiaan lähes viidensadan sivun verran, Frandsen esittää epidemiasta yhteenvetona kaksitoista teesiä, joille hän ei kuitenkaan kirjassa anna aivan niin vankkoja perusteluja kuin olisi suotavaa. Hän esimerkiksi katsoo karanteeneilla ja eräillä hoitomuodoilla todella olleen vaikutusta ja kuvaa ruton tuhojen epätasaisuutta, mikä onkin ruttoepidemioiden tyypillinen piirre. Myös vähemmän konkreettiset, mutta vaikutuksiltaan yhtä lailla tärkeät ilmiöt, kuten joidenkin viranomaisten taipumus vähätellä epidemian vaaroja tai suoranaisesti kieltäytyä uskomasta sen olemassaoloon, pääsevät teeseissä esiin. Nämä huomiot ovat nykytilanteesta tarkasteltuina kiinnostavia.

Samaa aihepiiriä käsittelee Bodil E. B. Perssonin kymmenisen vuotta vanhempi väitöskirja *Pestens gåta: Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*.³ Se on alueellisesti rajatumpi, mutta huomattavasti monipuolisempi ja yksityiskohtaisempi

kuin Frandsenin teos, ja kuvaa paitsi ruttoepidemian etenemistä ja vaikutuksia, myös samoihin aikoihin esiintyneitä kulkutauteja. Kirjoittaja hyödyntää valtavaa lähdeytöään kekseliäästi ja havainnollistaa sitä lukuisin taulukoin ja kaavioin. Tämäkin teos on yli viisisataasivuinen ja paikoin varsin tekninen, mutta selkeästi ja mukaansatempaavasti kirjoitettu. Kuten *Espanjantauti Suomessa* -teosta, myös Perssonin tutkimusta voi varauksetta suositella historian epidemioista ja niihin linkittyneistä ilmiöistä kiinnostuneille.

Toinen tyypillinen lajityyppi tautihistoriassa ovat teokset, joissa tarkastellaan tiettyä tautia ”kautta historian” tai vähintäänkin sitä, kuinka se on esiintynyt tietyllä alueella pitkällä aikavälillä. Tällaisia teoksia on kirjoitettu varsinkin tunnetuimmista ja pelätyimmistä kulkutaudeista, ennen kaikkea rutosta. Myös isorokko, espanjantauti ja tuberkuloosi ovat olleet kattavasti edustettuina. Tyypillisiä esimerkkejä ovat Britt-Inger Purasen väitöskirja *Tuberkulos: En sjukdoms förekomst och dess orsaker. Sverige 1750–1980*⁴ vuodelta 1984 ja Helene Castenbrandtin väitöskirja *Rödsot i Sverige: En sjukdoms demografiska och medicinska historia* vuodelta 2012.⁵ Samantyyppinen on myös Peter Sköldin erittäin monipuolinen *The Two Faces of Smallpox: A Disease and its Prevention in Eighteenth- and Nineteenth-Century Sweden*, niin ikään tekijänsä väitöskirja vuodelta 1996.⁶ Teokset noudattavat pitkälti samaa kaavaa, ja ovat varsin kattavia esityksiä käsittelemiensä tautien vaikutuksista. Hieman kyseenalaisena voi kuitenkin pitää ruotsalaisille tutkimuksille tyypillistä tapaa rajata käsiteltävät aineistot ja väestöt vain nykyrajojen mukaiseen Ruotsiin, silloinkin, kun tarkastellaan 1700-lukua.

Erityisesti rutosta on kirjoitettu myös lukuisia populaarimpia teoksia, joissa sitä käsitellään hyvin laajasti. Tuoreehko ja ilahduttavan monipuolinen kotimainen esimerkki on Lena ja Larry Huldénin sekä Kari Heliövaaran teos *Rutto* vuodelta 2017.⁷ Teos ansaitsee erityistä kiitosta aidosti globaalista lähestymistavastaan ja sen tähdentä-

3. Bodil E. B. Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*. Historiska institutionen vid Lunds universitet 2001.

4. Britt-Inger Puranen, *Tuberkulos. En sjukdoms förekomst och dess orsaker. Sverige 1750–1980*. Umeå Studies in Economic History 7. Umeå 1986 [1984].

5. Helene Castenbrandt, *Rödsot i Sverige 1750–1900. En sjukdoms demografiska och medicinska historia*. Göteborgs universitet 2012.

6. Peter Sköld, *The Two Faces of Smallpox. A Disease and its Prevention in Eighteenth- and Nineteenth-Century Sweden*. Umeå University 1996.

7. Lena Huldén, Larry Huldén & Kari Heliövaara, *Rutto*. Like 2017.

misestä, että ruttoepidemia on todellinen ja vakava uhka ihmiskunnalle myös tulevaisuudessa.

Huomionarvoinen uutuus ruttoteosten joukossa on John Hendersonin vuonna 2019 julkaistu *Florence Under Siege: Surviving Plague in an Early Modern City*.⁸ Selviytymistä ja torjuntatoimenpiteitä korostava teos on kiinnostavasti erilainen kuin monet aiemmat ruttokuvaukset. Se nostaa esille paitsi epidemian erilaiset lieveilmiöt ja valtasuhteiden merkityksen, myös ihmisten väsymättömät pyrkimykset auttaa toisiaan ja pysyä kiinni elämässä. Tämä poikkeava dramaattisesti kaunokirjallisuuden ja populaarikulttuurin tyypillisistä esityksistä, joissa ihmiset hylkäävät lähimmäiskin ystävänsä ja perheenjäsenensä ja käyttäytyvät joko itsekkäästi tai itsetuhoisesti. Jälkimmäiset hallitsevat usein mielikuviamme historian epidemioista, joten tällaisten käsitysten selkeä ja perusteltu oikominen on ensiarvoisen tärkeää.

Samaa 1630-luvun epidemiaa Firenzessä käsittelee myös huomattavasti vanhempi teos, Giulia Calvin *Histories of a Plague Year: The Social and the Imaginary in Baroque Florence*, jonka italiantielinen alkuteos julkaistiin vuonna 1984.⁹ Muista tässä mainituista teoksista poiketen siinä käytetään kulttuuri- ja mikrohistoriallisia näkökulmia, ja se onkin kiinnostavan moniääninen. Paiseruton kolmatta pandemiaa käsittelevä Carol Benedictin *Bubonic Plague in Nineteenth-Century China* vuodelta 1996 puolestaan tarkastelee vaikuttavasti erilaisia yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ilmiöitä, jotka vaikuttivat epidemian kulkuun.¹⁰ Benedict esimerkiksi selittää ansiokkaasti, kuinka Hong Kongin brittihallinnon ja paikallisen väestön välinen epäluottamus ja hallinnon epäoikeudenmukaisiksi koetut toimet sekä ymmärryksen puute paikallista kulttuuria kohtaan pahensivat tilannetta merkittävästi.

Aivan omanlaisensa tautihistoriallinen teos on vuonna 1935 julkaistu *Rats, Lice and History*.¹¹

Se on poikkeuksellinen jo lähtökohdiltaan, sillä kirjoittaja Hans Zinsser oli lääkäri ja bakteriologi, joka tutki pilkkukuumetta, eristi sitä aiheuttavan bakteerin ja kehitti tautia vastaan rokotteen. Henkilökohtaisesta ”salapoliisiperspektiivistä” kirjoitettu, historiaan sekä tarkastelun kohteena olevaan tautiin harvinaisen nöyrästi suhtautuva teos sai omana aikanaan valtavan suosion ja kuuluu edelleen tautihistorian klassikoiden joukkoon. Kieleltään kaunis teos on kiinnostava varsinkin siksi, että se keskittyy nimenomaan taudin ja taudinaiheuttajan historian kuvaamiseen; Zinsser itse toteaaakin sen olevan yritys kirjoittaa ”pilkkuumeen elämäkerta”.

Kolmas keskeinen tautihistorian lajityyppi ovat teokset, joissa esitellään useita epidemioita aiheuttaneita tauteja, joko tietyllä alueella tietynä ajanjaksona esiintyneitä tai yleisemmin. Suomalaisia esimerkkejä tästä ovat Mika Kallioisen vuonna 2005 julkaistu *Rutto ja rukous: Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*¹² sekä Heikki S. Vuorisen *Tauti(n)en historia* vuodelta 2002.¹³ Molemmat toimivat erinomaisina johdatusina tautihistoriaan, ja varsinkin jälkimmäinen on erittäin laaja-alainen. Vuorisen *Tautinen Suomi 1857–1865*¹⁴ vuodelta 2006 puolestaan esittelee etenkin piirilääkäreiden kertomuksiin nojaten Suomessa esiintyneitä tauteja ja pyrkimyksiä torjua niitä. Kansainvälisellä tasolla tällaisia tautihistoriallisia yleisteoksia löytyy runsaasti; esimerkkinä mainittakoon J. N. Haysin *Epidemics and Pandemics: Their Impact on Human History* vuodelta 2005.¹⁵ Se antaa perustiedot useista historiaan vaikuttaneista taudeista ja suurimmista niiden aiheuttamista epidemioista.

Vaikka kyse ei varsinaisesti olekaan tautihistoriallisesta teoksesta, myös Hanna Nikkasen ja Antti Järven vuonna 2014 julkaistu teos *Karanteeni: Kuinka aids saapui Suomeen*¹⁶ on nykytilanteessa mielenkiintoinen ja ansaitsee tutkivan otteensa vuoksi tulla huomioiduksi myös tautien

8. John Henderson, *Florence Under Siege. Surviving Plague in an Early Modern City*. Yale University Press 2019.

9. Giulia Calvi, *Histories of a Plague Year. The Social and the Imaginary in Baroque Florence*. University of California Press 1989.

10. Carol Benedict, *Bubonic Plague in Nineteenth-Century China*. Stanford University Press 1996.

11. Hans Zinsser, *Rats, Lice and History*. Bantam Books 1971 [1935].

12. Mika Kallioinen, *Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Atena 2005.

13. Heikki S. Vuorinen, *Tauti(n)en historia*. Vastapaino 2002.

14. Heikki S. Vuorinen, *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere University Press 2006.

15. Hays, J. N., *Epidemics and Pandemics. Their Impact on Human History*. ABC-CLIO 2005.

16. Hanna Nikkanen & Antti Järvi, *Karanteeni. Kuinka aids saapui Suomeen*. Siltala 2014.

historian kentällä. Runsaasti haastatteluaineistoa hyödyntävästä kirjasta välittyvät uuden, tuntemattoman taudin herättämä pelko, ennakkoluulojen seuraukset, torjuntatoimenpiteiden suunnittelun vaikeus, kansalaisjärjestöjen toiminnan keskeisyys sekä karanteenien ja häpeän keskellä eläminen. Teos on moniäänisyydessään erittäin onnistunut.

Kuinka käsitellä tautien historiaa?

Kuluneen vuoden aikana tautihistoria on ollut valtavan huomion kohteena niin Suomessa kuin muuallakin. Kotimaisessa mittakaavassa pienen ja yleensä varsin hiljaisen alan äkillinen joutuminen tiedotusvälineiden valokeilaan on ollut yllättävä ja herättänyt varmasti monissa tautien ja lääketieteen historian tutkijoissa ristiriitaisia tunteita. Mediahuomion mittakaavaa kuvaa mainiosti Heini Hakosalon ja Annastiina Mäkilän katsausartikkeli ”Epidemiahistoria mediassa kevään ja kesän 2020 aikana”.¹⁷ Kirjoittajat käyvät systemaattisesti läpi tautihistoriaa käsitteleviä uutisia useista niin suomalaisista kuin ulkomaisistakin medioista ja kuvailevat sitä, kuinka menneisyyden epidemioita on niissä käsitelty. He mainitsevat myös kysymyksen, jota moni median haastattelupyynnöihin vastaava tautihistorioitsijoita on epäilemättä joutunut pohtimaan: kuinka korostaa, että esimerkiksi historian ruttoepidemioiden aiheuttama kuolleisuus oli valtavan paljon korkeampaa kuin covid-19-taudin aiheuttama, ilman että tämä huomio tulkitaan nykytilanteen vakavuuden ja rajoitustoimenpiteiden tärkeyden vähättelyksi? Tätä olen myös itse joutunut punnitsemaan viimeisen vuoden aikana.

Kuolleisuuslukujen vertailujen ongelmallisuutta vaikeampi kysymys liittyy olosuhteiden eroihin. Tautiepidemioiden todellisuus esiteollisissa yhteiskunnissa, ennen modernia lääketiedettä ja nykyaikaisia mahdollisuuksia hygieniasta huolehtimiseen, poikkeaa nykyisestä niin dramaattisesti, että historian epidemioiden vertaaminen koronaviruspandemiaan on aina haastavaa ja usein tarpeetonta. Tällaisia huomioita on kuitenkin vaikea tuoda esille vaikkapa uutishaastatteluisissa, joissa halutaan ytimekkäitä ja selkeitä vastauksia.

Se, että menneisyyden suuret epidemiat olivat tuhoivoimaltaan ja totaalisuudeltaan aivan toista luokkaa kuin koronaviruspandemia – jopa siinä määrin, ettemme nykyperspektiivistä voi oikeastaan edes niiden todellisuutta kuvitella – ei tee nykyisestä pandemiasta yhtään vähemmän vaarallista, torjuntatoimenpiteistä yhtään vähemmän tärkeitä eikä koronavirustautiin menehtyneiden, sen jälkioireiden kanssa elävien ja sen vuoksi läheisiään menettäneiden ihmisten kärsimyksistä yhtään vähemmän traagisia. Pinnalliset vertailut voivat olla nykypäivän kannalta harhaanjohtavia ja vaarallisiakin; historian kultautien uhreja puolestaan ei soisi käytettävän pelkinä tämän hetken tilanteen kommentoinnin välineinä.

Huomionarvoista on sekin, että aina ei ole lainkaan helppoa määrittää, mihin ja miten tautiepidemiat oikeastaan loppuvat. Nyt, pandemian, epävarmuuden ja vaihtelevien rajoitusten hallitsemassa maailmassa, ymmärrämme tämän kenties paremmin myös suhteessa menneisyyteen. On monessa mielessä loogista katsoa tietyn epidemian päättyvän siinä vaiheessa, kun uusia tartunta- ja kuolemantapauksia ei enää (juuri-kaan) ilmene. Yksittäisenkin epidemian varjo on kuitenkin pitkä, muodossa tai toisessa hyvinkin sen kokeneiden ihmisten loppuelämän mittainen. Tästä syystä epidemioiden vaikutuksia ei voida tiivistää pelkkiin kuolleisuuslukuihin eikä ”selviämistä” vain siihen, että on jäänyt eloon. Monet tartuntataudit ovat jättäneet ja jättävät eloonjääneille pysyviä vammoja ja kroonisia terveysongelmia; esimerkiksi isorokko saattoi johtaa sokeutumiseen tai hedelmättömyyteen, tuhkarokko taas alentaa immuunivastetta ja siten altistaa monille muille sairauksille.

Vielä vaikeampaa on arvioida epidemioiden henkisiä vaikutuksia niin yksilöille kuin yhteisöillekin. Poikkeusolot, pelko ja läheisten menetykset jättävät aina jälkensä. Lähihistorian esimerkeistä tiedetään, että niin luonnonmullistukset kuin tautiepidemiatkin aiheuttavat traumoja ja vaikkapa *survivor guilt* -termillä tunnettuja syyllisyydentunteita, jotka mielikuvissa yhdistetään tavallisemmin sotaan. Äkillisten epidemioiden kaltaisissa tai muuten erityisen raskaissa tilan-

17. Ks. Heini Hakosalon & Annastiina Mäkilä, Epidemiahistoria mediassa kevään ja kesän 2020 aikana. *Tiede & edistys* 4 (2020), puheenvuorot osa 2, https://tutkijaliitto.wordpress.com/2021/01/29/epidemiahistoria-mediassa-kevaan-ja-kesan-2020-aikana/?fbclid=IwARiSdC2e1gZuqnT7_i2j1qXiqrxjxQHBC5FjhgtgjaPNrNSPProj7WioFaN4 (11.2.2021).

teissa esimerkiksi hoitohenkilökunnalla voi puolestaan esiintyä niin sanottuja sekundäärisiä traumoja (*secondary trauma/secondary ptsd*). Ei ole mitään syytä olettaa, ettei tällaisia seurauksia olisi esiintynyt kautta historian. Menneisyyden suurissa epidemioissa ihmiset joutuivat kohtaamaan läheistensä tuskallisia kuolemia, kaupunkien kaduille kasautuneita ruumiita ja torjuntatoimenpiteiden voimattomuutta, sekä esimerkiksi karanteeneihin liittyneitä erittäin vaikeita eettisiä valintoja. Tästä syystä varsinkin populaareissa yhteyksissä edelleen varsin yleinen narratiivi, jossa esitetään epidemioista selvinneiden saaneen jollakin tavalla paremman elämän vaikkapa väestön vähentymisen kautta suhteellisesti lisääntyneiden resurssien vuoksi, on lyhytnäköinen ja käytännön elämälle vieras.

Tällainen narratiivi voi olla houkutteleva, koska se voidaan nähdä lohdullisena, etenkin akuutin kriisin keskellä. Se kuitenkin sivuuttaa paitsi inhimillisen kokemuksen monimutkaisuuden myös esimerkiksi eriarvoisuuden ja valtaspektit. Erityisen ajattelematonta narratiivi onkin – myös nykypäivänä – suhteessa siihen, että epidemioista kärsivät tyypillisesti eniten ne, joilla on vaikein tilanne jo valmiiksi. Tämä pätee sekä yhteiskuntien ja yhteisöjen sisällä että globaalilla tasolla. Tautien historiaa tarkasteltaessa korostuu se, että epidemioiden aiheuttama kärsimys linkittyy merkittävästi eriarvoisuuteen ja kolonialismiin. Erityisen raskaasti tartuntataudeista ovat kärsineet alkuperäisväestöt ja esimerkiksi orjakaupan kohteiksi joutuneet ihmiset. Globaali eriarvoisuus näkyy selvästi myös tämänhetkessä pandemiassa; kehittyvien maiden mahdollisuudet torjua epidemiaa ovat hyvin toisenlaiset kuin vauriaissa länsimaissa. Rokotteiden hankinnassa ja jakelussa köyhempien maiden asema on niin ikään erittäin vaikea, vaikka pandemiaan tarvittaisiin nimenomaan globaaleja ratkaisuja. Lisäksi, kuten historian epidemioidenkin kohdalla, myös nykytilanteen väestötason vaikutuksia on vielä vaikea arvioida. Niin Suomessa kuin maailmanlaajuisestikin pandemia on vienyt terveydenhuollon mahdollisuuksia kiinnittää huomiota muihin terveysongelmiin, ja tästä syntyvällä hoitovelalla voi olla kauaskantoisia vaikutuksia. Myös nämä riskit kohdistuvat muita enemmän heikommassa asemassa oleviin ihmisiin ja yhteisöihin.

Kysymykset monisyisten ja ristiriitaistenkin ilmiöiden yksinkertaistumisesta ja pinnallisten

selitysmallien ja luonnehdintojen korostumisesta eivät tietenkään ole uniikkeja tautihistorian käsittelylle mediassa. Samoja asioita joutuu pohtimaan jokainen tieteen tekijä, joka kertoo tutkimusaiheistaan mediassa tai yleistajuistaa niitä muuten. Tällaisissa tilanteissa joutuu aina arvioimaan eettisiä kysymyksiä, jotka ovat usein vaikeita ja joihin tiedeyhteisö tarjoaa vähemmän tukea ja ohjeistusta kuin olisi suotavaa. Akuutissa poikkeustilanteessa niitä on kuitenkin erityisen tärkeää harkita tarkasti. Median nopeatempoisuus ja toimintakulttuuri eivät tätä useinkaan helpota.

Kuinka sitten käsitellä tautien historiaa keskellä pandemiaa? Menneisyydestä voidaan hyvinkin etsiä perspektiiviä siihen, kuinka ihmiset ovat eläneet epidemioiden keskellä ja niiden läpi, ja kuinka yhteisöissä on käsitelty pelkoa, surua ja menetyksiä. Tällöin on ensiarvoisen tärkeää tuoda esiin ympäröivien kontekstien ja olosuhteiden erilaisuus nykypäivään nähden. Myös samastumispintaa voi siis historian epidemioista löytää, ilman että sorrutaan pinnalliseen kuolleisuusvertailuun tai historian kauheuksilla mässäilyyn.

Tautien historiasta on löydettävissä runsaasti esimerkkejä ihmisten välisestä avusta ja solidaarisuudesta sekä lääketieteen pyrkimyksistä estää ja hillitä epidemioita sekä jäljittää taudinaiheuttajia. Tällaisessa mielessä menneisyyden epidemioiden tuntemus voi hyvinkin luoda toivoa. Vastaavasti se voi antaa meille näkökulmia siihen, millaisiin asioihin – kuten epidemioiden erilaisiin lieveilmiöihin, torjuntatoimenpiteiden mahdollisiin varjopuoliin sekä pitkän aikavälin vaikutuksiin – olisi syytä varautua ja kuinka tällaisten epäsuorien vaarojen muodostamia riskejä voitaisiin ennaltaehkäistä.

Tämä kirjoitus on tehty osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta Agents of Enlightenment: Changing the Minds in Eighteenth-Century Northern Europe, 2017–2021, hankenumerot 307668 ja 326253.

FM Elina Maaniitty on väitöskirjatutkija Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineessa Helsingin yliopistossa sekä Suomen historian oppiaineessa Turun yliopistossa. **Sähköposti:** elina.maaniitty@helsinki.fi.

Aarne Mattila

Kolonialismi ja Suomi

Aikakauden vallitsevat aatteet ja ajatukset vaikuttavat historiantutkimuksen näkökulmiin. Tieteenalan suurnousu 1800-luvulla tapahtui kansallisuusaatteen, nationalismin, valtakaudella. Nationalismi on edelleen voimissaan ja historiantutkimukseen sillä on ollut pitkä jälkivaikutus. Nationalistinen näkökulma on nykyisin jopa korostunut autoritaarisissa maissa, kuten Kiinassa ja Venäjällä. Tutkimusta käytetään myös poliittisiin tarkoituksiin ja propagandan välineenä. Sen sijaan läntisissä demokratioissa historiantutkimuksen tarkastelutapaan vaikuttavia virtauksia ovat varsinkin intersektionaalinen feminismi ja kolonialismi.

Historiallinen Aikakauskirja tarttui tutkimuksellisen näkökulman muutokseen suomalaisessa historiantutkimuksessa julkaisemalla erikoisnumeron (4/2020) otsikolla Kolonialismi ja Suomi. Saamelaiskysymystä lukuunottamatta aihetta lähestyttiin artikkeleilla, joissa tutkittiin yksittäisten suomalaisten toimintaa kolonialisteina koloniaalisen osallisuuden käsitteen kautta. Tutkimuskohteina olivat yksilöiden toimet kolonialistisessa maailmassa ja suomalaisten perustamat utopiyhteisöt.

Esimerkiksi dosentti Raita Merivirta selostaa artikkelissaan asiapitoisesti ja kiintoisasti Mannerheimin kahta tiikerinmetsästysmatkaa Intiaan ja Nepaliin vuosina 1928 ja 1937. Hänen tulkintansa metsästysmatkalaisen toiminnasta kolonialistisena osallisuutena tai jopa kolonialismiin osallistumisena vaikuttaa kuitenkin päälleliimatulta. Ymmärtääkseni brittiläisten siirtomaaisäntien vieraana käynyttä kenraalia tulisi tarkastella silloisessa historiallisessa tilanteessa

eikä nykyisessä, jossa kolonialistien muistopatsaitakin kaadetaan.

Tarkastelemalla Suomen historiaa kolonialismin näkökulmasta on mahdollisuuksia avartaa ja monipuolistaa kuvaa historiastamme. Erikoisnumeron keskittyessä marginaalisiin teemoihin tarkastelun ulkopuolelle jäivät kuitenkin aiheen kannalta olennaiset kysymykset. Suomi on näkökulman kannalta sikälikin kiinnostava tapaus, koska maalla on pitkä historia vieraan vallan alla, mikä ei tietysti ole estänyt suomalaisten kolonialismiin osallistumista.

Taloushistorian tehtävänä olisi analysoida Suomen taloudellista toimintaa kolonialistisen maailmantalouden osana. Analyttisempää tutkimusta odottaa sen selvittäminen, miten Suomi on ollut eri aikoina taloudellisesti hyötymässä toiminnastaan maailmantalouden kolonialistisissa rakenteissa. Lienee myös vaiheita, jolloin Suomella on ollut maailmantaloudessa välituotteita tai raaka-aineita tuottavan, epäitsenäisen, enemmän tai vähemmän riistetyn maan asema.

Kolonialismin teeman alla on epäilemättä kansan suuren enemmistön kielen eli suomen syrjäyttäminen Ruotsin suurvaltakaudelta lähtien. Tuloksena oli jo 1700-luvulla tilanne, jossa maan pääväestön kieli oli kokonaan syrjäytetty yhteiskunnallisen ja kulttuurisen toiminnan yleisemmällä tasolla ja yhteiskunnan ylemmät sosiaaliset kerrokset kaikilla elämänoilla oli ruotsinkielistetty. Ilmiöstä voi tuskin suomenkielisten kannalta käyttää muuta nimitystä kuin mielen kolonisaatio. Tässä tilassa Suomi sai autonomisen aseman Venäjän yhteydessä ja paremmat mahdollisuudet vaikuttaa sisäisiin asioihinsa.

Autonomian aikana alkaneessa suomalaisuuden nousussa oli kyse suomen kielen aseman parantamisesta yhteiskunnassa ja samalla suomenkielisten noususta ylempiin sosiaaliryhmiin. Ruotsinkielinen eliitti puolusti asemiaan paljolti kielikysymyksen merkeissä. Suomalaisuuden nousu oli pitkä prosessi. 1800-luvun yhteiskuntarakenteen jäänteitä on havaittavissa vielä 2000-luvun Suomessa.

Kansan valtaenemmistöstä nousseiden ja kielensä säilyttäneiden tulo enemmistöksi yhteiskunnan ylimpiin kerrostumiin on ehkä kielikysy-

myksen sensitiivisyydestä johtuen jäänyt vähälle huomiolle Suomen historiassa. Vanhat ruotsinkieliset eliitit säilyttivät asemansa pisimpään taloudessa. Se olisi tutkijoille suuri ja vähälle selvittelylle jäänyt aihe. Todellinen käänne Suomen historian tutkimuksessa tuskin tapahtui 2010-luvulla vaan odottaa vielä toteuttajiaan.

Aarne Mattila on talous- ja sosiaalhistorian dosentti.

Sähköposti: aarne.mattila@gmail.com.

Empatia historioitsijan työvälineenä

Vuoden 2020 viimeisessä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa tutkijatohtori Anna Koivusalo kirjoitti kiinnostavasti tärkeästä aiheesta: ”arkistoihmisten” (kuten hän tutkimaan henkilöitä kutsuu) aiheuttamista tutkijan tunteista. Hän totesi, miten vähän historian-tutkimuksen piirissä on pohdittu tutkijan tunteiden merkitystä ja vaikutusta tutkimusprosessissa, vaikka esimerkiksi tunteita tutkitaan muutoin jo paljon.

Koivusalo osuu huomiossaan sikäli harhaan, että tutkijan tunteita sekä tutkijan ja tutkimuskohteen välille muotoutuvaa ja muuntuvaa suhdetta, relaatiota, on kyllä nostettu 2000-luvun tutkimuksessa paljonkin esiin. Se ei varmasti ole näkynyt koko historian-tutkimuksen kentällä, mutta sitä on käsitelty erityisen vahvasti elämäkerrallisen historian-tutkimuksen piirissä sekä niiden tutkijoiden teksteissä, jotka ovat tarkastelleet esimerkiksi henkilökohtaisia, omaelämäkerrallisia aineistoja, kuten kirjeitä, päiväkirjoja ja omaelämäkertoja lähteinään.

Vahvana lähtökohtana tälle tutkimusperinteelle ovat Irma Sulkusen laajasti vaikuttaneet 1990-luvun mikrohistorialliset tutkimukset, Mandi Granfeltiin liittyvä *Naisen kutsumus* sekä erityisesti Liisa Eerikintyttären hurmoskokemusta ja 1800-luvun herätysliikkeitä analysoinut tutkimus. Sulkunen oli monella tapaa pioneeri niin aiheenvalinnoissaan kuin tavassaan nostaa tutkijan ääntä esiin. Liisa Eerikintyttären kohdalla hän kävi suoraa dialogia tutkimuskohteensa kanssa ja pohti, miten 1900-luvun lopun historian-tutkija voisi tätä historian hämäriin kadonnutta 1700-luvun nuorta naista tavoittaa, saati ymmärtää.¹

Tutkijan tunteita ja relationaalisuutta pohtiva tutkimusperinne kytkeytyy kiinteästi tutkimuksen ja tutkijan etiikkaa pohtivaan keskusteluun.

Esimerkiksi nais- ja sukupuolihistorian kautta tämä liittyy merkittävällä tavalla keskusteluun tutkijan positiosta, sijoittuneisuudesta, siitä, minkälaisia ovat omat kiinnikkeemme tutkimusta tehdessämme ja mitä tutkimuksellamme tavoitteleme. Tätä keskustelua on käyty feministisen tutkimuksen piirissä sen varhaisista vuosikymmenistä lähtien, ja siitä se on laajentunut jälkikolonialistiseen sekä laajemmin vähemmistöjen ja marginaalien tutkimuksen kentälle.

Ryhtyessäni itse tekemään 2000-luvun taitteessa elämäkerrallista, laajaan kirje- ja päiväkirja-aineistoon pohjautuvaa väitöskirjaa suomalaisista Krohnin sisaruksista ja heidän kirjailijaelämästään, lähdin varhain pohtimaan sitä, mikä merkitys tutkimusprosessissa tulisi olemaan omalla suhteellani näihin kohdehenkilöihin.² Kolmen hyvin erilaisen naiskirjailijan ja heidän henkilökohtaisten aineistojensa valinta tutkimuskohteeksi merkitsi kolmea hyvin erilaista suhdetta. Lähdin kehrittelemään erityistä tutkijan tunteet huomioivaa empaattista, mutta samaan aikaan kriittistä lukijuutta. Olin sitä mieltä, että ne erilaiset tunteet, joita koin tutkimiani naisia kohtaan, kun luin heidän aineistojaan arkistossa, vaikuttivat siihen, millaisia tutkimuksellisia tavoitteita minulla oli. Tutkimuksessani oli vahva emansipatorinen vire: halusin tuoda uudenlaisia keskusteluja ja näkökulmia historian-tutkimukseen, mutta myös nostaa esiin menneisyyden unohdettuja, vaiettuja ääniä.

Loin metodologista pohjaa Hans-Georg Gadamerin hermeneutiikan ja tekstintulkinnan, feministisen omaelämäkertatutkimuksen perinteen (erityisesti Anni Vilikko, Marja Kaskisaari, Tuija Saresma, Päivi Kosonen), empaattisen lukijuuden (Anni Vilikko) ja Emmanuel Levinasin toista käsittelevän filosofian perusteella. Hain aineksia monista suunnista ja koetin yhdistää niitä erityi-

1. Irma Sulkunen, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Hanki ja jää 1995; Irma Sulkunen, *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Hanki ja Jää/Gaudeamus 1999.

2. Maarit Leskelä-Kärki, Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen historian-tutkimukseen. Teoksessa Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma (toim.) *Tutkija kertojana. Tutkimusprosessi, tunteet ja kirjoittaminen*. Jyväskylän yliopisto 2004, 306–340.

seksi tunteita huomioivaksi lukutavaksi. Totesin, ettei hermeneutiikassa oltu huomioitu tutkijan tunteiden merkitystä, vaikka tekstien vaikutuksesta puhuttiinkin. Juuri henkilökohtaisiin aineistoihin pureutuva, toisen ihmisen elämää tulkitseva tutkimus pakotti kuitenkin kysymään, mitkä olivat oikeuteni lukea ja tulkita näiden naisten erilaisia tunteita ja tunnesuhteita, ja miten taas tutkimusotteeseeni vaikuttivat ne tunteet, joita itse tunsin eri sisaria kohtaan. Tunteita huomioivassa hermeneutiikassa katsoin olevan mahdollisuuksia pohtia ”miten kohtaamme menneisyyden ihmisen tunteet, mitä ja miten ne saavat meidät tuntemaan erilaisia tunteita sekä miten nämä tunteet vaikuttavat tutkimuskysymyksiimme ja otteeseemme.”³ Sulkusen ohella löysin harvoja historioitsijoiden tekstejä aiheesta, mutta Merja-Liisa Hinkkasen hieno artikkeli tutkijan pieteettisestä asenteesta tutkimuskohteeseen kulki tärkeänä johtotähtenä pohdinnoissani.⁴ Empatia tuli merkitsemään itselleni niin menneiden ihmisten kunnioittamiseen ja ymmärtämiseen pyrkivää asennetta kuin tutkijan position ja tutkimuksen poliittisuuden havaitsemista.

En toki ollut pohdintoineni yksin. Erityisesti naisten kirjoittamisen historiaa kartoittava, Ritva Hapulin johtama tutkimushankkeemme sekä laajemminkin Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineen inspiroiva tutkimusympäristö hedelmöitti jatkuvasti omia pohdintojani kirjoittaessani tutkimustani eteenpäin. Samoin pohjoismainen sukupuolihistoriallinen tutkimus ja Eva Helen Ulvrosin, Eva Österbergin ja Lisbeth Larssonin kaltaiset tutkijat olivat tärkeitä keskustelukumppaneita. Vasta paljon myöhemmin löysin amerikkalaisen historioitsijan Jill Leporen artikkelin vuodelta 2001, missä hän tarkasteli mikrohistorian ja elämäkertatutkimuksen välistä suhdetta ja pohti analyttisesti historioitsijoita, jotka rakastavat liikaa.⁵

Väitöskirjani jälkeen olen jatkanut elämäkertatutkimuksen teorian ja erilaisten omaelämäkerrallisten aineistojen metodologian sekä tutkimusetiikan parissa. Olen pohtinut niin menneiden elämäkertatutkijoiden suhdetta tutkimuskohteisiinsa kuin omaa suhdettani niihin historian henkilöihin, joita nostan tutkimuksessani esiin. Erilaiset elämäkertatutkimuksen verkostot ovat näyttäneet, miten samanlaisten tunteisiin liittyvien kysymysten kanssa monet alan tutkijat painiskelevat. Historioitsija Robert Gerwarthin kautta opin tuntemaan ”kylmän empatian” käsitteen, jonka hän kehitti tutkiessaan SS-kenraali Reinhard Heydrichin elämää.⁶ Yhteisen pohjoismaisen antologian *Biography, gender and history: Nordic perspectives* (2016) kirjoittamisella tavoitelimme Erla Hulda Halldórsdóttirin, Tiina Kinnusen ja Birgitte Possingin kanssa laajempaa keskusteluyhteyttä historian tutkimuksen yhteisöön, koska monet elämäkerrallisessa tutkimuksessa keskeiset kysymykset relationaalisuudesta, etiikasta sekä erityisen ja yleisen välisestä suhteesta koskettavat kaikkia historian tutkimusta tekeviä.⁷ Viimeisen vuosikymmenen kuluessa tutkimuseettisiä kysymyksiä on ryhdytty pohtimaan myös laajemmin kotimaisessa historian tutkimuksessa.⁸

Puheenvuorossaan Anna Koivusalo kirjoittaa, miten tärkeää tutkijan on tunnistaa tunteita ja toivottaa ne tervetulleiksi, koska ne kertovat siitä, että tutkimuksemme on tärkeää ja sen kohteet muistamisen arvoisia. Tämä on totta ja tärkeä osa tutkimusprosessia. Mutta yhtälailla tutkijan tunteisiin liittyy ajatus tutkijan vallasta ja tutkimuksen poliittisuudesta. Tunteita olisi tärkeää tunnistaa, koska ne vaikuttavat siihen mitä tutkimme, miten tutkimme ja mitä haluamme tutkimuksellamme sanoa. Tunteet eivät ole siinä mielessä viattomia. Siksi niiden tunnistaminen ja tutkimuksen läpinäkyvyys on tärkeää.

3. Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS 2006.

4. Merja-Liisa Hinkkanen, Oman elämänsä sankarit? Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.) *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopisto 1997

5. Ks. erityisesti Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskap med Selma Lagerlöf*. Historiska Media 2001. Lisbeth Larsson, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Norstedts 2001; Jill Lepore, *Historians who love too much. Reflections on Microhistory and Biography. The Journal of American History* 88:1 (2001), 129–144.

6. Robert Gerwarth, *Cold Empathy. Perpetrator Studies and the Challenges in Writing a Life of Reinhard Heydrich*. Teoksessa Daniela Baratieri, Mark Edele & Giuseppe Finaldi (toim.) *Totalitarian Dictatorship. New Histories*. Routledge 2013.

7. Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (toim.) *Biography, Gender and History. Nordic Perspectives*. k&h 2016.

8. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017.

Olen pohtinut empatiaa kuluneina tutkimusvuosina paljon ja kohdannut myös sen, miten vähätellen käsitteeseen saatetaan suhtautua. Ajattelen tällöin, että kysymys voi olla myös siitä, että se ymmärretään väärin. Empatiassa ei ole kysymys samastumisesta tai siitä, että pyrkisimme kokemaan tunteita ”yhdessä” kohteemme kanssa. Nämäkin toki saattavat kuulua tutkimusprosessiin. Mennyt, ja toinen, on kuitenkin aina vieras ja tutkijan on tärkeää myös tunnistaa tämä vieraus, silloinkin, kun tuntuisi, että menneisyyden ihminen on aivan lähellä.⁹ Eläytyminen on tärkeää, mutta viime aikoina olen pohtinut enemmän myös kuvittelun ja mielikuvituksen merkitystä.

Tällä hetkellä teen tutkimusta Krohnien suvun arkistoa paljon hajanaisemman, sattumanvaraisemman arkistoaineiston parissa osana esoteerisuuden kulttuurihistoriaa tarkastelevaa Uuden etsijät -hanketta, ja olen pohtinut empatiaa uusista kulmista.¹⁰ Se merkitsee eettistä asennetta, jonka olisi oltava tutkimuksessa läsnä jatkuvasti aina arkistoaineiston keräämisestä tietojen koostamiseen, kirjoittamisen prosessiin ja tulkintojen muotoiluun asti. Empatia vaatiikin hitautta ja hitaita hetkiä aineistojen ja kirjoittamisen äärellä – siksi se sopii kovin huonosti nykyisten akateemisten vaatimusten maailmaan.

Empatia tarkoittaa merkityksellisten hetkien huomaamista ja tunnistamista tutkimusproses-

sin kuluessa, ja se vaatii mielikuvitusta. Erilaisten aineistojen ja historiallisten tietojen perusteella meidän on kyettävä kuvittelemaan mennyt ihminen ja tämän maailma. Kuvittelussa olennaista on tietenkin huolellinen kontekstin rakentaminen. Näin voisimmekin päätellä, että eettinen ymmärrys menneisyydestä tarkoittaa myös historiallisen kontekstoinnin ymmärtämistä. Tässä ajattelen kontekstilla laajaa ymmärrystä, jonka voimme yksilön sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstä rakentaa erilaisten olemassa olevien lähteiden varassa. Tässä ei toki ole mitään sinänsä radikaalia yhdellekään historioitsijalle. Mutta ehkä siinä on, että emme tavoittele lopullisen tai ehdottoman kontekstin rakentamista.¹¹ Eettinen tai empaattinen lähestymistapa tarkoittaa menneen ihmisen elämän näkemistä prosessina ja tulkintana, mahdollisena narratiivina, ei lopullisena sulkeutuvana tarinana. Sen tulee mahdollistaa myös epävarmuus, epätietoisuus ja tulkintojen hauraus, jossa muutokset ovat mahdollisia.

Maarit Leskelä-Kärki on kulttuurihistorian dosentti ja yliopistonlehtori Turun yliopistossa sekä Suomen Historiallisen Seuran puheenjohtaja vuosina 2020–2021. **Sähköposti:** maales@utu.fi.

9. Maarit Leskelä-Kärki, Samastumisia ja etäännyksiä. Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. K&H 2012.
10. Ks. <https://uudenetsijat.com/> sekä Maarit Leskelä-Kärki, Ethical encounters in the archives. On studying individuals in esoteric contexts. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 29:1 (2020), 28–48, <https://doi.org/10.30674/scripta.85671>
11. Ks. tällaisesta kontekstin määrittelystä Jukka Sarjala, Päätymätön yksilö. Henkilöhistorian muuntuva kohde. *Ennen & nyt* 6 (2014). Ks. myös Hannu Salmi, Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. K&H 2010, 338–359. Kuvittelusta humanistisessa tutkimuksessa laajemmin myös esim. Aila Viholainen, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.) *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. SKS 2020.

Lehdistön kansalliset juuret vai yllirajainen yhteiskunnallinen konteksti?

Kaisa Kyläkoski kirjoitti *Historialliseen Aikakauskirjaan* (4/2020) keskustelupuheenvuoron, jossa hän arvostelee *Historialliseen Aikakauskirjaan* (1/2019) kirjoittamaani artikkelia "Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys"¹ siitä, että en löytänyt suomenkielisen paikallislukijakirjeilmiön "juuria" Ruotsin valtakunnasta ja sen lehdistöhistoriasta. Kyläkoski itse on tutkimuskirjallisuuden avustuksella löytänyt ruotsalaisesta 1700-luvun lehdistöstä lukijakirjeitä, joista joitakin on lähetetty myös Suomen alueelta.² Kyläkoski yhdistää kirjoituksessaan 1700-luvun lopun Ruotsissa esiin tulleet lehdistön lukijakirjeet myöhempään 1800-luvun puolivälissä suomenkielisessä lehdistössä ilmenneeseen paikallislukijakirjeilmiöön. Kyläkosken kirjoituksen otsikko "Suomen lehdistön juuret ovat Ruotsissa" mitä ilmeisemmin viittaa siihen, että hän näkee ruotsalaisen lehdistön 1700-luvun lukijakirjeiden ja suomenkielisten 1800-luvun puolivälin lukijakirjeiden olevan yhtä ja samaa traditiota.

Kyläkoski kuitenkin erehtyy, sillä yhteydestä näiden kahden ilmiön välillä ei ole olemassa näyttöä. Keskeisin argumentti tradition olemassaoloa vastaan on se, että 1800-luvun puolivälin suomenkielisen lehdistön paikalliskirjeilmiö ei ollut Suomen ruotsinkielisen lehdistön sille välittämää. Suomen ruotsinkielisessä lehdistössä ei nimittäin tunneta suomenkielisen paikallislukijakirjekulttuurin veroista ilmiötä, joka olisi voinut Suomen sisällä välittyä.³ Ei myöskään ole

uskottavaa, että tuhannet 1800-luvun puolivälin suomenkieliset kirjoittajat, joista suuri osa ei osannut kuin suomea, olisivat omaksuneet lukijakirjetradition ruotsalaisesta lehdistöstä.

Esitin artikkelissani, että suomenkieliset paikallislukijakirjeet syntyivät yhteiskunnallisena ilmiönä. Tähän viittaa kirjeiden räjähdysmäinen nousu 1850-luvun kuluessa, niiden maanlaajuisuus ja ilmiöön osallistuneiden kirjoittajien yhteiskunnallinen edustavuus.⁴ Kokemuksen historian huippuyksikössä kehittämässäni Translocalis-tietokannassa näitä kirjeitä on vuosien 1850–1875 väliltä noin 27 000. Kirjeiden kirjoittajien joukosta on pystytty tunnistamaan satoja tavallisia talonpoikia, torppareita sekä maatalouden ja teollisuuden työntekijöitä. Paikalliskirjeilmiö laajeni nopeasti maanlaajuiseksi. Vuonna 1850 paikalliskirjeitä lähetettiin 7 prosentista kaikista Suomen pitäjistä ja kaupungeista. Vuosikymmen myöhemmin vuonna 1860 suhdeluku oli noussut 62 prosenttiin. Vuonna 1875 paikallislukijakirjeitä lähetettiin jo 73 prosentista kaikkia pitäjjiä ja kaupunkeja, ja jopa 88 prosentista maan suomenkielisistä pitäjistä.⁵ Nämä luvut osoittavat, että kyseessä oli Suomen olosuhteissa syntynyt maanlaajuinen kulttuuri-ilmiö, eikä suinkaan jatkumo Ruotsin lehdissä 1700-luvulla julkaistuihin lukijakirjeisiin.

Artikkelissa esittämäni tulkinnan mukaan 1800-luvun puolivälissä Suomen yhteiskunnalliset olosuhteet, taloudelliset uudistukset, liikenne- ja tietoliikenneolosuhteiden sekä teol-

1. Heikki Kokko. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019a), 5–21.
2. Kaisa Kyläkoski. Suomen lehdistön juuret ovat Ruotsissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 553–554.
3. Päiviö Tommila. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila et. al. (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 199.
4. Kokko 2019a, 12–21; Heikki Kokko. Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuuria tallentava digitaalinen Translocalis-tietokanta. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 2* (2019b); Heikki Kokko, *Kuviteltu minuus. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Acta Universitatis Tamperensis 2233. Tampereen yliopisto 2016, 89–108.
5. Kokemuksen historian huippuyksikkö HEX:in Translocalis-tietokanta. Ks. <https://research.tuni.fi/hex-fi/translocalis/> (12.2.2021).

lisen kirjapainotekniikan kehitys loivat puitteet paikalliskirjeilmiölle, jota osaltaan ohjasi fenomaanisen sivistyneistön kansallinen projekti sekä maailman ja yhteiskunnan muutoksen ruokkima tiedonjano suomenkielisellä maaseudulla.⁶ Tämänkaltaista ilmiötä ei 1800-luvun puoliväliin mennessä ollut koettu Suomessa sen paremmin Ruotsin kuin Venäjän vallan aikanaan. Ilmiön perusta ei ollut lehdistön kulttuurisessa traditiossa, vaan Suomen yhteiskunnallisten olosuhteiden ja ylijärjestyksen modernisaatioprosessin vuorovaikutuksessa.

Kyläkoski toteaa puheenvuoronsa lopussa, että ”Suomen 1800-luvun sanomalehtien julkaisukäytännöille ei ole välttämätöntä hakea taustaa edelliseltä vuosisadalta”. Sinne poiketessa hän kuitenkin kehottaa sijoittamaan Suomen osaksi Ruotsia ja tutustumaan sen lehdistöhistoriaan.

Naapurimaan ja entisen emämaan historiaan kannattaa tosiaan tutustua. Samoin peilattaessa 1700-luvun ruotsalaista lehdistöhistoriaa Suomen 1800-luvun historiaan olisi syytä tutustua Suomen 1800-luvun ylijärjestyksen yhteiskuntahistoriaan. Tällöin välttyttäisiin tulkinnoilta, jotka ylikorostavat lehdistön kehitystä kansallisena instituutiona. Pelkkä saman valtakunnan alaisena olo tai maantieteellinen läheisyys ei yhdistä varsinkaan eri aikoina, eri paikoissa ja eri kielillä virinneitä ilmiöitä toisiinsa.

FT **Heikki Kokko** työskentelee tutkijatohtorina Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: heikki.kokko@tuni.fi.

6. Kokko 2019a, 12–21.

Ainutlaatuinen esitys antiikin Rooman satamakaupungista

Arja Karivieri & Marjo Meriluoto (toim.):

Ostia, portti Roomaan. Tampereen museoiden julkaisuja 157. Premedia Helsinki 2019. 429 s. ISBN 978-951-609-965-4.

Alkuvuodesta 2020 ilmestyi suomalaisen antiikin- ja historian tutkimuksen alalta laajuudeltaan, ajanmukaisuudeltaan ja yksityiskohtaisuudeltaan hyvin merkittävä teos antiikin Rooman suuresta satamakaupungista Ostiasta. Suomalaiset antiikintutkijat ovat jo vuosikymmenien ajan käsitelleet eri tavoin Ostiaa tutkimuksissaan, mutta kyseinen julkaisu on ensimmäinen suomenkielinen teos kaupungista. On hyvin todennäköistä, että se on myös kansainvälisesti ajanmukaisin esitys aiheesta. Teos on sittemmin julkaistu englanniksi Suomen Rooman-instituutin tieteellisessä julkaisusarjassa *Acta Instituti Romani Finlandiae* (Vol. 47).

Teoksen julkaiseminen liittyy läheisesti Suomen Rooman-instituutin nykyisen johtajan, Tukholman yliopiston professori Arja Karivieren johtajakauden hankkeeseen, jossa tutkitaan Ostian ja Portuksen satamakaupunkien kehitystä myöhäisantiikista varhaiskeskiajalle, ja sen yhteydessä järjestettyyn Ostia-näyttelyyn Tampereen Vapriikissa 1.11.2019–10.1.2021. Näyttelyn teemana oli lähinnä 100- ja 200-lukujen Ostia, mutta kirja kattaa Ostian historiaa sen perustamisesta aina myöhäisantiikkiin saakka. Ennen nykyistä projektiaan Karivieri on nimenomaisesti Ostiaan liittyen johtanut vuosina 2015–19 Suomen Akatemian ja Tampereen yliopiston rahoittamaa tutkimushanketta *Segregated or Integrated? Living and Dying in the Harbour City of Ostia, 300 BCE–700 CE*. Teoksen toinen toimittaja Marjo Meriluoto on historioitsija (FT), joka toimii museokeskus Vapriikin näyttelypäällikkönä.

Kansainvälisessä Ostia-tutkimuksessa on eräänlainen standardiesitys ollut jo melko kauan Russell Meiggin julkaisu *Roman Ostia* (1973). Muita maininnanarvoisia teoksia ovat Carlo Pavolinin *La vita quotidiana a Ostia* (1986) ja Douglas Boinin *Ostia in Late Antiquity* (2013). Yhden antiikin kaupungin kuvaaminen huomioon ottaen laajasti sen materiaalsen ja henkisen kulttuurin

piirteet on hyvin haastava tehtävä. Esimerkiksi hiljattain ilmestynyttä, myöhäisantiikin Ostiaan painottuvaa Boinin teosta on kritisoitu siitä, että se tuo suhteellisen vähän uutta tietoa verrattuna esimerkiksi Meiggin suurteokseen. Karivieren ja Meriluodon julkaisu väistää nämä sudenkuopat muodostamalla teemottain jakautuvan kokonaisuuden, jonka luvut ovat yksityiskohtaisia tutkimuksia kunkin alan huippuasiantuntijoiden kirjoittamina. Kirja tarjoaa siis jo muotonsa puolesta uuden ulottuvuuden antiikin Ostian tutkimukseen. Tietojeni mukaan se on ainoa yhteisjulkaisu aiheesta koko maailmassa.

Teoksen artikkelien kirjoittamiseen on osallistunut useita ulkomaisia antiikin huippututkijoita, kuten Carlo Pavolini ja Fausto Zevi. Myös Suomesta teoksen kirjoittamiseen on osallistunut useita menestyneitä antiikintutkijoita. Teos sisältää runsaasti kuvitusta, karttoja ja piirroksia Ostiasta ja sen arkeologisista löydöistä. Lisäksi apuna on käytetty arkeologisten kaivausten tutkimusraportteja ja julkaisuja, antiikin lähteitä sekä runsaasti varsinaista tutkimuskirjallisuutta. Yksi teoksen huomattavista ansioista onkin sen käyttökelpoisuus niin uusimman kuin myös vanhemman asiakohtaisen tutkimuskirjallisuuden paikantamismvälineenä.

Julkaisu on varsinkin nuorempien lukijoiden näkökulmasta arvokas myös välittäessään ja vakiinnuttaessaan suomenkielisen antiikintutkimuksen sanastoa. Tämänkaltaisia teoksia, jotka sisältävät myös erikoistutkimusta aiheesta, ei ole suomeksi aivan runsaasti. Teoksen sisältämät 50 artikkelia ovat pääsääntöisesti lyhyehköjä ja tiiviitä, ja ne on liitetty menestyksekkäästi kokonaisuuteen. Artikkelit liikkuvat yleiseltä tasolta aina yksityiskohtaiseen tapaustutkimukseen saakka. Näin ollen teosta voi erikoistutkimuksen lisäksi hyödyntää myös aiheesta kiinnostunut harrastaja. Koska se kattaa hyvin laajasti yhden historiallisen kaupungin kulttuuriin liittyvät piirteet, artikkelien pituutta on nähtävästi jouduttu rajaamaan, sillä muuten teos olisi paisunut hallitsemattoman laajaksi fyysisestikin. Osa artikkeleista on tiivistelmiä ajankohtaisesta väitöskirja- tai muusta tutkimuksesta. Teoksen käännöksistä vastaavat Mikko Heinonen ja Elina Suolahti. Tutkimusavustajana on toiminut Pia Mustonen. Yleisesti ottaen käännösten kieli on sujuvaa, vain muutama kirjoitusvirhe on tullut mukaan.

Teos jakautuu johdannon lisäksi neljään osaan. Ensimmäinen osa 'Rooman satama' käsittelee Ostian historiaa erityisesti sen merenkulku- ja laivastohistorian näkökulmasta. Toinen osa 'Kaupunkikeskus' syvennyy Ostian esittelemiseen fyysisenä kaupunkina, sen rakennuksia, teitä ja muuta infrastruktuuria, hallintoa, asukkaita ja heidän identiteettiään. Kolmas osa 'Elämä Ostiassa' puolestaan keskittyy selvemmin kaupungin henkiseen elämään, mistä syystä se on kirjan itsenäisin ja arkeologiasta riippumattomin osa, perustuen pääasiassa kirjallisiin lähteisiin. Esitetyt asiat kuitenkin liitetään Ostiasta löydettyyn arkeologiseen todistusaineistoon.

Koska Ostia oli uskonnollisen synkretismin muodossa äärimmäisen merkittävä eri uskontojen harjoitus- että leviämiskanavana, koko neljäs osa 'Uskonto ja kultit' keskittyy Ostian ja yleisemminkin antiikin Rooman uskonnollisen elämän yleisiin kehityskuluihin ja erityispiirteisiin. Ostian kautta kulkeutuivat kreikkalaisperäiset uskonnot, mysteeriuskonnot, juutalaisuus, kristinusko ja magia. Samassa osassa huomioidaan myös aikakauden koulutukselliset ja filosofiset ideaalit Ostian kontekstissa. Ensimmäisen kristillisen kappelin kaupunki sai 300-luvulla. Kaupunki tunnetaan myös teologi Aurelius Augustinuksen äidin, Monican, kuolin- ja hautauspaikkana (387 jaa.). Ostia oli myös väylä, jota filosofisten koulukuntien edustajat hyödynsivät siirtyessään Roomaan, ja sieltä on löydetty merkittäviä koulukomplekseja. Teoksen neljän perinpohjaisen osan loppuksi olisin kaivannut päätäntölukua, mutta toisaalta yksittäiset luvut sisältävät yleensä lyhyen yhteenvedon.

Ostian kaupungin perustaminen noin 25 kilometriä Roomasta länteen Tiber-joen suulle näyttää liittyneen alueelliseen kilpailuun suolasta, kauppatavaraan, johon arkeologisten todisteiden perusteella tiedetään kiinnitetyn suurta mielenkiintoa jo varhaisella neoliittisellä kaudella. Suola oli tärkeä aines säilömisessä, toisin sanoen ruokahuollollisen vakavaraisuuden takeena. Liviuksen mukaan Ostian olisi perustanut jo Rooman neljäs kuningas Ancus Marcius (640–616 eaa.), mutta varma ensimmäinen historiallinen maininta satamasta on vuodelta 267 eaa. Myöskään niin varhaisia arkeologisia löydöksiä ei ole tehty. Eräs piirre tämän hetken Ostia-tutkimuksessa onkin pyrkimys löytää mahdollisimman vanhoja rakenteita. Olipa kyseessä sitten suolakenttien tai jokisuiston hallinta (tai molemmat), liittyy kaupungin perustaminen roomalaisen invaasiopolitiikan varhaisimpiin vaiheisiin. Teoksen tapaan Ostiasta puhuttaessa on

yleensä tapana tarkastella sen läheisyydessä sijainneita ja siihen kulttuurisesti liittyneitä kokonaisuuksia, kuten esimerkiksi Claudiuksen kaudella perustettua (46 jaa.) ja Neron kaudella (64 jaa.) käyttöön otettua satamallasta (Portus) sekä suurta hautausmaana käytettyä maakaistaletta (Isola Sacra). Kaikkien näiden kohteiden arkeologisia tietoja hyödyntämällä voidaan piirtää mahdollisimman täydellinen kuva antiikin Ostian monikulttuurisesta väestöstä.

Ostia muistutti muihin antiikin roomalaisiin kaupunkeihin verrattuna eniten emäkaupunkiaan Roomaa, joten sitä on hyvin mielenkiintoista tutkia siitäkin syystä. Kuitenkaan siellä ei ole juurikaan säilynyt materiaalisien kulttuurin pienempiä yksityiskohtia, kuten puuta, papyrusta, sisustusta tai henkilökohtaisia arvoesineitä, niin kuin esimerkiksi niitä säilöneissä toisenlaisissa arkeologisissa kohteissa, tuhkaan hävinneessä Pompeijissa tai tuhkaliejuun hautautuneessa Herculaneumissa. Silti säilyneiden esineiden avulla tarjotaan näkymiä Ostian kansalaisten elämästä ja uskomuksista aina kauneudenhoidosta uskonnon harjoittamiseen saakka. Eräs laajasti hyödynnetty arkeologisen tutkimuksen kohde ovat piirtokirjoitukset, jotka Ostian kohdalla tarkoittavat hyvin usein hautapiirtokirjoituksia. Niiden perusteella voidaan luoda tilastollisia malleja väestön alkuperästä, liikkuvuudesta, ammateista, eliniästä, henkilöhistorioista, hallintorakenteesta, uskonnosta, yksittäisistä historiallisista tapahtumista sekä paljosta muusta.

Kirja on kokonaisuutena osoitus filologian, arkeologian ja historian opinalojen hedelmällisestä suhteesta, mutta siinä hyödynnetään myös luonnontieteitä käyttäen apuna muun muassa osteologista (luu)tutkimusta, joka on ollut merkittävä tutkimussuuntaus viime vuosina. Arkeologia voi tukea tai auttaa ymmärtämään niitä huomioita, joita esimerkiksi antiikin kirjallisuuden perusteella tehdään. Toisaalta historialliset tekstit voivat auttaa arkeologisen materiaalin tulkinnassa. Tämä tuli hyvin esiin erityisesti kirjan kolmannessa luvussa: uskonnolliset patsaat eivät kerro kaikkea ihmisten henkisestä viitekehystä. Samaan aikaan on mahdollista, että arkeologia voi kertoa materiaalisesta historiasta jotain sellaista, mitä emme voisi koskaan lukea kirjoista. Näin näyttää olevan tutkittaessa yksityiskohtaisesti esimerkiksi Ostian rakennuksia. Historialliset kirjalliset maininnat Ostiasta ovatkin hyvin niukanlaisia. Historiantutkimuksen ja arkeologian suhde on vastavuoroinen ja toisiaan täydentävä, minkä myös tämä Ostia-julkaisu erinomaisesti osoittaa.

Tuomo-Paavo Salokas, YTM, FM
Jyväskylän yliopisto

Rautakymien sepät ja itäisen Uudenmaan asutus

Jouni Jäppinen:

Rautakymi. Talonpoikia, seppiä, lohilylmyksiä.

Omakustanne 2020. 239 s. ISBN 978-952-94-3171-7.

Metallinetsijät ovat laaja ja erittäin heterogeeninen ryhmä menneisyyden tutkimuksen harrastajia ja amatilaisia, joiden motiivit vaihtelevat luonnossa liikkumisesta aarteensintään. Harrastuksen tekninen kehitys, metallinetsijöiden määrä sekä perehtyneisyys esihistoriallisen ja historiallisen ajan muinaisjäänöksiin on ollut 2010-luvulla räjähdysmäistä ja johtanut paitsi merkittäviin löytöihin, myös monenlaisiin lieveilmiöihin. Tietoon tulleista rikkomuksista vakavin on Raaseporin linnan alueella syksyllä 2017 tehty laajamittainen, yli 300 kuoppaa käsittänyt laitton kaivaus, jonka perusteella toinen syytetyistä tuomittiin syyskuussa 2020 yhdeksän kuukauden ehdolliseen vankeuteen rakennussuojelurikoksesta ja kavalluksesta. Laittoman metallinetsinnän tuloksena merkittävä määrä linnan ympäristöön kuuluneita keskiaikaisia löytöjä ja niiden yhteydessä olleita kulttuurikerrosten osia tuhoutui lopullisesti.

Kiinteiden ja irtainten muinaisjäänösten valvova viranomaisena Suomessa Museovirasto, joka vielä 2010-luvun alkupuolella suhtautui metallinetsintään viranomaisena kielteisesti. Sittemmin suhde ”piippareihin” on perustavalla tavalla muuttunut. Keskeisiä moottoreita ovat olleet maakuntamuseot, jotka vuoden 2020 alusta tulleen uuden museolain mukaisesti ovat alueellisia vastuumuseoita, sekä eräät kaupunginmuseot ja museoissa toimivat arkeologit. Museoiden arkeologien ja laajemman tutkijayhteisön metallinetsijöihin luomien kontaktien seurauksena on saatu aikaan paikallista kulttuuriperintöön ja sen moninaisuuden edistämiseen keskittyneitä koulutusta ja kansalaistoimintaa, jonka avulla metallinetsijät sekä kulttuuriperinnön säilyttämisestä kiinnostuneet harrastajat on saatu merkittäväksi osaksi paikallista ja alueellista yhteistyötä. Ansio tästä kuuluu myös niille vastuullisille ja valveutuneille metallinetsijöille ja harrastajille, jotka näkevät maassa olevat ”aarteet” osana yhteistä, kaikille kuuluvaa kulttuuriperintöä ja tukevat omalla toiminnallaan sen tutkimusta ja säilyttämistä.

Ruotsinpyhtäläisen kultasepän, kokeneen metallinetsijän ja metallurgiaan perehtyneen Jouni Jäppisen kesällä 2020 omakustanteena julkaisema ”Rautakymi”-tutkimus liittyy tähän viranomaisten ja kansalaistoiminnan alun perin hyvinkin hankalaan yhteiselön vaiheeseen, jossa 2010-luvun alun vastakkainasettelusta on onnistuttu etenemään kohti uudenlaista muinaisjäänösten tutkimuksen joukkoistamista. Jäppisen teos on myös tieteelliseltä kannalta merkittävä avatessaan

uuden näkökulman itäisen Uudenmaan ja Kymijoen läntisten suuhaarojen rautakautiseen asutukseen, sen ikään, volyymiin, toimintoihin ja erityispiirteisiin.

Jäppisen tutkimukset lähtivät liikkeelle keväällä 2010, kun hän yhdessä pyhtäläisen metallinetsijän ja muinaisjäänösten inventointia harrastaneen Rune Nygårdin kanssa päätti ryhtyä etsimään Porvoon ja Kymin väliseltä alueelta merkkejä rautakautisesta ja keskiaikaisesta asutuksesta. Taustalla oli jo aiempia raudanvalmistukseen 2000-luvun alkuvuosina liittyneitä kokeita ja tutkimuksia, missä yhteydessä Jäppinen teetti Helsingin yliopiston ajoituslaboratoriossa ajoituksia ja alkuaineanalyysjä Ahvenkosken Merikoskelta ja Paasikoskelta löytyneestä hiilestä ja rautakuonasta, jotka osoittautuivat 95 % todennäköisyydellä olevan 1450- ja 1640-lukujen väliltä. Rahoituksen näihin materiaalitutkimuksiin antoivat Ruotsinpyhtään ja Pyhtään kunnat, mikä osoittaa paikallisten toimijoiden merkityksen tutkimuksen mesenaattina.

Rune Nygård oli jo 1990-luvulla paikallistanut Kymijokilaaksosta useita rautakuonan esiintymispaikkoja, mutta varsinainen laajamittainen raudanvalmistus- ja työstöpaikkoihin liittyvä tutkimus alkoi syksyllä 2010, jolloin Jäppinen ja Nygård inventoivat laajasti tuolloin valmisteilla olleen Loviisan ja Kotkan välisen valtatie 7 uuden moottoritien linjausta. Tuloksena oli Pyhtään Haasianniemen (Ahvenkoski) ja Loviisan Viirankosken (Taasianjoki) rautakautisten kohteiden löytyminen, jossa jatkotutkimusten keskeisenä pontena oli Jäppisen mukaan Museoviraston ilmoitus, ettei sillä ollut rahoitustilanteensa vuoksi realistisia mahdollisuuksia viedä tielinjalta löytyneiden tai muiden uusien kohteiden tutkimusta eteenpäin. Tämän seurauksena Jäppinen ja Nygård päättivät toimia voimassa olevien lakien mukaisesti ja tiedottaa kaikista löydöistä Museovirastoa sekä julkaista kaiken materiaalin Rautakymi-nimisellä verkkosivustolla, jonka käsillä oleva teos kesällä 2020 korvasi.

Jäppinen kuvaa teoksessaan melko sapeikkaasti tutkimuksen alkuvuosien 2010–2014 prosessia, jossa tuolloiset viranomaistoiminnan ja kansalaisaktiivisuuden hankauskohdat nousevat hyvin esille. Samalla Jäppinen tuo esille lukuisilta paikallisilta viranomaistoimijoilta, yliopistojen ja muiden tutkimuslaitosten väeltä sekä yksittäisiltä tutkijoilta saamansa merkittävän tuen, jota ilman teos ei olisi syntynyt. Eräs Jäppisen tärkeä ansio onkin oma-aloitteisen ja omaan ammatilliseen tietämykseen (metallit) perustuvan tutkimusintressin ja kansalaisaktiivisuuden avoin sitominen monen eri alan asiantuntijoiden ja tutkimuslaitosten tieteelliseen konsultointiin, sekä sen seurauksena syntynyt valmius omien hypoteesien hylkäämiseen tai kehittämiseen.

Rautakymi-teoksen keskeiset tulokset liittyvät itäisen Uudenmaan ja Kymijoen läntisten suuhaarojen alueen rautakautisen asutuksen ja sen toimintojen

uudelleenarviointiin. Kohteista tärkein on Jäppisen ja Nygårdin inventointien seurauksena varmistunut Kymi-joen Ahvenkosken suun itäpuolella sijainneen muinais-sataman ja asuinpaikan löytyminen. Pyhtään Haasian-niemessä on ollut toimintaa viimeistään viikinkiajalta pitkälle keskiajalle ja siellä on varmoja merkkejä raudanvalmistuksesta. Toinen merkittävä kohde on myös osittain moottoritien alle jäänyt Loviisan Viirankoski, joka sijaitsee vain jonkin matkaa Taasianjoen saarella olevasta varhaisesta kruunun omistuksesta länteen. Saarella sijainnut Holmgårdin kuninkaankartano on perustettu viimeistään 1340-luvulla. Strategisesti tärkeä ja hyvin puolustettavissa ollut kartano sijaitsi paikassa, jossa rannikon suuntainen Suuri Rantatie ylittää Taasianjoen. Viirankoskella on ollut sekä kivikautista että vanhempaan rautakauteen takautunutta asutusta, mutta siellä on harjoitettu myös raudanvalmistusta useampaan otteeseen rautakaudelta 1500-luvulle.

Lähes sensaatiomainen löytö Suomen kontekstissa on noin vuosiin 600–400 eaa. ajoittuva rautainen, skandinaavista alkuperää oleva vyökoukku, jonka kaltaisia on löytynyt Ruotsin ja Norjan rannikolta, Bornholmista sekä Saarenmaalta. Koukku on vanhimpia tähän mennessä Suomesta löytyneitä rautaesineitä. Teoksessa käydään läpi myös lukuisia muita Jäppisen ja Nygårdin Loviisan ja Pyhtään seudulta inventoimia löytöpaikkoja, joista monet liittyvät raudantuotantoon ja -käsittelyyn tai lohenkalastukseen. Merkittävä osuus Kymi-joen läntisen Ahvenkoskenhaaran kalastuksesta kuului viimeistään 1340-luvulla Turun piispalle. Teos sisältää myös paljon kiinnostavaa metallurgiaan ja raudantuotantoon liittyvää tutkimusta.

Rautakymin keskeinen anti liittyy siinä kiistatta osoitettuun itäisen Uudenmaan ja Kymi-joen läntisten haarojen alueella sijainneisiin raudan valmistus ja -käsittelypaikkoihin, jotka todistavat paikallisten seppien toimineen Suomenlahden pohjoisrantaa seuranneen purjehdusreitillä sekä rannikolta sisämaahan suuntautuneiden kulkuyhteyksien niveltymäkohdissa keskisellä rautakaudella pitkälle keski- ja esimoderniin aikaan saakka. Havainto on merkittävä ja tukee muissa 2000-luvun kaivauksissa rannikon ja kulkureittien solmukohdista saatuja tuloksia. Samanlaisia merkkejä 900-luvulta 1200-luvulle ulottuneesta raudan valmistuksesta ja käsittelystä samankaltaisessa liikkumisen solmukohdassa on muun muassa Vantaan Gubbackasta. Rannikon seppien, käsityöläisalojen ja talonpoikaislaivureiden yhteyksistä Suomenlahden suuntaisiin sekä rannikolta sisämaahan vieneisiin kulkureitteihin, Suomenlahden muodostamaan vaihdantakontekstiin sekä edelleen Viron puolelle ja päinvastoin on merkkejä myös säilyneessä keskiaikaisessa lähdemateriaalissa. *Rautakymi*-teoksessa esitellyt kohteet, tutkimukselliset avaukset ja hypoteesit ovatkin sen luonteisia, ettei yksikään Uudenmaan, Kymi-joen suuhaarojen tai Suomenlahden alueen rautakauden

lopun ja keskiajan raudantuotannon ja kaupan tutkija voi ohittaa niitä omassa tutkimuksessaan. Samalla ne antavat aihetta pohtia uudelleen laajemmin rannikon suuntaisten sekä rannikon ja sisämaan välisten kausittaisten kulkuyhteyksien merkitystä varhaismetallialjalta 1500-luvulle ulottuvalla ajanjaksolla.

Tapio Salminen, dosentti
Tampereen Yliopisto

Sotilassoittajien historiallinen merkitys avautumassa

Kari Laitinen:

Piipareita, klarinetinpuhaltajia ja musikantteja.

Sotilassoittajat Suomessa Ruotsin ajan lopulla.

Studia musicologica Universitatis Helsingiensis XXX. Helsingin yliopisto 2020. 318 s. ISBN 978-951-51-6363-9.

Kari Laitinen esitti 11. syyskuuta 2020 Helsingin yliopistossa tarkasteltavaksi musiikkitieteen alalle sijoituvan väitöskirjansa *Piipareita, klarinetinpuhaltajia ja musikantteja: Sotilassoittajat Suomessa Ruotsin ajan lopulla*. Väitöskirja tarkastelee Suomen ruotujakoisten jalkaväkirykmenttien ensimmäisiä soittokuntia ja näiden toimintaa 1770-luvun alusta Suomen sotaan asti. Aiheella on uutuusarvoa, sillä musiikin tutkimuksessa sotilasmusiikki on jäänyt marginaaliseksi huolimatta sen merkityksestä länsimaisen taidemusiikin kehitykselle erityisesti klassisella kaudella ja sen jälkeen. Musiikin uutta kulttuurihistoriaa käsittelevässä kansainvälisessä tutkimuksessa sotilasmusiikki, soittokunnat ja sotilassoittajat pilkahtelevat kuitenkin säännöllisesti esiin, vaikka niihin harvoin syvennytään.¹

Sotilassoittokunnat olivat avainasemassa musiikkielämän kehittämisessä varsinkin suurten metropolien ulkopuolella. Kuitenkin myös kaupungeissa puhallinmusiikilla oli merkittävä rooli musiikkimaun, esteettisten ihanteiden ja musiikillisen julkisuuden muutoksissa 1700-luvun viimeisellä kolmanneksella. Kuten Laitinenkin väitöskirjassaan muistuttaa, puhallinmusiikin sovitukset olivat lisäksi tärkeä osa musiikin sirkulaatiota paikasta ja sosiaaliryhmästä toiseen. Muun muassa näistä syystä väitöskirja on tervetullut lisä suomalaisen musiikin historian tutkimukseen ja täyttää ilmeisen tutkimusaukon. Tutkimus on rajattu kuuteen rykmenttiin ja näiden lähipiiriin kustavilaisella ajalla. Kokonaisuutena väitöskirja sisältää 255 sivua tekstiä ja 63 sivua liitteitä, mikä on kohtuullinen laajuus tutkimustehtävän ja lähdeaineiston laajuuteen nähden.

Suomeen perustettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla sotilassoittokuntia, mutta aloite ei tullut kruunulta vaan rykmenttien johdolta. Väitöskirjan pääkysymykset ovatkin, miksi rykmentit alkoivat perustaa sotilassoittokuntia kustavilaisella ajalla ja miten tämä tapahtui, sekä keitä sotilassoittajat olivat ja mitä he tekivät. Tutkimuksen alueellisia ja kronologisia rajoituksia on perusteltu työekonomisista syistä, sillä mikäli analyysiin olisi sisällytetty joko värvättyjä tai nykyisessä Ruotsissa sijainneita joukko-osastoja, kirja olisi helposti paisunut vähintään kaksi kertaa isommaksi. Tutkimuskysymykset ovat melko yksinkertaisia, mutta se ei tarkoita, ettei niiden avulla olisi saavutettu merkittäviäkin tuloksia.

Kysymyksenasetteluun nähden väitöskirjan rakenne on johdonmukainen: työ etenee yleisestä taustasta sekä eurooppalaisesta ja ruotsalaisesta kontekstista rykmentteihin ja niiden soittokuntien perustamiseen, minkä jälkeen tarkastellaan soittajia ja heidän toimintaympäristöään, mukaan lukien itse musiikki eli soittimet, nuotit ja ohjelmisto. Väitöskirjan viimeisessä luvussa pohditaan sotilassoittajien toimintaa rykmenttien ulkopuolellakin eli heidän merkitystään paikallisessa musiikkielämässä. Tässä esille nousee ilmeinen kysymys musiikkielämän roolista varhaisen julkisen sfäärin kehityksessä, mutta tätä teemaa, jota on toisaalla pohdittu esimerkiksi Turun konserttielämän osalta,² ei syvennetä väitöskirjassa. Tässä ilmeisesti näkyy Laitisen tulokulma musiikkiteijijänä, sillä historioitsija olisi todennäköisesti nostanut sotilassoittajien paikan julkisessa kulttuurissa keskeiseksi tulkintalinjaksi.

Aiemman tutkimuksen käyttö ja teoreettisen viitekehyksen määrittely heijastavatkin poikkiteollisen tutkimuksen tiettyjä haasteita. Tutkimus on perusteltu hyvin suhteessa vanhempaan, nationalistiseen ja taidemusiikin kaanonin painottaneeseen musiikkihistoriaan. Sen sijaan musiikin uutta kulttuurihistoriaa edustavaa tutkimusta, jota on viime vuosina ilmestynyt melko paljon sekä musikologian että historian tutkimuksen aloilta varsinkin ulkomailla, mutta myös Suomessa,³ huomioidaan vähemmän. Juuri historian tutkimus on väitöskirjassa vaihtelevasti edustettuna, ja osa käytetystä kirjallisuudesta on jo melko vanhaa. Tämä ei kuitenkaan vähennä väitöskirjan erityisarvoa, joka muodostuu sen vahvasta empirisistä lähdekäsittelystä ja laajan lähdeaineiston hallinnasta.

Tutkimuksen kieli on hyvää, ja näin ollen myös Laitisen käyttämät keskeiset termit on pääosin määritelty yksiselitteisesti ja pedagogisesti, kuten tällaisessa teoksessa pitäääkin. Joidenkin käsitteiden kuten 'kansakunnan' tai 'luokan' osalta historioitsija jää kyllä mieltimään, millä tavalla ne tukevat argumentaatiota, koska ne sopivat huonosti aikakauden musiikkimaailman yllirajaiseen kontekstiin. Ne ovat kuitenkin sen verran epäolennaisia väitöskirjan aiheen kannalta, ettei lievä ristiriitaisuus niiden osalta estä lukijaa ymmärtämästä

teoksen pääargumentteja. Kaiken kaikkiaan esitys on selkeä ja johdonmukainen, joskin valittu dispositio jotta lähes väistämättä lieväan toistoisuuteen.

Menetelmien osalta Laitinen asemoi väitöskirjansa eksplisiittisesti historian tutkimuskentälle. Työ edustaa musiikin kulttuurihistoriaa sellaisena kuin musiikkiteijijät sitä nykyisin kirjoittavat, ja sillä on kiistatonta relevanssia myös uudelle sotahistorialle. Johdannossa lähdekirjallinen menetelmä on esitetty melko yksinkertaisesti Jorma Kalelaan viitaten, vaikka historian tutkimus ei kuitenkaan aina niin yksiselitteistä olekaan varsinkaan jonkun oletetun "totuuden" löytämisen osalta. Laitisen työn vahvuus ei kuitenkaan ole niinkään teoretisoinneissa kuin laajan alkuperäislähdeaineiston koamisessa ja hallinnassa.

Laitinen on käyttänyt lähteinään runsasta ja riittosaa arkistomateriaalia, joka on aiheen kannalta mitä relevantteja. Lähdeaineisto on seikkaperäisesti esitelty johdannossa, ja sitä on kyetty käsittelemään monipuolisesti pitkin analyysia. Väitöskirjaan on sisällytetty muutama kiinnostava valokuva aineistosta, mikä antaa lisäarvoa teokselle. Laajan ja monipuolisen aineiston tarkoituksenmukainen ja kriittinen käyttö on siis työn suurimpia ansioita. Näihin on laskettava myös väitöskirjan liitteenä oleva 61-sivuinen sotilassoittajamatrikkeli, johon Laitinen on koonnut kaikki löytämänsä biografiset tiedot ruotujakoisten jalkaväkirykmenttien soittajista ajalta 1770–1809. Tästä tulee jatkossa olemaan paljon hyötyä ja iloa tutkijoille, olivat he historioitsijoita, musiikkiteijijöitä tai sukututkijoita.

Kari Laitisen väitöskirjassa on saavutettu Suomen ja Ruotsin musiikin historian kannalta kiinnostavia tuloksia, jotka koskevat soittokuntien perustamista osana laajempia musiikillisia ambitoita paikallistasolla, upseerien roolia aloitteentekijöinä, soittokuntien rekrytointia ja muusikoiden ammattikuvaa, klarinetin läpimurtoa ja soitinten historiaa, sekä soitinten, nuottien ja melodioiden välitystä ja sirkulaatiota. Erityisen kiehtovia kysymyksiä, jotka nousevat muutamaankin otteeseen esille, ovat teattereiden, hovikapellien ja soittokuntien välinen vuorovaikutus sekä sotilassoittajien rooli musiikin ammattilaisina paikallisyyhteiskunnassa.

Tulokset on kiteytetty johtopäätöksissä, joissa on pohdittu myös jatkotutkimuksen mahdollisuuksia. Lopuluku tarjoaa hyvän pohjan tulosten yleistämiseksi ja niiden merkitysten syvällisemmälle pohtimiselle. Laitinen kykenee myös punnitsemaan oman työnsä tieteellistä merkitystä suhteessa aiempaan ja aihepiiriiltään vastaavaan tutkimukseen. Hänen väitöskirjansa on omaperäinen ja itsenäinen työ, joka rikastuttaa Suomen musiikkihistoriallista kenttää.

Charlotta Wolff, dosentti, FT,
Suomen historian ma. professori
Turun yliopisto

1. Ks. esim. Leif Jonsson, Den "offentliga" konsertens förut-sättning. Teoksessa Leif Jonsson & Anna Ivarsdotter-Johnson (toim.) *Musiken i Sverige. Frihetstid och gustaviansk tid*. Fischer 1993, 404–406; Martin Kaltenecker, *La rumeur des batailles. La musique au tournant des XVIIIe et XIXe siècles*. Fayard 2000; Patrick Taieb, *L'ouverture d'opéra en France de Monsigny à Méhul*. Société française de musicologie 2007; Joann Élar, *Trois batailles pour la République dans les concerts parisiens (1789–1794)*. Ivry, Jemappes et Fleury. *Annales historiques de la Révolution française* 379 :1 (2015), 71–108; Youri Carbonnier, Non-French music and foreign musicians at the Musique du roi, Versailles, c. 1760–1792. Teoksessa Pierre-Yves Beaurepaire, Philippe Bourdin & Charlotta Wolff (toim.) *Moving scenes. the circulation of music and theatre in Europe, 1700–1815*. Oxford University Studies in the Enlightenment 2018:02. Voltaire Foundation 2018, 29–30.
2. Kimmo Korhonen, *Sävelten aika. Turun Soitannollinen Seura ja Turun filharmoninen orkesteri 1790–2015*. Siltala 2015, 43; Charlotta Wolff, Musikkultur och musikmak i 1700-talets Sverige. Ett bidrag till lyssnandets historia. *Historisk Tidskrift för Finland* 100:4 (2015), 433–434; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Sigillum 2017, 192–193; Topi Artukka, Konstruktio- onen ett urbant sällskapsliv. Åbo Societetshus som centrum för societeten i början av 1800-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 103:3 (2018), 423–424, 426–427.
3. Esim. James H. Johnson, *Listening in Paris. A Cultural History*. University of California Press 1995; T. C. W. Blanning, *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime Europe 1660–1789*. Oxford University Press 2002; William Weber, *The Great Transformation of Musical Taste. Concert Programming from Haydn to Brahms*. Cambridge University Press 2008; Hans-Erich Bödeker, Patrice Veit & Michael Werner (toim.) *Organisateurs et formes d'organisation du concert en Europe, 1700–1920*. Berliner Wissenschafts-Verlag 2008; Andrew Talle, *Beyond Bach. Music and Everyday Life in the Eighteenth Century*. University of Illinois Press 2017; Beaurepaire, Bourdin & Wolff (toim.) 2018; Wolff 2015, 420–452; Nuppu Koivisto, *Sähkövalo, shampanjaa ja Wiener Damenkapelle. Naisten salonkiorkestrit ja varietealan transnationaaliset verkostot Suomessa 1877–1916*. Acta Musicologica Fennica 34. Suomen musiikkiteollinen seura 2019.

Talonpoikainen kansa liikkeessä

Konsta Kajander:

Talonpoika, herra, puoliherra. Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870. JYU dissertations 325. Jyväskylän yliopisto 2020. 220 s. ISBN 978-951-39-8428-1.

Konsta Kajanderin etnologian ja historiantutkimuksen välimaastoon paikantuva väitöstutkimus pureutuu suomalaisen talonpoikaisuuden olemukseen 1800-luvun jälkipuoliskolla. Tutkimusaineistona hänellä on suomenkieliset sanomalehdet vuosilta 1847–1870 ja siellä erityisesti maaseutukirjeet, jotka olivat yksittäisten henkilöiden paikallisuutisia ja omia näkemyksiä yhdistävä kirjallinen lajityyppi. Sanomalehtikirjoituksissa pohdittiin talollisluokalle sopivia tapoja ja käyttäytymistä. Usein poikkeaminen näistä tulkittiin nousukasmaisuuksi ja puoliherraksi muuttumisena. Lehtiin kirjoittaneet olivat taustaltaan lähes poikkeuksetta talonpoikia, joten aineisto kuvaa varsin hyvin talollisten itsensä määrittämää luokkatietoisuutta.

1800-luvun Suomi oli sääty-yhteiskunta, jossa oli pohjoismaisen mallin mukaisesti myös talonpoikien sääty. Kyse oli erikoisesta ryhmästä. Talonpojilla oli poliittiset oikeudet ja suhteessa tilattomiin he samaisivat itsensä usein herroihin. Mutta suhteessa muihin säätyihin eli pappeihin, aatelisiin ja kaupapovareihin, joiden elämää luonnehti sivistys, kaupunkilaisuus ja tietynlainen joutilaisuus, talonpojat edustivat rahvasta, koska he tekivät ruumiillista työtä.

Metsien arvon kohoamisen myötä juuri maatilansa omistavat talonpoikaisperheet alkoivat vaurastua ja olivat uudenlaisten muutospainoiden edessä. Vaurastuminen näkyi muun muassa jälkeläisten koulutukseen panostamisena ja elämäntavan muuttumisena. Kajanderin tutkimus osoittaa vakuuttavasti, miten puoliherran käsite syntyi kuvaamaan tuolloin murtumassa olevia säätyrajoja. Tämä ajanjakso, 1800-luvun jälkipuoli, oli monessa mielessä hyvin erilainen vaihe kuin vuosisadan alku, sillä nyt maaseudun talollisväki alkoi osallistua aktiivisesti julkiseen keskusteluun ylempien säätyjen kanssa.

Kajander liittää tutkimuksensa kolmeen tutkimustraditioon: kirjallistumisen prosesseihin, media-antropologiaan ja kognitiiviseen kulttuurintutkimukseen, joista viimeisin toimii vahvimmin teoreettisena jäsenyyksenä. Kognitiivisessa lähestymistavassa kulttuuri nähdään tietorakenteina ihmisen mielessä. Talollisluokkaan liittyneitä stereotyyppisiä käsityksiä ja ideaaleja Kajander jäsentää kulttuuristen mallien käsitteellä.

Sanomalehdistä luokiteltujen avaintekstien, -sanojen ja toistuvien kirjoitusteemojen pohjalta hän on konstruoinut neljä talonpoikaisuuden kulttuurista mallia.

Prototyypinen talonpoika on kova tekemään työtä, hän on kristillisellä tavalla siveellinen, hän on vaatimaton ja myös nuuka, toisin kuin puolihera tai oikea herä, jotka olivat itseensä tuhlailuvia ja hedonistisia. Tähän oheen, kuten Kajander työssään hyvin vakuuttavasti osoittaa, alkaa hivuttautua ajatus koulutusta hankkivasta talonpojasta. Opin saanti ei kuitenkaan rikkonut talonpojan kulttuurista mallia vaan hiljalleen se alkoi sulautua yhtenä osana tyyppilliseen talonpoikaan liitetyissä kulttuurisissa ennako-oletuksissa. Itsensä kehittämisen tarkoitti lukemisen ja kirjoittamisen taitoa, mutta myös kiinnostavalla tavalla laskutaitojen ja taloudellisen älyn hankkimista. Olisi ollut kiinnostava lukea talonpojan kulttuurisesta mallista suhteessa Max Weberin *Protestanttiseen etiikkaan ja kapitalismin henkeen*, jonka pääperiaatteet muistuttavat monelta osin Kajanderin tutkimia kulttuurisia malleja. Paikoitellen Kajanderin lähdeaineiston sitaattit voitaisiin sijoittaa Weberin tutkimuksen aineistoesimerkeiksi.

Sanomalehdet ovat kulttuurisen tiedon selvittämiseen hyvä lähdeaineisto. Monet talonpoikaistaustaiset kirjoittajat olivat joutuneet pohtimaan sosiaalisen nousun ja tiedon lisääntymisen vaikutusta omassa henkilökohtaisessa elämässään ja lähiyhteisössään. Sanomalehdet olivat fennomaanisen ajattelunilmaisun alustoja. Niiden kirjoituksissa väiteltiin siitä, miten paljon sivistystä, toisin sanoen luku- ja kirjoitustaitoa ja laskutaitoja talonpoika tai maalaisrahvas tarvitsi ilman, että siitä olisi haittaa ihmiselle itselleen, hänen perheelleen ja laajassa mielessä koko yhteiskunnalliselle järjestykselle. Voisi siis sanoa, että tämä asetelma oli 1800-luvun puolivälin Suomessa radikaalia, sillä kysymys oli sääty-yhteiskunnan ajattelutapojen haastamisesta, joka tehtiin ”from below”, alhaalta käsin.

Kajanderin tutkimus osallistuu aineistollaan ajankohtaiseen kansan kirjoittajien tutkimuksen aaltoon, johon kuuluvat esimerkiksi Anna Kuusminin, Kirsti Salmi-Niklanderin ja Heikki Kokon tutkimukset.¹ Kirjallistumisen prosesseja onkin viime vuosina ryhdytty tutkimaan kiihkeästi uudenlaisten tutkimusaineistojen löytymisen tai havaitsemisen myötä. Media-antropologian hyödyntäminen vanhoihin sanomalehtiin sen sijaan on uudenlainen kokeilu. Kajanderin työssä se kuitenkin jää lähdeaineiston luonnetta hahmottavaksi löyhäksi kehikseksi, mutta toisaalta jättää kiinnostavia epistemologisia kysymyksiä ilmaan, jotka suorastaan huutavat lisätutkimusta aiheesta. Esimerkiksi missä määrin 1800-luvun sanomalehtiä voidaan vielä pitää rahvaan eri väestöryhmien kulttuureja muokkaavana viestintävälineenä?

Kiinnostavaa kyllä, talonpojan neljä kulttuurista mallia ei ole päätyntä työn rakenteeksi. Sen sijaan analyysiluvut on rakennettu talollisten väitettyä herraskaisuutta lisäävien muutosten, kuten lukemisen, koulunkäynnin ja maanviljelyskoulujen perustamisen pohjalle. Kajander olisi voinut perustella tätä ratkaisua enemmän tai vaihi-

toehtoisesti työn alaotsikkoo olisi voinut viilata analyysilukuja paremmin kuvaavaksi. Joka tapauksessa analyysiluvut ovat sisällöllisesti erinomaisia, etenkin kuvaukset kansakoulujen perustamiseen ja maanviljelyskoulujen syntyyn liittyvästä henkisestä asenneilmapiiristä.

Jo suomenkielisen sanomalehdistön kasvu itsessään sekä tämän kasvun tekijät, toisin sanoen suomenkielinen, usein ruumiillista työtä tehnyt talollisuusluokka ja tämän sosiaaliryhmän yhä kuuluvampi ääni kertoivat siitä, että kansa oli liikkeessä. Kajanderin analyysi pureutuu paitsi sääty-yhteiskunnan mentaalisen rakenteen murenemisen merkkeihin myös demokraattisen ja demokraattisemman ajattelutavan muotoutumisen kulttuurihistoriaan. Hän osoittaa, että sanomalehtikeskustelu oli talonpoikaisryhmittymän ja samalla nousevan ja vaurastuvan keskiluokan muotoutumisprosessin ilmentymä, jossa osallisina olivat tähän sosiaaliryhmään kuuluvat henkilöt itse. He olivat mitä suurimmassa määrin historian subjekteja, josta sanomalehdissä julkaistut maaseutukirjeet olivat esimerkkejä. Kajanderin tutkimus tarjoaa uutta tietoa suomalaisen yhteiskunnan modernisaatioprosessista ja siinä vaikuttaneista yksittäisistä toimijoista.

Eija Stark, dosentti, FT
Helsingin yliopisto

1. Kuusmin ja Salmi-Niklander hyödyntävät tutkimuksissaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa tai Työväen arkistossa säilytettäviä itseoppineen rahvaan käsinkirjoitettuja aineistoja. Kokon maaseutukirjeitä koskeva tutkimus puolestaan perustuu Tampereen yliopiston translocalis-tietokantaan. Ks. <https://research.tuni.fi/hex-fi/translocalis/> (26.1.2021).

Muuttuva kaupunkikuva huumorilla kohdattuna

Heidi Hakkarainen:

Comical modernity. Popular Humour and the Transformation of Urban Space in Late Nineteenth-Century Vienna. Berghahn Books 2019. 218 s. ISBN 978-1-78920-273-1.

Huumori on jokapäiväisessä elämässä viihteen, sosiaalisten suhteiden vahvistamisen ja ikävien kohtaamisten kestämissen työkalu. Tutkijoille menneisyysden huumori on usein tapa keventää muutoin raskasta tekstiään hauskoilla aineistonostoilla, mutta itse huumori yltyä harvoin tutkimuskohteeksi. Väitöstutkimukseensa (2017) perustuvassa kirjassa Heidi Hakkarainen tutkii huumorin käyttöä Wienin keskiluokkaisissa huumori-

lehdissä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hän määrittelee tutkimuskohteekseen sen, miten kaupunkilaisten kokeuksia kaupunkisuunnitteluprojektien ja keskiluokaistumisen muuttamasta kaupungista, sen hallinnasta sekä modernisaation muutosilmioistä kaupunkitilassa kuvattiin lehdissä huumorin avulla. Nähdäkseni kirja ei tarjoa kuitenkaan kaupunkilaisen huumorin käytön kokonaiskuvaa vaan fokuoioituu siihen, millä tavoin huumoria käytettiin lievittämään muutosten aiheuttamaa epävarmuutta ja ahdistusta.

Hakkarainen lähestyy teemaansa kolmella kysymyksellä: 1) Kuinka huumoria käytettiin urbanisaation ja modernisaation herättämien kokemusten käsittelyyn? 2) Mitä piirteitä muuttuvassa kaupungissa otettiin satiin kohteeksi? 3) Kuinka huumoria käytettiin merkitysten ja identiteettien luomisessa suhteessa muuttuvaan ympäristöön? Tutkimuksen lähteinä ovat Wienin keskiluokan huumorilehdissä julkaistut humoristiset tekstit, pilapiirrookset ja muut jutut, jotka hän määrittelee genressä populaariksi huumoriksi. Aiemmin Wienin kulttuurihistoriaa on tutkittu voittopuolisesti älymystön ja korkeakulttuurin kautta, mutta Hakkarainen on valinnut 'history from below' -näkökulman. Huumorimedia esitelläänkin kirjassa tiiviisti ja kattavasti kulttuurisena ilmiönä. Lukija saa mainion kuvan niin lehtien käytännöistä kuin niiden asemasta Wienin porvariselämässä. Osoittamalla lähteidensä merkittävyden Hakkarainen raivaa vakuuttavasti tutkimukselleen tilaa niin kulttuurintutkimuksen kuin kaupunkitutkimuksen kentillä.

Omasta pilakuvatutkijan näkökulmastani pidän erityisen tuoreena valintana Hakkaraisen kykyä hyödyntää arkipäiväisiä tilanteita käsitteleviä vitsikuvia tutkimuslähteinä. Hän rajaa pilakuvatutkijoiden eniten käyttämät poliittiset pilakuvat tutkimuksestaan pois ja keskittyy kevyempiin huumoriaineistoihin. Tämän vuoksi tutkimus on myös mielenkiintoinen kontribuutio historiallisen pilakuvatutkimuksen kentälle, vaikka tutkija ei sitä itse siihen suoraan liitäkään.

Mielenkiintoista tutkimusasetelmaa ja -tuloksia lukiessa aloin miettiä, mikä tekee juuri wieniläisen keskiluokan ja heidän huumorilehtensä mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi. Hakkarainen avaa tekstissään aikakauden wieniläisporvariston piirteitä kattavasti, mutta kertoo hyvin vähän siitä, mikä tekee Wienin tapauksesta erityisen. Esimerkiksi Wienin rooli katolilaisena saksalaisena pääkaupunkina ja keskuksena monikanalliselle valtakunnalle olisi ollut mielenkiintoinen viitekehys, jossa myös kulttuurielämän erityispiirteet olisivat avautuneet uudessa valossa. Minun kaltaiselleni aiheeseen vähemmän perehtyneelle lukijalle pinnallinenkin vertailu vaikkapa Lontooseen tai Pariisiin olisi auttanut lisäämään mielenkiintoa.

Tutkimus selvittää perusteellisesti huumorilehdistön pureutumisen aikakauden ilmiöihin ja kertoo samalla siitä, miten moniääninen wieniläinen keskiluokka oli.

Kuten Hakkarainen osoittaa, tutkimusjakson aikana huumorin luonne muuttui. Hän esittää, että ennen 1870-lukua pilakuvat ja vitsit kohdistuivat erityisesti uudistuvan kaupungin hallitsevaan ja asioista päättävään luokkaan, sillä keskiluokka koki olevansa siihen nähden alisteisessa asemassa. Sen sijaan 1870-luvulta alkaen lehdet keskittyivät tarkastelemaan toiseuden kautta kohdattuja ihmisryhmiä, kuten naisia ja heidän modernia toimijuuttaan, juutalaisväestöä ja kerjäläisiä. Hakkaraisen mukaan muutos johtui porvariluokan aseman noususta yhteiskunnassa, minkä vuoksi piirtäjät pyrkivät erottamaan keskiluokasta 'toisina' kokemansa ihmisryhmät.

Kirja koostuu viidestä luvusta, joista ensimmäinen on taustoittava ja seuraavat tuloksia esitteleviä käsitteilylukuja, joissa käsitellään jännitteitä kaupungin hallinnon kanssa, epäjärjestyistä kaupungissa, kaupunkitilan hahmottamista ja urbaanien ihmisryhmien kohtaamisia. Kirjan rakenne toimii hyvin. Teemat seuraavat toisiaan luontevasti ikään kuin laskevassa järjestyksessä huumorin kohteiden poliittisen statuksen mukaan eli kaupungin hallintoa kohdistuneesta kriittisestä yksittäisten ihmisryhmien identifioimiseen. Toisinaan vaikuttaa kuitenkin siltä, että yksittäiset luvut liittyvät toisiinsa vain kosmeettisesti. Vaikka kaikkia lukuja yhdistää vahvoja mielikuvia herättävä aikalaiskuvaus, mielenkiintoiset aineistonotot ja elävä kontekstien avaaminen, lukujen irrallisuus toisistaan johtaa siihen, että myös tutkimustulokset vaikuttavat anekdoottimaisilta.

Jokainen luku sisältää monia mielenkiintoisia, täsmällisesti kontekstoituja ja keskiluokan kehitykseen tiiviisti liitettyjä esimerkkejä huumorin käytöstä modernisoituvassa Wienissä, mutta paikoin on epäselvää, millä tavoin huumorin muutos liittyi laajempiin yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin. Tutkija olisikin voinut rohkeammin tuoda omia tulkintojaan esiin, mitä lukujen liittäminen vahvemmin toisiinsa olisi todennäköisesti edesauttanut. Usein tutkimustuloksia kuitenkin syvennetään aiemman tutkimuksen ehdoilla. Tämä saa huumorilehtien toiminnan vaikuttamaan ainoastaan reaktiiviselta, vaikka sekä johdannossa että päätännössä Hakkarainen täsmentää toiminnan olleen myös merkityksiä luovaa. Nostojen ja ilmiön erittelyn päätteeksi olisi ollut hienoa lukea kokonaisnäkemys siitä, millä tavoin wieniläisporvari modernisoituvaa kaupunkia muokkasi.

Hakkarainen päättää kirjansa toteamalla, että modernille nauraminen merkitsi modernina olemista. Tämä kuvaa mielestäni hyvin hänen lähestymistapaansa. Mutta entäpä modernin kanssa nauraminen? Huumorin käsittäminen huojentavana reaktiona negatiiviseen muotona ja yhteiskunnan kipupisteiden päästöventtiilinä leimaa tutkimuksen analyttistä lähestymistapaa ja tulosten esittelyä. Vaikka huumorin näkeminen ikku-

nana yhteiskunnallisiin kipupisteisiin onkin erinomaisen toimiva ratkaisu, voisi sitä kuitenkin tarkastella myös positiivisemmasta näkökulmasta, kuten keinona vahvistaa yhteisöä. Pilakuvatutkimuksessa huumoria tarkastellaan liian usein yksipuolisesti protestina ja pilkkana. Hakkaraisen mukaan populaarilla huumorilla määriteltiin myös porvariston identiteettiä. Tässä kohtaa olisikin ollut paikka analysoida huumorin yhteisöllisyyttä lisäävää funktiota. Hakkaraisen käsittelyssä huumorin ja identiteetin suhdetta käsitellään kuitenkin enemmän poissulkeamisen kautta.

Omassa tutkimuksessani olen analysoinut berliiniläistä pilakuvalehdistöä ja löytänyt monia samoja piirteitä kuin Hakkarainen. Tällaisia ovat esimerkiksi paikallishallinnon tai poliisivoimien kritisointi. Samaan aikaan lehdissä esiintyy paljon myös sellaisia humoristisia kuvia, jotka vahvistavat näiden samojen instituutioiden roolia. Huumorissa onkin usein kyse myös normien vahvistamisesta ja normalisoinnista. Esimerkiksi humoristiset kuvat ihmisistä uusissa joukkoliikennevälineissä vahvistivat usein olemassa olevia normeja uudessa tilanteessa, eivät ainoastaan käsitelleet modernisaatioon liittyviä pelkoja. Vaikka huumori olisikin usein ollut ahdistuksen purkamisen ja protestin keino, ei jonkin teeman käsitteleminen humoristisesti välttämättä tarkoittanut sen olevan erityinen epäkohta. Erityisen mielenkiintoista olisikin ollut lukea analyysiä siitä, kuinka vastaava toimi wieniläisissä lehdissä. Minkälaisia normeja piirtäjät vahvistivat? Kuinka he tuottivat tämän vaikutelman? Toivon, että saan jatkossa lukea tuloksia myös suoraan identiteetin rakennukseen ja normien vahvistamiseen liittyvistä pilakuvista.

Vaikka en kaikkiin kysymyksiini saanutkaan vastauksia, Heidi Hakkaraisen tutkimus tarjoaa erittäin mielenkiintoisen läpileikkauksen 1800-loppupuolen wieniläisen keskiluokan moniääniseen populaariin huumoriin, arkipäivän ahdistuksiin ja huumorin sisällöissä tapahtuneisiin muutoksiin. Hakkarainen analysoi muuttuvaan kaupunkiin liittyviä ilmiöitä ja huumorilehtien toiminnassa tapahtuneita muutoksia erinomaisesti, mutta analyysi keskiluokasta muutoksen ja modernin määrittelijänä jää hieman pinnalliseksi ja on usein kirjallisuusvetoista tutkijan oman äänen kustannuksella. Vaikka johtopäätökset saattavat jättää lukijan nälkäiseksi, huumorin suhde porvariston päivittäisiin ja pitkäaikaisiin kipupisteisiin on tuoreesti esitetty. Hakkaraisen kirjoitustyö kiinnittää onnistuneesti lukijan huomion porvariston näkökulmaan ja vakuuttaa syvällisellä Wien-tuntemuksellaan.

Lauri Niemistö, FM
Jyväskylän yliopisto

Mistä virolaisten korkeampi koulutus oli peräisin

Raimo Pullat ja Tõnis Liibek:

Oma Alma Mater'it otsimas. Estopol 2020. 436 s.
ISBN 978-994-9745-906.

Viron yhteiskuntaan on jo vuosisatojen ajan kuulunut korkea sivistyneisyys. Se on näkynyt erityisesti pyrkimyksenä yliopistotasoiseen koulutukseen. Taustalla ovat vaikuttaneet kartanoiden saksalaisperäiset omistajasuvut, mutta tämä aatelisto veti mukaansa opintielle myös virolaisia nuoria, tai ehkä pitäisi sanoa virolaisia miehiä, koska naisille tie korkeampaan opetukseen avautui Virossa vasta itsenäistymisen jälkeen.

Tarton yliopiston perusti vuonna 1632 maan silloinen valtiass, Ruotsin kuningas Kustaa II Adolf. Se tapahtui kahdeksan vuotta ennen Turun Akatemian perustamista (vuodesta 1828 Helsingin yliopisto). Insinööri- ja arkkitehtikoulutusta virolaisten nuorten oli lähdeävä hakemaan muualta Euroopasta. Liike alkoi kasvaa 1860-luvulta lähtien. Aluksi matka suuntasi usein Pietarin ja Riian korkeakouluihin, vähitellen yhä useammin Keski-Euroopan oppilaitoksiin.

Alan korkeampi opetus alkoi Virossa, Tallinnassa vasta 1920-luvulla, ensin opistotasolla. Itsenäisyyden alkuvuosikymmenellä se ei lainkaan riittänyt, vaan tarve päästä huipputasoihin opintoihin erityisesti Saksassa oli vahva. Vuonna 1938 perustettiin Tallinnan teknillinen yliopisto, joka toimii edelleen.

Virolaiset historian tutkijat Raimo Pullat ja Tõnis Liibek ovat selvittäneet perusteellisesti virolaisten insinöörien ja arkkitehtien oppilaitoksia, Alma Matereita, aina 1930-luvulle saakka. Pullat on Tallinnan yliopiston historian professori emeritus, joka on julkaissut kunnioitettavan määrän tutkimuksia, muun muassa Itämeren viinan salakuljetusta 1920-luvulla käsittelevän kirjan (suom. 2012). Liibek on Tallinnan yliopistossa väitellyt historioitsija, nykyisin Tallinnan teknillisen yliopiston kirjastonhoitaja. Tutkimuksessa on käyty läpi valtava määrä arkistolähteitä niin Virossa kuin kunkin oppilaitoksen yhteydessä. Tuloksena on 440 sivua yksityiskohtaista, mutta sujuvaa selostusta.

Perusteellisen esittelyn saavat Pietarin, Riian ja Danzigin teknilliset korkeakoulut. Pullat on jo aiemmin tutkinut Pietarin oppilaitosten roolia Viron kehityksessä keisarinajan loppuvuosikymmeninä. Sekä Riika että Danzig olivat niin laadullisesti kuin määrällisesti tärkeitä virolaisille. Riian Polyteknikum aloitti toimintansa vuonna 1862. Opetus oli saksankielistä, mutta muutettiin venäjäksi 1896. Danzig (nykyisin puolalainen kaupunki Gdansk) oli maailmansotien välillä puoliksi itäinen vapaakaupunki, väestöltään saksankielinen, ja kukoistava Hansakaupan keskus. Oppilaitoksineen se

saa Pullatilta ja Liibekiltä ansaitsemansa perusteellisen kuvauksen.

Saksan oppilaitoksia Berliinissä, Karlsruheessa, Darmstadtissa ja Dresdenissä esitellään runsaasti. Mukana on myös korkeakouluja Ranskasta, Itävallasta, Sveitsistä, Puolasta samoin kuin Moskovasta ja Kiovasta. Lyhyesti kuvataan myös Helsingin ja Budapestin teknilliset korkeakoulut ja joitakin englantilaisia oppilaitoksia. Kaikilla oli rooli virolaisten koulutuksessa.

Tutkimus syventyy oppilaitosten lisäksi lukuisten menestyneiden insinöörien ja arkkitehtien elämään ja ammattipanokseen Viron kehityksessä, tuloksena laaja henkilöhistoria. Kirjaan on koottu vuosikymmeniä kattava hieno kokoelma vanhoja kuvia oppilaitoksista, mutta myös opiskelijoista ja valmistuneista insinööreistä ja arkkitehteistä. Ennen itsenäistymistä (1918) valmistuneet eivät kaikki palanneet kotimaahan, mutta paluu kasvoi itsenäistymisen jälkeen. Opiskelemaan lähteneet olivat suurelta osalta varakkaimmista perheistä, mutta valtion stipendit auttoivat myös vähemmän varakkaita lähtemään opin tielle.

Virolainen yhteiskunta oli maailmansotien välisenä aikana vielä pitkälti maatalousvaltainen, vaikka teknologiseen ja teolliseen kehitykseen oli alettu panostaa jo edellisen vuosisadan lopulla. Koulutettuja insinöörejä ja arkkitehtejä tarvittiin ja heidän panoksensa talouden rakenteiden, infrastruktuurien, liikenteen, kaupungistumisen ja myös alan opetuksen kehittämiseen kotimaassa on ollut mittaamaton.

Tutkimuksen keskeinen merkitys on siinä, että se kertoo, kuinka vahva osuus eurooppalaisista yliopistoista hankitulla teknillisellä koulutuksella oli Virossa 1920- ja 1930-luvulla tapahtuneelle rakennustyölle. Samalla virolainen arvomaailma muokkautui syvästi eurooppalaiseksi. Vaikka neuvostomiehitys tukahdutti suuressa määrin tätä kansallista pääomaa, se silti myötävaikutti Viron kasvuun 1980-luvulta alkaen ja itsenäisyyden palattua.

Jaakko Blomberg, Valt. lis.
Helsinki

Väkivalta, sankaruus ja sotadiskurssin rajat

Arto Jokinen (toim. Markku Soikkeli & Ville Kivimäki): **Isänmaan miehet: maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa**. Vastapaino 2020. 296 s. ISBN 978-951-768-704-1.

FL Arto Jokinen tarkastelee sodan, miehuuden ja väkivallan suhdetta sellaisena kuin se näyttäytyy sotakirjallisuuden ihmiskuvauksessa. Käsittelyssä on kolme sotateknologisesti erilaista sotaa, jotka sijoittuvat kolmeen erilaiseen geopolitiiseen vaiheeseen. Niiden kaunokirjalliset kuvaukset konventioineen edustavat kolmea hyvin erilaista tyylikautta.

Käsillä oleva kirja on liian nuorena kaatuneen akateemisen soturin keskeneräinen väitöskirjakäsi kirjoitus, jonka hänen toverinsa sota- ja sukupuolihistorian kentiltä ovat postuumisti toimittaneet kirjaksi. Tämän arvion voi halutessaan lukea kuvitellun vastaväittäjän puheenvuorona, jossa esitellään tutkimuksen tavoitteita, arvioidaan tuloksia ja sielman haastetaankin niitä.

Jokisen tavoitteena on selvittää, miten kunkin ajan kaunokirjallisuuden sotadiskurssit osallistuivat sodankäyntiä koskevien mielikuvien tuottamiseen. Myönteiset kuvaukset toimivat joko etukäteisenä sotimaan kasvattamisena tai jälkikäteinä oikeuttamiskertomuksina, joissa korostetaan oman ryhmän ja aatteen paremmuutta. Erityisesti viime sotien osalta tarkastellaan myös sotaa kielteisessä valossa kuvaavaa kirjallisuutta.

Sotaa koskevia korkeakulttuurisia myyttejä purkava teos edustaa vuosituhaten vaihteen tienoilla vakiintuneen niin kutsutun uuden sotahistorian kulttuuri- ja ideologiakriittistä haaraa. Suuntauksen muita tutkimuskohteita ovat sodan arjen, tunteiden ja kokemusten historia, sotien kulttuuri- ja sosiaalishistoria sekä sotakuoleman historia. Keskustelukumppaneita tutkijalle ovat olleet myös kirjallisuustieteen puolella tehty kotimaisia sotia kuvaavan kaunokirjallisuuden tutkimus sekä kansainvälinen nationalismien teoria.

Jokisen arvioinnin kohteena on isänmaallisesti viritetty kaunokirjallinen katse kahden viime vuosisadan sotatapahtumia kuvaavassa suorasanaisessa fiktiossa ja runoudessa. Näiden rinnalla tarkastellaan raportoivaa ja muistelevaa kirjallisuutta sekä viihdettä. Lähtökohtana on sodan sukupuolittuminen, käytännössä sen mieltymisen ensi sijassa miesten toimintakentäksi. Päähuomion saavat sotakirjallisuudelle olennaiset ihanteellisen miehuuden kuvaukset.

Aineistona on viimeisten kahdensadan vuoden aikana käytyjä sotia – Suomen sotaa, vuotta 1918, talvi- ja jatkosotaa – kuvannut aikalaiskirjallisuus. Kaikkien sotien taustatekijöinä olivat eurooppalaiset suursodat. Valtaosa käsitellyistä kirjoittajista on miehiä. Sotien

naiset ovat sekä aineistoissa että tutkijan tarkastelussa suppeassa roolissa.

Sankarikuvan kehitystä tarkastellaan ensin vuonna 1809 synnytetyn suomalaisen kansakunnan kontekstissa. Autonomiakauden valtionrakennusprojektin puitteissa luotiin kansallista identiteettiä ja mielenmaisemaa. Lehdistö tarjoutui päiväpoliittisten aatteiden kuljettimiksi. Arvomaailman syvämuokkaukseen taas sopivat ajan kanssa luettavat kirjat: kotoperäinen kaunokirjallisuus ja narratiivisuudessaan sitä muistuttava kansallinen historiankirjoitus.

Sotaisan kansallisen itseymmärryksen kulmakiveksi vakiintui J. L. Runebergin Suomen sotaa kuvaavien Vänrikki Stoolin tarinoiden sankariepiikka. Asevelvollisuuslain (1878) myötä kansallisen miehuuden ideaali sai konkreettisemmän kaikupohjan. Vänrikkien esittäminen militaristisen nationalismin merkkiteoksena perustuu sen asemaan koulujen lukemistossa, jossa se rinnastui latinan ja kreikan tunneilla luettuihin antiikin sotakuvausihin pitkälle 1900-luvulle asti. Runot olivat myös suosittuja juhlien ohjelmanumeroita. Jokisen mukaan ne toimivat jääkäriliikkeen innoittajina, lietsoivat sisällissodan valkoisen puolen sotaintoa ja Itä-Karjalan retkiä ja vaikuttivat nuoren tasavallan sotilaskoulutukseen. Jälki näkyy myös sekä sisällissodan että talvisodan kirjallisissa kuvauksissa. Jokinen tulkitsee ylhäältäpäin syötetyn, sotaa ihannoivan runouden palvelleen suuriruhtinaskunnan eliittien sotaintoa. Sotaa hehkutettiin julkisesti ja sota myös ennen pitkää saatiin, tosin vasta autonomiakauden päätyttyä – joten, ex post facto, sodanlietsonnan on täytynyt myös olla tavoitteena.

Sodan tragiikkaa sinänsä aiheellisesti korostava kirjoittaja kuitenkin ohittaa liian nopeasti kysymyksen kätketyn huumorin läsnäolosta kansallisrunoilijan tuotannossa. Onko osa Vänrikeistä ehkä sittenkin kirjoitettu kieli poskessa? Missä määrin Runebergin melodramatisissa teksteissä on genretietoista liioittelun taidetta, ja siten kohtuuttoman yleveyden ironisointia? Miten oletus poissulkevasta nationalismista sopii siihen, että myös vastapuolen upseerit esitetään pääosin myönteisessä valossa? Pyrkimyksessä rakentaa Euroopan kuohuvina vuosina poliittista rauhaa suhteessa Venäjään voisi aavistella jopa salaista pasifismia. Hatara ymmärrys 1800-luvun yhteiskunnasta näkyy käsitetasollakin: kaikkia säätyvaltiopäivillä edustettuna olleita ryhmiä, myös talonpoikia, nimitetään säätyläisiksi, joista 1900-luvun alussa väitetyksi muodostui nuoren tasavallan porvaristo.

Runouden siivittämä yhtenäisen kansakunnan ideaalikuva kriisiytyi pahemman kerran vuoden 1918 tapahtumien seurauksena. Tuolloinkin sotaan luisuttiin eurooppalaisen suursodan mainingeissa. Toisin kuin 1800-luvun alussa, se pantiin toimeen pääosin omin voimin, vaikka konfliktia mobilisoiva aate olikin lainattu entisestä emämaasta. Jako herroihin ja rahvaaseen oli

mukana jo alkuasetelmassa, mutta kummallakin puolella oli oma aatteellinen eliittinsä, jonka johdolla edettiin.

Jokinen erottaa sisällissodan kuvauksissa kolme asennetta: voittoaan juhlivat valkoiset, joiden itseidealisointi peitti raakuuksien muistoa, tappion kärsineet ja sodanjälkeisestä kansallisesta yhteisöstä ulossuljetut punaiset, joiden teksteissä idealismi ja katkeruus löivät kättä, sekä pragmaattiset, joiden tulkinta ohitti veljesodan aspektin ja tulkitsi sodan jälleen yhdeksi kampailluksi geopoliittista perivihollista vastaan. Valkoisten pettymys rahvaaseen, joka näytti hylkäävän runebergiläiset juurensa, oli taustalla myös uudelleen virinneessä kiinnostuksessa Karjalaan aidon kansallisen kulttuurin kehtona.

Valkoisen puolen kirjailijoista puhtaimmin 1800-luvun hengessä jatkoi V. A. Koskeniemi, jonka runoelma *Nuori Anssi* (1918) Jokisen mukaan toisintaa Runebergin eetosta jopa siinä määrin, että päähenkilö näyttää edelleen käyvän sadan vuoden takaista sotaa. Samaa yhteistä, myös kansainvälistä kuvastoa ovat miespolvien katkeamaton ketju, isältä pojalle siirtyvä velvoite puolustaa isänmaata, naisten kotoiset askareet, paluu rauhan töihin ja mullan lempeä syli, joka ottaa kuolleet vastaan ja nostaa heidän voimansa uudelleen viljantähkien muodossa.

Kolmatta kirjassa käsiteltyä sotaa käytiin jälleen suuntana itä – ensin puolustusotana imperialistista hyökkääjää vastaan, sitten pienenä valloitusotana toisen ison imperialistin rinnalla. ”Herrat” eivät aluksi uskoneet sotaan, mutta silti siihen jouduttiin. Revanssiin käytiinkin sitten omasta aloitteesta.

Talvisodan kaunokirjallinen sotilas kävi oikeutettua puolustustaistelua. Hän oli kasvanut maaseudulla, ei kaupungissa, osasi liikkuu luonnossa ja oli metsällä harjaantunut ampumaan. Eino Hosian psykologisen sotaromaanin perinteestä ammentava *Tuliholvin alla* (1940) yhdisti nationalismiin militarismin ja kristilliseen mystiikkaan, joiden kanssa vaikkapa Pentti Haanpään *Korpisotaa* (1940) taas asettui oppositioon. Uskonnollista kuvastoa hyödynsi myös Yrjö Jylhän kirjallinen täysosuma, runokokoelma *Kiirastuli* (1941). Sotaväsymyksen leimaama jatkosota puolestaan tuotti lähinnä jälkikuvia, joista suuri osa suhtautui sotaseikkailuun kriittisesti. Jatkosodan kirjoista kansallisena merkkiteoksena Runebergin runojen verroille ja ohikin nousee Väinö Linnan moniääninen *Tuntematon sotilas* (1954).

Jokisen teesin mukaan miespuolisia sankareita ihannoiva puhetapa ylläpitää sodan käsitettä sellaisena kuin me sen tunnemme, estäen samalla tehokkaasti muunlaiset hahmotukset. Militaristis-nationalistisen diskurssin purkaminen paljastaa sen ytimessä olevan sotilasmyytin, joka samastaa miehuuden, asevelvollisuuden ja väkivallan. Ajatus, että sotakirjallisuus tuottaa väkivaltaa näyttämällä sen hyväksyttävänä on tulkinnallisesti

validi, mutta vain joissakin tapauksissa ja lähinnä oman teoriakehyksensä sisällä. Jotta tällaista vaikutusuhdetta esittävä näkemys olisi uskottava, tuottamisen keinot ja kanavat täytyy joka kerta erikseen näyttää toteen, ei ainoastaan päätellä lopputuloksesta taaksepäin. Tietoista tahtoa ei kuitenkaan tarvitse osoittaa: konventio sinällään voi ohjata kirjoittajia, jolloin meemi uusintaa itseään käymättä harkinnan kautta.

Olenaisiin avoimeksi jäävä kysymys liittyy väkivallan perinteen ensisijaisuuteen sotien selittäjänä. Eliittien harjoittamaa ideologista ohjausta liittyy varmasti kaikkien sodankäyntiin. Sotia ei voi olla ilman sodan ideaa, ei myöskään ilman kielteistä mielikuvaa vastustajasta, jonka kuitenkin määritellään olevan voitettavissa. Arki-järjellä tarkasteltuna sota ei kuitenkaan ole itseisarvo; propagandassakin se yleensä esitetään välineenä saavuttaa jotain arvokkaaksi koettua. Positiivinen propaganda eli omien tavoitteiden oikeutuksen korostus yllyttää toki sotaan, mutta myös keventää niiden taakkaa, jotka tahtomattaan joutuvat osallistumaan raakuuksiin.

Diskurssien ohella miessotilaan olemusta määrittävät myös fyysisen maailman asettamat reunaehdot. Väkivallan tutkijoiden soisi mieltävän aggression käsitettä, ennen kaikkea siihen sisältyvää puolustamisen teoriaa. Luonnonvoimien, petojen ja ihmisvihollisten uhkaa sisältävissä muinaisissa ympäristöissä aggressiivisuus oli edullinen ominaisuus. Ryhmän säilymisen kannalta oli edullista, jos jotkut – usein miehet – olivat valmiita riskeeraamaan henkensä muiden hyväksi. Jos he jäivät eloon, heitä arvostettiin, jos kuolivat, heitä todennäköisesti muistettiin kiitollisuudella. Evoluution mittakaavassa olemme kaikki puolustettujen jälkeläisiä.

Marja Vuorinen, VTT
Helsingin yliopisto

Itä-Ukraina, Venäjä, Nato ja ”länsi”

Juha-Antero Puistola & Johanna Suhonen:

Itä-Ukraina, lännen etuvartio. Docendo 2020. 240 s., kuvitettu. ISBN 952-291-824-6.

Docendon julkaisema *Itä-Ukraina, lännen etuvartio* on reportaasi, turvallisuuspoliittinen pamfletti ja – kuten nimestä voi päätellä – propagandaakin. Kirjoittajat itse rajaavat sen kahden turvallisuuspoliittikasta kiinnostuneen henkilön kannanotoksi.

”Etuvartio”-metafora selitetään toteamalla länsimaiden ymmärtävän, että ”Ukrainan sota on heidän rajoillaan” ja että ”Itä-Ukrainassa käydään sotaa kaikkien [sic] puolesta”. Ukrainalle sota on maan rajojen

sisällä. Venäjälle Donetskin ja Luhanskin ”kansantasa-vallat” ovat puskurivyöhyke ”länttä” (Natoa) vastaan. Näillä alueilla tarkoitetaan paikallisten bolševikkien vuonna 1918 perustaman lyhytikäisen Donetskin neuvostotasavallan aluetta, jolle Itä-Ukrainassa vaadittiin jo 1980-luvulla erityisasemaa.

Kirjoittajista Juha-Antero Puistola työskentelee takakanen mukaan Naton päämajassa ”yhteistyövaraisen turvallisuuden” osastolla ja Johanna Suhonen toimi kolme vuotta ETY-järjestön tarkkailijana Ukrainassa. Komentajakapteeni Puistola tunnetaan myös Suomen puolustusvoimien tutkimuskeskuksen työntekijänä, joka on pohtinut niin Natoa kuin Suomen ja kansainvälisiä turvallisuuskysymyksiä. Valtiotieteilijä Johanna Suhonen on puolustusministeriön turvallisuuskomitean työntekijä. Näiden kytkentöjen takia heidän kannanottojaan on vaikea pitää puhtaasti henkilökohtaisina näkemysinä.

Kirjoittajat sanovat olevansa huolissaan siitä, että ”vain muutaman tunnin matkan päässä Suomesta käydään sotaa, jossa alueellinen suurvalta yrittää väkivallan muuttaa maailmanjärjestystä”. Sodasta epäilemättä kannattaa olla huolissaan. Sitaatti kuitenkin vahvistaa kirjan nimen mustavalkoista asetelmaa ”itään” ja ”länteen” [Natoon] ja painottaa edellistä yksinomaisena ongelman luojana, vaikka kirjoittajat varmasti tietävät, että politiikka ei ole mustavalkoista, vaan enimmäkseen likaisen harmaata.

Teoksen alussa kirjoittajat sanovat, että he ovat pyrkinet tarkistamaan julkisista lähteistä sen, mitä he sanovat tai väittävät. Tämä voi sinänsä pitää paikkansa, mutta on outoa, että kirjassa mainitaan näistä lähteistä vain kaksi. Lukijan on siten vaikea tarkistaa esitettyjä väitteitä ja sitaatteja. Muutaman sivun mittainen luettelo tärkeimmistä lähteistä ei olisi vienyt mainittavasti lisättilaa.

Teoksen ensimmäisen luvun alussa tekijät sivuuttavat historian, vaikka toteavatkin, että “[j]oitakin viittauksia on pakko tehdä aikaisempiin vaiheisiin, koska sieltä kumpuaa moni nykytilanteeseen edelleen vaikuttava tekijä”. Kahdelle sivulle mahtuvat viittaukset koskevat toista maailmansotaa: juutalaisten joukkomurhia, ukrainalaisten lähettämistä pakkotyöhön Saksaan ja Krimin tataarien pakkosiirtoa (vuonna 1944, pääosin Uzbekistaniin). Lisäksi viitataan 1930-luvun alun kollektivoinnin aiheuttamaan nälänhätään, *holodomoriin*, sekä Krimin niemimaan strategiseen asemaan. Viimeksi mainittua lukuun ottamatta lukijalle jää epäselväksi, miten Itä-Ukrainan 2010-luvun sota ”kumpuaa” näistä.

Lukija voi myös miettiä, miksi teoksessa ei pohdita Ukrainan eri alueiden poliittista, historiallista ja kulttuurista erilaisuutta. Läntisin kolmannes nyky-Ukrainasta oli pitkään Puola-Liettuan ja Habsburgien alaisuudessa, keskinen kolmannes Puolan ja Venäjän kiistakapula 1700-luvulla, ja itäisin ei ennen 1800-lukua kuulunut

mihinkään edellä mainituista. Alue-erot johtivat erilaisiin identiteettikäsityksiin. Itä-Ukrainassa kehittyi 1900-luvulla ukrainalaisuuden tai venäläisyyden sijasta neuvostoidentiteetti. Neuvostoliiton hajottua ”kansantasavallat” tarjosivat mahdollisuuden säilyttää se nostalgialla ”vauraista neuvostoajoista”, jotka Venäjän toivottiin palauttavan. Lukija kaipaa myös katsoista neuvostoajan (länsi)ukrainalaiseen nationalismiin ja Ukrainan venäläistämiseen. Molemmat selittäisivät nykyisiä asenteita ja politiikkaa.

Ensimmäisessä luvussa käsitellään Ukrainan asemaa Venäjän ja ”lännen” välissä kylmän sodan jälkeen. Pelkistäen tekijät esittävät, että 1990-luvulta lähtien Venäjä pyrki saamaan itselleen globaalisti merkittävän aseman muun muassa vahvistamalla sotilaallisesti ja muilla keinoin asemiaan ”lähiulkomailla”, entisissä neuvostotasavalloissa. Tekijöiden mukaan ”länsi” ei ymmärtänyt Venäjän pyrkimyksiä ennen kuin vuoden 2014 Krimin valtauksen jälkeen. Tämä on tavallaan totta. EU ja Nato eivät ottaneet 2000-luvun alussa huomioon Venäjän esittämiä varoituksia ”lännen” laajentumispolitiikan seurauksista. Olisi kuitenkin parempi selvittää, miksi näin kävi kuin vain todeta näin johtuneen, ja tunnustaa ”lännen” laajentumispolitiikan johtaneen Ukrainassa konfliktiin, jonka Venäjä militarisoi.

Teoksen viisi muuta lukua kuvaavat vuosien 2014–2019 tapahtumia Itä-Ukrainassa sekä niihin liittyviä kansainvälisen turvallisuuden kysymyksiä. Luvussa kaksi piirretään kuva Venäjän ohjailmien ja venäläisten hallintoimien Luhanskin ja Donetskin ”kansantasavaltujen” likaisesta politiikasta ja yhtä likaisesta taloudesta. Kuva on vähän yksilotteinen. ”Kansantasavallat” syntyivät paikallisten, Venäjä-mielisten radikaalien vallankaappauksilla, jotka saivat sittemmin tukea Venäjältä. Vallankaappaukset oli suunnattu Venäjä-mielisen presidentin syrjäyttämistä Ukrainan hallitusta vastaan. Taustalla oli juuri tapahtunut Krimin liittäminen Venäjään ja siihen perustunut (väärä) usko, että Krimin tavoin Itä-Ukrainakin liitettäisiin Venäjään ja saisi siltä taloudellista apua. Kun tämä ei toteutunut, puolitoista miljoonaa alueen asukasta pakeni Ukrainaan ja puoli miljoonaa Venäjälle. Tätä humanitaarista kriisiä teoksessa ei käsitellä.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan ”kansantasavaltujen” arkea. Kirjoittajien mukaan Leninin patsaat ja Ladat, rappeutunut infrastruktuuri ja raskaan teollisuuden hallitseva asema niissä tuovat mieleen Neuvostoliiton. Luvusta kuitenkin selviää, että neuvostonostalgian sijasta paikallisten asukkaiden elämää hallitsee sodan ”haastava arki”. Sitä kuvataan ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta. Siihen kuuluvat vedensaannin ongelmat, sähkökatkokset, häiriöt kaasun jakelussa, ruokapula ja naiseen kohdistuva väkivalta. Kirjan lopussa mainitaan (aiheellisesti) myös sodan haittavaikutukset lapsiin. Ongelmien taustalle hahmotetaan länsimaisesta oikeus-

valtiosta poikkeava hallinto. Entäpä sitten ”lännen” tai Kiovan hallituksen toiminta? Miten ne vaikuttavat arkeen?

Neljännessä luvussa tarkastellaan konfliktin ratkaisuja ja sovitteluyrityksiä. Maaliskuussa 2014 Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö Etyj perusti Ukraina-tarkkailumission keräämään tietoa ja raportoimaan tilanteesta sekä edistämään eri osapuolten välistä vuoropuhelua. Saman vuoden syksyllä Minskissä solmittiin sopimus tulitauosta ja puskurivyöhykkeistä. Sitä tarkennettiin vuoden 2015 puolella. Sopimuksen noudattamisen valvonta on mission keskeinen tehtävä. Sen toteuttaminen on luvun mukaan vaikeaa, koska ”kansantasavaltujen” viranomaiset estävät sitä monin tavoin. Kirjoittajat kritisoivat myös Ukrainan nykyisen presidentin Volodymyr Zelenskyin politiikkaa, jonka he katsovat tunnustavan ”kansantasavallat” ja häivyttävän Venäjän roolin konfliktin osapuolena.

Luvussa viisi tarkastellaan sotilasoperaatioita Krimillä ja Itä-Ukrainassa. Kirjoittajat luovat kuvan päätäväisestä ja ennakkosuunnitelmien mukaan toimivasta Venäjältä, horjuvasta ja vastuuta välittelevästä ”länneistä” sekä toimintaan kyvyttömästä ja sisäisesti ristiriitaisesta Ukrainasta. Luonnehdinnoissa on paljon perää, mutta lukijalle olisi ollut hyvä kertoa myös tempoilevan politiikan taustoista.

Kirjoittajat nostavat esille myös hybridisodan. Pelkistäen se tarkoittaa sotilaallisten ja ei-sotilaallisten toimenpiteiden yhdistämistä. Luvussa annetaan esimerkkejä itse sodankäynnistä, mutta ei yhdistetä niitä Naton, EU:n ja Venäjän monisyisiin talous- ja valtopoliittisiin tavoitteisiin. Tämän takia hybridisodasta tulee luvussa yksipuolisesti Venäjän ”lännelle” muodostama uhka. Luvussa olisi voinut käsitellä myös ”lännen” ja Ukrainan valtion hybridisotaa.

Teoksen viimeisessä luvussa esitellään Naton ja Ukrainan jo vuonna 1995 alkanutta yhteistyötä ikään kuin mallina, josta Suomenkin kannattaisi ottaa oppia. Mainitsematta jää, että vuonna 2003 Ukraina osallistui Naton Irak-operaatioon vasta kun paljastui, että maa oli myymässä korkean luokan neuvostoaikeista sotateknologiaa Saddam Husseinille. Malliajattelun mukaisesti kirjoittajat korostavat Naton ei-sotilaallista toimintaa, kuten lainsäädännön ja yliopistokoulutuksen kehittämistä. Olisi kiinnostavaa kuulla, miten tällaista toimintaa voitaisiin käyttää Itä-Ukrainan konfliktin ratkaisemiseen.

Tiivistetysti kirjan pääväite on, että Venäjä pyrkii horjuttamaan Ukrainaa tukemalla Itä-Ukrainassa laajaa, venäläisyydenteistä itsehallintoa ja samalla estämään Ukrainan ja EU:n tai Naton lähentymisen. Tämä on monien tutkijoidenkin näkemys, joskin kysymys on monisyisempi kuin mitä teoksessa esitetään.

Teoksen pääpaino on turvallisuuspolitiikassa, jossa päärooleissa ovat Venäjä ja ”länsi”. Asetelma on kään-

täen sama, jota Venäjä tarjoilee. Yhdyn kirjoittajien näkemys on, että Itä-Ukrainan konfliktissa on kyse Venäjän kääntymisestä hyvinvointivaltion rakentamisesta suurvalta-aseman palauttamiseen. Väitän kuitenkin, että olennaista kiistassa on myös kysymys EU:n ja Venäjän talousetujen törmäämisestä. Samoin väitän, että kirjassa sivuutetaan Ukrainan sisäiset turvallisuuskysymykset ja sen pohdinta, millaisen mallin Itä-Ukrainan konflikti tarjoaa paikallisen ja kansainvälisen turvallisuuden suhteiden tarkastelulle.

Lopuksi todettakoon, että Suomessa vakiintumattoman ukrainan- ja venäjänkielisen sanaston translitterointi on oudonlaista. Esimerkiksi pääministerinä 1990-luvun alkupuolella toimineen Juhym Zvjahilskyin nimi esiintyy muodossa Yukhym Zviayahilsky. Harkovasta – vakiintunut muoto – käytetään myös muotoa Kharkiv. Esimerkkejä voisi jatkaa.

Teuvo Laitila, dosentti, yliopistonlehtori
Itä-Suomen yliopisto

Turhautuneet tutkijat ja seitsemän vuosisadan epätodelliset palkat

John Hatcher & Judy Z. Stephenson:

Seven Centuries of Unreal Wages. The Unreliable Data, Sources and Methods that have been used for Measuring Standards of Living in the Past. Palgrave Macmillan 2018. 318 s. ISBN 978-3-319-96961-9.

Palkkojen ja hintojen kehitys sekä niiden välinen suhde ovat taloushistorian olennaisimpia kysymyksiä. Ne ovat tämän vuoksi jatkuvien kiistojen kohteena. Tämä artikkelikokoelma on toimittajiansa professori John Hatcherin (University of Cambridge), tutkija Judy Z. Stephensonin (University of Oxford) ja heidän kanssaan samaan koulukuntaan kuuluvien taloushistorian professorien äkäinen puheenvuoro pitkän aikavälin palkka- ja elintasoaikasarjojen epäluotettavuudesta. Heidän ja muiden kirjoittajien turhautumista kuvaa, että kirjassa on runsaasti aiemmin julkaistuja artikkeleita ja tutkimustuloksia.

Henry Phelps Brown ja Sheila Hopkins tekivät 1950-luvulla aikasarjat rakennusten ammattityöntekijöiden ja apu työvoiman palkoista ja peruselintarvikkeiden hinnoista 700 vuoden aikana. Tämä innoitti myöhempiä tutkijoita käyttämään näitä aikasarjoja tai muodostamaan samanlaisista aineistoista reaali-palkka-aikasarjoja. Artikkelikokoelman johdanto korostaa, että jo Phelps Brown ja Hopkins muistuttivat, ettei heidän

aineistonsa kelpaa reaali-aikasarjojen muodostamiseen. Tästä huolimatta taloushistorian suurten linjojen hahmottajat saattavat yhä tukeutua näihin ongelmallisiin aikasarjoihin ja aineistoihin. Lukijalle tulee hieman epäuskoinen olo, kun kirjan toimittajien mukaan Donald Woodward jo vuonna 1995 teoksessaan *Men at work: Labourers and building crafts men in the towns of northern England, 1450–1750* todisti perinpohjaisesti Phelps Brownin ja Hopkinsin aiempien, mutta yhä käytössä olevien palkka-aikasarjojen ongelmallisuuden.

Tutkijat korostavat, että lähdepojan niukkuus ja epäluotettavuus tekevät äärimmäisen ongelmalliseksi vuosisatojen mittaisten palkkatasomuutosten aikasarjojen luomisen ja varsinkin kansainvälisen elintasovertailun tällaisten eri maissa syntyneiden aikasarjarakennelmien pohjalta. Kent Deng and Patrick K. O'Brien (London School of Economics) korostavat, ettei kelpoista lähdeaineistoa aikasarjojen muodostamiseen ole Kiinan reaali-aikasarjojen eikä edes nimellispalkkojen osalta varhaisemmilta vuosisadoilta. Luca Mocarelli Milanon Bicocca-yliopistosta puolestaan pohjaa argumenttinsa Milanon 1700-luvun aineistoihin. Judy Z. Stephenson analysoi Englannin rakennustalouden ammattimiesten ja sekatyömiesten palkkoja 1600- ja 1700-luvulla. Englannin maataloustyöväen ansioita koskevat artikkelit ovat Cambridgen yliopiston Graig Muldrewin ja yhdysvaltalaisen Wabash Collegen Joyce Burnetten käsialaa.

Kyse on pitkistä taloushistorian tutkijoiden oppiriidasta. Artikkelikokoelman tekijät arvostelevat kohtuuttoman innokkaita kliometrian harrastajia, jotka eivät ole kiinnittäneet riittävästi huomiota käytettävissä olevien palkka- ja hinta-aikasarjojen lähdepojan ohuuteen. Tullinjalje joutuvat varsinkin Robert Allenin tutkimus (2002) eurooppalaisten rakennustyöläisten palkoista (*The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War*), Gregory Clarkin *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World* (2007) ja Jan Luiten van Zandenin tutkimukset.

Tämä kirja pitää sen, minkä lupaa. Aiempien brittiläisten palkka-aikasarjojen alkuperäisaineistojen luonne osoitetaan olevan usein urakoitsijoiden laskennallisiin työmääriin perustuvaa laskutusta eikä näiden urakoitsijoiden palkkakirjanpitoa. Tutkijat ovat etsineet ja löytäneet uusia aineistoja, jotka tuovat esiin paikallisten työmarkkinoiden suurta palkkavaihtelua. Maatiloilla rahapalkan osuus ja luontaisetujen kirjo on vaihdellut. Reaali-aikasarjojen vertailu Englannin alueellakin on ongelmallista, koska ihmisten ruokavalioiden esimerkiksi kauran, ohran ja vehnän osuus ravinnosta on vaihdellut paikallisesti ja vuosisatojen kuluessa. Kun yhtälöön lisätään vielä paikallisten palkkojen ja hintojen vaihtelun moninainen historiallinen epätahtisuus, on jopa yhden valtakunnan palkka- ja elintason kehityksen suoraviivaisten yleistysten luominen tekijöiden mielestä ongelmallista.

Kirjan artikkelit ovat sinänsä mielenkiintoisia, mutta eivät kirjan ilmestymishetkellä enää aivan tuoreita. Työläisten elintason vuosisataista vähittäistä ja kumuloituvaa kohoamista korostava ja 1400-luvun työläisten kulta-aikaa kritisoiva John Hatcherin artikkeli on vuodelta 2011 ja keskustelua myös yleisemmälle tasolle nostava Graig Muldrewin ja Leicesterin yliopiston Steven Kingin artikkeli on uusintapainos vuodelta 2006.

Kirjan tutkijat kokevat olevansa pitkään jatkuneessa kiistassa pahasti alakynnessä. Siksi oman argumentin toistaminen koetaan välttämättömäksi. Kirjan tekijöiden koulukunta on ilmiselvästi turhautunut. Vauhdikkaisiin yleistyksiin kohdistettu tieteellinen kritiikki on heidän mielestään jäänyt taloushistoriassa pahasti sivuraiteelle. Epärealistiset palkat on hyvä otsikko tälle sitkeästi omaa näkökulmaansa esitelleiden tutkijoiden artikkelikokoelmalle. He uskovat olevansa oikeassa eivätkä anna periksi, vaikka heidän mielestään harhatictietoja ansiotason kehityksestä levittävät tutkijat ovat painosten herroja.

Tapio Bergholm
Itä-Suomen yliopiston dosentti

Kaikkia yhdistävä kuolema

Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen
& Kirsi Kanerva (toim.):

Suomalaisen kuoleman historia. Gaudeamus 2019.
415 s. ISBN 978-952-354-014-1.

Kuolema on aihe, josta vaietaan äänekkäästi. Näin voidaan ajatella sekä nykykulttuurin osalta että historian tutkimuksen saralla. Harvoin edes lähihistorian tutkija tulee välttäneeksi syntymä- ja kuolinvuosien kirjauksia käsikirjoitukseensa, oli kyseessä sitten tieteenalan uranuurtaja tai veteraanipoliitikko. Tämän lisäksi kuoleman ympärille kehittyneet käytännöt on tulkittu keskeisiksi "todistusaineistoksi" jopa kulttuurin synnyn ajoittamisen näkökulmasta mentäessä ajassa taaksepäin aina nykyihmisen esivanhempiin saakka. Kuten käsillä olevan *Suomalaisen kuoleman historian* toimittajat toteavat, "kuolemaa aiheena on pidetty erikoisena ja marginaalisena tai sitä ei ole hahmotettu omana kysymyksenään lainkaan." Kun ajatellaan kuoleman suoranaista läpitukenvuutta esimerkiksi kulttuurin, yhteiskunnan järjestämisen, teknologian kehityksen ja eettisten ohjeiden kannalta, kuoleman historian erottaminen erilliseksi tutkimusalakseen voi helposti näyttäytyä jopa perusteettomalta. Mitä erityistä kuoleman historiasta sinänsä voidaan siis sanoa, vai onko kuoleman historian tutki-

mus vain uudelleen paketoitua kulttuuri- ja sosiaalishistorian tutkimusta?

Suomalaisen kuoleman historia kokoaa yksiin kansiin laajan valikoiman kuoleman historian tutkimuksen näkökulmia pitäen painopisteen otsikon mukaisesti Suomessa. Kirjan ensimmäisessä osiossa kuolemaa tarkastellaan kulttuurihistoriallisesta lintuperspektiivistä, minkä jälkeen lukijaa kuljetetaan teemoitettujen osioiden läpi. Kuolemaan liittyviä käsityksiä, käytäntöjä, sosiaalisia ja poliittisia merkityksiä sekä esimerkiksi hautaustapoja ja niihin kytkeytyvän liiketoiminnan historiaa tarkastellaan erilaisissa historiallisissa viitekehyksissä. Kirjan päättävässä "Kuoleman julkisuus ja yksityisyys"-luvussa tarkastelu ulotetaan 2000-luvulle ja digitaalisen viestintäteknologian ja sosiaalisen median aikaan.

Teoksessa hahmottuu yleiskäsityksen sijaan joukko paikallisia *suomalaisia kuolemia*, mikä havainnollistuu erityisesti kuoleman sosiaalishistoriaan keskittyvässä "Kuoleman eriarvoisuus"-osiossa. Hyvänä esimerkkinä tästä on kaupungistumisen merkitys kuolemaan liittyvien kokemusten ja käytäntöjen muuttumisen kannalta sekä nälhädän tai sodan viitekehyksen vaikutus kuoleman arvottamiseen ja ymmärtämiseen. Nämä ja muut teoksessa esitellyt näkökulmat havainnollistavat, kuinka kuoleman historian tutkimus voi lisätä kokemuksellisuutta perinteisten talous- ja sosiaalishistorian sekä sotahistorian kysymysten tarkasteluun. Laajojen ja pitkäkestoisten tapahtumien tai rakenteellisten tekijöiden analyysin rinnalla jokaiseen kuolemantapaukseen liittyvät erityispiirteet korostuvat teoksen itsemurhia, kuolemanrangaistusta, marttyyrikuolemaa ja sotakuolemia käsittelevissä luvuissa. Ajallisesti tarkastelu rajoittuu pääosin toiseen maailmansotaan ja sitä edeltäneisiin aikakausiin. Hyvinvointiyhteiskunnan aika jää suhteellisen vähälle huomiolle. Sanallisen annin ohella kirja ruokkii lukijan mielikuvitusta ja piristää (?) kertontaa runsaalla tekstin sekaan sijoitellulla kuvituksella. Kuvitus täydentää aidosti tekstiä ja välttää kliseisimpien historiallisten kuolema-aiheisten kuvien kierrätyksen (vaikka eräs kuolemantanssi-maalauksen kirjan kansien välistä löytyykin).

Teoksen luvut eivät muodosta yhtenäistä analyttistä jatkumoa tai kronologiaa, mikä lukeutuu sekä teoksen vahvuudeksi että heikkoudeksi. Lukijaa kuljetetaan välillä vuosisatoja ylittävässä lintuperspektiivissä ja heti perään aikalaisaineistoa hyödyntäen nälnriivaamalla kylänraiteilla vuosina 1868–1870. Näkökulmien vaihtelu korostaa kuoleman lukuisia kulttuurisia, sosiaalisia ja käytännöllisiä merkityksiä yli vuosisatojen sekä tarjoaa sangen konkreettisia kuvia kuoleman kohtaamisesta eri aikoina ja erilaisissa olosuhteissa. Samalla teos tulee esitelleeksi historiantutkimuksen näkökulmien ja menetelmien skaalaa aina arkeologista aineistoa hyödyntävästä analyysistä poliittiseen sotahistoriaan ja jälkistruktuurialiseen diskurssianalyysiin – vain muutama näkökulma mainitakseni.

Nämä seikat nostavat esiin myös laajaan – tässä tapauksessa *erittäin* laajaan – aiheeseen paneutuvan kokoomateoksen tyypilliset kompastuskivet. Yksittäiset luvut jäävät nyt tarpeettoman etäälle toisistaan. Esimerkiksi teoksen aloittava kuolemaa reformaatioajan Euroopassa käsittelevä luku on tarkoitettu taustaluvuksi kuoleman historian käsittelylle Suomessa, mutta yhteydet myöhempien lukujen ja avauksen välille jäävät uupumaan. Näkökulmien hajanaisuus alleviivaa turhankin konkreettisesti yhtä tekijöiden loppupäätelmää, jonka mukaan ”kuoleman historiasta [...] on vaikea löytää yhtä suurta tarinaa.” Voidaan kuitenkin väittää, että kuoleman käsitteeseen niin menneisydessä kuin nykyisydessä sisältyy monista ulkoisista eroista huolimatta tiettyjä ydintapahtumia ja -kokemuksia. Nyt kuoleman historiaan liittyvien universaalien piirteiden ja erityisten ilmenemismuotojen analyysi jää valitettavasti suurelta osin uupumaan, vaikka laaja näkökulmien kirjo olisi mahdollistanut hedelmällisen vuoropuhelun.

Kokonaisuudessaan *Suomalaisen kuoleman historia* on onnistunut lisä kuoleman historian tutkimusta käsit-

televään kirjallisuuteen ja tervetullut teos, joka kokoaa uusia aihetta käsitteleviä puheenvuoroja yksiin kansiin. Sitä voikin perustellusti pitää avauksena uudelle kuoleman historian tutkimukselle, mikä onkin yksi teoksen toimittajien sille asettamista tavoitteista. Samalla *Suomalaisen kuoleman historia* havainnollistaa minkä tahansa ilmiön historian tutkimukseen käytettävien erilaisten näkökulmien ja menetelmien kirjoa ja kuinka eri kokosiin ja mittaisiin ajallisiin ja alueellisiin osa-alueisiin keskittyminen rikastuttavat ensinäkemältä itsestään selvän ilmiön tutkimusta. Siten teos tarjoaa lukuisia mahdollisuuksia uusille avauksille paitsi kuoleman historian puitteissa myös laajemmin erilaisten kaikkia ihmisiä koskevien ilmiöiden historian tutkimukseen. Mutta onko kuolemalla oma erityinen historiansa? Teos osoittaa, että näin näyttäisi olevan. Tämä ilmenee ennen kaikkea siinä, kuinka erilaisten kuolemaa ja sen käsittelyä määrittävien muuttujien historiallisen analyysin kautta voidaan syventää ympäröivän yhteiskunnan ja aikakauden ymmärtämistä esimerkiksi kulttuuri-, sosiaali-, talous-, sota- ja tieteenhistorian erityisistä näkökulmista.

Mikko Myllykangas, FT
Oulun yliopisto

Itä-Suomen varhaisen historian muisti – Veijo Saloheimo 1924–2020

Professori Veijo Aksel Saloheimo menehtyi 29. joulukuuta 2020 Joensuussa. Tohmajärvellä 6. elokuuta 1924 syntynyt Saloheimo oli kuollessaan 96-vuotias. Taustaltaan hän oli vanhaa Bernerien pappis- ja sivistyssukua. Sukuhaara suomensi nimensä Saloheimoksi vuonna 1906, kun oli tullut kuluneeksi sata vuotta J. W. Snellmanin syntymästä ja ensimmäinen venäläistämiskausi oli juuri päättynyt.

Veijo Saloheimo valmistui ylioppilaaksi Joensuun yhteiskoulusta vuonna 1942. Hän osallistui jatkosotaan JR 9:n riveissä ja haavoittui sodan loppuvaiheessa. Opinnot jatkuivat Helsingin yliopistossa, ja filosofian kandidaatin tutkinnon hän suoritti Helsingin yliopistossa vuonna 1949 pääaineenaan Suomen ja Skandinavian historia. Työura käynnistyi pitäjähistorioita kirjoittamalla. Nopeassa tahdissa valmistuivat Nurmeks (1953), Pielisjärven (1954), Tohmajärven (1956), Rautalammin (1959) ja Pälkjärven (1963) historiat. Pitäjähistoriateosten kirjoittamisen lomassa pääammatiksi näytti kuitenkin muodostuvan historian ja äidinkielen opettajan tehtävät. Veijo Saloheimo toimi vuosina 1955–1970 opettajana Pohjois-Karjalan ja Joutsenon opistoissa sekä Pielisjoen yhteiskoulussa.

Helsingin-aikanaan Saloheimo kuului siihen Valtionarkistossa toimineiden nuorten historiantutkijoiden kokoonpanoon, jolla oli tapana kokoontua Mariankadun Elantoon aamiaiselle ja yliopiston kirjastoon kahville. Tämä joukko, josta suuri osa 1950- ja 1960-lukujen uusista historian professoreista rekrytoitiin, tunnetaan paremmin nimellä Tannerin seminaari. Saloheimo oli yksi sen keskeisistä jäsenistä.

Joensuun korkeakoulun käynnistyminen (1969) käänsi toiminnan suunnan. Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran stipendiaattina Veijo Saloheimo oli keskeinen henkilö Karjalan tutkimuslaitoksen toiminnan aloittamisessa. Syksyllä 1971 hänet nimitettiin sen vanhemmaksi tutkijaksi. Keskeiseksi työtehtäväksi tuli Pohjois-Karjalan historian kirjoittaminen Ruotsin ajan

osalta. Vuonna 1971 Saloheimo oli jo väitellyt tohtoriksi maakunnan 1600-luvun asutusmuodoista. Hänestä muodostui ehtymätön tiedonlähde Pohjois-Karjalan ja laajasti Itä-Suomen varhaisista vaiheista niin historian ammattilaisille ja harrastajille kuin sukututkijoille. Kaikkien oli mutkatonta lähestyä auttavaa, kannustavaa ja ymmärtävää Pielisjoen linnan tietäjää. Kollegoista opiskelijoihin hänet tunnettiinkin tuttavallisesti Veijona.

Kun Suomen historian opetus käynnistyi Joensuun korkeakoulussa syksyllä 1973, sekin lankesi kuin luonnostaan Veijo Saloheimolle. Hänen innostavan opetusensa ja kannustavan ohjauksensa myötä monet valmistuneista ryhtyivät elättämään itsensä tilaushistorioitit tekemällä. Saloheimo eläköityi vanhemman tutkijan virasta vuonna 1989. Ennen sitä hän oli saanut valmiiksi Savon maakuntahistorian Ruotsin suurvalta-aikaa käsittelevän osuuden. Joensuun yliopiston dosenttina hän oli vuodet 1973–1992. Professorin arvonimen hän sai vuonna 1984 täyttäessään 60 vuotta.

Saloheimo oli tavattoman uttetera kirjoittaja niin työelämänsä ajan kuin vielä eläkevuosinaanakin. Artikkeleita ja kirjoja syntyi seitsemän vuosikymmenen aikana agraari-, maakunta-, osakunta-, paikallis-, suku- ja väestöhistorian aloilta. Näkökulma laajeni sittemmin tverinkarjalaisten sekä Skandinavian ja Pohjois-Amerikan metsäsuomalaisten vaiheiden selvittämiseen.

Veijo Saloheimo oli pitkään aktiivitoimija Aino ja Olla Teräsvuoren säätiössä, Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran säätiössä, Kotiseutuliitossa, Museoliitossa, Pohjois-Karjalan historiallisessa yhdistyksessä, Pohjois-Karjalan maakuntaliitossa ja Suomen Sukututkimusseurassa. Omat sotakokemukset kasvattivat hänen haluaan ponnistella sotainvalidien ja -veteraanien hyväksi.

”Isänmaan palvelu jatkuu läpi elämän” oli Veijo Saloheimon motto. 96-vuotisen elämänsä ajan hän eli ja toimi niin kuin sanoi. Sydämen ja sivistyksen pohjoiskarjalaisen Veijo Saloheimon muisto jää elämään lämpimänä kaikkien hänet tunteneiden mielissä.

Tapio Hämynen, Suomen historian professori (emeritus)

Jukka Kokkonen, FT, dosentti

Arvostettu professori Antero Heikkinen 80 vuotta

Historian emeritus professori Antero Heikkinen on ollut tuttu näky Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksella. Ennen korona-aikaa ja sen rajoitteita hän pyöräili päivittäin työpisteeseensä arkistoon, olipa kesä tai talvi. Reippaus ja intohimo tutkimukseen eivät ole jääneet huomaamatta niin hänen akateemisilta oppilailtaan kuin hänen tulkinnoistaan innostuneilta kollegoilta ja lukijoilta.

Heikkinen kirjoitti ylioppilaaksi Kuhmossa, josta hän hakeutui vuonna 1961 opiskelemaan historiaa Helsingin yliopistoon Heikki Kirkisen ja Pentti Renvallin tutkimusten innoittamina. Väitös oli Helsingissä joulukuussa 1969 noita- ja magiateemalla *Paholaisen liittolaiset*. Sen jälkeen Heikkisen tutkimusrepertuaari on ollut poikkeuk-

sellisen laaja: aatehistoriaa, koulutushistoriaa, liikuntakulttuuria, paikallishistoriaa ja yhteisöhistoriaa. Laajasta tuotannosta nostettakoon esille yhtenä esimerkkinä hänen ansiokas mikrohistoriallinen teoksensa *Kirveskansan elämää* (1988). Heikkisen toistaiseksi viimeisin tutkimus on *Uuden aikakauden kynnyksellä* (2018).

Virkauransa Heikkinen aloitti Helsingissä historian assistenttina vuonna 1969 ja hoiti sen jälkeen vt. professorin tehtäviä. Joensuun yliopistoon hän siirtyi vuonna 1979 apulaisprofessoriksi ja vuonna 1992 professoriksi, mistä toimesta hän jäi eläkkeelle vuonna 2005.

Historian tiedeyhteisö onnittelee aktiivista professorijäsentään ja kiittää historiantutkimuksen eteen tehdystä merkittävästä elämäntyöstä.

Maria Lähteenmäki, professori, Itä-Suomen yliopisto

Jukka Kokkonen, dosentti, Itä-Suomen yliopisto

Muistitietotutkijoiden verkosto muuttui yhdistykseksi

Vuodesta 2005 lähtien toiminut Muistitietotutkijoiden verkosto FOHN rekisteröityi loppuvuodesta 2020 yhdistykseksi. FOHN ry:n toiminta jatkaa kuitenkin aikaisemman verkoston linjoilla.

”Tarkoituksenamme on edistää ja tukea moniteistä muistitietotutkimusta Suomessa ja kansainvälisesti. Teemme myös yhteistyötä muiden järjestöjen, toimijoiden ja yhteisöjen kanssa”, kertoo yhdistyksen puheenjohtaja Ulla Savolainen Helsingin yliopistosta.

FOHN ry. järjestää konferensseja, symposiumeja ja esitelmätilaisuuksia sekä harjoittaa tutkimus-, tiedotus-, koulutus- ja julkaisu toimintaa. Yhdistys tunnetaan erityisesti sen järjestämistä kansainvälisistä symposiumeista, joista seuraava, kaikkiaan kahdeksas symposiumi on suunniteltu järjestettäväksi loppuvuodesta 2022.

FOHN ry:n jäseniksi voivat liittyä kaikki muistitietotutkimuksesta kiinnostuneet. Jäsenille lähetetään kaksi kertaa vuodessa uutiskirje, johon kootaan yhdistyksen toiminnasta kertovia uutisia sekä kerrotaan tulevista tapahtumista.

Lisätietoa jäseneksi liittymisestä löytyy yhdistyksen nettisivuilta: <https://www.finlit.fi/fi/tutkimus/tutkimusverkostot/muistitietotutkijoiden-verkosto-fohn#>

FOHN ry:n toiminnasta tiedotetaan myös yhdistyksen Facebook- ja Twitter-tilillä:

<https://www.facebook.com/finnishorallhistorynetwork>

<https://twitter.com/fohnfinland>

Hannu Soikkanen 1930–2020

Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori Hannu Soikkanen kuoli 9. toukokuuta 2020. Hän oli syntynyt Kuusankoskella 4. elokuuta 1930. Hän oli nykyajan historian keskeisiä tutkijoita Suomessa ja edelläkävijä työväenliikkeen historian tutkimuksessa. Luennoitsijana ja esiintyjänä hän oli huippua: asiantunteva, mutta avoin pohdiskelemaan, ja aina elävä ja innostava.

Isä oli tehtaalla, alkujaan maaseudun vähäväkisiä Sulkavalta, vaikka tuskin ihan *Putkinotkosta*. Työläismiljöö painoi pysyvän leiman nuorukaiseen. Kuusaalla muistettiin vuoden 1918 järkytykset. Mutta toinenkin historiakuvan kirjo tuli Hannulle tutuksi, sillä äiti oli talollisen tytär Sippolasta.

Kirjoitettuaan ylioppilaaksi Soikkanen hakeutui opiskelemaan Turkuun. Aluksi painopiste oli yleisessä historiassa; pro gradun (1953) hän teki Toynbeen suhteesta antiikkiin ja kävi siihen liittyen kurssinkin Villa Lantessa. Sitten katse kääntyi Suomeen. Lisensiaatintyönsä Soikkanen teki P.E. Svinhufvudin ja työväenliikkeen välisestä suhteesta. Se liittyi professori Einar W. Juvan aloittamaan elämäkertahankkeeseen.

Hannu Soikkasen laajassa tuotannossa tutkimuksen helmenä kimmeltää yhä väitöskirja *Socialismin tulo Suomeen* (1961). Siinä poliittinen ja sosiaalinen elementti on kudottu onnistuneesti yhteen, vielä aatehistorialla ryuditettynä. Työväenliikettä tarkastellaan suuren yleisen kehityksen osana. Kirjassa näkyvät jo ne tunnusmerkit, joista tuli ominaisia koko tuotannolle: vankka lähdeempirismi ja yleiskielisyys, jopa viehtymys tarinallisuuteen, vaikkei sille ylivaltaa annetakaan.

Väitöskirja teki kolmikymppisestä Soikkasesta kuuluisan historiasta kiinnostuneiden parissa. Tieteellisissä läpimurroissa – samoin kuin yleensä professorien valinnassa – näkyy *ajoituksen* usein ratkaiseva merkitys. Väitöskirja tuli Väinö Linnan *Pohjantähden* nostattamaan hyökyn, ei osana etabloituneiden konservatiivien vastareaktiota, vaan nuoremman tutkijan näkemyksenä, jossa kuului myös työväenliikkeen oma ääni. Vuosien 1917–1918 tapahtumia oli jo aiemmin tarkastellut pro-

fessori Juhani Paasivirta. Aika ei hänen kohdallaan kuitenkaan ollut yhtä kypsä eikä tekstikään niin kudokselista ja puhuttelevaa kuin Soikkasella.

Soikkasen taustalta voi aistia kristillisen eetoksen, vähän kuin Mauno Koivistolla, jolla niin ikään oli uskonto takanaan. Esitelmässään (1967) Soikkanen jopa sovittelee kristinuskoa ja marxilaisuutta: molemmilla oli yhteisiä tehtäviä ihmisen hyväksi.

Väittelyn jälkeen löytyi kaksi konstia hankkia eläts: tilaushistoriat ja radio-ohjelmat. Soikkasen töiden määrä on pyöräyttävä. *Solidia Varkauden historiaa* (1963) seurasi perusteos maalaiskuntien itsehallinnosta (1966), minkä jälkeen Soikkanen toimitti aineistoa akuuttiin boomiin: biografianiteet *Tiennäyttäjät 1–3*, sitten kaksiosainen *Kansalaissota dokumentteina*. Ensin mainittuun Soikkanen kirjoitti laajan tekstin Tannerista, jonka 100-vuotispäivillä (1981) hän oli tietenkin pääesitelmöitsijä.

SDP:n historiasta tehtiin sopimus 1969, kirjoittajana nuori dosentti Soikkanen. Kolme osaa ilmestyi. Sodan aika sai erityishuomion, niin kuin myös vakuuttavassa työssä *Sota-ajan valtioneuvosto*. Nimitys sosiaalhistorian henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi (1976) ei siis ollut ihme. Äntligen!

Professorina Soikkasen opettajan ominaisuudet puhkesivat kukkaan: upea luennoitsija, projektien innokas osanottaja, joka lähti vahvasti nuorempien tutkijoiden hankkeisiin. Hän oli aina halukas keskustelemaan, punnitsemaan toteutuneita ja toteutumattomia vaihtoehtoja ja varsinkin tulkitsemaan löytöjä. ”Onko uutta?” Vaikka nuorempien edesottamukset saivat toisinaan kritiikkiä, hän esitti sen tahdikkaasti, ei sen pahemmilla adjektiiveilla kuin ’mielenkiintoinen’ tai ’jännittävä’. Toisin kuin moni ikäisensä, hän kannusti jopa naisnäkökulman kaltaista uutuutta.

Hannu Soikkanen katsoi olevansa ensimmäistä historiantutkijoiden polvea, ”joka ei ennakolta tiedä, mikä on totta.” Hän oli yhä (2002) ylpeä siitä asenteesta.

Kimmo Rentola, poliittisen historian professori
Antti Häkkinen, sosiaalhistorian dosentti

Marko Tikka

Kuinka populaarimusiikista tuli yhteistä – Tanssimusiikin kansallistuminen vuosina 1927–1930
How Popular Music Became Popular – Dance Music and Gramophone Records in Finland, 1927–1930

Suomalaiset omaksuivat vuosina 1925–1927 ulkomaisten äänilevyjen perusteella sen, miltä aikakauden modernin tanssimusiikin tuli kuulostaa. Äänilevyjä Suomeen tuotaneiden monikansallisten Gramophone Companyn, Columbia Gramophone Companyn ja A. G. Lindströmin konserniin kuuluneiden levy-yhtiöiden menestykselle Suomessa oli kolme tekijää: vuonna 1925 alkanut yleinen myynnin kasvu äänilevykaupassa Pohjoismaissa, äänilevyjen ja gramofonien tullien aleneminen sekä tehokas mainonta. Yhdysvalloissa tuotetuilla amerikansuomalaisille tuotetuilla äänilevyillä oli huomattava merkitys. Kahden liikemiehen, C. Chesterin ja N. E. Saarikon toiminnan ansiosta amerikansuomalaiset levyt olivat ensimmäinen suomeksi laulettu monipuolinen uusi materiaali, jota oli saatavissa. Myynnin kasvaessa syntyi tarve äänittää tanssimusiikkia Suomessa, ja tällöin syntyivät ensimmäiset Suomessa laulettu tanssimusiikkilevyt. Niiden taustalla oli monikansallinen Gramophone Co. ja sen suomalaisena filiaalina Fazerin musiikkikauppa. Gramophone oli musiikkituotannossaan konservatiivisempi. Sen sijaan pohjoisamerikan suomalaisiirtolaisille tuotettu Columbia Gramophone Companyn ohjelmisto oli astetta liberaalimpaa niin kansanomaisuuden kuin poliittisuudenkin suhteen. Suomalaisuus liittyi musiikissa selkeästi paitsi kertosäkeen kieleen myös tyylillisiin ratkaisuihin, jotka olivat suomalaisia: hitaus, virsimäisyys ja mollivoittoisuus. Suurimman suosion saaneissa levyissä orkesterit, niiden soittotapa, sovitukset sekä jo soitinkokoonpano edustivat sellaista tanssimusiikkia, joka oli ihmisille tanssipaikoilta tuttua. Kiinnostus musiikkia kohtaan syntyi osittain aikakauden julkisuudessa: paitsi mainostamalla myös ajankohtaisissa kirjoituksissa musiikkia käsittelemällä muoti-ilmiötä vahvistettiin. Kappaleita paitsi soitettiin uudella laitteella, gramofonilla, myös laulettiin ja hyräiltiin.

Asiasanat: Populaarimusiikki, 1920-luku, Suomi, musiikkiteollisuus, gramofoni

The end of the 1920s was a time of economic boom for the recording industry in Scandinavian countries. During 1929, over five million records were sold in Scandinavia, even in Finland 1.2 million records were sold. During 1925–1928, Finnish record buyers had begun to learn from the imported German, Swedish or Anglo-American records what modern dance music was like: a dance-rhythm song with a singed, simple chorus. In Finland in the 1920s, gramophone records and gramophones were marked as luxury items with high taxes levied at customs. When customs duties of gramophones and records were marked down to one fourth at the end of 1928, the import of records grew rapidly. It has been estimated that Musiikkikauppa Fazer, the wholesaler of Gramophone Co.'s records, sold over 280 000 records in 1929. At the same time, the Finnish-American Columbia sold approximately 250 000 records. This means that in 1929 half of all records sold in Finland were sold by these two operators. These two catalogues of music described both the commercial assumption of what kind of music was interesting to consumers, and at the same time it described the actual political climate of Finland. While Gramophone Co.'s Finnish wholesaler Fazer offered music to the "White" bourgeois Finland, Columbia records by Chester offered music to the masses, folk in the countryside and workers. The first best-selling popular dance music records considered to be Finnish popular music came from these catalogues. The records sold played a significant role in creating the shared experience on popular music, especially what kind of music was "Finnish", what kind of music was domestically "our" music. The period 1929–1930 has often been described as the awakening of Finnish popular music, because nearly all records sold then consisted of popular music. The best-selling records were so-called schlagers, with the three best-selling records being waltzes. Popular songs contained concise lyrics, were easy to learn even on initial hearing, and were made in the folk-song style. Therefore, the mode of presentation in these was familiar to record buyers.

Keywords: Popular Music, 1920's, Finland, Music industry, Gramophone

Seija Jalagin

Pelon ja toivon rajalla. Itäkarjalaisten pakolaisuus Suomesta Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeen

Border of Fear and Hope. The Forced Migration of East Karelians from Finland to Sweden in 1944–1949

Artikkeli käsittelee Suomeen 1920-luvulla tai jatkosodan loppuvaiheessa pakolaisina tulleiden itäkarjalaisten toista pakolaisuutta eli Ruotsiin siirtymistä vuosina 1944–1948. Salaa tapahtuneiden muuttojen ansiosta lähtijöiden määrästä on esitetty vain arvioita ja lähdön syiksi on yleensä esitetty pelko Neuvostoliittoon palauttamisesta. Kemin ja Oulun henkikirjoista tehdyn otannan sekä haastatteluiden avulla tehty kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen analyysi osoittaa, että Ruotsiin siirtyi pääasiassa työläisperheitä. Useilla oli Suomen kansalaisuus, jonka ei kuitenkaan uskottu suojaavan mahdolliselta luovutukselta Neuvostoliittoon. Toisaalta Ruotsi myös houkutteli Suomen taloudellisesti vaikeissa oloissa: sieltä oli mahdollista anoa poliittista turvapaikkaa ja tavoitella sekä vakaampia että parempia elinoloja. Tutkimus osoittaa myös, miten vaikeassa tilanteessakin olevilla pakolaisilla on erityistä toimijuutta, kun he tekevät päätöksiä lähtemisestä ja jäämisestä.

Asiasanat: pakolaisuus, itäkarjalaiset, toimijuus, 1940-luku, Suomi, Ruotsi

Focusing on the East Karelians, who had mostly fled to Finland from post-revolution Russia in the early 1920s, and who, fearing repatriation to the Soviet Union, escaped to Sweden in the 1940s, the article presents a historical case study of the effects of migrant policies and practices in refugee lives. With a quantitative investigation of the refugees' family relations, age range and citizenship status as well as an analysis of their socio-economic circumstances in post-war Finland, the article argues that the East Karelians grabbed the opportunity to seek political asylum in the West because they knew how to utilize their vulnerable position and operate with government authorities. The Swedish state, as a form of ethnic selection, welcomed refugees from other Nordic countries to ease the country's labour shortage. The study contributes to recent scholarship that has problematized the categories of forced and voluntary migration that do not recognize the complex situations or individual experiences of people on the move. The article also suggests that we study the refugee agency more closely while also recognizing them as targets of contingent policies.

Keywords: forced migration, refugees, East Karelians, 1940s, Finland, Sweden

Vesa Vares

Juristipresidentti ja filosofikuningas? K. J. Ståhlberg ja Tomáš Masaryk liberaaleina poliitikkoina demokraattisen periaatteen ja meritokraattisen perinteen välissä

A lawyer president and a philosopher king? Liberal politicians K. J. Ståhlberg and Tomas Masaryk between the principle of democracy and the meritocratic tradition

K. J. Ståhlberg ja Tomas G. Masaryk olivat erilaisten poliittisten kulttuurien, mutta samanlaisen ideologisen viitekehyksen piirissä uransa luoneita valtiomiehiä, jotka toimivat monessa suhteessa samanlaisissa oloissa rakentaessaan uutta valtiota uudelleen Eurooppalaiseen järjestelmään. Tämä artikkeli käsittelee heidän poliittista uraansa ja toimintaansa valtion johtajina vertailevasta näkökulmasta, tarkastellen liberaalidemokraattisen maailmankuvan pohjalta nousutta kansakunnan rakentamisen ja hallinnoinnin prosessia ja valtion roolin etsimistä uudessa Euroopassa sekä kaikessa tässä käytettyjä keinoja. Ståhlbergin osalta nojaan esitykseni pääosin arkistolähteisiin, Masarykin osalta tutkimuskirjallisuuteen ja muistelmateoksen luonteeseen Masaryk by Karel Capek. Esitän, että molemmilla liberaalin demokratian arvoihin liittyi niin turvautumista vasemmiston tukeen, pyrkimystä kansakunnan sisäiseen integroimiseen, joustavaa ja taipumatonta suhtautumista, auktoriteetin käyttöä kuin asettumista ensimmäisen maailmansodan jälkeisen uuden Euroopan puoltajiksikin. Toisaalta he olivat oman järjestelmänsä paradokseja: heidän taustapuolueensa oli huomattavasti johtajiaan heikompi, sillä liberaali demokratia ei kyennyt vakuuttamaan omaa puoluejärjestelmäänsä.

Asiasanat: K. J. Ståhlberg, Tomas G. Masaryk, liberaali demokratia, kansakunta, Suomi, Tšekkoslovakia

K.J. Ståhlberg and Tomas G. Masaryk were products of different countries and different political cultures but of the same ideological framework. They had to deal with the same kind of European political conditions when they built and stabilized their new states in the new European order after the First World War. This article deals with their political careers and activities as leaders of their states from a comparative viewpoint, taking into account how the nation-building process, including its administration, and search for a role in the new Europe developed and what kind of methods were used in order to achieve the goals. In the case of Ståhlberg, I rely mainly on archive sources and in the case of Masaryk on research literature and the book Masaryk by Karel Capek, which can be considered as Masaryk's memoirs. I maintain that both Ståhlberg and Masaryk represent the values of liberal democracy and domestic integration of the nation, especially with the backing

of the Left wing. As political persons, they could be both conciliatory and extremely self-conscious while at the same time using authority the kind of which is not always connected with political liberals. Although in many senses conservative by character, they both had to face political opposition from political conservatives and political trouble from right-wing radicals. On the other hand, they were paradoxes in their own political systems: their original political party was much weaker than they were, because liberal democracy could not altogether convince the political system it had created. In the end, Masaryk succeeded better in becoming the “Father of the Nation”, but Ståhlberg managed to deal with more difficult circumstances and upheavals, being on the “winning side of democracy” for several decades.

Keywords: Ståhlberg, Masaryk, Finland, Czechoslovakia, liberal democracy, authority

**Oona Ilmolahti, Maria Lähteenmäki,
Sinikka Selin ja Anssi Neuvonen**

Biteillä maalatut omakuvat
urbanisoituneessa Karjalassa

Self-portraits painted with bytes:

Digital branding in Finnish Karelian cities

Artikkelissa esitellään ja arvioidaan Lappeenrannan, Imatran ja Joensuun kaupunkien digitaalisia omakuvia. Sitä, minkälaisia sosiaalisesti jaettuina mielikuvia ja brändejä kaupungit sähköisissä viestintäkanavissaan itsestään ovat tuottaneet. Analyysin pääpaino on visuaalisessa aineistossa, ja teoreettisesti teeman käsittelyä raamittaa sosiaalisen imaginaarin käsite. Julkinen ja yksityinen viestintä sekä brändien ja omakuvien tuottaminen on siirtynyt aikaisempaa keskitetympään sähköisille alustoille ja sosiaaliseen mediaan, mikä tekee digisyntyisestä datasta tärkeän lähdeaineiston myös historian tutkimukselle. Tutkimuksen keskeisiä havaintoja on, että kyseisten kaupunkien brändäyksessä on keskitetty vahvasti luonnonmaisemaan ja kestävään kehitykseen sekä korostettu itärajan läheisyyttä ja ylirajaista yhteistyötä. Itäsuomalaisissa kaupunkikuvissa korostuvat karjalaisuuteen liitettyjen symbolien, kuten värien, yhä nykyaikanaanikin tärkeäksi koettu merkitys. Toisaalta digitaalisen viestinnän interaktiivinen rooli on vahvistanut kaupunkilaisten mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisönsä julkiseen kuvaan. Sosiaalisen median hyödyntäminen voi näin demokratisoida paikallista vallankäyttöä ja lisätä yhteisöllisyyttä.

Asiasanat: Urbaani karjalaisuus, sosiaalinen media, kaupunkibrändäys, sosiaaliset imaginaarit, Itä-Suomi

This article examines digital communication related to the city branding of Lappeenranta, Imatra and Joensuu,

located in the Finnish eastern border region of Karelia. By focusing on digitally born data such as communal websites and social media channels, the paper assesses the social imaginaries built around the cities. The focus lies in the visual side of digital media. Our theoretical frame concentrates on the discussions of modern social imaginaries. The interactive nature of digital media has had a strong impact on the dynamics of communication with citizens. For this reason, it will offer new and fruitful source material for historians also. We conclude that the branding of the cities is strongly attached to nature and sustainability, and the close-knit interaction across the Russian border. In addition, the imaginaries are linked to traditional regional attributes, such as colours and other features of Karelian culture. The article indicates that by using digitally born data new layers of identity building can be reached, as social imaginaries are increasingly built with the help of social media. Because local people seem to have a real possibility to influence the chosen imaginaries, the use of social media could democratize local ways of acting and add to the sense of community.

Keywords: Urban Karelia, city branding, social imaginaries, digital communication, Finland

Tuula Juvonen

Historiantutkimusta toisin katsoen
Queering historical research

Artikkelissa analysoidaan kriittisesti suomalaisen historian tutkimuksen tilaa queer-tutkimuksen näkökulmasta. Siinä esitetään väite, että Suomen historiaa koskevassa tutkimuksessa niin homo- kuin heteroseksuaalisuus on pääsääntöisesti jätetty historiallistamatta aina 2020-luvun kynnykselle. Väitettä perustellaan aineistolla, joka on kerätty 2010-luvulla Historiallisessa Aikakauskirjassa arvioiduista tutkimuksista. Neljän tutkimuksen lähiluku osoittaa tilanteita, joissa tutkimus nojaa anakronistisiin käsityksiin identiteettiperustaisesta homoseksuaalisuudesta tai normatiivista heteroseksuaalisuutta edellyttävään taustaoletuksiin. Tästä johtuen kysymystä homo-hetero-jaon luonteesta ei ole nähty tarpeelliseksi edes esittää. Lisäksi artikkelissa osoitetaan, miten lähdekriittisyyden kritiikitön käyttö palvelee heteronormatiivisuuden pönkittämistä, ja tarjotaan toisenlaisia lähestymistapoja aineistojen tulkintaan. Artikkelissa ehdotetaan, että kuvamme suomalaisen yhteiskunnan historiasta ja sen sukupuolipoliittisista jännitteistä voisi muuttua ratkaisevasti, jos Suomen historiaa tutkivat historioitsijat esittäisivät keskeisen kysymyksen sukupuolten ja seksuaalisuuksien välisen suhteen suuttuvasta luonteesta ja myös etsisivät siihen vastauksia.

Asiasanat: historian tutkimus, kritiikki, homoseksuaalisuus, heteroseksuaalisuus, queerkompetenssi

The article analyses critically the state of Finnish history writing from a queer perspective. It argues that up to the 2020s, research focusing on Finland has mostly failed to historicize both homosexuality and heterosexuality. That argument is backed up with data that has been collected from the research reviewed in *Historiallinen Aikakauskirja* during the 2010s. A close reading of four such studies point out incidents where the research relies on either anachronistic ideas of identity-based homosexuality or heteronormative premises to the extent that questioning the nature of the homo–hetero distinction becomes obsolete. Moreover, the article shows how uncritical reliance on source criticism results in cultivating heteronormativity, and thus other analytical approaches are proposed. The article suggests that our understanding of the history of Finnish society and its gender-based political tensions may radically change if the historians dedicated to Finnish history ask a vital question about the mutable nature of gender and sexual relations and then seek to answer it.

Keywords: historical research, critique, homosexuality, heterosexuality, queer competence

Heidi Kurvinen ja Riitta Matilainen

Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään
Teaching of women's history and gender history at Finnish universities from the 1980s to the present

Koulujen historianopetus on runsaasti tutkittu teema, mutta yliopistotason historianopetus ja sen kehitys on jäänyt pitkälti tutkimuksellisen katseen ulkopuolelle. Tässä artikkelissa tartumme teemaan analysoimalla nais- ja sukupuolihistorian opetuksen kehitystä kotimaisissa yliopistoissa 1980-luvulta nykypäivään. Osoitamme nais- ja sukupuolihistorian opetuksen olleen sidoksissa opetushenkilökunnan omiin kiinnostuksen kohteisiin, yksittäisten henkilöiden aktiivisuuteen sekä

laajempiin rakenteellisiin tekijöihin, jotka kaikki vaikuttivat eri tavoin paitsi yksittäisten kurssien aiheisiin ja esiin nostettuihin näkökulmiin myös opetusohjelmien sisältöihin. Esitämme, että nais- ja sukupuolihistorian opetuksen vakiintumisessa ei ole aina ollut kyse erityisen näkyvästä muutoksesta tai yksinomaan nousujohteisesta kehityksestä. Ajattelutavoissa feministinen näkökulma on kuitenkin ujuttautunut hienovaraisesta osaksi oppiaineiden henkistä pääomaa, mikä näkyy paitsi sukupuolen myös muun moninaisuuden huomiointamisena opetuksessa. Artikkelin lähdeaineisto koostuu muistitiedosta, kyselyvastauksista, historia-aineiden opinto-oppaista ja aikalaisteksteistä.

Asiasanat: yliopistollinen historianopetus, naishistoria, sukupuolihistoria, feminismi, Suomi

The teaching of history at schools is a well-studied topic, but the academic teaching of history and its development has been somewhat neglected. This article seizes the topic by analysing the development of the teaching of women's history and gender history at Finnish universities from the 1980s to the present. Researchers show that the field of women's history and gender history and its establishment as a part of the academic curriculum is tied to the personal interests of the teaching staff, the activities of individual teachers, and the larger structural factors that all contributed to the topics of individual courses and their aspects as well as the contents of overall curricula. The authors claim that the rise and establishment of women's history and gender history in academic teaching has not always been particularly visible or solely an ascending progress. However, the mindset of the feminist approach has infiltrated discreetly the human capital of history disciplines and is seen as a sensitivity to both gender history and other diversity in teaching. The source material of the article consists of an oral history, answers to a questionnaire, curricula of the history disciplines, and contemporary texts. The research method is feminist.

Keywords: academic history teaching, women's history, gender history, feminism

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 1 / 2021

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Koronapandemia on tehokkaasti estänyt, ja tätä kirjoittaessani estää yhä vahvemmin, normaalin ihmisten välisen kanssakäymisen ja yhteydenpidon. Historian Ystävien Liiton hallitus piti helmikuussa kokouksen niin sanotusti hybridimuodossa, jolloin muutama oli paikan päällä Tieteiden talolla ja muut hallituksen jäsenet osallistuivat kotoaan Zoom-yhteydellä. Tällä tavoin jouduimme toteuttamaan myös vuosikokouksemme keskiviikkona 17.3. Kokousasioiden jälkeen esiteltiin Vuoden Historiateos -valinnan yhteydessä kunniamaininnan saaneita teoksia.

Liiton talous on kohtuullisessa kunnossa, mutta edelleen on ratkaisevaa, että jäsenmaksut maksetaan ajallaan ja saamme jäsenkuntaamme vahvistettua. *Historiallista Aikakauskirjaa* pidetään kiinnostavana ja tieteellisesti korkeatasoisena ja se on ilmestynyt ajallaan koronapandemiasta huolimatta. Liittoa Aikakauskirjan hallituksessa edustavat Kari Salmi puheenjohtajana sekä sen jäsenenä professori Niklas Jensen-Eriksen ja FT Mikko Puustinen. Aikakauskirjan päätoimittajana jatkaa apulaisprofessori Anu Lahtinen Helsingin yliopistosta.

Liiton Puolan matkan toteutuminen toukuussa näyttää tällä hetkellä varsin epätodennäköiseltä. Liiton sihteeri tiedottaa matkan varanneille ja maksaneille tilanteesta vielä erikseen. Myös muiden matkojen toteutumisesta ilmoitetaan erikseen. Tieteiden talo remontoidaan ja Liiton toimisto muuttaa huhtikuussa talon muiden toimintojen mukana entisen Kauppakorkeakoulun rakennukseen Helsingin Runeberginkadulle. Liitolle on vuosien aikana kertynyt lukuisa määrä kirjoja, joita on muun muassa vuosikokousten yhteydessä jaettu jäsenille arpajaisten avulla. Tätä suunnitellaan nykyin.

Suomalaiset Historiapäivät järjestettiin 6.2 etätapahtumana Lahden Sibeliustalosta ja ilman yleisöä. Päivä onnistui saadun palautteen mukaan hyvin. Järjestäjät saivat ensi vuotta varten kokemuksia Historiapäivien toteuttamisesta vastaisuudessakin – ainakin osittain – striimatuna. Tämän vuoden Historiapäivän taltiointiin pääsee kastomaan sivulta www.suomalaisethistoriapaivat.fi.

Historiapäivien yhteydessä julkistettiin myös Vuoden Historiateos 2020. Lautakunta, jonka puheenjohtajana toimi professori Aura Korppi-Tommola sekä jäsenenä opetusneuvos Ville Marjomäki ja lehtori Vuokko Aromaa, valitsi Vuoden Historiateokseksi Lea Pakkasen ja Santeri Pakkasen teoksen *”Se tapahtui meille: Isän ja tyttären matka inkerinsuomalaisuuteen”* (Gummerus 2020). Lautakunta totesi perusteluina, että ”kirja on iholle käyvä historia inkerinsuomalaisten kohtaloista Neuvostoliitossa ja kohtelusta Suomessa. Teoksen jänne syntyy kahden sukupolven tarinasta ja suhtautumisesta muuttuvaan ympäristöön. Omakohtaisuus tuo tarinaan inhimillisen kosketuksen”. Pakkaset pitivät kirjansa perusteella jo Historiapäivillä erinomaisen ja suomalaisia herättelevän esityksen. Kunniamaininnan saivat Mikko Majanderin *Komplekseja, kilpailua ja kumppanuutta Suomen ja Ruotsin suhteissa* (Siltala 2020) sekä Aapo Roseliuksen ja Tuomas Teporan *Muukalaisten invaasio: Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950* (S&S 2020). Edellisestä lautakunta totesi, että ”teos valaisee hienolla ja asiantuntevalla tavalla jännitteitä, jotka ovat syntyneet ennen muuta Euroopan yhdentymiskehityksen sivutuotteena ja kylmän sodan viimeisten vuosien kouristuksissa”. Jälkimmäisen osalta lautakunta totesi, että ”teki-

jät osoittavat, että ruotsinkielisille maanomistajille koitui yhtä suuri raskaus kuin muillekin. Lopputuloksen tasapuolisuus jopa yllätti”. Liitto onnittelee Vuoden Historiateoksen tekijöitä sekä kunniamaininnan saajia hienoista ja tärkeää tietoa lisäävistä teoksista!

Toimintamme aktivoituminen riippuu koronapandemiatilanteen helpottumisesta ja normaaliin jäsenoimintaan ryhdytään heti kun se on

mahdollista. Tässä työssä on syytä edelleen muistaa – tähänkin aikaan liittyen – Liiton sääntöjen 1§:n maininta siitä, että tarkoituksemme on edistää kotimaisen ja yleisen historian tutkimusta, herättää kansalaisissa historian harrastusta ja levittää historiallista katsontatapaa. Tähän on edelleenkin syytä!

Hyvää ja tervettä kevättä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Maarit Leskelä-Kärki

Varapuheenjohtaja: dos. Heini Hakosalo

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

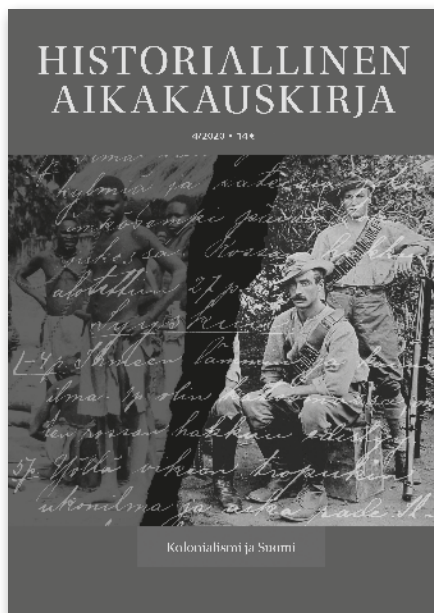
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

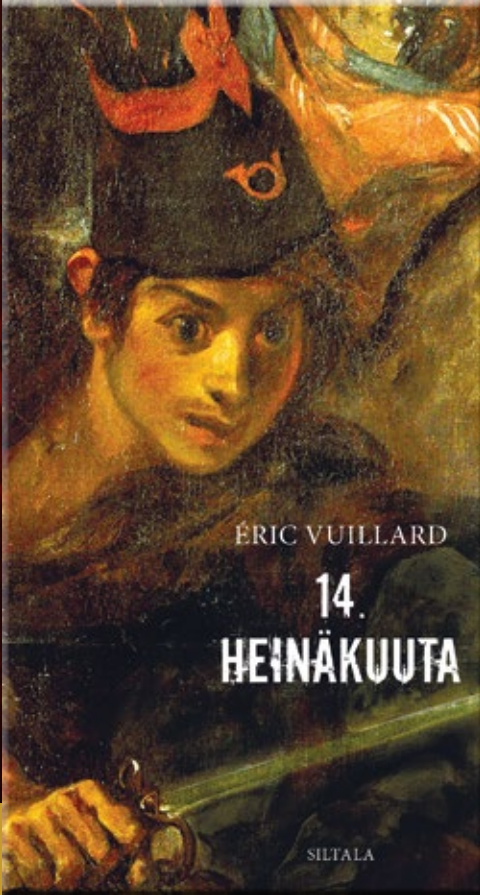
Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2021 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Vimmainen ja myrskyisä teos Bastiljin valtaukselta 14. heinäkuuta 1789

” – – loisteliasta jälkeä. Rikas ja rouhea ranska kääntyy kekseliäästi selväksi suomeksi.”

Mikko Majander

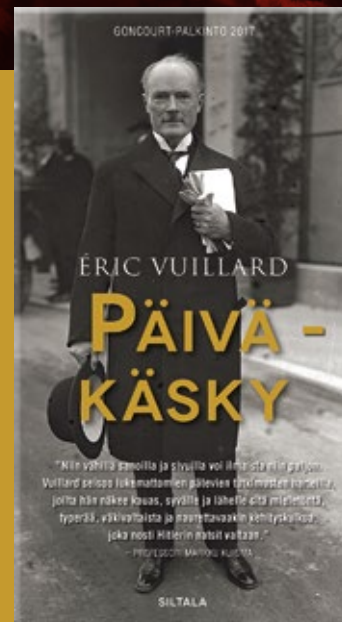

Yhteisrahoitettu
Euroopan unionin Luova
Eurooppa -ohjelmasta

Viiltävän tarkka kuvaus
natsi-Saksan kulisseista

”Pieni helmi”

Jukka Petäjä,
Helsingin Sanomat

SILTALA

Siltalan verkkokaupasta www.siltalapublishing.fi

Saatavilla myös äänikirjoina